

NAGYARI JÓZSEF
TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI

Nagyari József tábori prédikációinak világa teológia- és homiletikatörténeti szempontból egyaránt eklektikusnak nevezhető, ami a 17. század utolsó harmadában korjelenségnek számít az európai protestantizmus életében. Ez a sokszínűség azonban, számos kortársától eltérően, nála nem jelenti kiüresedett teológiai sztereotípiák ismételtetését. Az ószövetségi gyökerű történetteológiai gondolkodás sajátos szemléleti elemei (a hatszáz éves világtörténeti keret, a profetikus prédikátori magatartás, a zsidó–magyar sorspárhuzam érvényesülése, a hazai történelmi személyiségek bibliai mitizációja stb.), a puritánus, cocejánus háttérű kegyesség és a vallásos színezetű politikai publicisztikai hagyomány egyensúlyban vannak prédikációiban. Ezek a tényezők együttesen adnak határozott világnézeti és retorikai tartást Apafi Mihály udvari prédikátora gondolatainak a szétesés küszöbén álló erdélyi világban. Nagyari József azon kevés 17. századi íróink egyike, akik nagy történetfilozófiai rendszerek topikus elemei mellett személyes, biografikus elemeket is megszólaltatnak műveikben, méghozzá úgy, hogy a két tényező egymást erősíti. A török Bécs alatti vereségével (1683) azonban végérvényesen véget ér valami a magyar szellemi életben is: megváltozik az a hermeneutikai szituáció, amely a wittenbergi gyökerű protestáns történelemszemléletet a török időkben legitimálta. Ami a magyar prózában eszmetörténetileg Károlyi Gáspár *Két könyvével* (1563) elkezdődött, Nagyari József tábori prédikációival ér véget 1683-ban, s ez a tény már önmagában is előkelő helyet biztosíthat a nyomtatásban most először megjelenő szövegeknek a magyar irodalom és művelődés történetében.

NAGYARI JÓZSEF TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI
(1681–1683)

CSOKONAI KÖNYVTÁR. FORRÁSOK
(Régi kortársaink)

9.

Sorozatszerkesztők:

Debreczeni Attila, Imre Mihály,
S. Varga Pál

A borítón:

A TUDÁS FÁJA

(Címlapnyomtatvány és könyvdísz XVII–XVIII. századi
debreceni nyomtatványokban)

Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683)

Sajtó alá rendezte, a szöveget gondozta,
a jegyzeteket, az előszót és a bevezető tanulmányt írta:

GYŐRI L. JÁNOS

Debrecen, 2002

A kötet megjelenését támogatták:
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

© Győri L. János, 2002
© Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002

A kéziratok átírásában közreműködött:
Luffy Katalin, Baranyai Norbert, Csorba Dávid, Fazakas Gergely,
Restás Attila és Tóth Zsombor

A latin szövegrészek fordítását ellenőrizte:
Mikó Gyula

Lektorálta:
Imre Mihály

ISSN 1217-0380
ISBN 963 472 677 1

Kiadta a Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya
Műszaki szerkesztő: Juhászné Marosi Edit
A nyomdai műveleteket a Centerprint Nyomda végezte
Felelős vezető: Szabó Sándor ügyvezető
Terjedelem: 24,31 A/5 ív

Tartalom

Előszó	7
Nagyari József tábori prédikációi (tanulmány)	13
NAGYARI JÓZSEF TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI (1681–1683)	
[Ajánlás]	
AJANLO LEVEL	43
TABORI PRAEDIKATIOK Mellyek praedikáltattanak 1681, 1682, 1683 Esztendőben az mi K[e]g[ye]l[me]s Urunk eő Nagysaga haromszori taborozásának alkotmatosságával.	51
ELSŐ VASÁRNAP	51
MASODIK PRAEDIKATIO	67
HARMADIK PRAEDIKATIO	80
NEGYEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	91
ÖTÖDIK PRAEDIKATIO	94
HATODIK PRAEDIKATIO [részletek]	108
HETEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	110
NYOLCZADIK PRAEDIKATIO	113
UTOLSÓ PRAEDIKATIO [részletek]	124
KEÖVETKEZNEK más Esztendőre valo Praedikatiok az mikor Fűlek alá mentűnk.	127
ELSŐ PRAEDIKATIO [részletek]	127
MASODIK PRAEDIKATIO	131
HARMADIK PRAEDIKATIO [részletek]	144
NEGYEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	147
ÖTÖDIK PRAEDIKATIO	150
HATODIK PRAEDIKATIO [részletek]	157
HETEDIK PRAEDIKATIO	160
HARMAD RENDBELI PREDIKÁTIOK mellyek lóttanak 1683 Esztendőben az Betsi Expeditioknak alkalmatosságával.	171
ELSŐ PREDIKATIO	171
MASODIK PRAEDIKATIO [részletek]	181
HARMADIK PRAEDIKATIO	183

NEGYEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	190
ÖTÖDIK PRAEDIKATIO	193
HAZODIK PRAEDIKATIO [részletek]	203
HETEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	207
NYOLCZADIK PRAEDIKATIO	211
KILENCZEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	223
TIZEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	227
TIZENEGYEDIK PRAEDIKATIO	229
TIZENKETTÖDIK PRAEDIKATIO [részletek]	238
TIZENHARMADIK PRAEDIKATIO [részletek]	241
TIZENNEGYEDIK PRAEDIKATIO [részletek]	244
TIZENÖTÖDIK PRAEDIKATIO	248
A nyomtatott forrásanyag és az irodalom rövidítéseinek jegyzéke	259
Felhasznált kéziratok források rövidítése és lelőhelye	267
Bibliai könyvek rövidítése	269
Ószövetség	269
Újszövetség	270

Előszó

A 17. századi magyar prédikációirodalom iránt az utóbbi években megélnéknült az érdeklődés, amit Bartók István és Kecskeméti Gábor monografikus igényű kézikönyvei¹ mellett számos tanulmány² és néhány szövegközlés³ is jelez. Ez utóbbi területen természetesen még igen sok törleszteni valója van a hazai irodalomtudománynak. A 17. század olyan kiváló protestáns hitszónokaitól, mint Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György vagy Tofeus Mihály, gyakorlatilag egyetlen prédikáció sem olvasható modern kiadásban, nem is beszélve a korszak kéziratban maradt egyházi beszédeiről.

Nagyari Józsefet, Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari papját kortársai a legjelentősebb rétorok sorában emlegették, nevezetesen 1686. évi szepesi országgyűlési prédikációját a 18. században is szívesen másolták. A szerző által sajtó alá rendezett 1681–83. évi tábori prédikációk nyomtatásának meghiúsulása miatt azonban a 19. századra Nagyari neve feledésbe merült.

Az erdélyi közgyűjteményekben őrzött kéziratok Nagyari-hagyaték ismertetése terén a 20. század első éveiben Szádeczky Béla szerzett elvülhetetlen érdemeket⁴, sőt a szepesi beszéd egyik 18. századi másolatát⁵ meg is jelentette. A Trianon utáni romániai kutatási körülmények azonban hosszú időre újra hallgatásra ítélték a 17. század végi haldokló Erdély próféta-lelkű prédikátorát. Szádeczky szövegközlése nyomán azonban Nagyari neve mégiscsak bekerült az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvbe⁶, s ennek nyomán több modern irodalomtörténeti munkába is.

Kiadványunk, mely egy több mint háromszázoldós filológiai munka eredménye, csupán Nagyari József tábori prédikációinak kiadására vállalkozik, melyeknek autográf kéziratát a szerző egyéb elegyes prédikációival egybekörve a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található. A további Nagyari-kutatást segítő, az alábbiakban ismertetjük az erdélyi közgyűjteményekben található, általunk ismert összes kéziratok Nagyari-prédikáció adatait⁷:

¹ BARTÓK 1998; KECSKEMÉTI 1998.

² GSORBA 1998; GYÓRI 1987; GYÓRI 1991; IMRE 1987; KATHONA 1987; KECSKEMÉTI 1996a; LUKÁCSY 1994; LUFFY 2001 stb.

³ KECSKEMÉTI 1988; SZURÓMI 1974.

⁴ SZÁDECZKY 1906.

⁵ SZÁDECZKY 1900.

⁶ KLANICZAY 1964, 219–220.

⁷ A Kolozsvári Egyetemi Könyvtárra vonatkozó adatokat magam pontosítottam, a kéziratokat kézbe is vettem, a többi gyűjteményben található kéziratok adatait Luffy Katalin bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt külön is köszönetet mondok.

KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR:

- Ms 931 = Nagy-Ari József Prédikációi
Ms 390 = Colligatum, laponként számozva; az 1–25. lapon Nagyari 1686. július 14-i szebeni beszéde, 18. századi másolat
Ms 2354 = Vegyes prédikációk a 18–19. századból, számozatlan lapokon; az 1–28. lapon Nagyari 1686. évi szebeni beszéde; záradéka: Leírta egy 1687-iki kéziratból 86. maj. 20. Szabó Pál Peéri ref. pap

KOLOZSVÁRI AKADÉMIAI KÖNYVTÁR:

- Mss KJ 157–174 = gr. Kemény József: Collectio Manuscriptum historicum Minor. Tomus XXXI.
Mss KJ 166 = II. Apafi Mihály beiktató beszéde, 1684. szept. 17., 18. századi másolat
Mss KJ 167 = Nagyari 1686. évi szebeni beszéde; záradéka: Ezt a fejedelem Papja Tisztes Magyarai aut [...] Nagyari Úr predicállotta Die supra notat. Most penig An. 1767 ujjabban le irattatott, Die [...] Junii [olvashatatlan aláírás]

MAROSVÁSÁRHELYI TELEKI TÉKA:

- Ms 36 = Vegyes kéziratkötet a 18. századból; 37–59. lap: [Nagyari szebeni beszédének másolata]

MAROSVÁSÁRHELYI ÁLLAMI LEVÉLTÁR:

- Ms 384 = [Nagyari szebeni beszédének 18. századi másolata]

A szövegkiadás alapjául szolgáló kéziratot ma a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, Ms 931 jelzet alatt, *Nagy-Ari József Prédikációi* címmel. A negyedrért formátumú, hártakörésű könyv 337 számozatlan levellet tartalmaz. Jó állapotban van, a szöveg olvashatósága azonban – főként Nagyari József látható sietségé és amúgy is nehezen olvasható kézírása miatt – prédikációnként, de olykor oldalanként változó, olyannyira, hogy bizonyos részletei ma már nem is igen rekonstruálhatók.

A gyűjtemény 50 prédikációja két nagyobb egységre tagolódik. Első, hosszabbik felét (200 levél) Nagyari 1685-ben lejegyzett táborigi prédikációi alkotják az alábbi címmel: *Tabori Praedikatiok ... Mellyek praedikáltattanak 1681, 1682, 1683 Esztendőben az mi K[e]l[e]g[y]e[l]l[me]s Urunk eö Nagysaga haromszori taborozásának alkalmatossagaval.* A teljes egészében autográf kéziratanyagot Teleki Mihály erdélyi főgenerálisnak címzett ajánlás és az olvasónak szánt *Ajanlo Level* nyitja, és rövid *Bé rekészés* zárja. A három hadjáratnak megfelelően az anyag három egyenlőtlen hosszúságú részre tagolódik: 1681-ből kilenc, 1682-ből hét, 1683-ból tizenöt prédikációt tartalmaz. Mint az *Ajanlo Level*-ből kitetszik, Nagyari Teleki Mihály kérésére 1684–85-ben utólag írta le, megőrzött jegyzetei alapján, a néhány esztendővel korábban elmondott beszédeit. A kiadás tervét valószínűleg a gyorsan változó erdélyi politika hiúsította meg.

A kéziratot kötet második, rövidebb része szintén Nagyari-prédikációkat tartalmaz, többnyire közönséges vasárnapi beszédeket és néhány alkalmi prédikációt, szám szerint tizenkilenc munkát. Három prédikáció idegen kéz írása, de feltehetően korabeli másolat, sőt az egyik a kötet egészénél kisebb, nyolcadrét formátumú betoldás. A köte-

ret tehát mai formájában valószínűleg nem Nagyari állította össze, de Szádeczky Béla szerint a kötésből és a kézírásokból arra lehet következtetni, „hogy a kötet összeállítása közel egykori időből ered”.⁸

A kéziratos kötet második, elegyes része tartalmazza többek között azt a két prédikációt is, amelyeket a kortársak legtöbbször tartottak: II. Apafi Mihály beiktató beszédét (1684. szeptember 17.) és a szebeni országgyűlés előtt tartott prédikációt (1686. július 8.). Mint fentebb láthattuk, a 18. század folyamán szinte kizárólag ezeket a politikai vonatkozású beszédeket másolták Erdélyben. A további kutatást ösztönözhetik a kötet elegyes darabjainak fontosabb adatai:

Concio Inauguratoria, vocatione in augurationis Principis junioris Michaelis Apafi, in Templomtori Alba Ju. 1684. 17. Septembr. 1 Chron. 29. 1. Salamont az en egyetlen egy Fiamat avagy /egyedül/ választotta az Isten, az kí gyermek es gyenge. (202/a–209/b)

Anno 1687. Die 23 Febry. Nagyari - Joseph Uram tanitasa. [nem autográf] Jobi 37. v. 11, 12. Végezetre efféle változásokat az ő Szent tanácsából escelekedik. etc. (212/a–222/a)

[Prédikáció cím nélkül] Ezech 15. v. 4. Ha az ket véget meg emesztí az tűz etc. (224/a–228/b)

Concio. Solt. 55. v. 10. Oszlásd el vagy hasogasd meg az elő nyelveket. (231/a–237/b)
[Prédikáció cím nélkül] 2. Cor. 13. v. 5. Kisíresitek meg magatokat ha vadtoke az hitben s az többi etc. (238/a–243/a)

Haltoti Praedikatio Fejervari Úr felet. [Textusa nem olvasható] (243/a–245/b)

[Prédikáció cím nélkül] [nem autográf] Jerem. 38. v. 22. [Textus szövegét nem közli] (247/a–261/a) [a jobb felső sarokban későbbi bejegyzés: Közölve: Prot Szemle, 1900.]

Anno 1686 3 Marty. Nagyari Joseph Uram Tanitasa. Szeben. [nem autográf] 1. Sam. 30. v. 3. Mikoron azért David es az ő Szolgái az városban jutottanak volna, imé meg eget vala az tíz miat es elő Felesegek; Fiok; Leányok fogva el viterenek vala. (262/a–269/a)

[Prédikáció cím nélkül] És 7, 18. 19. És súvólt Isten azon az napon az Legyeknek. (270/a–275/b)

[Prédikáció cím nélkül] Es 33 v 7. Az bekességnek Követei keservesen sírnak. (276/a–280/b)

[Prédikáció cím nélkül] Esaiás 21. v. 16. Egy esztendő forgása alatt meg emeszterik Kedárnak minden ducsösege. (283/a–287/a)

[Prédikáció cím nélkül] Jer 8. 14. Gyűllyünk öszve, mennyünk be az keritet városban, halgassunk ott etc. (288/a–293/b)

[Prédikáció cím nélkül] 1 Sam. 30. 3. Es meg eget vala az város tűzzel etc. (294/a–299/a)

Concio. Josue. 1 v. 5. Veled lészek nem hadlak el es nem tavozom el te töled. (300/a–307/b)

[Prédikáció cím nélkül] Dan 12. v. 1. Ebben az időben amaz nagy Fejedelem az Mihaly etc. (308/a–311/b)

⁸ SZÁDECZKY 1906, 36.

- Adventre. Habakuk Proph: 3: v. 2. Isten az te munkadat az esztendőnek közepén elevenies meg etc. (312/a–317/b)
- Concio. Uj Esztendőbe: Ao 1688. 4. January. Deut. 31. v. 12. [Textus szövegét nem közli] (318/a–323/a)
- Halotti Praedikatio [Ennek a kéziratnak a formátuma nem negyed-, hanem nyolcad-rét] 2. Sam 12: 13, 14. Az Jehovais el vette az te buneidet, nem halsz meg etc. (324/a–331/b)
- Concio. Gen. 49. 23. 24. [Textus szövegét nem közli]
[Éz a prédikáció csonka, a Tanusagh résznél megszakad]

Kiadványunkban Nagyari József tábori prédikációinak kiadását tűztük ki célul, olyan formán, hogy a prédikációk felének szövegét teljes egészében, többi darabját pedig részleteiben közöljük. Reménységünk szerint azonban a teljes prédikációs szövegek kellőképpen reprezentálják a kötet egészének szellemiségét, Nagyari teológiai, történetfilozófiai, homiletikai elveit, a többi prédikáció részleteinek hozzáadásával pedig kirajzolódnak a prédikátor kötet szerkesztő elvei. A szöveg megértését és értelmezését a lap alján közölt nyelvi és tartalmi magyarázatok szolgálják, az egyes prédikációs szövegek után Tárgyi magyarázatok címen az adott prédikáció keletkezéstörténetéről, szembevető homiletikai, exegetikai és tartalmi kérdéseiről szólunk. Az idegen szövegrészek többnyire latin nyelvűek, így a részletek eredetére a lap alji jegyzetekben csak ettől eltérő esetben utalunk. Fordításukat abban az esetben készítettük el, ha a prédikátor ezt nem tette meg, vagy ha a Nagyari-féle magyar nyelvű változat elnagyolt, eszerleg pontatlan. A csak részleteiben közölt prédikációk tárgyi magyarázataiban a szöveg egészéről igyekszünk képet adni. A jegyzetekben előforduló bibliai hivatkozásokat a Nagyari-kézirattal éppen egykorú, 1685-ös, amszterdami Tótfalusi-féle Károlyi-fordítás alapján idézzük⁹.

A prédikációk szövegét a korabeli helyesírás jellegzetességeit megőrizve betűhíven közöljük. Erről egyetlen esetben térünk el, az ß betűjellet értelemszerűen sz-re vagy s-re írjuk át. A hosszú magánhangzók következtelen jelölésében Nagyari írásmódját követjük. A szerző szövegbeli törléseit a <...> jelzi, s a törölt szövegrészt annak olvashatósága esetén sem közöljük. Maga Nagyari csak a hagyományos zárójel használja () vagy (: :) formában, s ezek a szövegben eredeti formájukban megmaradtak. A [] minden utólagos betoldás jelölésére szolgál; ezzel oldjuk fel a rövidítéseket: Sz[ent]; ez jelöli a szerző utólagos marginális javításait, amelyek többnyire bibliai locusok: [Jer 20, 2] és ezzel jelöljük a hiányzó írásjeleket is: [,], de csak abban az esetben, ha annak hiánya szövegértelmezési nehézséget okozna. A rongálódás, folt vagy egyéb szennyeződés következtében olvashatatlanná vált részek jelölésére a [...] szolgál. A hosszabb szövegrészek elhagyását egy egész sor kapesos zárójelben történő kipontozása jelzi. A Nagyari-kéziratban az aláhúzás a kiemelés eszköze, s a kiemelésnek ezt a módját kiadványunk is követi.

A kézirat eredetileg számozatlan lapokból állt, a mai lapszámozás feltehetően a 20. század elejéről származik. Kiadványunk ezt a számozást veszi alapul, az egyes oldalakat /a (verso) és /b (recto) jelekkel különböztetve meg. A kézirat sorok határát és a lapvégi őrszavakat külön nem jelöljük.

⁹ BIBLIA 1685/1989.

A prédikációk formai tagolását némileg a korabeli nyomtatott prédikációskötetek gyakorlatához igazítottuk, azaz az egyes szerkezeti elemeket akkor is kiemeltük, ha azok a kéziratban formai tekintetben nem különülnek el a szöveg egészétől. Ezen a téren elsősorban Nagyari hivatali elődje és apósa, Tofeus Mihály 1682-ben megjelent szoltármagyarázatainak¹⁰ kiadói gyakorlatát tartottuk szem előtt. Ugyancsak egységesítettük a prédikációk címének írásmódját, ezeknek közlésében ugyanis Nagyari következetlenül használja a kis és a nagy, illetve a nyomtatott és az írott betűket; helyesírásukon viszont nem változtattunk. A prédikációk számozott homiletikai egységeinek jelölésében Nagyari olykor következetlenül járt el, az egymásnak alárendelt szövegelemek számozásában gyakran ugyanazt a számozási módot alkalmazta, s ez a szöveg áttekinthetőségét nehezíti. Ezt a számozás különböző változataival oldottuk fel: pl. 1; 1.; (1); (1.); (1.) stb. A szerkezeti elemek kéziratbeli következetlenségeire a lábjegyzetben utalunk.

Mivel a szövegben előforduló személy- és helynevek száma viszonylag csekély, a kötethez külön személy- és helynévmutatót nem csatoltunk, de a tárgyi magyarázatokban általában érintettünk minden fontos kérdéses mozzanatot.

Nagyari életének és munkásságának ma még rendkívül szerény irodalma van – gyakran még nevét is pontatlanul idézik –, ezért az életmű jelentőségét a kötet elején önálló tanulmány méltatja.

Végül megköszönöm mindazok segítségét, akik e kötet létrejöttét bármilyen módon segítették. Köszönöm Imre Mihály tanár úrnak, hogy évekkel ezelőtt felhívta a figyelmemet a Kolozsvárt található Nagyari-kézíratra, s azt is, hogy vállalta e kiadvány lektori teendőit. Köszönetemet fejezem ki Bitskey István professzornak, aki tanácsaival és biztatásával munkám során mindvégig mellettem állt; Luffy Katalin, Baranyai Norbert, Csorba Dávid, Fazakas Gergely, Restás Attila és Tóth Zsombor debreceni PhD-hallgatóknak, akik a kézirat-olvasás első szakaszában nyújtottak jelentős segítséget; Mikó Gyula tanár úrnak, aki átnézte a latin nyelvű szövegrészek fordítását; s végül a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár és a debreceni Református Kollégiumi Nagykönyvtár segítőkész dolgozóinak, köztük is első helyen Fekete Csaba főkönyvtárosnak, aki hasznos tanácsaival mindig szívesen állt rendelkezésemre.

Győri I. János

¹⁰ TOFEUS 1683.

Nagyari József tábori prédikációi

A 17. században számos nagyhatású református prédikátor munkálkodott magyar földön, akikről a kortársak és a következő nemzedékek nagy elismeréssel nyilatkoztak: Geleji Katona István erdélyi püspök vaskos föliánsokba zárt, mintaértékű egyházi beszédeiből prédikátorok egész sora tanult később prédikálni, a bibliafordító Komáromi Csipkés György ékes tudományával vívott ki magának tiszteletet, Medgyesi Pál a profetikus hangú puritán igehirdetés úttörője volt, Tofeus Mihály püspök zoltármagyarázataiban az erdélyi lélek történelme talán legválságosabb évrizedeiben találta meg a maga vigasztalását. Oly elragadtatással azonban egyikőjükről sem szólt saját szellemi környezete, mint Nagyari Józsefről, Apafi Mihály udvari prédikátoráról. Bár az erdélyi főurak és az udvar léhaságát, erkölestelenségét az ószövetségi próféták kíméletlenségével tette szóvá egyházi beszédeiben, mégis maga Teleki Mihály erdélyi főgenerális volt az, aki 1681–83 között elmondott tábori prédikációinak sajtó alá rendezését szorgalmazta.

A századvég erdélyi krónikása, Cserei Mihály Nagyari alakját a bibliai Illés prófétához hasonlítja: „...nagy tudományú s buzgó lelkű ember, aki könnyen Ilyés próféta mellé beállhatott volna, és mint Jeremiás próféta Sedechiás király mellett, úgy gyöttri vala magát szüntelen Apafi Mihály mellett.”¹ S amikor néhány évtized múlva egészen első-tétül az erdélyi horizont, Nagyari kéziratban maradt prédikációit református parókiákon és nemesi udvarházakban másolgták. Hermányi Dienes József nagyenyedi lelkész memoárjában följegyzí, hogy atyja szorgalmasan másolta „holmi akkori nagy tudósoknak prédikációit, nevezetesen Nagyari Józsefnek a fejedelem papjának holmi rövid prédikációit”. A 18. századi Erdély kiváló prédikátor-írója, Bod Péter „Magyar Ambrosius”-nak nevezi, hiszen „ollyan nagy Ilyés lelkével bíró ember vólt, hogy aki ennek prédikállására meg nem tért, könyörgésére könyv-húllatásra nem indúlt, meg vettetett embernek tartott”.²

Minden bizonynal nem annyira a kései utókor háládatlanságán, mint inkább a Nagyari-kéziratokat őrző erdélyi közgyűjtemények viszontagságos 20. századi sorsán múlott, hogy Nagyari József alakja és neve a magyar irodalmi közvélemény előtt mind ez ideig szinte teljességgel ismeretlen maradt, s így legújabb kori felfedezésére csak most nyílik lehetőség.

De hát ki is volt ez a férfiú, akire kortársai oly nagy tisztelettel és esodálattal tekintettek?

¹ CSEREI 1983, 190.

² BOD 1766, 188.

NAGYARI JÓZSEF ÉLETE

Nagyari József nevét a kortársak és az utókor elsősorban nem nyomtatásban megjelent műveiből ismerték, hiszen a legtöbbet emlegetett munkái kéziratban maradtak, s így nyilvánvalóan a félrehallások és elírások miatt tűnik föl családi neve a mai napig többféle alakban a rá hivatkozó munkákban. Cserei Mihály következetesen Magyarinak írja³, s ez a névváltozat olvasható egy 1767-es prédikációmásolatban is, ahol a másoló bizonytalanságának az alábbi nyelvi fordulattal ad hangot: „Ézt a fejedelem Papja Tisztes Magyarai aut versus Nagyari Ur predicállotta...”⁴ Érdekes, hogy a kortársak már apjának, Nagyari Benedeknek a nevét is olykor Magyarinak írják.⁵ Miles Mátyás 1682-es naplója Megyeri-nek tudja Apafi udvari prédikátorát.⁶ Hermányi Dienes József Nagy Ari Josef-ként ismeri.⁷ A sárospataki főiskola tanulóinak névsorában szintén Nagyari-ként szerepel a neve.⁸ A tábori prédikációk ránk maradt autográf kézírata is Nagy Ari Joseph-ként őrzi a nevét⁹, s így ezt a változatot tekinthetjük hitelesnek. A kortárs Bethlen Miklós *Önéletírásában* következetesen szintén Nagyari-t használ.¹⁰ Hogy Bod Péter is a Nagy Ari József alakot ismeri, azon nem kell csodálkoznunk, hiszen a *Magyar Athenas* Nagyari-ról szóló fejezetének néhány mondata azt sejteti, hogy a következő század tudós erdélyi prédikátora közelebbről ismerhette egy-két Nagyari-kézirat sorsát: „Forognak még emlékezetben némelly Prédikázióji. Igen nagy kár, hogy amit nyomtatás alá készített volt is, a következő háborus időkben úgy maradtak, némellyek pedig Etzeholiusok kezekre akadtanak.”¹¹

Nagyari József 1650-ben született Borosjenőn.¹² Apja, Nagyari Benedek¹³, a magyar puritanizmus mérsékelt ágának képviselője, az angol puritánus források nyomán készült *Orthodoxus Christianus* (Várad, 1651) szerzője, Tolnai Dali János és Lorántffy Zsuzsanna pártfogoltja volt. Nagyari József tehát a szülői házban kapta örökségként a református egyházi műveltséget és a puritánus eszmékhez való kötődést. Nagyari Benedek 1653-tól váradai lelkész volt, majd puritánus meggyőződése miatt felfüggesztették, sőt rövid időre be is börtönözték, s végül mint üldözöttet 1661-ben a kolozsvári eklészia fogadta be.

³ CSEREI, 1983, 190; 228. Cserei nyomán a szakirodalomban olykor még ma is Magyariként szerepel: NAGYI, 1982, 76; LUKÁCSY 1994, 219.

⁴ KolÁkKvtár, Mss KJ 167 (lásd a kézirat záradékát)

⁵ ADATTÁR II., 1966, 142.

⁶ MILES 1682, 344.

⁷ HERMÁNYI 1992, 53., 127., 237.

⁸ HÖRCSIK 1998, 110.

⁹ KolEgyKvtár, Ms 931, 4/b (Ajanlo Level zárlata), Nagyari prédikációira a továbbiakban egyszerűen az Ms 931 jelzettel hivatkozunk.

¹⁰ BETHLEN 1980, 768–769.

¹¹ BOD 1766, 188.

¹² Nagyari József születését tekintve a szakirodalom általában bizonytalanodik az 1650. és az 1651. évet illetően (ZOVÁNYI 1977, 425–426.; TONK 1992, 147.), mivel azonban egy 1650. március 10-én kiállított adománylevél szerint Nagyari Benedek, feleségével, valamint Samuel és József nevű fiaival együtt II. Rákóczi György fejedelemtől nemesi címet kapott, így Nagyari Józsefnek 1650 elején már élnie kellett (ADATTÁR II., 1966, 142.).

¹³ ADATTÁR II., 1966, 137–148.

Nagyari József apja szárnyai alatt előbb a váradai, majd a kolozsvári református iskola diákja lett, s végül Sárospatakon¹⁴ fejezte be tanulmányait. Váradon Martonfalvi György, későbbi neves debreceni professzor is tanította.¹⁵ 1672-től Huszton rektorkodott, majd 1674–79 között peregrínus diák volt Németalföldön, minden bizonnyal Teleki Mihály költségén.¹⁶ Itt 1674. április 27-től a groningeni, 1674. október 12-től a franekeréi, majd 1676. február 10-től a leideni egyetem hallgatója lett, ahonnan ez év tavaszán rövid időre ellátogatott Utrechtbe is.¹⁷

1679-ben rövid ideig fogarasi lelkészként működött. Tofeus Mihály püspök¹⁸ azonban annyira megkedvelte prédikációit, hogy hamarosan maga mellé vette a fejedelmi udvarba, hozzáadta Mária nevű leányát, s még 1679-ben udvari lelkésznek nevezte ki. Lelkészi pályájának indulásáról Hermányi Dienes József a maga kedélyes, anekdotikus stílusában később így emlékezik meg: „Mikor ez a drága jó ember, s abban az időben /: talám most is ha élne /: Incomparabilis Pap a Fejedelmi Udvarban a Papsághoz fogott, s elsőben prédikállott ugj meg tettzett a többek között Tofeus Püspöknek hogj Házához menvén s a Házban alá s fel setálván egj nehányszor igj szollitaná meg a maga Feleségét Feleség! Feleség! Papotska ám ez, adjuk néki Sárát!¹⁹ Adta volt is azt a Leányat Nagj Arinak.”²⁰ Két gyermeket neveltek föl: Józsefet és Máriát.²¹

Nagyari igen nagy becsben állt mint udvari prédikátor, szónoki képességeit még ellenségei is elismerték. Hermányi szerint Nagyari nemesak kiváló hitszónok, hanem igen éleselmjű tudós és egyúttal szórakozott ember is volt, s ezen adottságaival a fejedelmi udvar olykor vissza is élt: „...ollykor harangozáskor izent Textust nékie, a mellyről mindjárt prédikáljon, melyre hirtelen elmélkedvén, a Palastját néha a sietség miatt az allyánál fogva vette njakába s ugj talalt ki indulni Házából, a mint a Fiától hallottam.”²² Nagyari szórakozottságáról Cserei Mihály is megemlékezik: „Különböen olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösöt, sem ételt nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanulóházból. Egy temetés felett húsz aranyat adtanak vala neki, beveti a zsebibe, lyukas lévén, amint az úton ment, a fejedelem étékfogója kísérvén szállására, elhullogatott egynéhányat benne, az étékfogó felszedi. A szállására menvén, mondja a feleséginek: »Valami sáraranyok vadnak a zsebemben, vedd ki, lássad, mit csinálsz vele.« A feleség megolvastván, rízenkettőnek találja, kérdi az urától, ha annyi volt. Mondja: »Én nem tudom, mennyi.« Az étékfogó megnevetvén magát, előadja a nyolc elhullott aranyat, s várja már, a pap ha vagy egyet ad belőle. Amannak nem volt affélére gondja. Az étékfogó mond: »Uram, bár nekem is ad vala kegyelmed benne, mert megérdemleném.« Mondja a pap: »Vegyen kegyelmed benne, amennyit akar, én nem kapok rajtok.« Úgy ad a felesége egyet az étékfogónak belőle.”²³

¹⁴ HÖRCSIK 1998, 110.

¹⁵ BARÁTHI 2001, 53–54.

¹⁶ ADATTÁR III., 1971, 23.

¹⁷ TONK 1992, 147.

¹⁸ KONCZ 1894a

¹⁹ Nagyari József felesége Tofeus Mária volt: a Sára név itt bibliai eredetű metaforaként szerepel (vö. 1Móz 11, 29; 23, 20.).

²⁰ HERMÁNYI 1992, 53–54.

²¹ KONCZ 1894a, 25.

²² HERMÁNYI 1992, 55–56.

²³ CSEREI 1983, 191.

Nagyari József Apafi Mihály erdélyi fejedelem udvari papjaként vett részt az 1681–83. évi három hadjáratban. „hogy – saját szavait idézve – Abiathárral együtt, az Isten féltő Daviddal az Istennek Ládáját hordoznám, es az ... élet és halál, s félelem rettegés között járó, bujdosó udvari, s Tábori Ecclesiat”²⁴ vigasztalná és tanítaná. A három hadi vállalkozás alkalmával elmondott tábori prédikációit, megőrzött feljegyzéseit felhasználva, Teleki Mihály erdélyi főgenerális kérésére 1684–85-ben öntötte a ma is ismert formába, az 1680-as évek közepe táján gyorsan változó erdélyi politika azonban megváltoztatta munkája megjelenését. Tábori prédikációit olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy Erdély viszontagságos éveiben Nagyari a „két pogány” közül inkább a törökben látta a kisebbség rosszat. Apafi Mihálynak, aki maga is művelte a teológiai irodalmat, és közvetlen udvari környezetének – elsősorban Tofeus Mihály püspökre, valamint Bethlen Miklós és Teleki Mihály főurakra gondolunk – *általán felüli teológiai műveltsége volt, ami azt jelentette, hogy ezek az erdélyi főurak aktuálpolitikai döntéseikben is érvényesítették biblikus érveket*. Elégséges csupán arra gondolnunk, hogy a hadjáratok során mind Apafi, mind Teleki valláserkölcsei alapon szigorúan tiltotta katonáinak a fosztogatást, prédálást.²⁵ A fejedelmi udvartartás naponta vett részt istentiszteleten s vasárnaponként kétszer hallgatott prédikációt. Ezek a körülmények rendkívüli módon felértékeltek az udvari prédikátor szerepét és felelősségét. Nagyari is érvényes tehát mindaz, amit Sipos Gábor Tofeus püspök szerepével kapcsolatban megállapít: „...a fejedelem és az udvar előtt tartott prédikációiban sokszor magyarázta úgy a Szentírást, hogy az aktuálpolitikai töltést is kapott, eligazítást jelentett, így az udvari lelkipásztor-püspök erkölcsi elveket vihetett be igehirdetése révén a felső szintű politikai döntésekbe s egyúttal az egész erdélyi közéletbe.”²⁶

Ilyen aktuálpolitikai töltése van Nagyari összes tábori prédikációjának és az ifjabb (II.) Apafi Mihály fejedelemmé választása alkalmával elmondott inaugurációs (beiktató) beszédének (1684. szeptember 17.) is. De még inkább az 1686. július 14-én, az erdélyi főrendek előtt Szebenben tartott prédikációnak, melyet Cserei Mihály politikatörténeti szempontból is oly nagy fontosságúnak tartott, hogy történetjében közölte a prédikáció vázlatát.²⁷ Apafi udvari papja ebben a nagyhatású beszédében Bécs ellenében a török barátság fenntartása mellett igyekezett teológiai érveket felsorakoztatni. A korabeli politikai publicisztikával szemléletű és stílárís téren egyaránt rokonságot mutató prédikáció rendkívüli hatását jelzi, hogy a 18. századi Erdélyből több kéziratot változata is ránk maradt.²⁸ Szádeczky Béla e prédikáció szövegét éppen száz esztendővel ezelőtt nyomtatásban is megjelentette.²⁹ Bethlen Miklós említi *Önéletírásában*, hogy a szebeni beszéd után néhány nappal fölkereste őt szállásán – „küldve-é vagy csak magoktól” – Horti István püspök, Patáki István professzor (1688-tól II. Apafi Mihály nevelője) és Nagyari József prédikátor, s felrótták neki a Bécs irányában tett diplomáciai lépéseket. Erre Bethlen szemére vetette a prédikátornak minapi applikációját: „Kegyelmed ezelőtt harmadnappal prédikála ex Jer. 38:22. Adja Isten, én és kegyelmed profé-

²⁴ Ms 931, 2/a (Ajanlo Level)

²⁵ TRÓCSÁNYI 1972, 273.

²⁶ SIPOS 1999, 192.

²⁷ CSEREI 1983, 190–191.

²⁸ KolEgyKvtár Ms 390, 1–25; no., Ms 2354, 1–28; KolAkKvtár Mss KJ 167; TelFéka Ms 36, 37–59; MvÁllLevtár Ms 384.

²⁹ SZÁDECZKY 1900.

ták ne légyünk juxta illum textum et praecedentes versus³⁰; de nem jól applicálá³¹ kegyelmed minap a Nohach és Jabes Giliad-béliek nemét Kolosvár és Dévára. Szánom én kegyelmeteket, a dolgokat nem tudja, és az olyannal néha nagy kárt teszen.³² Tudvalévő, hogy Bethlen Miklós fejedelmi tanácsos, Erdély későbbi kancellárja, az erdélyi református egyház egyik főkurátora, ekkor már minden erejével azon munkálkodott, hogy az egyezés még Buda ostroma előtt kötéssék meg Béccsel, s maguk az európai protestáns hatalmak is ezt szorgalmazták. Diplomatervezetével ekkor azonban még egyedül maradt, sőt mint az eset mutatja, magára haragította nemesak a fejedelmet és a tanácsurakat, hanem a református papságot is. „Az udvari prédikátor szava, melyet a fejedelem és neje – Pokoly József szavaival élve – mindig, mint valami orákulumot szokott volt hallgatni, csak megerősítette Teleki Mihály tanácsát, hogy ti, a töröknek adott hitet meg kell tartani, illetőleg hogy várni kell, hátha a »két malomkő« harcában az eddigelő hatalmasabb, a török fog győzedelmeskedni és így Erdély mostani állapotában maradhat továbbra is.”³³ A kuruc kor ideológiáját vizsgálva Nagy László is úgy látja, hogy „A török szövetség utolsó hívei és szószólói azok a protestáns papok voltak, akik számára a török kiszorulását követő Habsburg-uralom számos közvetlen veszélyt rejtett magában.”³⁴ Lektani szempontból érthető e magatartás, hiszen a papság azt látta, hogy Bethlen Miklós annak az I. Lipótnak a fennhatósága alá akarja adni Erdélyt, aki a protestáns prédikátorokat és tanítókat néhány évvel korábban a gályákra hurcoltatta.

Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az udvar olykor meg is bízta Nagyari apróbb diplomáciai feladatokkal. Bethlen Miklós fenti félmondatából is kitetszik, hogy a három rudós egyházi férfiú talán megbízásból kereste fel az udvar politikájával nem mindenben azonosuló főurat. Diplomáciai közvetítőszerpet sejtet a Csúzi Cseh Jakab egykori gályarab prédikátorral történt levélváltás is a komáromi református eklézsia ügyében, 1683-ból.³⁵ Bethlen Miklós és Teleki Mihály leveleiből kitetszik, hogy Pataki István és Nagyari József fontos közvetítőszerpet töltött be a két erdélyi főúr között 1690 körül is.³⁶ Hogy Bethlen Miklós a szebeni beszéd utáni összezörrenés ellenére is méltányolta Nagyarit, az 1716-ban kelt végrendeletéből is kiderül, melyben többek között arról rendelkezik, hogy Istók (István) unokájával Nagyari József vagy Pataki István professzor arra érdemesült fia utazzék hozzá Bécsbe, majd külhoni akadémiákra, s tanulmányai befejezése után ez a praeceptor legyen Istók udvari prédikátora, „...míg Isten nagjobra hűa. Edgj szovall legyen bizonyos elete szerentseje”.³⁷

Nagyari József Béccsel szembeni ellenérzései miatt később sem vált kegyvesztetté az udvarban, I. Apafi Mihály halála után annak fia, II. Apafi Mihály mellert is megmaradt udvari prédikátornak, s mint ilyen halt meg 1694. február 18-án. Élete utolsó éveiben erdélyi főurak egész sora fölött mondott temetési beszédet, ő búcsúztatta a fejedelemszont, Bornemisza Annát³⁸, magát a fejedelmet³⁹ és Teleki Mihályt is, s tette

³⁰ ama szöveg és a megelőző versek mellett

³¹ magyarázá

³² BETHLEN 1980, 768–769.

³³ POKOLY 1904, 13.

³⁴ NAGY L. 1982, 75.

³⁵ KONCZ 1894

³⁶ BETHLEN 1987, 420.; 721.

³⁷ BETHLEN 1987, 1129.; ADATTÁR III., 1971, 132–133.

³⁸ ADATTÁR III., 1971, 133.

³⁹ ADATTÁR III., 1971, 140.

mindezt általános közmegeledésre. Halála alkalmából Kolozsváron gyászverseket tartalmazó kötetet adtak ki tiszteletére.⁴⁰

NAGYARI JÓZSEF IRODALMI MUNKÁSSÁGA

Nagyari József irodalmi munkásságának első termékei németalföldi teológiai disputációi. Nagyari Hollandiában három alkalommal disputált: 1676. július 15-én Leidenben Christophorus Wittich (1625–1687) professzor⁴¹ respondenseként⁴², 1677. szeptember 6-án ugyanott szintén Wittichnél⁴³, 1677. június 30-án pedig Utrechtben Franciscus Burmann (1628–1679) professzornál.⁴⁴ Az elsőben Nagyari a lélek szent fölgerjedéséről értekezik, mestere, Wittich szellemében, aki azzal került összeütközésbe a kor nagy református teológusával, Maresiusszal, hogy a teológia és a filozófia éles szétválasztását hirderte, s ezzel Coccejusnál is erőteljesebben elmozdult a pietisztikus kegyesség felé. A másodikban a Róma 5,7–8 alapján a megigazulás kérdéséről értekezik ugyancsak Wittich szellemében, s professzorához hasonlóan hermeneutikájában a szentírási szöveg szó szerinti értelmezése (sensus literalis) helyett az üdvörténeti értelemben kikövetkeztethető célra (scopus) helyezi a hangsúlyt. A következő évben Utrechtben Nagyari Isten törvényéről elmélkedik, a Róma 1, 32 szellemében hangsúlyozva, hogy minél inkább elmerül az ember a bűnben, annál inkább ránehezedik Isten jogos büntetése. Nagyari utrechti dogmatikaprofesszora, Franciscus Burmann⁴⁵, aki barátja volt Coccejusnak, s annak szövetség-teológiáját is magáévá tette, a tábori prédikációk előljáró beszéde szerint a magyar prédikátorra életre szóló hatást gyakorolt.

A három disputáció ajánlásai és üdvözlő versei nagyjából kirajzolják azt a társadalmi, szellemi környezetet, amelyben Nagyari ez idő tájt mozgott. Az első és a harmadik értekezését a szerző Bornemisza Anna fejedelemasszonynak ajánlja, a másodikat pedig patrónusának, Teleki Mihály fejedelmi tanácsosnak. Az első t héber versekkel üdvözölte Rácz-Böszörményi János, a másodikat Tokai Almási Mihály és Rimaszombati Kies István, az utrechti disputáció megjelenését pedig Nánási Gábor és Diószegi György. Mindannyian Nagyari József peregrinus társai voltak Hollandiában, későbbi irodalmi munkásságukról viszont alig tudunk valamit.⁴⁶ Rácz-Böszörményi Jánost peregrinációja idején érte a halál 1677-ben, valószínűleg Nagyari hazatérte után, mert a diáktársai által halálára kiadott emlékfüzetben Nagyari már nem szerepel gyászverssel.⁴⁷ Nánási Gábor és Diószegi György Nagyarihoz hasonlóan Martonfalvi György tanítványa volt, Diószegi 1677-ben, Nánási pedig 1678-ban disputált Burmann-nál Utrechtben.⁴⁸

⁴⁰ RMK II., 1773.

⁴¹ RGG VI., 1786.

⁴² NAGYARI 1676.

⁴³ NAGYARI 1677.

⁴⁴ NAGYARI 1677a.

⁴⁵ RGG I., 1531.

⁴⁶ ZOVÁNYI 1977, 19, 434, 493.

⁴⁷ RMK III., 2842.

⁴⁸ RMK III., 2841; RMK III., 2941.

Peregrinációja idején Nagyarai maga is írt két alkalommal verseket: 1674-ben Horváti Békés János munkáját köszöntötte üdvözlő verssel⁴⁹, s még ugyanabban az esztendőben gyászverset írt a Horváti halálára megjelent kötetbe.⁵⁰

Később udvari lelkészi minőségében több művet is ajánlottak neki prédikátortársai: így Váradai Pál⁵¹, szintén Martonfalvi-tanítvány, aki néhány évvel Nagyarai után került Hollandiába, de későbbi útjáról alig tudunk valamit⁵²; Apáti M. Miklós⁵³, aki Nagyaraihoz hasonlóan coccejánus elveket vallott és szoros kapcsolat fűzte Misztótfalusi Kis Miklós-hoz (1685-ben ő hozta magával Misztótfalusi bibliájának rábízott példányaikat), később pedig jelentős szerepet játszott a magyar filozófiai gondolkodás történetében; Musnai Mihály⁵⁴ nagyenyedi lelkész, majd kézdivásárhelyi esperes; Nánási Lovász Mihály⁵⁵, Nagyarai sógora, udvarhelyi esperes, és végül az Arnd-fordító Huszti Szabó István⁵⁶, debreceni orvos és bölcsészeti professzor, akit a német pietista kegyesség első hazai terjesztői között tartunk számon. A könyvajánlások révén érintett korabeli gondolkodók közös sajátja, hogy részben mint debreceni Martonfalvi-tanítványok, részben mint egykori németalföldi peregrínusok a puritánus-coccejánus kegyesség és a descartes-i filozófia századvégi hazai képviselői voltak, s jelentős szerepet játszottak egy, az ortodoxus-skolaszitikus kötöttségektől mentes, modernebb gondolkodásmód és életérzés kialakításában. Köztudomású, hogy Martonfalvi nem volt coccejánus, sőt a coccejánizmus bizonyos rételeit, különösen a teológiai tipologizálást, egyenesen súlyos kritikával illette⁵⁷, viszont Coccejus másik meghatározó kérdésével, mely nálunk kevésbé talált visszhangra, a szövetség-teológiával maga is foglalkozott, sőt teológiai doktori értekezését 1659-ben éppen *De foedere Dei* címen tartotta Franekerben.⁵⁸ Izgalmas és jelentős eredménnyel keesegrető kérdése lehetne a további hazai puritanizmus-kutatásnak, hogyan fért meg egymással a hollandiai peregrinációjából hazatért 17. század végi prédikátornemzedék gondolkodásában a Martonfalvi-féle puritánus örökség és a Burmann-Wittich-féle coccejánus hagyomány, amelyet Nagyarai is képviselt.

Benkő József református lelkész, Erdély művelődésének kiváló ismerője, a 18. század második felében úgy tudta, hogy kéziratban maradt prédikációi mellett Nagyarai udvari lelkészként éppen a táborigi prédikációkkal egy időben két nyomtatásban megjelent munkát is készített *Élégységes kegyelem...* (Keresd, 1684) és *Kegyves üszlön...* (Keresd, 1684) címmel.⁵⁹ Ezekről a művekről ma közlelbbit nem tudunk, példányaikat sem ismerjük. Amennyiben Benkő József adatai megbízhatóak, feltehetően rövidebb terjedelmű munkákról lehet szó, hiszen testesebb kiadványoknak – különösen egy neves prédikátor esetében – több nyoma maradt volna. Címük alapján prédikációkra vagy elmélkedésekre gondolhatunk.

⁴⁹ RMK III., 2642.

⁵⁰ RMK III., 2643.

⁵¹ RMK III., 3106.

⁵² ZOVÁNYI 1977, 673–674.

⁵³ RMK III., 3402.

⁵⁴ RMK III., 3405.

⁵⁵ RMK III., 3448.

⁵⁶ RMK III., 3806.

⁵⁷ ZOVÁNYI 1890, 124–129.

⁵⁸ ZOVÁNYI 1890, 126.

⁵⁹ SZTRIPSZKY 1912/1967, 2112. és 2113.; SZABÓ K. 1883.

APAFI MIHÁLY HADJÁRATAI ÉS NAGYARI TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI

Nagyari József tábori prédikációi Erdély történelmének egyik, hanyatlásában is igen izgalmas fejezetét idézik. Az 1681–83. évi történéseket a török magyarországi uralmának hatalmi érdekei irányították.⁶⁰ A Porta érdeke pedig úgy kívánta, hogy Apafi e három esztendőben ismételt Magyarországra irányítsa seregeit, azzal a szándékkal, hogy a Thököly Imre vezette fölkelőknek a török hadak hátszágaként Béccsel szemben segítséget nyújtson.⁶¹ A fejedelem és környezete nem szívesen hajlott e vállalkozásra. Teleki Mihály⁶² főgenerális maga sem táplált éppen baráti érzéseket a bujdosó hadak kuruc generálisával szemben.⁶³ A tapasztaltabb, s az idők jeleit éppen ezért jobban értő erdélyi főurak és politikusok azt is érezhették, hogy a török magyarországi uralma lehangolóban van, ami a fejedelemség jövőjére is árnyéket vethet. A törökkel szembeszegülni azonban sem erő, sem bátorság nem mutatkozott, így hát Apafi 1681 augusztusának végén első ízben útnak indította seregét, Teleki Mihály vezetésével. A török az egyesült hadak főparancsnokává magát a fejedelmet nevezte ki, s ez némileg javította az erdélyi hadak hangulatát.⁶⁴ Így kezdődött meg a hadi vállalkozás Böszörmény alatt (szeptember 12.).⁶⁵

A várakozáson felüli kezdést azonban rövidesen kudarc követte, egyrészt mert a szövetséges török fosztogatni kezdte a magyar falvakat⁶⁶, másrészt mert az alkalmatlan vezetés miatt belső feszültség támadt Thököly és az erdélyi hadak között, s így a hadi expedíció majdnem bukással zárult.⁶⁷

A következő esztendőben még nagyobb erőket mozgósított a hadjárat.⁶⁸ Az előző évi tapasztalatok nyomán azonban most már nem Apafi a fővezér, hanem maga a török irányítja az expedíciót. Thököly tekintélye is megnövekszik, hiszen e hadjáratral egy időben a török kinevezi Magyarország fejedelmévé.⁶⁹ Nem esodálkozhatunk hát az erdélyi hadak elkeseredettségén, melyet Bethlen Miklós *Önéletírásában* így jellemez: „...tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk.”⁷⁰ Így aztán e második hadi vállalkozásból, Füleke vára alól úgy térhettek meg az erdélyi seregek, hogy az ellenségnek még csak hírt is alig hallották.

Bár az 1682. évi füleki hadjárat Erdélynek kevés szerencsét hozott, a vállalkozás egészében véve mégiscsak eredményesebb volt az előző évinél, s ettől a török vérszemet kapott. 1683-ban így már nem pusztán a bujdosó magyarok megsegítése volt a cél, hanem egyenesen Bécs megvívása.⁷¹ Drinápolyból 250 000 főnyi sereg indult meg, s

⁶⁰ NAGY L. 1986, 69–120.; TRÓCSÁNYI 1972, 253–280.

⁶¹ R. VÁRKONYI 1984, 162–168.

⁶² TRÓCSÁNYI 1972.

⁶³ I. m., 258–260.

⁶⁴ I. m., 260.

⁶⁵ Ms 931, 21/a–27/a (1681. évi 3. pr.)

⁶⁶ I. m., 49/a–58/a (1681. évi 7. pr.)

⁶⁷ TRÓCSÁNYI 1972, 263–267.

⁶⁸ I. m., 267–271.

⁶⁹ I. m. 274.

⁷⁰ BETHLEN 1980, 729.

⁷¹ NAGY L. 1986, 84–111.; TRÓCSÁNYI 1972, 277.

emellett bizony Apafinak csak igen alárendelt szerep jutott: Győr mellett hátvédül állomásozott seregével a török esetleges megsegítésére.⁷²

Mint ismeretes, a keresztény Európa mozgósítását eredményező vállalkozás a török kezdeti sikerei után végül is a török és szövetségesei súlyos Bécs alatti vereségét eredményezte.⁷³ A Habsburg Birodalom fővárosának sorsa szeptember 12-én eldőlt, az erdélyi seregrész azonban a török akaratából csak egy hónap múlva indulhatott haza. Az Apafiék számára máskülönbén vértelen vállalkozás Erdélyre nézve súlyos kőverkezmenyekkel járt: Bécs ostromával ugyanis nemcsak a kuruc seregek, hanem a fejedelemség sorsa is megpecsételődött.

Apafi Mihály fejedelem mindhárom hadjárat során rangjához méltó udvartartást vitt magával, s ebből nem hiányozhatott az udvari prédikátor sem. Bornemisza Anna fejedelemasszony 1681. augusztus 14-én kelt utasításaiból kiderül, hogy a fejedelem udvari papjának a hadjárat során külön székér járt egy kísérő gyalogossal, s ugyanez az utasítás rendelkezik napi ellátmányáról is (naponta két asztalcipő, két közcipő és egy gyertya).⁷⁴ Nemesak az udvar tekintélye kívánta meg az udvari prédikátor folyamatos jelenlétét, hanem a kor vallásos buzgósága sem engedte, hogy a hosszan elhúzódó hadakozás alatt a fejedelem és környezeté lelki vigasztalás nélkül maradjon. Amint tábori prédikációinak *Ajanlo Level*-ében később Nagyari maga fogalmaz: „Udvari hivatalom szerent, ... mint regenten Zvingliusnak az Tigrumbeliekkkel, ki kelletek eő Nagysagaval egygyüt három izben bujdosnom...”⁷⁵

A közelmúltban Kecskeméti Gábor a 17. század halotti prédikációit vizsgálva mutatott rá arra, hogy a század elejétől kezdve, de különösen annak második felében, az udvari pompa és reprezentáció terén erősödő szerep jutott – még protestáns körökben is – a prédikátoroknak. Ez a szerep különösen főúri temetések alkalmával értékelődött föl, de épp Nagyari esete mutatja, hogy más rendkívüli alkalmak is lehetőséget nyújtottak a prédikátornak a reprezentációs szereplésre (II. Apafi Mihály beiktató beszéde 1684-ben vagy az 1686-os szebeni országgyűlési beszéd).⁷⁶ Ugyanakkor Bartók István azt is hangsúlyozza, hogy a protestáns prédikátorok általában nehezen tudtak azonosulni az „udvari piper”-vel.⁷⁷ A tábori prédikációk *Ajanlo Level*-ében Nagyari maga is szabadkozik, amikor az udvari elvárásokat hozza szóba: „Az methodussat az mi illeti, az mellyet ezekben tartottam követtem, el hiszem mindenek felet azt fogjak ocsárolni, némely jó akaro Atyamfiai, de ezeknek is hall itilettek ellen, vagyon melto mentségem? mivel udvarhoz jütömben, parancsolattal parancsoltak eő Nagysagok, az mennyiben lehet, s ha lehet valamiben, azt az methodust kövessem az praedicallásban, az melyhez az Udvár regtül fogvan szokott. Az pedig nem más hanem ez, Avagy tsak valami részben.”⁷⁸ Sőt nyugodtan mondhatjuk, hogy a puritánus társadalomkritika térhódításával az erdélyi udvari prédikátorok az udvari reprezentáció szolgálata mellett egyre inkább annak kritikusaivá is váltak.⁷⁹ Medgyesi Pál és Tofeus Mihály beszédeihez hasonlóan Nagyari is

⁷² R. VÁRKONYI 1984, 167–168.

⁷³ NAGY L. 1986, 112–120., TRÓCSÁNYI 1972, 279–280.

⁷⁴ EOE 17. k., 207.

⁷⁵ Ms 931, 2/a (*Ajanlo Level*).

⁷⁶ KECSKEMÉTI 1998, 168.; BENE 1999, 377–378.

⁷⁷ BARTÓK 1998, 263–264.; 276.

⁷⁸ Ms 931, 3/a–3/b

⁷⁹ Az udvarbírálat 16. századi előzményeihez lásd: ÁCS 1987.

gyakran korholja az udvari léhaságot, az urak erkölestelen és istentelen magaviseletét, s azt is szóvá teszi, hogy a főúri udvarok istentiszteleti gyakorlata nem kedvez a kegyesség rendszeres gyakorlásának: „Az városokban azért, mikor meg hallya az ember az harang szot, mingyarást fel buzdul, Mehent az Templomot meg lattya, annál inkább fel buzdul. Udvarokban soha nincs bizonyos helye az Cultusnak, helye ideje öröкке változik, azzal együt az embernek indulattyais buzgosagais.”⁸⁰

Nagyari József minden erejével igyekezett a nehéz hadi körülmények között is cleget tenni annak a kihívásnak, amelyet udvari tiszte rárótt, bár a körülmények – amint maga panaszolja – nem voltak éppen fényesek: „...en az mit irtam, munkalkodtam, elmelkedtem, sok ezer alkalmatlansagok között nehezségek között: Seregeknek fordulási, bolyongási között, Lovaknak nyeritési, víznyogási között: Szekereknek zörgési, doboknak pergési, trombitáknak zengési, harsogási között: Lovaknak ganéji között: meg buszohott, sebhert dogok között: tabori perváták s utalatosságok között: majd mindennapi utazásban: alacson szoros Satorban: sokszor az szekernek esatlojin vagy az magam terdeimen irtam.”⁸¹ Nem csodálkozhatunk hát, hogy Nagyari ilyen körülmények között 16. századi prédikátor elődei nyomán elsősorban Izráel ószövetségi története és Erdély válságos jelene között von párhuzamot, s ez képezi beszédeinek talán legszembetűnőbb sajátját. Profétai ihlettel tanít, fedd, dorgál, int és vigasztal, a leghetetlenebb helyzetben is kitartásra biztatja a népet.

Nagyari prédikációi vasárnaponként következnek egymásután, az elhangzás időpontjának megjelölése nélkül. Címként általában csupán a prédikációk sorszámja szolgál, de néhány esetben szűkszavú utalást olvashatunk az elhangzás helyére vonatkozóan is. Az 1681. esztendő második prédikációját például akkor tartotta, „Mikor az Arany szegben az hadak meg eggyezzenek s conjugálnak⁸² magokat velünk”.⁸³ A harmadik „Bőszörmeny alatt” hangzott el⁸⁴, a negyedik „Kallo alatt midon az Varbul kevélyen kí izennek”.⁸⁵ Ötödik alkalommal „Kallo meg vetelekor”⁸⁶ prédikált Nagyari, hetedszer pedig „Szathmar alatt, mikor Szathmar vidékit az Szegenységet s, egy néhány Falukat el rabla az velünk levő török”.⁸⁷ Nyolcadik alkalommal akkor szólt az udvari néphez, mikor már hazatérőben voltak, „es az Erdelyi hatarban jutvan oszolni kezdettek az Hadak”.⁸⁸ Az első hadjárat utolsó (kilencedik) prédikációját „az Soári Mezőn”⁸⁹ tartotta Apafi udvari prédikátora.

A következő két expedíció során elmondott beszédek (1682-ben hét, 1683-ban tizenöt prédikáció) fűlszövegei s a prédikációkban elszórtan jelentkező aktuális utalások hasonlóképpen megrajzolják az erdélyi hadak vonulásának irányát. Mindez némi diáriumjellegűt kölcsönöz a Nagyari-szövegeknek. De nemcsak ezért tekinthetjük ezeket a prédikációkat fontos történelmi dokumentumoknak, hanem azért is, mert Nagyari

⁸⁰ Ms 931, 198/a (1683. évi 15. pr.)

⁸¹ U.o., 2/b

⁸² egyesítenék

⁸³ Ms 931, 14/b

⁸⁴ U.o., 21/a

⁸⁵ U.o., 27/a

⁸⁶ U.o., 33/a

⁸⁷ U.o., 49/a

⁸⁸ U.o., 59/b

⁸⁹ U.o., 65/a

nem tesz mást, mint hogy történetológiai értelmezését nyújtja a megélt eseményeknek, s teszi mindezt egy olyan történelmi időszakban, amikor a történelem ilyen jellegű értelmezése még annyira elfogadott, hogy egyenesen visszahathat magukra a folyamatban lévő eseményekre is. Azaz Nagyari József prédikációi esetében – ahogy az a 17. század más nagyhatású udvari prédikátorairól, mint Geleji Katona István, Medgyesi Pál, Tolnai F. István vagy Tofeus Mihály, szintén elmondható – nem pusztán történelemértelmezésről, hanem közvetett módon történelemalakításról is szó van. Ezek a prédikátorok nemcsak maguk hitték és gyakorolták, hanem többé-kevésbé környezetük is elfogadta próféta szerepüket.

Bizonyos jelek alapján különben úgy tűnik, hogy az erdélyi hadak vonulásának az aktuálpolitikai fejleményeken túl volt némi – talán előre nem tervezett – demonstratív szakrális jellege is. Itt nemcsak Nagyari profétikus szerepére gondolunk, aminek maradandó hatását még a szász Miles Mátyás 1682. évi német nyelvű naplóján is lemérhetjük⁹⁰, aki vasárnapról vasárnapra följegyezte, milyen textus alapján milyen applikációval élt Nagyari, hanem például arra, hogy a füleki hadjárat alkalmával az odafelé vezető úton a „Magyar Sion”-nak tekintett Debrecenben az üldözések elől ide menekült Köleséri Sámuel prédikációját⁹¹ hallgatta meg a fejedelem kísérete, míg a Fülek alóli visszatérés közben Gyöngyösön a gályarabságról szabadult Otrókoci Foris Ferenc hirdette nekik az ígét.⁹² Ez a két esemény a résztvevők szemében valóban sajátos szakrális keretbe emelte ezt a hadjáratot, ami természetesen azt is jelzi, mennyire egybeesett ez idő tájt Erdélyben a nemzet és a religió ügye.

NAGYARI TÖRTÉNELEMSZEMI ÉLETE TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI TÜKRÉBEN

A 16–17. századi magyar református egyházi beszédnek alapvetően két változata van: a gyülekezetépítő és az alkalmi prédikáció. Az előbbihez tartoznak az egyházi év menetét követő hitágazatos beszédek (Geleji Katona István, Alvinczi Péter) vagy Komáromi Csipkés György etikai, dogmatikai szintézist nyújtó reprezentatív kötete, az Igaz Hit (Szeben, 1666).⁹³ Ide tartoznak az imádság- és kátémagyarázatok (Margitai Péter, Drégelypalánki János) és a Kálvin prédikációs gyakorlatát követő teljes bibliai könyvmagyarázatok (Mélius Juhász Péter, Kecskeméti Alexis János, Szatmárnémeti Mihály, Tofeus Mihály) is. Az alkalmi prédikáció a puritanizmus térhódításával válik népszerűvé, Medgyesi Pál, Komáromi Csipkés György és Köleséri Sámuel nyomán. Ebbe a tárgykörbe tartozik a 17. század utolsó harmadában megszólaló tábori prédikáció is, melynek nyomtatásban is megjelenő szép példái Tolnai Mihály *Szent Had* (Kolozsvár, 1676)⁹⁴ és Lippóci Miklós *Jubilaenum ecclesiae...* (Lőcse, 1682)⁹⁵ című munkájában láthatjuk. Az

⁹⁰ MILES 1682, 344.; 351.; 355.; 363.

⁹¹ I. m., 348.

⁹² I. m., 382–383.

⁹³ KOMÁROMI 1666.

⁹⁴ TOLNAI 1676/1936.

⁹⁵ LIPPÓCI 1682/1938.

előbbiben a bujdosó kurucok református prédikátora a nemzeti önvédelemre irányuló hadakozás mellett keres bibliai, teológiai érveket. Zrínyi Miklós hazafias publicisztikájára emlékeztető érveléssel és stílusban. Az utóbbit Thököly Imre evangélikus udvari és tábori papja mondta el Kassa városa visszavétele alkalmával, s irodalmunkban ritka példája az igazán örvendező, a szabadulás fölött örvendező prédikációnak.

Az alkalmi prédikációkat többnyire az emberi élet határhelyzetei, gyakran az egzisztenciális megsemmisülés előérzete ihletti: a haza „oszlopai”-nak halála (Medgyesi temetési beszédei)⁹⁶, járványok (Komáromi Csipkés György: *Pestis pestise*, Debrecen, 1664)⁹⁷, vészterhes hadi események (Báthori G. Mihály: *Hangos Trombita...*, Debrecen, 1664)⁹⁸, hadi események (Tolnai Mihály, Lippóci Miklós vagy Nagyar József tábori prédikációi). Ezek a prédikációk természetüknél fogva aktualizálódnak, s bennük a reformátori történelemszemlélet elemei így közvetlenül nyilvánulnak meg. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az alkalmi beszédek szerzőinek történelemszemlélete alapvetően más, mint a többi prédikátoré. Általában elmondható ugyanis, hogy a hazai protestantizmus történelemszemléletét a 16. század közepétől a török kiűzéséig – éppen a török folyamatos jelenlére⁹⁹ miatt – a wittenbergi történelemszemlélet határozta meg.¹⁰⁰ A közel másfél évszázad során a részletek megítélésében halvány eltérések mutatkoztak ugyan – az éppen aktuális történelmi események és az éppen népszerű teológiai és kegyességi irányzatok függvényében –, de a szemlélet alapvonalaí nemigen módosultak, sőt töredékesen még később is, egészen a felvilágosodás koráig szívesen továbbéltek a magyar gondolkodásban.

A kora újkor magyar református történetteológia alapelemei a 16. század közepén rögzültek wittenbergi (lutheri-melanchthoni) hatásra, gyökerei azonban Szent Ágostonig nyúlnak vissza. E szerint a szemlélet szerint az emberiség története az isteni üdv-történet részét képezi, azaz Isten közvetlenül beleavatkozik a világtörténelem eseményeibe, így a nagy történelmi események – a háborúk, a járványok, a természeti csapások – mindig a mechanikus isteni büntetés következményei. Ez a deuteronomikus szemlélet azt vallja, hogy – mint az Ószövetség népe életében – az emberi bűnre mindig büntetés következik, a megtérésre pedig kegyelem. Isten nemcsak egyes embereket, hanem egész népeket is fölhasznál a büntetés vagy a kegyelem eszközeként. Mivel a wittenbergi szemlélet az európai török veszély árnyékában fogalmazódott meg, apokaliptikus és eszkatologikus felhangjai is vannak.¹⁰¹ Dániel próféta látomásai nyomán továbbél benne a négy világbirodalomról szóló középkori eredetű tanítás, s ehhez társul a kettős Antikrisztusról szóló elképzelés: a testi Antikrisztus a török, a lelki a pápa.¹⁰² Ez eredményezi a korabeli magyar közgondolkodásban a „két pogány között” metaforikus nyelvi, szemléleti formulát.

A protestáns ortodoxia időszakában megszilárduló történetfilozófia Dániel könyve 7. és 12. fejezetei és a 90. zsoltár rabbinikus értelmezése alapján – ez utóbbihoz egy

⁹⁶ MEDGYESI 1658; MEDGYESI 1660; LUFFY 2001.

⁹⁷ KOMÁROMI 1664.

⁹⁸ BÁTHORI 1664 (a megyesi országgyűlésen elmondott beszéd).

⁹⁹ A török európai terjeszkedésének a wittenbergi teológusokra gyakorolt hatásához lásd: IMRE 1995, 116–143. és 166–173.

¹⁰⁰ KATHONA 1943.

¹⁰¹ BÁN 1997b; BULTMANN 1994, 74–76.

¹⁰² GOMBÁNÉ 1974, 27–39.

Illésnek tulajdonított jóslat is kapcsolódott – a négy nagy transzcendens világbirodalom (babiloni, perzsa, görög, római) keretei között az emberiség történetét hatezer éves napként, azaz egy hatezer éves folyamatként képzelte el. A történelem illetén értelmezése egyúttal alkalmat nyújtott a korban igen kedvelt allegorizálásra: „Lelkünk alapotlyat az mi nezi. Lelkünknek kinzasaban az Assyriai oroszlan, az Persiai medve, az Gorog Parducz, soha olyan kegyetlen nem volt mint ez, mivel amaz utolsó iszonyu fene vadtul tanult, az kinek szajaban nem csak oldal esontok vadnak amint az Persiai medvenek, hanem lelkek vadnak, az kiket emeszt rág...”¹⁰³ E szemlélet jegyében nevezi Nagyari következetesen a törököt és Ausztriát Babilonnak és Ægyptusnak.

A négy transzcendens világbirodalomról szóló tanítás a 17. század derekán némileg módosult. A translatio alkalmazásával a birodalmak sorába ekkorra Nagy Károly frank birodalmát is beemelték. Nagyari ezt a felfogást közelről ismerhette, hiszen Tofeus Mihály 1647-ben Utrechtben Voetius Gisbertus (1589–1676)¹⁰⁴ professzor elnöklése mellett erről a kérdéstről disputált¹⁰⁵: „Jaj nekünk mert el veszünk. Jer. 4. 31. El fogyatkozot en bennem az en lelkem az meg ölettettek miat avagy az meg ölok miatt. Illyen végre tartá Isten amaz nagy Nimrodot az kinek kezében maga adott vadász háló (Teremt. 10. 9.). Illyen volt az Assyrius, az után a Babilonius, azutan az Persa, Görög, Romai birodalom, azutan az Karolinusokke. Ma az napkeleti es napnyugati hatalmassagok.”¹⁰⁶ A zsidó–magyar sorsanalógia jegyében tehát a régi (őszöverségi) hatalmaknak megvannak a mai (újszöverségi) megfelelői. A Nagyari beszédeiben különböző bibliai allegóriák formájában ismételten feltűnő napkelet–napnyugat (Babilon–Asszíria; Edom–Moáb) szembeállítás – amint azt Bán Imre hangsúlyozza – a két pogány között vergődő magyarság „kuruc kori publicisztikájának egyházi változatá”-ban topikus nyelvi formula¹⁰⁷.

A végéhez közeledő 6000 éves világtörténelmi folyamatot a prédikatori történelem-értelmezés szerint elsősorban két tényező egymásra hatása alakítja: az egyik a világban idegenül, kiszolgáltatottan zarándokló Ecclesia, azaz a választottak gyülekezete, a másik a politikai hatalmat gyakorló Magistratus (élén a fejedelemmel), melynek legfontosabb feladata az egyház védelme. Így tudja ezt zsoltármagyarázataiban Tofeus Mihály¹⁰⁸, sőt közel két évtizeddel korábban udvari prédikátorságban elődjük, Medgyesi Pál is: „Miben áll az országnak, népeknek külső-belső jó állapotában való virágzások, avagy micsoda dolgok teszik virágzókká azokat? Hármak kiváltképpen: 1. Az jó Magistratus, 2. a jó szóhalló nép, 3. az igaz vallásnak terjedése s annak Istentől rendelt mindenféle eszközeire való szorgalmas jó gondviselés.”¹⁰⁹ Magyarinak is visszatérő témája az Ecclesia és a Magistratus kérdése, sőt a protestáns történetértelmezésnek ez az eleme még kötetrendező elvként is megfigyelhető a tábori prédikációk 1681. évi fejezetében. Nyilván nem véletlen, hogy az 1681. évi első és utolsó két prédikáció középpontjában éppen az Ecclesia és a Magistratus kérdése áll. A hadba induláskor Nagyari a keresztyén embernek a Magistratus iránti kötelelességeit hangsúlyozza: „...az Magistratusnak

¹⁰³ Ms 931, 8/b (1681. évi 1. pr.)

¹⁰⁴ Gisbert Voetius teológiai nézeteit ismerteti: COLIJN 2001, 250.

¹⁰⁵ TOFEUS 1647.

¹⁰⁶ Ms 931, 121/a (1683. évi 3. pr.)

¹⁰⁷ BÁN 1976/1997, 232.

¹⁰⁸ KATHONA 1987, 405.

¹⁰⁹ MEDGYESI 1984, 10–11.

engedelmeskegyel nem felelemből csak mivel fegyvert visel, hanem jó lelki esmeretből, úgy hogy az te lelked esmereti az Isten es az Isteni felelmet, es Istennek adot esküvesedet viselnye előtte, mert az mikor az Magistratusnak meg esküdtel akkor Istennek esküttel meg.¹¹⁰ Az utolsó előtti prédikáció egyik fő gondolata ennek épp az ellenkezője: a Magistratus kötelessége a neki engedelmeskedő alattvalóval szemben: „Tartoznak hát az Fejedelmek Magistratusok azzal hogy s meg visgallyak, s eszekben tartsak kicsoda szolgáló cő nekik nagy hívseggel s kicsoda bujdosot s taborozot eleter fejet kicsoda koczkáztatta Urahoz valo hűvsegeért. Nem Köszönhetnek meg soha az kiralyok Fejedelmek az nagy rendek az mely nagy hűvseggel szolgálnak nekik az alatta valok.”¹¹¹ Végül az 1681. évi utolsó prédikációban még egyszer összefoglalja az Eclesiáról és a Magistratusról szóló tanítást: „Mint hogy az Fejedelmeknek bekességében all az Eclesianak, s az orszagnak bekessége; ehez kepest az mint ezeknek dolgok foly, olyan forman foly az Hazának es az Eclesianakis dolga.”¹¹²

Johannes Cocecius¹¹³ és tanítványa, Franciscus Burmann is magáévá tette az Ószöveségre vonatkozó rabbinikus értelmezéseket, sőt előbbi az Illés-jóslat szövegét is megjelentette kétnyelvű, héber–latin kiadásban.¹¹⁴ Nagyari apósa, Tofeus Mihály az 1640-es évek derekán Franekerben Cocecius tanítványa volt, Nagyari pedig harminc esztendővel később Utrechtben Burmanné. Apafi udvari papja tehát több forrásból is ismerhette a szóban forgó hagyományt, hiszen Nagyari József előtt a wittenbergi gyökérű hazai protestáns apokaliptikának prózairodalmunkban olyan fontos állomásai voltak, mint Károlyi Gáspár *Két könyve* című munkája (Debrecen, 1563)¹¹⁵, Melius Juhász Péternek a Jelenések könyvéhez fűzött magyarázata (Várad, 1568)¹¹⁶, Dániel próféta könyvének magyarázata Kecskeméti Alexis Jánostól (Debrecen, 1621)¹¹⁷, Szathmári Ötvös István *Titkok jelenése* (Szeben, 1668)¹¹⁸ címen megjelent apokalipszis-magyarázata és Tofeus Mihály zsolármagyarázatai (Kolozsvár, 1683).¹¹⁹ Az apokaliptikus színezetű wittenbergi történetteológia a magyar prédikátori gondolkodásban Farkas András énekétől kezdve (*Az zsidó és magyar nemzetről*, 1538)¹²⁰ szétválaszthatatlanul összekapcsolódott a zsidó–magyar sorspárhuzam toposzával.¹²¹ Ez a történelemértelmezés a 17. század első felében némileg veszít erejéből, de 1645 után – a puritanizmus, majd a cocecianizmus hatására – újra virágkorát éli. Ugyanakkor Nagyarinál – Coceciushoz hasonlóan – az apokaliptika nemcsak egy történetteológiai világmagyarázat része, hanem a személyes keresztyén életvitel egyik aktuális eleme is.¹²²

¹¹⁰ Ms 931, 7/a (1681. évi 1. pr.)

¹¹¹ I. m., 64/a (1681. évi 8. pr.)

¹¹² I. m., 65/a (1681. évi 8. pr.)

¹¹³ Cocecius történelemszemléletéhez lásd: FAULENBACH 1973, 161–178. (*Bemerkungen zur cocecianischen Geschichtsschau* című fejezet).

¹¹⁴ KATHIONA 1987, 405.

¹¹⁵ KÁROLYI 1563/1984.

¹¹⁶ MELIUS 1568.

¹¹⁷ GOMBÁNÉ 1974.

¹¹⁸ SZATHMÁRI 1668.

¹¹⁹ TOFEUS 1683.

¹²⁰ RMKT 16/2, 13–24.

¹²¹ GYÓRI 2000.

¹²² FAULENBACH 1973, 163–164.

Nagyari József tábori prédikációinak a hazai történetológiai gondolkodás vonatkozásában az ad különös jelentőséget, hogy ez az egyike az utolsó olyan nagyobb terjedelmű ránk maradt egyházi beszédgyűjteményeknek, amelyek még minden részletében ismerik, elfogadják és alkalmazzák az imént vázolt hagyományt. Az 1680-as évek elején Apafi Mihály udvari papjára a sajátos történelmi helyzet olyan, az ember erejét fizikailag és lelkileg egyaránt meghaladó feladatot rótt, amelyben ő mint a végóráit élő, „két pogány közé” szorult keresztyén fejedelemség lelki vezetője, valóban szinte prófétává magasodott. Szerepének súlyával tökéletesen tisztában lehetett, s prófétai nagyságát kortársai is érezték. Néhány évtizeddel később még Hermányi Dienes József is úgy tudja, hogy: „Ez olyan buzgó könnyhullatásokat térszen vala, hogy a pogány törökök is azt látván, arra fakadtanak ki, hogyha ezt az embert az Isten meg nem hallgatja, senkit meg nem hallgat...”¹²³ Hogy a sírás a 17. század magyar gondolkodóinak – különösen a puritanizmus térhódítása után – mennyire meghatározó önkifejezési formája volt, arra újabban R. Várkonyi Ágnes mutatott rá, t. k. Kemény János, Medgyesi Pál és Szalárdi János példáját idézve.¹²⁴ Tábori prédikációi alapján Nagyari Józsefet kiemelkedő hely illeti meg e sorban, hiszen nála a sírás nem pusztán topikus elem, hanem megélt valóság. *A sírás gesztusa nála szinte kötetrendező eleként is működik, hiszen mindhárom hadjárat alkalmával elmondott egy-egy olyan prédikációt, melynek a sírás áll a középpontjában:* az 1681. évi hatodik prédikáció akkor keletkezett, amikor a török fosztogatni kezdte a szatmári falvakat¹²⁵, a következő esztendőben az ostromolt Füleket siratja el Nagyari¹²⁶, 1683-ban pedig Béceset.¹²⁷

A jezelem udvari prédikátorának nyilván megvolt az oka a sírásra, s Nagyarit éppen nem titkolt megrendülése és emberi érzékenysége avatják kora történéseinek hiteles interpretátorává. Szemléletének legszembetűnőbb, prédikációit is minden ízében átható vonása éppen az a profetikus, karizmatikus kisugárzás, amely Európa legnagyobb részén már akkor is, a szekularizált világban élő olvasó számára pedig ma még inkább anakronisztikusnak tűnő szemléleti elemeket is hitelesíteni képes: így a beszédeiben nemesak a retorikai díszítőelemek (hasonlatok, metaforák) szintjén, hanem a szónoki diszpozícióban közvetlenül is megnyilvánuló zsidó–magyar sorspárhuzamot, a „szent had” kérdését, az ószövetségi mintára működő isteni büntetéselv érvényesülését vagy az apokalipszis elemét.

Nagyari profetizmusa a legelembb szinten abban nyilvánul meg, hogy textusait túlnyomórészt az Ótestamentumból veszi. A tábori prédikációk 31 egyházi beszéde közül mindössze háromnak van újszövetségi textusa: Füleket ostrománál Nagyari a Jeruzsálemet sirató Jézust idézi (Luk 19, 41)¹²⁸, a Béces alá vonulás alkalmával a Jel 16, 12 alapján a harag poharának kitöltetéséről¹²⁹, illetve a veszedelem napjainak a választottak kedvéért való megrövidítéséről (Máté 24, 22) prédikál.¹³⁰ Jellemző, hogy ezek az újszövetségi textusok is érintkeznek az apokalipszis világával, s így ezekben a beszédek-

¹²³ HERMÁNYI 1992, 54–55.

¹²⁴ R. VÁRKONYI 1999a

¹²⁵ Ms 931, 49/a–59/b

¹²⁶ I. m., 89/a–93/b (1682. évi 4. pr.)

¹²⁷ I. m., 144/b–147/b (1683. évi 7. pr.)

¹²⁸ Ms 931, 89/a–93/a (1682. évi 4. pr.)

¹²⁹ I. m., 127/a–132/b (1683. évi 5. pr.)

¹³⁰ I. m., 147/b–154/b (1683. évi 8. pr.)

ben is ismételten visszatér a prédikátor az Ószövetség területére. Teszi ezt látható természetességgel, hiszen „...az Ószövetségben a leggazdagabb szemléltető anyag kínálkozik arra, hogy az országok, népek s az anyaszentegyház sorsát kormányzó isteni hatalom és bölcsesség útját szemléltesse.”¹³¹ A paraklétoszi szerep Nagyari prédikációiban olykor egészen kézzelfoghatóvá válik. „Azt izeni Isten en altalam mostan tinektek...”¹³² – kezdi egyik beszédének profetikus zárlatát, majd néhány sorral lejjebb a fejedelmet hasonlóképpen szólítja meg: „Teneked pedeg Istenfelő jambor Fejedelem azt mongya en altalam az Eclesia es az egész nep...”¹³³

Nagyari az ószövetségi történekek tanúsága alapján vallja, hogy a kicsiny, gyöngé népek is Isten eszközeivé válhatnak a történelem során. A Szentírás fényében így értelmezi például Erdély történelmi szerepét: „Azt tenné ez ha eszünkben akarnok venni, hogy egy hegy egy folyó víz, egy Jordan vagy egy Tisza nem szakaszthattya meltan az Attyafiak között valo egységet, s szereteret s kötelesseget el. Azzal hogy az harmad fel nemzetség túl az Jordanon lakik nem szunik meg az felől Attyafiava lenni az tob nemzetségeknek. Egy az Nemzetek egy az hitek, vallások szabacsagok, egy az Istenek, az mikint az Jordan parton fel emeltetet oszlop arrul tanú bizonyysagot teszen. Az Samariai hegy is nem valaszthattya meltan el Judat az Izraeltul mert ugyan csak Attyafiak. Akarmint aragonis ki az Tisza, de Erdelyt Magyarorszagtúl meg nem valaszthattya meltan mert Attyafiak... Az mondhatom en: Mit tuez vele Erdely országa talam az Ur Isten azért adot neked ily sok esztendőktül fogvan valo békességet esendességet az Hatalmasnak Szarnyai alatt, hogy az te nyomorult Attyádfianak az Magyar Nemzetnek ilyen nagy inségében szolgálly!... Azt mondja teneked, Magyarország az te Attyadfia, meg se gondold azt Erdely, hogy ha mi el veszünk hogy te meg maradhas soha; mert az mikint az Izrael romlása, maga utan voná s hozá az Judanakis romlasat: ugy Magyarorszagnakis romlása, maga utan vonsza Erdelynek is romlasat, kirt Isten tavoztasson!”¹³⁴ Erdély és Magyarország egymásra utaltságának hangsúlyozásában nem nehéz itt fölismerni a transzszilvanizmus korai gyökereit.

A kor magyar prédikátorait különösképpen foglalkoztatta az a kérdés, hogy szabad-e keresztyén embernek fegyvert fognia, s erre a kérdésre többnyire igennel válaszoltak. Köleséri Sámuel 1673-ban *Seregek Jehovája. Izrael szabadítója* című prédikációjában így fogalmaz: „A keresztyén Vitézlő ember hivatála hát, becsületes és szabados magaban, mert maga is az Isten nem szégyenli magát, Seregek avagy Hadaknak Urának hivattatni. Bátorságos dolog hát a Jehova zászlója alatt vitézkedni...”¹³⁵ Néhány évvel később Tolnai Mihály, a bujdosó kurucok prédikátora *Szent Had* (1676) című prédikációjában úgy vélekedik, hogy az igaz ügy – ez esetben a haza és a protestantizmus védelme – megszentelheti az egész hadat. Tolnai szerint a hadakozásra mi magunk (belső ok) vagy a kívülvalók (külső ok) szolgálhatnak okot. „Magunk ekkor adunk igaz okot a hadakozásra, amidőn: I. Az igaz Isteni tiszteletet a Házában szívesen mindkét kézzel oltalmazzuk... II. A közönséges igazságnak ki nem szolgáltatóit, avagy háborgatóit, észvesztőit megzabolázzuk... III. Az Országnak szabadságát, közönséges békességét, a földnek

¹³¹ NAGY 1985, 65.

¹³² Ms 931, 64/b (1681. évi 8. pr.)

¹³³ Uo.

¹³⁴ Ms 931, 60/a–60/b (1681. évi 8. pr.)

¹³⁵ KÖLESÉRI 1672, 160.

lakóit s annak javait megőrizzük; ... Mások is, a kívülvalók, szolgáltatnak igaz okot. Ekkor, amikor: I. Jámbor szomszédaink, (legyenek bár más nemzetség) velünk egy vallásúak, igaz vallásokért, nagy hatalmasan, istentelenül, a hamis vallásuaktól üldöztetnek, háborgattatnak, elnyomattatnak... II. Amikor Conföderatívós szomszédaink, kikkel szövetséget frígyet tartunk ellenségek miá prédára jutottak...¹³⁶ A „szent had” kérdéséről Nagyar is elmélkedik az 1681. évi harmadik beszédében, s elődeihez hasonló gondolatokat fogalmaz meg: „Cselekegyük azért mi az magunk tisztet az mit reank bizot Isten, az Isten is az maga munkaja mellől el nem áll. Ha így cselekeszunk bizhatunk hogy Isten velünk leszen az maga ígreti szerent, 5 Moj. 20. 4. s meg boldogit, mint az Abia taborat, mert ígyunk hasonló mint az Abiae. Isten igye mellet tamadtunk fel mint Abia. In causa Religionis az vallasnak dolgaban mint Abia. Bellum Sacrum Szent Had mint az Abiae vagy Szent dologert fel vett Had. Az Izrael el hadta az eő Atyanak Istenet, annak Papjait ki uztik, az Judanak igaz Istenenek igye ellen tamadtnak fel; az ellen keminyittetik meg magokat. Nem szeretik, nem veszik az bekességet, az mellyel Isten őket kinallya. Mi velünk pedig velünk vagyon az Isten az kiben mi bizzunk.”¹³⁷ A szent had kérdése itt láthatóan összekapcsolódik a kiválasztott nép gondolatával, ami a 16. század óta szintén meghatározó eleme volt a magyar prédikatori történelemszemléletnek.

A „szent had” igazolását szolgálja a 17. század utolsó harmadának magyar irodalmában a protestantizmus ügye mellett a harmincéves háborúban fegyvert fogó svéd király, Gusztáv Adolf alakjának mitizációja¹³⁸ is. Ennek szép példáját Szőnyi Nagy István, az üldöztetések elől Debrecenbe menekülő prédikátor magyar nyelvű Gusztáv Adolf-életrajza szolgáltatja (*Kegyis vitéz*, Debrecen, 1675).¹³⁹ A svéd király alakját Nagyar is többször idézi beszédeiben: „Ott – mármint az Ószövetségben – Isten támasztot Machabeusokat Antiochus ellen. Ugy mais tamaszt Isten szabaditokat az Belesia haborgatói ellen. Az minémük voltak az Svéciai Kiralyok s Erdelyi Fejedelmek.”¹⁴⁰ Az erdélyi fejedelmek közül Nagyarinál elsősorban Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alakjának mitizációja figyelhető meg. Öreg Rákóczi Györgyről jegyzi föl az alábbi ószövetségi ízű legendás történetet: „Így bizik Istennek bizonyos jó akarattyan az Öreg Rakoczi Gyorgy, az ki felől azt hallottam: Hogy mikor oda fel indult az Religionak szabadesaga mellet, hadakozni az Tisza es Bodrog közöt leven, cossen imadkozot Satoraban, s meg ölelte az Sator fajat s azt mondotta Jacobbal. El nem boesatom ezt a Satorfat addig Istenem, valamig imacsagomat meg nem halgatod es hogy meg halgattad arrul engemet crezhetőkeppen nem tudositasz. Meg is nyere ezt Istenről az mint dolgainak boldog folyasa arrul az utanis tanubizonyosagott tett.”¹⁴¹ Az ilyen szakrális keretbe ágyazott exemplumszerű történetek egyértelműen a „szent had” legitimációját szolgálják. Hogy mennyire más véleménnyel voltak a 17. század protestáns nagyjairól a kor katolikus papjai, arról többek között a Rákóczi-féle szabadságharcban tábori papként szolgáló

¹³⁶ TOLNAI 1676/1937, 44–45.

¹³⁷ Ms 931, 27/a

¹³⁸ GYÓRI 2000a, 66–67; HELLTAI 1994, 155–161 (*Kálvinista teokrácia és protestáns mitizáció* című fejezet)

¹³⁹ SZŐNYI NAGY 1675

¹⁴⁰ Ms 931, 131/b (1683. évi 3. pr.)

¹⁴¹ I. m., 12/b (1681. évi 1. pr.)

Csuzy Zsigmond prédikációi tanúskodnak. Csuzy nem átalotta „Bethlen Gábor, Bocskay István és más azon szakadásokra tévelyedett vezérek vérszopó fegyveré”-t szidalmazni.¹⁴² Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy amit történelemértelmezésként Nagyarinál látunk, az nem más, mint a protestáns történelmi paradigma kanonizációja.

Ennek a szent hadakozásnak a jegyében a bécsi expedíció alkalmával az 1683. évi hetedik prédikációban Nagyar „...a romlásunkon tanulni nem tudott, Isten haragja alá rekesztetett s tüzes embereknek kezébe adatott, boldogtalan Austria”¹⁴³ romlását próféta. Az erdélyi had véleménye szerint az isteni igazságszolgáltatás eszköze, amely „pro Deo et patria” szegődött a török mellé. Ézsaiás plasztikus képeit kölcsönözve mutatja be az ostrom okozta szörnyű pusztulást¹⁴⁴, de a másik oldalon a magyar urak rivornyázását is. Beszédeinek végső kiesengése az, hogy az erdélyi hadak csak akkor lehetnek sikeresek a hadakozásban, ha nem magukért, hanem Istenért hadakoznak.

Amint fentebb láttuk, Nagyar Józsefnél a profetizmus nem egyszerűen a zsidó–magyar sorspárhuzamból fakadó, a 17. század prédikatori irodalmát – különösen a puritánokat¹⁴⁵ – általában jellemző szemléletmód, hanem olyan tudatosan vállalt és megélt magatartásforma és életgyakorlat, amely itt szinte egyedülálló módon szövegrendező elvvé is válik. Nemesak arra gondolunk, hogy Nagyar olykor hosszú oldalakon át Jeremiás, Ézsaiás vagy Ezékiel hangján szólal meg – erre ugyanis, ha nem is ilyen mértékben, Medgyesinél vagy Tofeusnál is látunk példát –, hanem például arra, hogy Apafi udvari papjának nem egy prédikációja az *Ámennel* egyszerűen nem ér véget. Ilyenkor a prédikátor a gyülekezet egésze után külön megszólítja a fejedelmet is, azaz a prédikációnak kettős applikációja van, egyrészt az egész gyülekezetre, másrészt magára az uralkodóra szabva. Ennek az egyházi irodalmunkban páratlan gyakorlatnak az előképét a király és a próféta őszöverségi kapcsolatában kereshetjük. Sámuel, a Királyok és a Krónikák könyveiben – ezek Nagyar leggyakoribb hivatkozási forrásai – visszatérő mozzanat, hogy a próféta feddi, vigasztalja vagy megerősíti a királyt: „Vigasztal azért tegedet Istenfelő fejedelem ez az en tudományom. Sokszor akkor fogyatkoznak meg az királyok Fejedelmek, az mikor az népnek szolgálattyara leg nagyobb szükség vagyon. Ha valaha volt most igazan szükséged vala igaz hivedre ha el junek vala mind az hatalmas nemzetre nézve az ki ellen mégy, mind az igyefogyot Nemzetre nézve az ki mellet mégy, mind az Nemzetre nézve az ki parancsolattyal vagy engedelmebűl mégy. De vegy vigasztalast az tudománybűl.”¹⁴⁶

A kettős applikációra Nagyar kötetének egyes darabjaiban is találunk példát. A szecseni főrendek előtt 1686. július 14-én elmondott híres beszédében az udvari prédikátor Jeremiásnak a babiloni királytól elpártolt Sedékiás ellen mondott szavaival feddi meg a „hamis hűtű” fejedelmet és a „hit szegő vagy hamis hitű Urak”-at.¹⁴⁷ Figyelmezteti őket, hogy ne ingereljék maguk ellen a Pórt az adó meg nem fizetésével, ne bízzanak túlságosan Ausztriában. Ennek a szemléletnek az előzményeit már a tábori

¹⁴² LUKÁCSY 1994, 226.

¹⁴³ Ms 931, 145/b

¹⁴⁴ I. m., 146/b–147/b

¹⁴⁵ KECSKEMÉTI 1998, 93. Kecskeméti itt szó szerint ezt írja a puritán homiletika gyökereiről: „Perkins (homiletikájának első kiadása: 1592) nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az egyházi szónok nem orátor, hanem próféta.”

¹⁴⁶ Ms 931, 76/b (1682. évi első pr.)

¹⁴⁷ I. m., 931, 261/b

prédikációkban megfigyelhetjük, amikor a zsidó–magyar sorspárhuzam szellemében a törököket Babilonnak, Bécsnek Egyiptusnak nevezi Nagyari, s alapvetően mindkettőben Isten büntető karját látja.

Érdekes külön szemügyre venni Nagyarinak a törökről alkotott véleményét. A török kérdés megítélése a 17. század utolsó harmadának magyar gondolkodói számára igen komoly dilemmát jelentett, amint arról a kor gazdag emlékirat-irodalmát lapozgatva is meggyőződhetünk. A kortársak általában úgy emlegetik Nagyarit, mint törökpárti gondolkodót, ezen a véleményen volt Cserei Mihály és Bethlen Miklós is. Előbbi így foglalja össze *Erdély históriája* című munkájában Nagyari 1686-os szebeni beszédének lényegét: „Az egész célja az volt, hogy az ország hittől körös-körös a törökhöz, valamíg a török oltalmazhatja, addíg a töröktől el ne pártoljanak, mert Isten nevében esküdtenek meg a törököknek, ha pogány is, és büntetlen soha a hitszegést el nem szenved. Melynek keserves ízi mai napig is a törököknek adott hit szegésért a magyarok szájában volna László király várnai mezőn való veszedelmével, kit a törököknek adott hitszegésért Isten mind táborostól együtt ott vágata le.”¹⁴⁸ Hogy e beszéde után Bethlen Miklós milyen éles kritikával illette a prédikátort, arról fentebb már szóltunk.¹⁴⁹

Nagyari törökpártisága első látásra valóban elfogadhatónak is látszik, prédikációinak idevágó részleteit behatóbban elemezve azonban kiderül, hogy *Nagyari elsősorban teológus és nem politikus, aki aktuálpolitikai kérdésekben is mindig mint teológus foglal állást.* A török kérdéssel foglalkozó prédikátor elődeivel, Melius Juhász Péterrel, Magyar Istvánnal, Szatmári Ötvös Istvánnal vagy Czeglédi Istvánnal ellentétben Nagyari nem kezd teológiai vitát a törökkel hitbeli kérdésekről¹⁵⁰, hiszen tudvalévő, hogy protestánsok és katolikusok éppen a török jelenlétének megítélése kapcsán e korban hagyományosan egymást okolják eltévelyedéssel, s az adott történelmi helyzetben Apafi prédikátorának nem állhatott érdekében a felekezeti különbségek emlegetése. Oszítja azonban véleményüket a tekintetben, hogy a török csupán fegyelmező eszköz Isten kezében, aki máskülönben maga is Isten ítélete alatt áll, mint az Ószövetségben Góg és Magóg népe, s miután történelmi szerepét betöltötte, Isten elveszri majd őt is.¹⁵¹ Ennek a szemléletnek a jegyében ítéli el Nagyari határozottan az 1681. évi hadjárat alkalmával a Szatmár vidékén végbement török fosztogatást.¹⁵² Nemegyszer főlemlegeti beszédeiben az elmúlt másfél század nevezetes török pusztításait is, nem palástolva a törökök által elkövetett s jóvátehetetlen hűnöket: „Nemzetünkben levő szamtalan sok pusztak, sok pusztak fen álló meg egett kemenyeknek Pusztak Templomoknak falai, az kikben most rókák, farkasok laknak azok erről szomoruan tanubizonyosagor rehetnek. Csak az mi értünkre Tisza es Szamos s Kőrös Maros közü majd egészen el pusztul úgy hogy 30 40 mely földnyire is egy valamire való varost vagy jó falut nem tanal az ember. Vérnek mezejéve es Akeldama¹⁵³ totte Isten szegeny nemzetünknek tejjel mezzel folyó földir

¹⁴⁸ CSEREI 1983, 190.

¹⁴⁹ BETHLEN 1980, 768–769.

¹⁵⁰ FÖLDVÁRY 1940.

¹⁵¹ Így vélekedtek a törökről a 16. századi európai protestáns gondolkodók is: Luther, Musculus, Oecolampadius stb.

¹⁵² Ms 931, 49/a–58/b (1681. évi 7. pr.)

¹⁵³ Akeldama, azaz vérmező (héber); az a föld, melyet a Júdás által visszaadott pénzen vásároltak. Nagyari egyeztetés nélkül használja a szót, helyesen így lenne: Akeldamává tette.

(Tselek. 1: 19.) az ki regenten olyan vala mint Eden az Isten kertye.”¹⁵¹ A pusztulás ábrázolásának háttérében itt a *fertilitas Hungariae* toposz bibliásított elemei sejlenek föl (Édenkert = Hungaria).

A török tehát Nagyari szemében nem barát, még csak nem is politikai szövetséges, hanem elsősorban Isten büntető ostora, amit alázattal el kell szenvedni. „Oh Uram, micsoda lesz ezeknek vége! Hol marad meg szegény nemzetünk? hol marad meg nemzetünkben az Ecclesia, maradjon meg? ha marad hol? s mi módon”¹⁵⁵ – teszi föl a kérdést a török Bécs alatti összeomlása láttán Dániel prófétával együtt, s óvja az ellenséget az elbizakodottságtól: „Ne dicsekegyik az ki fel köti az fegyvert az mint az ki lé olta.”¹⁵⁶ A két pogány közötti őrlődésben menedéket egyedül az ekléziában lát. Egyik Bécs alatti beszédében arról beszél, hogy Isten ekléziáját nem lehet kettévágni, miként Salamon akarta a vitatkozó asszonyok gyermekét.¹⁵⁷ A két nagyhatalom civódása között a megmaradás egyetlen esélye, ha az egyház önvizsgálatot tart s megtisztítja önmagát. Nagyari tehát elsősorban úgy tekint a törökre, „mint akikben beteljesedett az Írás jövendölése”.¹⁵⁸ E világvégváró hangulatban érthető, hogy Apafi udvari prédikátora, ha választani kell, a törökből látja a kisebbik rosszat.

A 17. század második fele hazai irodalmának elemzői ismételten rámutatnak arra, hogy ezekben az évtizedekben „...a nemzeti önszemléletnek egész sor olyan attribútuma jelenik meg, amely előnti a kortárs költészetet, prédikációirodalmat, publicisztikát; makaesul hagyományozódik majd évszázadokra.”¹⁵⁹ Nagyarinál ezek az elemek prédikátor elődeihez és kortársaihoz hasonlóan elsősorban a *zsidó–magyar sorspárhuzam* és a *Magyarország panasza*¹⁶⁰ toposz szemléleti, retorikai keretei között jelennek meg. Ami az előbbit illeti, Apafi udvari papja nagy leleménnyel találja meg kora minden egyes eseményének ószövegségi párhuzamát: *Mózes, Gedeon, Sámson* (= magyar hithősök), *Izrael, Júda* (= az egymástól elszakított Magyarország és Erdély), *Góg és Magóg* (= a török), *Ráchel* (= a pusztulásán síró magyarság vagy az Ecclesia) így válnak beszélő nevekké prédikációiban, a magyar múlt és jelen biblikus metaforáivá: „Az szegény magyar Sion s Rachel sírhat meltan es nem vehet vigasztalast mert ninesenek az cö sok ezer Isten dícsőségere s haza javara szuletet sok szep fiait, Leanyi, resz szerent fegyverrel le vagattattanak, resz szerent poganyoknak siralmas rabsagaban el vitettenek.”¹⁶¹ A *Magyarország panasza* toposz elemeként ismételten megjelennek beszédeiben Magyarország és Erdély múltjának és jelenének szembeállításai, a jajos, jeremiádos előadásmód, az ország pusztulásának fájdalmas, naturalisztikus képsorai, olykor a Haza egyes szám második személyű megszólítása. Hogy mennyire topikus elemekről van itt szó, az is mutatja, hogy Nagyari 1683. évi hetedik prédikációjában a töröktől szenvedő, ellenséges, de „boldogtalan Ausztriá”-t is a Magyarország panasza toposz retorikus elemeivel, sajátos értékszerkezetével ábrázolja: „Az mi mostani fen forgo dolgokat illeri: Senkit en kozeleb meg nem szollithatok mint tegedet mi romlasunkon tanulni nem tudot, Isten haragja alá rekesztetet,

¹⁵⁴ Ms 931, 58/b (1681. évi 7. pr.)

¹⁵⁵ I. m., 138/a (1683. évi 6. pr.)

¹⁵⁶ I. m., 154/b–161/b (1683. évi 9. pr.)

¹⁵⁷ I. m., 1683. évi 14. pr. (184/a–192/a)

¹⁵⁸ FÖLDVÁRY 1940, 22.

¹⁵⁹ IMRE 1987, 44.; A kérdéshez lásd még: TARNÓC 1978, 94–103.; LUFFY 2001, 201.

¹⁶⁰ IMRE 1995.

¹⁶¹ Ms 931, 58/b (1681. évi 7. pr.)

s tízezer embereknek kezében adator boldogtalan Auszria... Kínála Isten bekecséggel eleget nem kelle. Eleget jara Isten utanad nem kelle. Nem száz husz esztendeje mint az első vilagnak ideje, hanem masfel száz esztendőnelis több miultátul fogva Isten váraakozik utanad, bekecséggben tart az Szuleman Csaszar expeditiojarul fogván rablo az hatarodat meg nem rablotta, orszagos tabor földedet el nem pusztította, se nyilat, se golyot senki városodban be nem lótt... Mint egy özön vízzel ugy öblítette meg Isten az egész Tartományt az maga busulasanak arvizivel. Az ki meg maradhatot közzülök valaha haza ju sírhat meltan mert eleg esmeri meg az földet s az Varosokat az ki elebbeni dücsösegeben latta.”¹⁶² A *Soror Austria* toposz megszólaltatása 17. századi magyar protestáns prédikációban egészen egyedi jelenség.

Nagyari nemzetszemléletének szembeütő vonása, hogy a prédikátor a Haza és az igaz (reformata) Ecclesia fogalmát nem választja el élesen egymástól, azok szinte egymásba eszísznak, s mindez összekapcsolódik a *kiválasztottság* és a *maroknyi nemzet* gondolatával: „Mert hogy az Isten hetven esztendoktül fogvan mind vallasunkon valo Keresztyen Fejedelmeket tart Erdely Orszagaban, néz az Isten ebben valamire. Mire? Arra hogy az Vallast oltalmazzatok, az Nemzetnek szabaesagat el tapodni ne engedjetekek mert ti túletek füg s Nemzetnek mind bekecsége s mind romlása. Csak az fejedelmek legyenek jok s vallasoknak szeretői, nincs eg alatt nemzetség, hely s az kiben nagyub batorsaggal lakhassik az Igaz Religio, mint ebben az kicsiny orszagban, mert az mikíppen az paradicsom kertebe is az életnek fájat plántalta, Adamnak annak őrizetit meg parancsolta (Teremp. 2:) ugy ezt az kicsiny Hazat Isten hegyekkel minden felöl környül vette mas szomszed orszagoktül meg valasztotta, az igaz vallast ebben mint az életnek Fajat be plántalta, az fejedelmeknek hogy azt meg őrizzek meg parancsolta.”¹⁶³ Az *igaz Religio – Nemzet, Éden – Haza* párhuzamokkal a nemzet és a haza ügye Nagyarinál szinte már üdvértékekké válnak. Ugy tűnik tehát, hogy Apafi Mihály környezetére fokozott mértékben igaz, amit Imre Mihály a mintegy tíz esztendővel korábban keletkezett *Szomorú Halotti Pompa* (Kolozsvár, 1674) című halotti prédikációskötetet elemelve megállapított: „...a református egyház ideológiai-politikai reprezentánsai a protestantizmus szerepét kifejezetten a nemzet őrzőjeként, a nemzet történelmi feladatai megvalósításának letéteményeseként értelmezték.”¹⁶⁴

NAGYARI TEOLÓGIAI ÉS HOMILETIKAI ELVEI

Nagyari József életútját, tanulmányait, esaládi és szellemi kapcsolatait elég részletesen ismerjük ahhoz, hogy nagy biztonsággal beszélhessünk teológiai, homiletikai elveiről, s természetesen mindehhez kellő forrásanyagot szolgáltatnak maguk a tábori prédikációk is. Mint életrajzában jelezük, apja, Nagyari Benedek a mérsékelt puritanizmus híve volt, aki nézetei miatt egy időben hátratételeket is szenvedett. Hazai tanulmányainak helyszínei, Várad, Sárospatak és Kolozsvár a 17. század derekán szintén

¹⁶² I. m., 147/a (1683. évi 8. pr.)

¹⁶³ I. m., 60/b (1681. évi 8. pr.)

¹⁶⁴ IMRE 1987, 43.

szoros kapcsolatba kerültek a puritánus mozgalommal. Németalföldi peregrinációja során elsősorban Franciscus Burmann gyakorolt rá hatást, aki Johannes Coccejus egyik legjelentősebb követője volt, s aki a helvét reformációnak inkább a zwingliánus örökségét tette magáévá. Nagyari harcok patriotizmusának gyökerei bizonyára innen is táplálkoznak. Hazatérte után Tofeus Mihály veje lett, aki néhány évvel korábban mint erdélyi püspök meghatározó szerepet játszott ugyan a coccejánusok elleni harcban¹⁶⁵, de a tábori prédikációkkal közel egykorú szoltármagyarázatai már inkább arról tanúskodnak, hogy ortodoxus alapbeállítottsága ellenére ő sem maradt egészen mentes a puritán kegyesség befolyásától. Tofeus coccejánus eredetű ószövetségi tipologizáló hajlama, judaizmusa és profetizmusa, valamint szociális érzékenysége is rokonságot mutatnak Nagyari prédikátori magatartásával¹⁶⁶.

A tábori prédikációk *Ajanlo Level*-ében Nagyari sorra megnevezi szellemi elődeit: a tábori körülmények eszerelésében Geleji *Praeconium*-át¹⁶⁷ idézi, saját szónoki módszerét Tofeustól és Burmanntól eredezteti; utal Zwingli patriotizmusára¹⁶⁸ és a kései középkor neves chiliasztikus teológusára, Hilten Jánosra (Johannes Hilten)¹⁶⁹. E felsorolás élénk tárja Apafi udvari prédikátora teológiai gondolkodásának és homiletikai elveinek főbb forrásait.

A Geleji-féle ortodox szemléletmód és ígéhirdetői módszer Bethlen Gábor óta határozta meg a fejedelmi udvar prédikátori gyakorlatát. Ettől látványosan eltérni, amint arra Nagyari is utal, nemigen lehetett: „...udvarhoz jütömben, parancsolattal parancsoltak eő Nagysagok, az mennyiben lehet, s ha lehet valamiben, azt az methodust kövessem az praedikallasban, az melyhez az Udvár regtül fogvan szokott...”¹⁷⁰ A mondat folytatásából azonban az is kiderül, hogy a régi hagyományon már Nagyari előtt rés támadt. „...amaz hozzá hasonlíthatatlan előttem levő nagy Lelkű embernek”¹⁷¹ jóvoltából. Itt Nagyari bizonyára elsősorban a homiletikaíró (Doce nos orare) Medgyesi Pálra gondol, de talán apósára és hivatali elődjére, Tofeus Mihály püspökre is, aki puritánus hatásra némileg szintén lazított a Geleji-féle kereteken. Néhány sorral lejjebb Nagyari még szabadabb szellemben nyilatkozik saját homiletikai elveiről, amennyiben a prédikációs módszert tetszés szerintinek (arbitraria) tekinti, azaz egyaránt helyesli „a régi szent Paternek” együgyű beszédét s a közönségesen bevétetett „Amesiána methodus”-t.¹⁷² Mert „az arany tsak arany akar szegeletes, akar gombolyeg formában legyen, tsak legitimum pondussa¹⁷³ legyen: Illyen az praedikatio is. Csak legyen fontya terheh beszédinknek, tanetasinknak, tsak hasson be az szivekben s lelkekben, jo praedikatio az, ha valami kiesinyt formájában változik is.” Végül németalföldi mesterének, Burmannnak¹⁷⁴ az egészen gyakorlatias módszere mellett teszi le voksát: „Az mi engemet illet:

¹⁶⁵ ZOVÁNYI 1890, 130.

¹⁶⁶ KATHONA 1987.

¹⁶⁷ GELEJI 1638/40, Nagyari utalása: Ms 931, 3/a (Ajanlo Level).

¹⁶⁸ Ms 931, 2/a (Ajanlo Level).

¹⁶⁹ I. m., 4/a (Ajanlo Level).

¹⁷⁰ I. m., 3/b (Ajanlo Level).

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Uo.

¹⁷³ törvényes/hiteles mértéke.

¹⁷⁴ Ms 931, 2/a.

miultatul fogva amaz boldog emlékeztető Burmann Ferencz alatt laktam tanultam, az mi keveset laktam s tanultam, annak Per observationes jaro methodusát¹⁷⁵ hallottam, az ultatul fogvan ebben az methodusban, mindenkor gyönyörködtem, vélvén azt nem annyira Grammatica vagy Logica mint Realis methodusnak, az melyben kiválkeppen az ususra az praxisra czéloz az Tanető mingyart az Theoria mellet az mely anima et vita concionis, az az élete és Lelke az prédikationak. Az ilyen predikatióban nem csak az usus és haszon, az kit az predikationak végére hagyunk, hanem alkalmazossága, summája, magyarázattya, Tanusága, annak illusztratioja, világosetasa s az többi mind tanusag és haszon az az: praxis est anima Concionis.¹⁷⁶

Ehhez, az amesiusi módszernél¹⁷⁷ jóval egyszerűbb homiletikai gyakorlathoz elég következetesen tartja magát Nagyarai a beszédeiben. Prédikációinak igazából csak két fő része van: a *textus magyarázata* (declaratio) és *alkalmazása* (applikáció). Teljességgel hiányzik nála az ortodox, de gyakran még a puritánus igehirdetéseket is indító *exordium*. Ennek helyét a Tofeusra is jellemző gyakorlatias és biblikus *historiai és teológiai alkalmazosság* veszi át, melybe már a *propositio* is beépül. A puritánok négy *ususa* (tanítás, cáfolás, feddés, vigasztalás) nála háromra zsugorodik (tanítás, feddés, vigasztalás), de ezek sem mindig különülnek el élesen egymástól. Nagyarai a cáfoló hasznót érthető módon szinte teljességgel mellőzi, hiszen az adott történelmi helyzet nemzeti egységet kíván, nem pedig a felekezeti különbségek feszegetését.

Franciscus Burmann (1632–1679)¹⁷⁸ hatása nemcsak a prédikációs gyakorlatban érhető tetten Nagyarinál, hanem a bibliai exegézis módszerében is. Burmann Coccejus közeli tanítványa volt, s átvette annak nemcsak szövegség-teológiáját, hanem a bibliaértelmezésben tipologizáló gyakorlatát is.¹⁷⁹ A 17. századi írásmagyarázat vallotta, hogy a Szentírás értelmezésének két oldala van: isteni és emberi. Az előbbinek szintén két területe van: egyrészt Isten (Krisztus, Szentlélek) magyaráz (Deus ipse... interpretor verborum suorum), másrészt maga a Szentírás értelmezi önmagát (sui ipsius interpretor).¹⁸⁰ Coccejus és Burmann az utóbbira helyezték a hangsúlyt, azaz reformátori szellemben vallották a Szentírás isteni eredetét és egységét. Szoros összefüggést láttak tehát a Biblia könyvei között, s ennek az egységnek az alapja szerintük Jézus Krisztus. A Szentírás minden lapja Jézusról beszél tehát, azaz „Az új-szövetség tartalma már az ó-szövetségben benne foglaltatik, úgy, hogy az új-szövetség az óban lappang, az ó az újban nyilvánossá tétetik. Már amabban megtalálhatók ennek előképei (typus).”¹⁸¹ A coccejánus tipologizálás az újszövetségi történések előképeit következetesen és gyakran mechanikusan az Ószövetségben keresi tehát. A tipologizálás eszközeivel természetesen korábban is élt már a keresztény írásmagyarázat, így például Kálvin és Zwingli is, öncélúvá, sőt gyakran erőltetetté azonban a coccejánusoknál vált.¹⁸² Nagyarai visszafogottan

¹⁷⁵ odafigyelő/ráfigyelő gyakorlat

¹⁷⁶ Ms 931, 4/a

¹⁷⁷ BARTÓK 1998, 200–234. (Medgyesi Pál, Nógrádi Mátyás és Martonfalvi György amesianus homiletikájáról szóló fejezetek).

¹⁷⁸ RGG I, 1531.

¹⁷⁹ ZOVÁNYI 1890, 95–96.

¹⁸⁰ TÓKÉS 1985, 144–147.

¹⁸¹ ZOVÁNYI 1890, 30.

¹⁸² FAULENBACH 1973, 80–83.

él ezzel a módszerrel, amely újra meg újra lehetőséget nyújt neki arra, hogy az Újszövetség világából különösebb átmenet nélkül egyszerűen átlendüljön az általa jobban kedvelt Ószövetségébe.

A coccejánus teológia egyéb elemeinek hatása, a tipologizálásnál ugyan gyengébb mértékben, de szintén megfigyelhető Nagyari beszédeiben: így az ortodoxiával szemben a reformátorok által is kedvelt szövetség-gondolat (Zwingli, Bullinger), a személyes, már-már pietisztikus kegyesség felé való elmozdulás, a judaizmus, a fentebb már érintett profétizmus és apokaliptika.¹⁸⁵

A judaizmus kérdése részben hazai reformátori örökség, részben szintén coccejánus hatás. E jelenség szorosan kapcsolódik a profetikusságnak szemléletmódjához, s amint Kathona Géza rámutatott, ezek a jellegzetességek Tofeus Mihály szellemi arcának is fontos elemei.¹⁸⁴ A Kathona által kiemelt judaista vonásuk szinte egytől egyig megtalálható Tofeus prédikációiban is: ilyen Isten bosszúálló természetének hangsúlyozása, „az üdvösségért való vitézkedés Mózes példája szerint”¹⁸⁵ vagy a jelkérés őszövetségi gyakorlatának nyoma. A judaizmus és profétizmus vonalán Nagyarinak távolról még a Rákóczi-családra vonatkozó Drábik Mátyás-féle jóslatokkal való kapcsolata sem zárható ki. Hogy tudott ezekről, az bizonyos, hiszen apósa, Tofeus Mihály tanári működése (1651–1653) egybeesett Comenius sárospataki tartózkodásával, akinek köztudomásúlag jelentős szerepe volt a prófécia magyarországi közvetítésében.¹⁸⁶

Ami az apokaliptika kérdését illeti, Nagyarinak a törökhöz való viszonyát elemezve ennek történetteológiai hátterét már láttuk, s arra is utaltunk, hogy e felfogásnak coccejánus gyökerei is vannak.¹⁸⁷ A Drábik-jóslatokkal kapcsolatos iménti feltételezésünk és *Az Ajanlo Istenre* való utalása viszont azt jelzi, hogy a chiliazmus kérdése is foglalkoztatta Nagyari. Johann Hilten (k. 1425–1500)¹⁸⁸ német ferences szerzetes volt, akiről rajongó magatartása, politikai intrikái és apokaliptikus-chiliasztikus próféciai miatt az egyház igyekezett elszigetelni. Hilten 1651-re jövendölte a világ végét, s azt is hirdette, hogy 1516-ban követi őt valaki, aki szembeszáll a szerzetesi élettel. Nevezetes a Dániel próféta könyvéhez készített kommentárja (1485), amelyet a német reformátorok is ismertek és értékelték. Dániel könyvét Nagyari is szívesen idézte prédikációiban, sőt Bécs ostromakor beszédének textusát is innen vette¹⁸⁹, chiliasztikus jóslatokba azonban ő maga sosem bocsátkozott.

Nagyari lelki arcát vizsgálva végül arra a kérdésre kell még választ keresnünk, vajon hatott-e rá a korban egyre népszerűbbé váló karteziánus szemlélet. Köztudott, hogy a filozófiát a teológia gyámsága alól felszabadító s ezzel kételkedést keltő és tekintélyeket romboló Cartesius (René Descartes, 1596–1650) első magyarországi követői azok a peregrinus diákok voltak, akik Nagyari előtt két-három évtizeddel ugyancsak a leydeni és az utrechti egyetemen tanultak. Mikor Nagyari hazai tanulmányait végezte, már je-

¹⁸⁵ A coccejánus teológia rövid magyar nyelvű összegzését nyújtja újabban: GOLIJN, 2001, 250–252.

¹⁸⁴ KATHONA 1987, 420–423.

¹⁸⁵ I. m., 421.

¹⁸⁶ I. m., 422; BÁN 1976, 157–167. (Comenius és a magyar szellemi élet című tanulmány).

¹⁸⁷ I. m., 161–178.

¹⁸⁸ RGG III., 327.

¹⁸⁹ Ms 931, 132/b (1683. évi 6. pr.)

lentős számban működtek hazánkban karteziánus szellemű papok és tanárok. Váradai professzora, Martonfalvi György még teljességgel az amesiusi-ramusi teológia híve volt, egyik sárospataki tanára, Pósházi János azonban a fizika terén már elfogadta Descartes nézeteit, jóllehet teológusként ő is a puritán *Amesius* híve maradt. Az ifjú Nagyarit éppen Ilusztón rektorkodott, mikor a radnóti zsinat (1673) Tofeus püspök vezetésével megpróbálta visszaszorítani a karteziánus és coccejánus nézeteket. A következő években Hollandiában még tanúja lehetett a leydeni és az utrechti egyetemen a karteziánizmus körüli utolsó nagy vitáknak. Leydeni professzora, Cristoph Wittich Coccejus szövetség-teológiája mellett a karteziánus elveket is magáévá tette, s amiatt került szembe az egyházi vezetéssel, mert a teológia és a filozófia éles szétválasztását hirdette, s elfogadta a modern természettudományos világképet.¹⁹⁰ Utrechti professzora, Franciscus Burmann, akit az *Ajanlo Level* tanúsága szerint legfőbb mesterének tekintett, nem volt Descartes követője, bár mint coccejánus gondolkodó harcos ellenfele sem, ami miatt támadások is érték.¹⁹¹

Látható, hogy Nagyarit József olyan légkörben nevelkedett, amelyben a descartes-i nézetekkel feltétlenül szembesülnie kellett, a táborigi prédikációkban azonban nem látjuk nyomát annak, hogy ez a filozófia mélyebb hatást gyakorolt volna rá. Apósának, Tofeus Mihálynak a kérdésben képviselt merev álláspontja talán elővigyázatosságra intette Nagyarit, ugyanakkor az is igaz, hogy a táborigi prédikációk jellegükénél fogva nem igazán olyan szövegek, amelyek alapján kérdésünk egyértelműen és megnyugtatóan megválaszolható. Érdemes lenne a későbbiekben ebben a vonatkozásban is közelebbről megvizsgálni a Nagyaritól ránk maradt elegyes prédikációkat.

NAGYARI JÓZSEF HELYE 17. SZÁZADI PRÓZAIRODALMUNKBAN

Az eddig elmondottak alapján s még néhány további szempont érvényesítésével végül kísérletet teszünk arra, hogy kijelöljük Nagyarit prózájának helyét 17. századi prózairodalmunkban.

Nagyarit nagy műveltségű, a kor legmodernebb protestáns teológiai áramlatait is ismerő, részben azokat el is fogadó teológus volt, aki történelmünk szélárnyékosabb időszakában bizonyára jelentékenyebb életművet hagyott volna az utókorra. Mint a táborigi prédikációk előszavából kiderül, magáénak vallotta az ekkor már több mint másfél százados európai és magyar protestáns teológiai örökség jelentős részét, a reformátoroktól Gelejin és a puritánokon át Tofeus Mihályig és Burmannig. Orthonosan mozgott a gazdag protestáns homiletikai hagyományban is, s annak elemeit nagyvonalúan kezelte: mentes maradt mind az ortodoxiát fenyegető száraz dogmatizmustól, mind az amesianus háttérű puritán igehirdetés ártekinthetetlen homiletikai elágaztatásaitól. Prózája éppen ezért szabadabban szárnyal, mint kortársainak többségéé. Olykor el is mozdul a „pateti-

¹⁹⁰ RGG VI., 1786.

¹⁹¹ RGG I., 1531.

kus-publicisztikai stílus”¹⁹² irányába, melynek előzményeit Medgyesi Pál, Báthori Mihály és Tolnai Mihály egyházi beszédeiben és Zrínyi Miklós prózájában kereshetjük.

Társadalmi, politikai, szociális és egyéni kérdések iránti érzékenysége puritánus fogantatású, stílusa viszont kevésbé letisztult, mint a Medgyesié. Szenvedélyes igazságkeresése, nemzeti elkötelezettsége azonban gyakran az övéhez hasonló, magas hőfokú, barokkos prózát eredményez. „Mikint az ki az madarnak feskere tanall, magát tojásin lepi, meg fogja, meg öli tojásit könnyen el szedi, ugy tanalta az ellenség az te földednek nepet, az ti felesgeteket, gyermeketeket el rablotta pinczetekben all lyukakban kutak fenekeben el rejtet kincseteket ki kerestik, meg tanáltak, el vittik. Teli az ellenség tabora az sok kincsel, ugy annyira hogy egy sak lisztirt arpjert tiz, tizenket aranyot igrjen örömet. Az kik közzületek el futhattanak el rejtezhettenek volna is, nem akaratok el futni idejen, magatokrul gondot viselni, mert hogy ratok jöjjön az veszedelem nem hittitek, csak neveltitek csufoltatok az mi romlasunkat mikor hallottatok az mellyen tanulnotok kellet volna: Az kik erősségeben el rejteztek is, meg ijesztette Isten őket, ki jöttek az erősségbul az ellenségek szavára, s külön kertekben rekesztetvén egy halomba vagattattak le. Tüzes embereket boesatot Isten reatok az kik orszagotokat, szep varostokat lako helyeiteket oly mesterseggel meg egettik, hogy karo fark egy sövény darab, egy épületre valo oszlop vagy gerenda, vagy egy padlas, vagy egy Kamara szek sok helyeken nem maradott meg az földnek porais özve eget. Az ember ugy el fogyot tizenket, husz mély földnyire is, egy embert kivalkeppen ferfiat nem tanalni, meg az egi madarakis meg szüntenek”¹⁹³ – írja Ausztria pusztulásáról a bécsi expedíció alkalmával. A pusztulás, a mulandóság naturalisztikus képeinek ilyen festői megjelenítésére prédikátor elődei közül valóban csak Medgyesi volt képes. A fenti idézet egyúttal Nagyari narrációstechnikájának sokszínűségét is illusztrálja. Apafi udvari prédikátora nagyszerű érzékkel váltogatja a különböző nézőpontokat (ti – mi – én). Gyakran lehetünk tanúi annak is, hogy a prédikátori és az idézett bibliai beszélői pozíció egyszerűen egybeeszik.

Nagyari József a nemzet ügye mellett szilárdan elkötelezett ember volt, akinek heroikus lelki vívódása – esetleges politikai tévedései ellenére is – tiszteletet ébreszt az olvasóban. Szenvedélyes igazságszeretete és a vallomás belső lelki kényszere a korabeli erdélyi emlékiratírók némelyikével is rokonítja őt. Már írói alapállása is emlékeztet az emlékiratok többségének születésére. Nagyari nem egyszerűen összegyűjti és kötetbe rendezi korábban elmondott egyházi beszédeit, hanem korábbi jegyzeteit felhasználva újírja ezeket. Lehetősége nyílik tehát arra, hogy a változó történelmi körülmények közepette és a leírandó események végkifejletének ismeretében – akár öntudatlanul is – módosítson a hangsúlyokon. *Bitskey István* szerint emlékiratról a 16–17. század irodalmában akkor beszélhetünk, ha a feljegyzést készítő „...nem objektív, pártatlan és rendszeres történelmi munkát, hanem valamilyen vezető szempont által irányított vagy csupán a szubjektum belső problémáit feltáró írásművet akarnak alkotni.”¹⁹⁴ Nagyari művének történelmi beágyazottsága vitathatatlan, szembevethető személyes hangvétele, nem is titkolt pártossága is, s vezető szempontja az a cél, hogy a három hadjárat

¹⁹² BÁN 1971/1976, 197.

¹⁹³ Ms 931, 146/a (1683. évi 7. pr.)

¹⁹⁴ BITSKEY 1996a, 225.

egyetemes történetteológiai értelmezését nyújtsa. A korabeli emlékirat-jellegű írásművek tudvalevőleg rendkívül széles skálán mozognak, az egyik végletet a történetírással rokon naplószerű, száraz, tárgyilagos feljegyzések (Toldalagi Mihály, Nagy Szabó Ferenc) jelentik¹⁹⁵, míg a másikat a vallomásosabb jellegű, teljességre törekvő, belső kohézióval rendelkező írások (Bethlen Miklós).¹⁹⁶ Kétségtelen, hogy Nagyari prédikációi inkább az utóbbival mutatnak rokonságot. Érdekes viszont, hogy ránk maradt egy olyan, a skála másik pontján elhelyezhető s a Nagyari által egyetemes történetteológiai összefüggésbe ágyazott esemény sor naplószerű bemutatását tartalmazó korabeli német nyelvű feljegyzés is, amely következetesen beszámol Nagyari prédikációról. Miles Mátyas 1682-es naplójáról van szó¹⁹⁷, aki mint szecseni szenátor vezette a hadjáratban az Apafi oldalán harcoló szász különítményt. Miles naplója mint történelmi forrás sem érdektelen – kár, hogy mára szinte teljesen feledésbe merült –, a tábori prédikációk fényében viszont súlya fölértékelődik, hiszen 17. századi prédikációinkról befogadói oldalról alig van adatunk. Miles megjegyzéseinek legszembetűnőbb eleme, hogy ismételten kiemeli Nagyari beszédeinek kettős (a fejedelemre is szabott) applikációját. Ez a tény egyúttal arra a kérdésre is igenlő választ ad, hogy vajon valóban elhangzottak-e az egész hallgatóság előtt Nagyari olykor nem éppen finom hangú fejedelmi intelmei. A két szöveg tüzetesebb összevetése külön tanulmány tárgyát képezhetné.

A tábori prédikációk az emlékiratok egyik sajátos csoportjával, a mentséggel is rokonságot mutatnak, hiszen Nagyari nem titkolt szándéka, hogy utólag is megerősítse azokat a teológiai indokokat, melyek elkerülhetetlenné tették Apafi és az erdélyi hadak háromszori hadba vonulását. A kötet fő érdeme tehát nem annyira a részletekben, mint inkább a koncepcióban rejlik, hiszen a bibliai szemlélet és a történetteológiai érvelés fényében a megélt történelmi események tényleges súlya is gyakran megváltozik; aránytévésztések, mítizáló kiemelések vagy akár elhallgatások következhetnek be. Őrizkednünk kell tehát attól – még inkább, mint az emlékiratok esetében –, hogy Nagyari munkájának historikus elemeit fenntartások nélkül kortörténeti forrásként kezeljük.

Összegezőként elmondhatjuk, hogy Nagyari József gondolkodása teológia- és homiletikátörténeti szempontból egyaránt eklektikusnak tűnik, s ez a 17. század utolsó harmadában korjelenségnek tekinthető. Ez az eklektika azonban nála – számos kortársával ellentétben – nem eredményez arctalanságot, a kiüresedett teológiai sztereotípiák ismételtetését. A 16–17. századi református történetteológiai gondolkodás, a puritánus-cocejánus kegyesség, a profetizmus és judaizmus, valamint a Medgyesi-féle vallásos színezetű politikai publicisztikai hagyomány sajátos egyensúlyban vannak prédikációiban, ezek együttesen adnak határozott irányt Apafi Mihály udvari prédikátora gondolatainak a szétesés küszöbén álló erdélyi világban. A tábori prédikációk diáriumjellege és a bennük megfogalmazódó tág ölelésű történetteológiai érvelés ugyanakkor a kötet egészének hangvételét illetően némi barokkos feszültséget is eredményez. Nagyari azon kevés 17. századi íróink egyike, akik nagy történetfilozófiai rendszerek topikus elemei mellett személyes, biografikus elemeket is meg mernek szólaltatni műveikben, még hozzá úgy, hogy a két elem egymást erősíti.

¹⁹⁵ I. m., 242.

¹⁹⁶ I. m., 253.

¹⁹⁷ MILES 1682.

A török Bécs alatti vereségével végérvényesen véget ért valami a magyar irodalmi gondolkodásban: megváltozott az a hermeneutikai szituáció, amely a wittenbergi gyökerű protestáns történelemszemléletet a török időkben legitimálta. Ami 1563-ban Károlyi Gáspár *Két könyve*vel elkezdődött, Nagyari József prédikációival ért véget 1683-ban. Ez a tény már önmagában is előkelő helyet biztosíthat a régi magyar irodalom történetében Erdély utolsó nagy udvari prédikátorának.

Győri I. János

NAGYARI JÓZSEF
TÁBORI PRÉDIKÁCIÓI
(1681–1683)

NAGY TISZTESSÉGGEL, HIRREL,
NEVEL ISTENTÜL MEG AJÁNDÉKOZ-
TATOT, TERMÉSZETNEK, KEGYE-
LEMNEK, SZERENCSENEK SOK JAVAI-
VAL FELEKESITETET
URNAK,

TEKENTETES SZEKI
TELEKI MIHÁLY
URAMNAK,

A Meltóságos ERDÉLYI FEIEDE-
LEM belső TANACSUR Hivének, Torda
és Máramaros Vármegyéknek Fő Ispany-
nyának, Husztnak, Kővárnak és Vidé-
kinek Fő Kapitányának: Erdely orsza-
gának vitezleő Rendeinek Fő Generalis-
sanak: Az Hazának s az Eclesiának nagy
Oszlopának Én nekem méltatlanságomhoz
képest igen jó Uramnak, nagy
Fautoromnak.

[2/a] AJANLO LEVEL.

Tekintetes Uram! Minekutánna Istennek Sz[ent] Tanácsából az mi Kegyelmes Urunknak¹ elő nagyságának s alatta, s utánna levő Híveinek, s az országnak vitézleő Rendeinek, háromszori Taborozásra², s bujdosásra ki kellet bujdosni: ha valamit az Isten népének ügye mellett segíthetnének, avagy: csak az Angyalnak Meroz³ ellen való súlyos átkát el kerülhetnek. Bírak 5. v. 23: nekem is - elő Nagyságának több köteles szolgálai között, Udvari hivatalom szerint, (: ha szabad kicsiny dolgokat nagyokkal össze hasonlítani:) mint regenten Zvingliusnak⁴ az <...> Tigurumbeliekkel⁵, ki kelletek elő Nagyságával együt három ízben bujdosnom: hogy Abiathárral együt, az Isten féltő Daviddal [1 Király. 2. v 26.] <...> az Istennek Ládáját hordoznám⁶, es az nalam levő kicsiny Kegyelem szerint az eler es halál, s félelem rettegés között jaro, bujdosó udvari, s Tábori Ecclesiát⁷ vigasztalnám s tanétnám. Mitt cselekedtem, s cselekedhettem, ebben az szent munkában, masok itéletire hagyom, azt tudom, az magam iteitem szerint, ezettem szomoruan, s deplírtam⁸ az magam erőtelenségét, s erre az munkára való alkalmatlan voltomat, hogy ilyen nagy terhet ilyen vékony tengelyre rákot⁹ az Isten, az melynek el viselesere oly alkalmatlan voltam mint Jether, az Gedeón fia¹⁰, az ki meg az kardot is nem merete ki vonni, felteben, mivel gyermek vala. Bírak 8. v. 20. Melyhez képest, akar ki meg írheti,

¹ I. Apafi Mihály (1632–1690) erdélyi fejedelemről van szó, akinek 1679-től Nagyari József udvari papja volt.

² A „háromszori Taborozás” utalás I. Apafi Mihály 1681–83 közötti Bécs ellenes hadjárataira a török oldalán, ahová a fejedelmet hivatalból udvari papja, Nagyari József is elkísérte.

³ A Bírak könyve 4. fejezetében leírt győzelem szomorú epizódja, hogy Meroz városát háromszor megátkozzák. Ez a máskéülömben ismeretlen, de feltehetően kánaánita hely szövetségben állhatott Izráellel (vö. Józ. 9. 15.), de a veszély közeledtén megtörte a szövetséget, s ezért átokkal kizárták a törzsi szövetségből (lásd még: Bírak 8. 5–17.).

⁴ Zwingli, Ulrich (1484–1531) neves svájci német reformátor, akit nem annyira hitbeli meggyőződése, mint inkább patriotizmusa sodort bele a Bécs oldalán álló katolikus kantonok elleni háborúba. A kappeli csatában életét vesztette.

⁵ Tigurum, Zürich korabeli latin elnevezése. Zwingli itt volt lelkész 1528-tól, s az ő nevéhez kapcsolódik a város és Zürich kanton reformációja.

⁶ A Dávid király halála utáni trónviszály következtében Salamon király száműzi Ebjátar papot, a szintén a trónra pályázó testvére, Adónijja párthívéét. Megmenekülését annak köszönheti, hogy korábban osztozott a király apjának, Dávidnak a szenvedéseiben.

⁷ gyülekezetet

⁸ megsirattam

⁹ rakott, helyezett

¹⁰ Gedeon, Izráel hadvezére, testvérei megöléséért áll bosszút Midján királyain, Zébaon és Sálmunán. Mielőtt a törvény szerinti vérbosszút végrehajtaná, a leszámolás lehetőségét felajánlja saját elsőszülöttjének, de az fiatalkora miatt nem vállalkozik e véres tetre (Bírak 8. 4–21.).

ha gondolkoztam valaha arról, hogy oda ki való boldogtalan Conceptusimat¹¹ s elmékedesemet, embereknek szeme s itéleti eleiben boesassam. Ingyen soha sem. Az mint hogy nem is ugy voltak nálam le írva, mint ha valaha prelum ala¹² készítettem volna, csak holmi maculátában¹³, confusa ideákban¹⁴, mint az fele [2/b] futo s siető alkalmatosságokkal írott conceptusok szoktak lenni irásban, ugy voltak nálam leírva. El is felejtettem volt en nagy részént ezeket, kivaltkeppen az első Taborozásbelieket¹⁵, ugy hogy, mikor Kegyelmed sok üdöktől fogyan való erős parancsolattyára (sok kéresem s protestation¹⁶ után, semmit Kegyelmed előtt nem használhatván :) erre az munkara elmémet s kezemet <...> fordítottam s vetettem volna, igen nehezen recolligáltam¹⁷, igen sok munkával. Valamiesodásak azért ezek, mint hogy Kegyelmed parancsoltya, az mellyet el mulatni semmi keppen nem mertem, im az mint eszemben jutottak le írtam, mivel hogy Kegyelmed ugy akarja, prelum aláis adok¹⁸.

Tudom hogy az embereknek ítéleteket, nyelveket el nem kerülhetem, de ki kerülte azt valaha ell? mellyik munka volt az valaha, az kinek zoilussa¹⁹, momussa²⁰ nem tamadot volna? Soha egy sem volt. Ha az Sz[ent] Pall Apostol predikatioi sem kerülhetik el az convitiumokat, ragalmazásokat 2 Cor. 6. 8. az agya furt, meg ficzamadot szemü emberek hall ítéleteket mennyivel inkább én, hogy hogy kerülhetnem ell? Ha lesz egy az ki dicsirjen, tudom az mellet, tiz is léssen az ki gyalázzon. Ez nem ujság. Mindazonáltal az ki igazar akar írtani, engemet méltan nem ragalmazhat, ha meg gondoltya azt: <...> mennyi félelem rettegés, alá s fel való jaras bújdosás, testemnek s elmémnek sők²¹ törődési között, sem üdöm, sem helyem, se Bibliothekam²² nem levén velem, majd minden könyv nélkül, hol mi irasocskáim, notálásim²³ kívül, mellyeket oda fel írogattam egyszer is maszszor is magam hasznára, többire papságomnak első esztendeiben, az mikor nem hogy az Saul fegyverében²⁴ elő tudtam volna menni, de az kicsiny David Parittyájának kicsiny kövecskéivelis elég²⁵ tudtam irányzani. 1. Sam. [3/a]17 39. 40. Ugy hogy az mit üdvezült nagy emlékezetű Gelei uram Bethlen Gábor idejében tett predikatioirul ír az Praeconiumjában²⁶ ekkeppen: per multas incommoditates, mille

¹¹ gondolataimat

¹² sajtó alá, nyomdába

¹³ mocsokban; itt: letisztázatlan állapotban

¹⁴ zavaros formában

¹⁵ Utalás az 1681. évi hadjáratra.

¹⁶ tiltakozásom

¹⁷ nehezen szedhettem/gyűjthettem össze

¹⁸ nyomdába adok

¹⁹ gyalázója (Zoilusz, görög szofista, a gyalázkodás megtestesítője)

²⁰ gáncsolója (Monusz, görög mitológiai alak, a gáncoskodás megszemélyesítője)

²¹ sok

²² könyvtáram; itt inkább könyveim jelentésben

²³ feljegyzéseim

²⁴ A Góliáttal való párviadal előtt Saul király felajánlja Dávidnak saját nehéz fegyverzetét (rézsírok és páncél), de Dávid nem tud járnai a számára szokatlan öltözékben, s mint pásztorfiú ezért dönt a parittyá mellett (I. Sám. 17, 34-40.).

²⁵ alig (valószínűleg az alig szó régies *alig* változatának elírásával van dolgunk)

²⁶ Geleji Katona István (1589 – 1649), jeles egyházi író: 1621-től Bethlen Gábor udvari lelkésze, 1633-tól Erdély püspöke. Latin nyelvű egyházi beszédei *Praeconium evangelicum*, 1-2 (Gyulaférfvár, 1638–1640) címmel jelentek meg. Nagyar itt az első kötet (RMK II, 521) bevezetőjére utal (Praefatio Dedicatoria).

molestias, turbas, rixas, strepitus, clamores, clangores, vagitus, hinnitus non in otio Musis amice, foris in perpetuis itineribus, hospitibus in commodis, tuguriis quandoque sordidis ad exponendos libellos quos mecum habebam, ineptis, nonnunquam in bellicis expeditionibus, sub tentoriis humilibus, strictis, genibus mensa <...> usus²⁷; en igazán sőt méltáiban írhatom s mondhatom, hogy: en az mit írtam, munkalkodtam, elmelkedtem, sok ezer alkalmatlanságok között nehezségek között: Seregeknek fordulási, bolyongási között, Lovaknak nyerítési, víznyogási között: Szekereknek zörgési, doboknak pergési, trombitáknak zengési, harsogási között: Lovaknak ganéji között: meg buszhott²⁸, sebhét²⁹ dögök³⁰ között: tabori perváták³¹ s utalatosságok között: majd min-

²⁷ ...oly sok kényelmetlenség, ezernyi baj, hányattatás, viaskodás, ricsaj, ordítás, hangzavar, nyögés és sírás, lovak nyerítése közt, megfosztva a pihenés lehetőségétől, távol a műzsáktól, örökös utazgatás közben, a vendégszobák kényelmetlenségében, olykor szennyes és füstös viskók szűkösségében: olyan alkalmatlan háborús körülmények között, amelyekben még a magamnál tartott, alkalmazásra szánt könyveket sem használhattam, alacsony sátorokban, asztal helyett összehúzott térdeimen róttam ezeket papírra.

Nagyari latin idézete szó szerint megtalálható a *Praeconium* I. kötetének (RMK II, 521) bevezetőjében (Praefatio Dedicatoria C/1 v). Nagyari kihagyásokkal idézi Gelejt, s olykor az egyes szövegegységek sorrendjét is feleseréli. Íme az eredeti szövegkörnyezet Geleji bevezetőjében, melyben a Nagyari által idézett részleteket kiemeljük:

... Si quis vero solidiorem rerum Theologicarum, & locorum nonnullorum controversorum enodationem in his meis homiliis mores desideret, is sciat velim, me non omnes has domi in otio, musis amice, nec penes Bibliothecam meam, ingenij adminiculum, verum nonnullas foris in perpetuis itineribus, hospitibus incommodis, tugurijs quandoque sordidis, fumosis & angustis, vel ad exponendos libellos, quos mecum habebam, ineptis, nonnunquam etiam in bellicis expeditionibus, sub tentorijs humilibus & strictis, genibus pro mensa usus, in chartam coniecisse, per id scil[icet], tempus quo Serenissimo pie memoriae Principi, GABRIELI BETHLEEN, Mecaenati meo elementissimo (eius ope & subsidio bina vice Heidelbergensem Academiam salutavi) a Sacris fui. Quis inter tot incommoditates, mille molestias, turbas, rixas, strepitus, clamores, clangores, vagitus, hinnitus, alit speculari vel meditari, nisi sorsan coecus & surdus, possit? ... (Az idézetben követjük Geleji ma már szokatlan latin ortográfiai elveit.)

Mindez magyarul:

Ha azonban valaki a teológiai témáknak és néhány vitatott szöveghelynek a teljesebb bogozgatását rosszindulatúan hiányolná, annak tudnia kell, hogy mindezeket én nem az otthon kényelmében, a Műzsákkal barátkozva, nem a könyveim mellett, e szellemi segédlettel írtam, hanem némelyüket idegenben, állandóan úton lévén, a vendégszobák kényelmetlenségében, olykor szennyes és füstös viskók szűkösségében, olyan alkalmatlan háborús körülmények között, amelyekben még a magamnál tartott, alkalmazásra szánt könyveket sem használhattam, alacsony sátorokban, asztal helyett összehúzott térdeimen róttam ezeket papírra. Azokban az időkben ugyanis az én kegyes emlékeztű jótevőimnek, Bethlen Gábornak tettem a szent dolgok körül szolgálatokat (az ő támogatásával és az ő költségén látogattam két alkalommal is a heidelbergi akadémiát). Ugyan ki lett volna képes ennyi kényelmetlenség, oly sok ezernyi baj, hányattatás, viaskodás, ricsaj, ordítás, hangzavar, nyögés és sírás, lovak nyerítése közt elmélyülten szemlélődni vagy bölelkedni, ha csak nem az, ki vak vagy süket.

²⁸ megbűzhött, azaz megbüdösödött

²⁹ megsebesült, sebes

³⁰ dögök

³¹ árnyékszék

dennapi utazásban: alacson szoros Satorban: sokszor az szekernek csatlojin vagy az magam terdeimen irtam. Ennyi sok nehezsegek között, kiesoda gondolkozhatik, elmelkedhetik mélyen? hanem ha az ki tellyesseggel vak es siket, az ki semmit nem latt, nem hall, nem erez, semmire nem figyelmez. Az ki ezeket meg gondollya az en munkamban valo fogyatkozasaimat énnékem könnyen meg engedheti.

Az mi az predikatioknak hosszusagát nézi, nemellyik sokra tanalt³² terjedni, mivel hozza fogván le írásokhoz itthon letemben, nemely locusoknak³³, illustratiojokkal³⁴ s hüvebben valo terjesztésekkel igen meg nevededett, de corpus concionis³⁵ mostis csak az, az ki oda ki volt. <...>

Az methodussat³⁶ az mi illeti, az mellyet ezekben tartottam követtem, el hiszem mindenek felet azt [3/b] fogják ocsárolni, némely jo akaro Atyamfiai, de ezeknek is ball ituletek ellen, vagyon melto mentségem: mivel udvarhoz jütömben³⁷, parancsolattal parancsoltak eő Nagysagok³⁸, az mennyiben lehet, s ha lehet valamiben, azt az methodust kövessom az praedikallasban, az melyhez az Udvár regtül fogvan szokott. Az pedig nem más hanem ez, Avagy tsak valami reszben. Éztis azért nem kevélységbül, se nem ujjítani valo kévanságombul, se amaz hozza hasonlíthatatlan előttem levő nagy Lelkü embernek³⁹ hüszke követésébül (:mivel tudom en ki volt az, aztis tudom s erzem ki vagyok en: Infelix puer impar congressus Achilli⁴⁰), hanem az eő nagysagok meltoságos parancsolatryahoz valo engedelmisségbül eselekettem.

De ha nem lett volna előttem, nem tudom en, miirt nem jo ezen az methoduson praedikallani, mivel az methodus az predikatiokban tsak arbitraria⁴¹ volt. Ilyen az Amesiana methodus⁴² is az mellyen az régi Szent| Paterek soha nem praedikáltak. Nem

³² a *tanul* alak a talál ige nyelvjárásokban ma is előforduló változata

³³ bibliai helyek

³⁴ szemléltetésével, magyarázatával

³⁵ a prédikáció lényege, váza

³⁶ módszer: itt: prédikációs gyakorlat

³⁷ jütömben, azaz jövelem alkalmával

³⁸ I. Apafi Mihály (1632–1690) erdélyi fejedelemtől van szó. A fejedelmi udvarban hagyományosan fontos szerepe volt az udvari prédikátornak, s éppen ezért a fejedelmek igyekeztek őket kezükben tartani, még prédikációs módszerüket is megszabni. Az erdélyi fejedelem és az udvari prédikátor nem mindig felhőtlen kapcsolatának előképét sok tekintetben az ószövetségi király-próféták kapcsolatban kereshetjük.

³⁹ Valószínűleg Nagyari itt saját elődjére, Tofeus Mihály (1624–1684) udvari prédikátorra utal, aki 1663-tól haláláig töltötte be ezt a tiszteletet, s 1679-től Erdély püspöke is volt. Tofeus, aki néhány évig prédikátor társa volt Nagyarinak a fejedelmi udvarban, nagyra értékelte utódját, s ennek jeleként leányát is hozzáadta feleségül. Nagyari szerénykedése azonban nem csupán az apósa iránti tiszteletből táplálkozik, hanem abból is, hogy a kortársak Tofeus hitszónoki képességeit szinte utólrhetetlennek tartották. Nyomatásban megjelent zsoltárfordításai (*A Szent Soltarok Resolutiója...*, Kolozsvár, 1683, RMK I, 1302) számos ponton szemléleti rokonságot mutatnak Nagyari prédikációival.

⁴⁰ együgyű gyermek nem szállhat szembe Akhilleusszal (Impar congressus Achilli: Nem teheti, hogy megvíjon Akilleusszal, PÁPAI PÁRTIZ 1708/1995, 134.)

⁴¹ szabad akarat szerinti dolog

⁴² Amesius, Vilhelmus/Ames, Vilhelm (1576–1634) az angol puritanizmus meghatározó teológusa, első rendszerezője. Prédikációs elveiben az exegézis helyett inkább a textus kínálta gyakorlati hasznok (usások) kiemelését hangsúlyozta. Elvei a XVII. század közepétől meghatározóvá váltak a hazai reformátusság körében. Közvetlen magyarországi hatását főként Apácai Csere János gondolkodásában, valamint Medgyesi Pál és Martonfalvi György homiletikai elveiben és gyakorlatában figyelhetjük meg.

azert hogy nem jo volna, hanem hogy tsak egygyütyüb formában akartak praedükallani. Mindazonáltal mivel ily közönségesen be vetetet, igen jól cselekeszük hogy azt követyük, jollehet az arany tsak arany akar szegeletes, akar gombolyeg⁴³ formában legyen, tsak legitimum pondussa⁴⁴ legyen: Illyen az praedikatio is. Csak legyen fontya⁴⁵ <...> terheh beszédinknek, tanetasíknak, tsak hasson be az szivekben s lelkekben, jo praedikatio az, ha valami kicsinyt formájában változik is. Azonban azis ide jarul: ha Calvinus Janos⁴⁶, Petrus Martyr⁴⁷ ezen az methoduson magyarázhattanak s tanethattanak, Gelei Uramis majd ez formában praedikalhatot dícsiretesen, en nem tudom s nem latom melto okat, miért ocsarollyuk mi bennünk azt, az kit masokban [4/a] dícsirnek⁴⁸.

Az mi engemet illet: miultatul fogva amaz boldog emlekezetű Burmann Ferencz⁴⁹ alatt laktam tanultam, az mi keveset laktam s tanultam, annak Per observationes⁵⁰ jaro methodusat hallottam, az ultatul fogvan ebben az methodusban, mindenkor gyönyörködtem, vélvén azt nem annyira Grammatica vagy Logica mint Realis methodusnak⁵¹, az melyben kivalképpen az ususra s praxisra⁵² czéloz az Tanetű⁵³ mingyart az Theoria⁵⁴ mellett az mely anima et vita concionis, az az élete és Lelke az prédikationak. Az illyen prédikatióban nem csak az usus és haszon, az kit az predikationak végére hagyunk, hanem alkalmatossaga, summaja, magyarázattya, Tanusaga, annak illusztratioja⁵⁵, vilagosetasa s az többi mind tanuság és haszon az az: praxis est anima Concionis⁵⁶.

Mi haszna azért tovább mentenem magamat: Az mit Hieronimus⁵⁷ ír ebben az casus-

⁴³ gömbölyű

⁴⁴ törvényes/hiteles mértéke

⁴⁵ súlya

⁴⁶ Kálvin János/Jean Cauvin/Johannes Calvin (1509–1564) francia, illetve francia svájci reformátor. Lutherrel szemben, aki átvette a középkori eredetű perikópák használatát, prédikációs gyakorlatában Kálvin a szabad textushasználatot képviselte a lectio continua (bibliai könyvek folyamatos magyarázata) keretében.

⁴⁷ Petrus Martyr (Pietro Martire), Vermigli (1500–1562) itáliai reformátor és neves prédikátor. 1542-ben az inkvizíció elől Strassburgba, majd Oxfordba menekült. Jelentős része volt az önálló anglikán teológiai gondolkodás kialakításában. Prédikációs gyakorlata Kálvinéhoz állt közel. A 16–17. századi magyar református prédikátorok előszeretettel hivatkoznak *Loci communes* (1535) című munkájára.

⁴⁸ Kálvin, Amesius, Geleji, Petrus Martyr idézése homiletikai vonatkozásban fűrésa eklektikát sejtet.

⁴⁹ Burmann, Franciscus (1628–1679) leideni tanulmányai után 1651-től a hanani holland református gyülekezet lelkésze, majd 1662-től az utrechti egyetemen a dogmatika és az egyháztörténet professzora. Coccejusnak nemcsak barátja, hanem szellemi harcostársa is. Teológiai gondolkodása inkább zwingliánus, mint kálvini. Környezete a karteziánizmus vádjával illette, alaptalanul (RGG I. 1531).

⁵⁰ odafigyelő, ráfigyelő prédikációs gyakorlat

⁵¹ Burmann egyensúlyt keresett a szigorúan logikai alapokon nyugvó, grammatizáló bibliai exegézis és a lelkigondozói típusú, evangelizációs szellemű homiletikai gyakorlat között. Ezt a törekvését nevezi egykori tanítványa, Nagyar József „Realis methodus”-nak.

⁵² haszonra és gyakorlatra

⁵³ tanító (nyilvánvaló elírás)

⁵⁴ elmélet (itt a bibliai exegézist jelentheti)

⁵⁵ szemléltetése

⁵⁶ a gyakorlat (praxis) a prédikáció lelke (lényege)

⁵⁷ Hieronimus, Eusebius (Szent Jeromos) (347–420), az egyik legjelentősebb ókeresztény latin egyházatya. Latin nyelvű bibliafordítása (Vulgata) mellett figyelemre méltóak a Biblia könyveihez írt kommentárjai is.

ban⁵⁸, s mond in Prologo in Esdram⁵⁹: Nunquam meum iuvante Christo, silebit eloquium: L'égant qui volent: qui nolunt adiciant⁶⁰: En is azt mondom: Az ki akarja olvassa: Az ki nem, hajtsa el. Az mivel Hilten Janos⁶¹ vigasztalta magát ebben az materiában⁶² ezt írva: Ego qua' ex Divina litera vera intelligo: benevolis ostendo et utinam pauci vel duo tantum ex meo Audio⁶³ sibi providerent salutem: omnem adversitatem facieiter [sic!] tolerassem.⁶⁴ Ezzel vigasztalom enis magamat: Ha tsak egy vagy ket embernek hasznalhatokis, eggyügyü tanérasimmal, sótr ha többet nem, tsak egy embernek lelkeben egy fohaszkodást indithatok is, ezért az egy joert el szenyvedem örömet minden nyelveknek ragalmazásit.⁶⁵ Im azért Uram, hogy <...> Kegyelmedre [4/b] vissza térjek, az honnat kezdettem beszédemet, az mint egyebekben, ugy ebbenis K[e]lgye]med parancsolattyahoz valo engedelmességemet meg mutattam.

Az Kegyelmed meltoságos nevét tettem eleiben ennek az munkának. Ugyanis kiet reherném méltábban, mint az Kegyelmedet? Hogy Kegyelmed költségét nem szannya ettől az munkától alázatosan köszönem. Kérem egyszersmind Istenemet: Kegyelmedet ez Hazának töb' Tekéntetes Uri Rendei között sokáiglan éltesse: ez külső s belső oszlopoktul gyamoloktul igen meg fosztatott, s azokban igen meg fogyatkozor Religio-nak s Ecclesianak⁶⁶ gyamolétasara, az Hazának s Ecclesianak terhes gongyainak viselesere tartsa megh: meltoságos kiterjedet szép házát ne pusztítsa ne fogyassa, hanem viragoztassa: Mostani közeleb valo szomorúságában is Sz[ent] Lelke által kegyelmesen vigasztallja. Amen.

Fogarashan A[nn]o 1685
Die 25. Martij

K[e]lgye]mednek igen jo Uramnak nagy
Fautoromnak⁶⁷ mindenkori alázatos,
méltatlan szolgaja.

Nagy Ari Jozeph.

az meltosagos Udvarnak,
eggyik Lelki de méltatlan
Pasztora.

⁵⁸ erről a kérdéstről

⁵⁹ Hieronymus Ezsdrás könyvéhez írott kommentárja feltehetően 390 körül keletkezett.

⁶⁰ Krisztus segítségével az én beszédem sohasem fog elhallgatni; olvassák, akik akarják; akik nem akarják, vessék el...

⁶¹ Hilten, Johann (1425 k.–1500) német származású ferences szerzetes, akit rajongó magatartása, politikai intrikái és apokaliptikus próféciai miatt egyháza megpróbált elszigetelni. Hilten 1651-re tette a világ végét, s azt jövendölte, hogy 1516-ban követi őt valaki, aki szembeszáll a szerzetességgel. Ellenfelei 1477-től a weimari kolostorban őriztették, s végül az eisenachi kolostorban halt meg. Nevezetes a Dániel könyvéhez készített kommentárja (1485), amelyet Melanchthon is ismert. A német reformáció első nemzedéke jól ismerte Hilten munkásságát, s gyakran hivatkoznak is rá (RGG III, 327).

⁶² ebben a kérdésben

⁶³ Audito (az Audio szó itt nyilvánvalóan elírás)

⁶⁴ Én ezeket a dolgokat az igaz isteni Írásból megértem, a jóindulatú embereknek feltárom, és ha legalább néhányan vagy akárcsak ketten az én szavaim hatására üdýbizonyosságra jutnának, akkor bizony bármilyen ragalmazást kész lennék boldogan elszenvedni.

⁶⁵ Nagyari elég önkényesen magyarítja Hilten szövegét, a saját mondanivalójához alakítva.

⁶⁶ vallásnak és egyháznak

⁶⁷ jóakarómnak

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Nagyari József táborig prédikációinak *Ajánló Level-e* a korabeli prédikációskötetek előszóinak műfaji jellegzetességeit mutatja: a prédikátor először munkája keletkezési körülményeit taglalja, majd elhárítja a rosszálló ítéleteket, ezután hosszasan értekezik saját prédikációs gyakorlatáról és annak szellemi előzményeiről, végezetül pedig áldást kér a munkáját szorgalmazó és támogató erdélyi főúr életére.

Az Ajánló Level tanúsága szerint Nagyari József udvari prédikátor Teleki Mihály erdélyi főgenerális kérésére rendezte sajtó alá az 1681., 1682. és 1683. évi hadjáratok alkalmával elmondott táborig prédikációit. Mivel Nagyari a hadi körülmények közepette csupán jegyzeteket készített és azokból prédikált, a ma ismert szövegváltozatot Teleki kérésére utólag rekonstruálta, minden valószínűség szerint az 1684. év folyamán, illetve a következő esztendő első hónapjaiban, mivel az 1683-as Bécs elleni hadjáratból csak késő ősszel (november közepe táján) tértek vissza az erdélyi hadak, az ajánló levelet pedig 1685. március 25-én keltezte a prédikátor.

Az Ajánló Level néhány gondolata különben egyértelművé teszi, hogy Teleki Mihály, aki az előző években az erdélyi hadak főgenerálisaként vett részt I. Apafi Mihály hadjárataiban, valóban kiadásra szánta Nagyari beszédeit. Terve meghiúsulásának okát leginkább az erdélyi politika ez idő tájt bekövetkező hirtelen változásában kereshetjük.

[6/a] TABORI PRAEDIKATIOK

Melleyek praedikáltattanak 1681, 1682, 1683 Esztendőekben az mi
K[e]g[yc]l[me]s Urunk öö Nagysaga haromszori taborozásának
alkolmatosságával.

ELSŐ VASÁRNAP.

Textus.

1 Sam XI: 7. Es az Uranak (:Jehovanak:) felelme szalla az nepre es ki szallanak (ki menének:) egyenlő akarattal vagy (mintegy férfiü).

Historia szerént való alkalmatossaga ezeknek az igiknek:

Az Jabes Gileadiraknak utolsó szomorú es keserves igyre s szorongatásra jutott alkalmatosságok, vagy alkalmatlanságok, az Ammonitak, szomszed kevély Kirallya miatt az Náhás¹ miatt.

Az Dolognak mivolta szerént ez az alkalmatossaga:

Az újjonntabban választatot Király, Fejedelem, Magistratus², Tisztek, am bator jó s alkalmatos Istentül s Istennek akarattyabul consensussabul³ választatot legyenis; de nincsen contradictio⁴ ellenkezes, versenges es az nepnek patvarkodasa s zugolodasa nélkül. Mindenkor tanall az ordog Beliall⁵ fiait Deut 13 13, 1 Sam 10. 27. Malignus⁶ Istentelen alnok embereket, az kik az ujjonnan választatot Méltóságokk s Tiszteknek választásokat ocsárollyak, mint ha Isten alkalmatlan eszközöket választana önnön magának az kik által fél tött ezéllyat véghez nem viherne. Legyen bar olyan vitez mint Saul, kihez hasonló Samuel itileti szerentis Izraelben nem volt, test állására, personajara⁷, Kiralyi tekintetere s Majestasara⁸ nezeis. De csak azt mongyak felöle: 1 Sam 10 27 Mitul szabadithat ez meg minkert? et⁹ Micsoda es Micsoda az Saull. Legyen

¹ Náhás, ammonita király, aki megfélemlítette Izráelt, de végül Saul legyőzte (1 Sám 11, 1-15; 12, 12).

² városi vagy országos tisztségviselők, a korabeli szóhasználat szerint: „Tisztbéli személyek” (PÁPAI PÁRIZ, 1767/1995, 347)

³ egyetértésből

⁴ ellenvélemény

⁵ Belial, az Ószövetségben nem tulajdonnév, hanem mint „gonoszság”, „törvénytelenység” jelentésű szó a Sátán szinonimája (5 Móz 13,13; Bír 19,22).

⁶ rosszindulatú

⁷ személyére

⁸ fenségére

⁹ és

baror¹⁰ mind vitez, s mind kegyes olyan mint David [,] az kihez se vitezségeben se kegyességében senki hasonlatos Kiraly Fejedelem soha nem volt, megis azt mongyak felöle: [6/b] 2 Sam 20 1. Micsoda az Isai fia hogy ötöt urallyuk? nincs semmi közünk Davidhoz es semmi öröksegunk az Isai fiához. Ez az oka hogy het egész esztendeig meg nem erősödhetek birodalmakban David fel kenettetese utanis hanem csak Hebronban az egy Juda nemzetségen uralkodik az David, mint 2 Sam 3. 6. [,] hasonlas viszszaalkodas vala[,] az Izrael, az tizenegy nemzetség nem akarta venni az választatot Kiralyt, hanem csak az meg vettetet Kiralynak fiain esűggedeztenek [,] csak mig Isten azokat el nem törölte. Legyen bar Istentul rendkívül hivott, rendkívül valo munkaival Istennek meg bizonyítatot Tisztek; az kirül az égből tegyen Isten maga bizonyisagot mint Gedeonul, de tanalkoznak embertelen Succoths Phenuelbeli emberek¹¹, az kik csak meg nevetik csufölyyak, mint Gedeonnal cselekedenek az kinek meg fárat ráboranak csak kenyeret sem akarának adni. Jud. 8. 5. Bekesseges türesre inti ez az ujtannon¹² választatot Tiszteket, hogy ne gerjegyenek fel ha ez fele zugolodasokat hallanak az nepben, véren, s kegyetlensegen ne kezgyék el uralkodasokat, hadgyak Istenrel[,] az ki őket választotta[,] az ő Atryoknak alacson hazabul ki kereste, az nepnek eleiben tette, az az Isten őket megis erősíti az ő birodalmokban s az nepnekis szivit hozzájuk hajtya. Okoson cselekvék ez dologban Saul 1 Sam 10 28[,] hallatlanna tette csak az nepnek zugolodasat, el mult mellőlök, mint ha nemis hallorta volna, Istenre bizza, az utan csak hamar az nepnek szivit hozzá hajtja Isten[,] ugy hogy az ellene mondo Belial fiait halalra keresnek, kedvese tette Isten az nép elöt[,] mingyart az következendő caputban¹³ az mint le teve vagyon. 1 Sam XI 12 13.

[Summaja.]

Ila az Jehovanak félelme nem volna, sem az Magistratusokban az nephez jo lelki esmeretből származott szereteti sem az népben [7/a] az Magistratushoz valo engedelmesség nem volna de az Urnak felelme szállya meg az Magistratusnak szivitt hogy az ő alatta valojit szeresse[,] mint Istenek reá bizatotot népét legeltesse; jo lelki esmerettel; az nepnek szivitis az Urnak felelme illeti meg, hogy az ő Magistratusokat szeressek mint Istentül elejökbe allatatot Pasztorokat, becsülyik s neki engedelmeskegyenek. Ez az oka hogy Salamon az Jehovanak felelmét az Kiralyokk tiszteletekkel öszve köti[,] amazi elöl borsarvan. Peld. 24. 21. Az Jehovar féllyed es az Kiralyt meg bertsülyyed. Ez az oka hogy mikor Sz[ent] Peter azt mongya 1 Pet. 2. 13. propter Deum¹⁴, akkor Sz[ent] Pall azt mongya, propter conscientiam¹⁵. Rom 13. 5. Salamon pedig azt mongya propter juramentum Dei¹⁶: Predik. 8. v. 1.¹⁷ Istennek adot esküvesedert az az, az Magistratusnak

¹⁰ Legyen bár

¹¹ Szukkót (Sukkót) és Pénuel, városok a Jordán folyótól keletre, Gád törzsenek lakhelyén; Gedeon keményen megbüntette a segítséget megragadó két szövetséges várost (Bír 8,5-18).

¹² újonnan

¹³ a következő részben

¹⁴ Istenért

¹⁵ a lelkiismeretért

¹⁶ az Istenre tett esküért

¹⁷ Téves a hivatkozás; helyesen: Préd 8,2.

engedelmeskegyel nem felelembül csak mivel fegyvert visel, hanem jó lelki esmerethöl, úgy hogy az te lelked esmereti az Isten[,] es az Isteni felelmet, es Istennek adot esküvesedet visellye előtte, mert az mikor az Magistratusnak meg esküdtel[,] akkor Istennek esküttel meg, Ez az oka hogy jöllehet a Keresztyenek csak leg kisseb tömjentis az pogany Isteneknek, oltarira nem akartak vetni de az pogany Királyokert örömet könyergettenek. Sz[ent] Peter Szent Pall, Claudius¹⁸, es Nero¹⁹ alatt éltenek, egyik bolond volt, az másik monstrum²⁰ volt, nem ember, megis mind Peter [2 Pet 2. 10. 11 es 1 Pet. 2: 13. 14] s mind Pall [Tim. 2: 1, 2, 3.] szorgalmatosan imadkoztanak ezeknek eletekert es bekessegekert az mint Jeremiasis az Babyloniai Király eleteért [Jer. 29: 7]. Ezt viselte előtte Bernard²¹, mikor azt írja ad Ludovicum VII Regem Franciae²², si totus orbis adversum me conjuraret ut quipsiam molirer adversus Regiam Magistratum, ego tamen Deum timerem, et ab eo ordinatum Regem ostendere timerem. az az Ha az egész világ ellenem őszve esküidnek es kenszeritene arra hogy az Királyi Majestas²³ ellen valamit practicalnecc²⁴, en mindazáltal, felnem az Istent es az ő töle választatot Király ellen nem vetkeznen.

[7/b] Reszei

1. Vagyon itt az népnek az új Királyhoz való engedelmessege
2. annak oka az Istennek felelme.

[Magyarazati]

szerent vagyon elsőben itt az Satannak szemessége, az alkalmatossagra való szorgalmatos vigyazasa. Leselkedik mindenkor az Meltosagokk (az kik Isten kepet viselik) eletek meltosagok után[,] kiválkeppen kapva kapja azt az alkalmatossagot, az mikor az Királyok Fejedelmek változnak, hogy akkor az tövel hegyvel őszve allo, fel-zendült népnek szivekben, zurtzavart csinallyon, az ujjonnan választot Magistratusnak személyet gyűlölségesse tegye, mast elleneben tamaszson es így az nepet sok reszre szaggassa, az sok reszre szakadozot neppel egymast vagassa ölesse, az Magistratusnakis életét el fogyassa[,] avagy ha az nem lehet[,] minekelötte szekiben ülne s megerősödnek, már szekiből ki vesse. Ugy hogy ha valaha az Magistratusnak kegyelmesseget kel mutarni az nephez, szelédén magat viselni, s kiválkeppen Istene előtt buzogni <...> uralkodasa-

¹⁸ Claudius, Drusus Nero Germanicus (Kr. e. 10–Kr. u. 54), római császár (ur. 41-től). Negyedik felesége, Agrippina, megmérgeztette, hogy előző házasságából való fiát, Nerót juttassa a trónra.

¹⁹ Nero, Claudius Caesar Germanicus (37–68), római császár (ur. 54-től). Nevéhez kapcsolódnak az első nagy keresztényüldözések.

²⁰ szörnyeteg

²¹ Bernát, Szent (1190 körül–1153), clairvaux-i apát bírta rá VII. Lajos francia királyt arra, hogy részt vegyen a második kereszties hadjáratban.

²² VII. Lajos (1119–1180), francia király (ur. 1137-től)

²³ felség

²⁴ mesterkednék

nak kezdetiben kiválkeppen kell, mivel akkor meg az népnek szíve egészen nem hajlott az Új Magistratushoz és nagyub az Satannak intselkedese mestersege akkor mint másszor. Azon legyen azért, hogy az népnek szívit magához edesitse s kiválkeppen Istenét magához kösse, hogy ő Felsegeis az ő székét meg erősítse. Így escelekvek Salamon initio regni²⁵, igen kezdte Istenéhez közelíteni, az Istenis gyakran ő neki meg jellenni és így székét meg erősíteni²⁶. Roboam ellenben böles Apjának bolond fia, más praxissal²⁷ akarja vala magát meg erősíteni, Istenét balvanyozásával magátul el idegeníté s az népnek is szívit kegyetlenséggel; azt escelekve bolondaságával, hogy az az nagy fenyes birodalom, ország[,] az kihez David Salamon idejében hasonló az földön nem volt[,] minékutanna Saul, David, Salamon Kezeknel tovább száz esztendőnel allott[,] fenyessegeben s integritassaban²⁸ meg hasada²⁹, az David hazatul [8/a] az egész Izrael el szakada, oly szakadással, az mellyet következendő jó egynehany Kiralyok sem bölcsessegekkel, sem kegyessegekkel öszve toldani varrani nem tudanak, hanem mint az mely ruha meg fesel³⁰ az utan csak szakad, nyővík³¹, kopik miglen egészen el nyővík, így mind az Juda s mind Izrael országa az szakadas utan csak romla, csak vesze csak fogya, fenyessegeben meg homalyosodek, mind addiglan[,] miglen egészen el vesze[,] az David hazaban levő szövetnekis el alvék³² Isten itéletiből. Úgy hogy maga az Isten azt az üdőt meg notalta, eszeben tartotta[,] Ezekiel által [Ezech. 4. v 5] meg jelentette hogy amaz 390 napok vagy esztendők az Roboam orszaglasatul (az mikor kette hasat az ország) kezdettek, az mely esztendőkben nem Isten hennek való gyönyörködtetesenek esztendei voltak hanem csak anni patientiae³³, türesenek szenyvedesenek esztendei voltak, tírtte őket az míg tírhetette szenyvedte az míg szenyvedhetette.

Másodszor. Vagyon itt az Gileaditaknak utolsó szomorú igyre s extremumra³⁴ való jutások[,] ebben az kevely ellenségeknek insultatioja³⁵, s kevely kegyetlen kívánsága [vagy] parancsolattya, emezeknek pedig extremumjokkal való küszködések. Szomorú conditiokra³⁶ való lépések. Rá akarnak lépni arra, hogy job szemeket ki tolyássak hogy szemek vakságával életüket fejüket meg váltsak. Rettenetes szomorú s hallatlan conditio³⁷. Tanert ez arra bennünket, hogy: Vadnak az Eclesiának olyan ellenségi az kik cél szerent azon vadnak, hogy az Izrael Istenén mennel nagyub gyalazatot ejtsenek, s ez alat az kereszt alat sokaig tartya Isten az cő nevet s meg engedí hogy halálnal keserveseb szomorú conditiokra kenszerítessenek le lépni az Eclesia[,] csak életet <...> [s fejét] maraszthassa meg. Illyen vala Nahas az Ammonitak Kiralya. Illyen

²⁵ uralkodása kezdetén

²⁶ Salamon uralkodásának kezdetéhez lásd: 1 Kir 1.

²⁷ más módon

²⁸ épségében

²⁹ Roboám uralkodásához lásd: 1 Kir 12; 14.

³⁰ elfeslik

³¹ elnyírtté válik

³² elaludt

³³ a tírés évei

³⁴ végső veszedelemre

³⁵ ingerlése

³⁶ egyezésre

³⁷ feltétel, egyezés

vala Antiochus³⁸ az Sido Eclesiaban az ki azon volt czel szerent³⁹[,] az Istennek hazat az kiben ki mutatta dücsöseget[,] mikippen ferteztetethesse⁴⁰ meg [8/b] mikippen tegyen az Izraelnek Istenén leg nagyub boszszut. Illyen vala Julianus⁴¹ az Uj Testamentomban az ki az Szent Haromság egy Istennek gyalazattyara, penzt veretet Jupiternek, Pallasnak, s Mercurius⁴² pogany Isteneknek kepekkel, mint ha az mi Istenunk hasonlatos volna azokhoz. Illyen gonosz ellensege Nemzetunknek s Nemzetunkben levő Isten Eclesiajanak amaz idegen hatalmas Nemzett⁴³ az ki mind testunknek, mind lelkünknek minden szabadeságot el vette. Az sok Accisakkal⁴⁴, Repartitiokkal⁴⁵ es egyeb adozásnak nemeivel mint meg annyi sajtokkal, minden javainkat, eretekünket, es mindenünket valami lelkünk alatt van ki sajtollya, s facsarja. Kulső szabadeságunkat az mi nezi: Az kit közzulunk el foghatt [,] Phalaris⁴⁶ és [...] jobban meg nem kinzot soha senkit[,] mint ez Nemzet meg kinez pokolbeli ördögtől ki tanaltatot rettenetes kinoknak nemeivel. Lelkünk állapotyat az mi nezi. Lelkünknek kínzasaban az Assyriai orosz-lány, az Persiai medve, az Gorog Parducz, soha olyan kegyetlen nem volt mint ez, mivel amaz utolsó iszonyu fene vadtul tanult⁴⁷, az kinek szajaban nem csak oldal csontok vadnak amint az Persiai medvenek, hanem lelkek vadnak, az kiker emeszt rág, alkalmaztatvan magat, hogy már amaz mennyei szozathoz[:] Surge Petre macta et occide.⁴⁸ Kely fel Peter ölyved s egyved [Act. 10 v. 3]. Hazanknak szabadeságot az mi nezi⁴⁹: Három embernek együt beszélni (az hol erőtt vehet) nem szabad, fegyverünket el szedil[,] csak egy palezat, botot sem szenyved kezünkben[,] az kivel ebet üssünk. Imadkoznunk Istenünknek nem szabad, 30 40 forintal meg tilt ha Templomunkban megyünk, ha imatsagos könyvet tanal nálunk. Nem volt az mi Nemzetünknek soha illyen <...> kegyetlen ellensege mint ez. Váraink sok szép erősségeink Granariumink⁵⁰ (az kik annyik

³⁸ Antiochosz Epiphanész (Kr. e. 176–164), makedón uralkodó; eltiltotta a zsidókat vallásuk gyakorlásától, ami a Makkabeusok lázadásához vezetett.

³⁹ az volt a célja

⁴⁰ ferteztetesse (elírás)

⁴¹ Julianus, Flavius Claudius; Julianus Apostata (kb. 331–363), római császár (ur. 360-tól), Nagy Constantinus unokaöccse, aki elszakadt a keresztény hittől s megpróbálta visszaállítani a régi pogány kultuszokat.

⁴² Jup(p)iter, a rómaiak legfőbb istene; Pallasz Athéné, a bölcsesség görög istennője; Mercurius, az utazók, tolvajok, kereskedők istene a rómaiaknál.

⁴³ Ausztriáról van szó.

⁴⁴ eladandó dologra kivetett adókkal

⁴⁵ járadékokkal

⁴⁶ Phalarisz, a szicíliai Akragasz város tiranosa a Kr. e. 6. század végén. Zsarnoki kegyetlensége legendássá tette alakját.

⁴⁷ Dániel könyvének látomásaiban (Dán 7.17) jelenik meg a négy világbirodalom négy vadállat képében. A bibliai könyv szerzője itt a babiloni, a médi, a perzsa és a Nagy Sándor-i birodalomra gondolt. A Jelenések könyve fényében az ősegyház később az utolsó birodalomban a Római Birodalmat vélte felfedezni. A középkorban a babiloni, a perzsa, a görög és a Római Birodalmat azonosították a látomásban szereplő állatokkal. Ez a történetteológiai felfogás a magyar protestáns szerzőknél wittenbergi (elsősorban melanchthoni) hatásra egészen a 17. század végéig, a török kiűzéséig meghatározó maradt. Luther óta e szemléletben Róma mellett a török második Antikrisztusként szerepelt. Magyarinál és kortársainál, pl. Tofeus Mihálynál döbbenetes erővel éled újjá ez az apokaliptikus látásmód (KATHIONA, 1987).

⁴⁸ Kelj fel, Péter, vágd és öld!

⁴⁹ illeti

⁵⁰ gabonátároló házaink

voltanak, hogy egy Nemzetnek sem több mint nekünk) el vesztenek, nem az mi restsegünk tunyasagunk miatt <...>, mert 300 <...> esztendejénél több miúta az Török hatalmas Nemzettel csatázunk, mind magunkat, s mind őket oltalmazzunk⁵¹, hanem az ő gonoszsága miatt mivel szant szandekkel vért az oroszlanyn torkában bennünket, inkább akarja hogy Rókok farkasok lakják városinkat várainkat hogy sem mi. Ha ő nemzetünkben nem avatta volna magát, nuptiarum coloribus⁵² ma is bírók erősségeinkett [9/a]. Ez az oka hogy szegény nemzetünk sok föhasznkodása, síralmas sok suplicálása⁵³, nyögése, haszontalan⁵⁴ instantiaja⁵⁵, esedezése menyire földre való haszontalan protestatioja⁵⁶ után kéntelenitetet fegyverhez is nyulni mivel in extrémis⁵⁷ egyebre kifakadni nem tudot, hanem extrema tentavit.⁵⁸ Az fel szemünket hogy ki tolyassuk <...> az <...> Jabes Gilcadeliekkel azzal meg nem elégszik, hanem azt kívánja hogy mind lelkünknek, mind testünknek szemeit tolyassuk ki, hogy az mint Sámsonnal az Philisteusok, ki tolván szemeit csúfsággal éltenek[,] úgy ki tolyarvan mind testünknek mind lelkünknek szemeit[,] belőlünk ludibriumot⁵⁹, csúfságot csinállyanak. Ugy hogy ha az két szemekért ke-serves halálavális kívánt bosszút allani az szegény vak Sámson⁶⁰, nem csuda szegény Nemzetünkis sok vere hullásával akart bosszút allani testenek lelkenek szeme világaért. Oh igaz itéletu Isten, meddig nyugoszol! meddig vesztegelsz! meddig nem kelsz fel az artatlanoknak igaz igye mellett? Exoriare tandem aliquis ex ossibus nostris. Tamagyon valaki az mi esontaink közül s maradéink közül valaha, az ki bosszút allyon crettunk, de ha nem tamadis esontaink közül, fel támad az bosszú allo nagy Isten valamikor akkor⁶¹ az ő Szenteinek verek mellett [Psa 79.]

Harmadszor. Vágyon az Gilcadelieknek el esüggedezesek s desperatiojok⁶² 1 Sam XI: 3. 4. 5 Ha heted napra nem ju Izraelnek határrul segítség ki megyünk hozzád[,] úgy bannyal velünk, az mint teneked teczik. Le teszik Istenben való remensegeket nem biznak erőssen az Istenben, s meg határozzak az Istennek szabadító erejét⁶³ s akaratyat, határt vetnek Istennek, Psal 78:40,41,42. Sanctum Israelis circumscriserunt [.] meg határoztak az Izrael Istenének erejét <...> ha heted napig meg nem segít az után sem. Miért nem? Avagy het napok múlva nem <...> tud Isten <...> meg segíteni? Avagy csak het napok alatt munkalkodik az Isten az ő népének szabadításában? Nagy meg utalása az Isteni Felsegnek. Nezzetek meg; mily könnyen le teszi Istenben való remenseget az Istennek uraihoz nem <...> szokott ember, [9/b] az ki nem tnyia Istennek az ő utait, az mellyen jár az ő szabadító ereje. 2. Reg. 6. 33. Ime ez a gonosz az Jehovatul vágyon mit biznam tovább az Istenben? Ne szollyunk ilyen bolondul Isten

⁵¹ oltalmazzuk

⁵² házasságnak színe alatt

⁵³ könyörgése

⁵⁴ haszon nélkül való, azaz haszontalan

⁵⁵ kérése

⁵⁶ tiltakozása

⁵⁷ végtére is

⁵⁸ végső eszközhöz nyúlt

⁵⁹ csúfságot

⁶⁰ Sámson esetét lásd: Bír 16,25-30.

⁶¹ amikor akar

⁶² kétségbeesésük

⁶³ határt szabnak Isten szabadító erejének

felől, ha ideig haladís⁶⁴ az ő szabadítása, ne agyunk üdöt, s órát Istennek⁶⁵, s ne határozzuk meg az ő akarattal, mert úgy nem kerünk Istentül hanem parancsolunk eő Felsegenek[,] eő Felsege eleiben regulat írunk, hanem bizzuk Istenre hogy munkalkodgyik az maga idejében. Nem vagyunk eő Felsege előrt kedvesebbek az maga edes Annýánál. Ha az edes Annýának az Boldog Szűz Marianak, az mit kért nem adta akkor meg, az mikor kérte, hanem csak azt mondta: Nem jött még el az en oram [Joh. 2: 4.]. Annal inkább azt mongya mienküink mikor nyughatatlankodunk, s üdöt, s regulát, szabüink⁶⁶, eő Felsegenek: Mi kozom veled nyavalyas halgatag ember! Nem jott meg el az en oram.

Negyedszer vagyon az véletlen s váratlan segécségnek varatlanul valo el érkezése. Mit varhatni az új Kiralytul? az kit Isten az szamarok mellől akkor vont elő? az ki <...> meg az eő szekiben s birodalmában meg sem erősödöt? az kihez meg egészen az nepnek szive meg nem hajlot? Contradictioban⁶⁷, versengésben, visszalkodásban vagyon. Maga sem bizzik magához oly móddal. Fel az visszalkodo nepnek fel tamadásátul. Füle halattara szidgyak mocskollyak? Csak el halgattya, csak el vesztegli? Mi jot valamit? annal inkább valami nagy jot az nepnek javara ki varhatna ettül? De nezzetek meg. Azhonna nemis varjak, reménlik, onnan jó⁶⁸ az segetseg, Parancsolatot ad az Uj Kiraly ki az nepnek. Belől az Isten engedelmessegnek, s felelemnek Telket, ad az nepnek sziviben. Az Kiraly parancsulo szavainak pendig⁶⁹ terhet⁷⁰, becsületet ad. Egy parancsolattara 300 ezer ember fel ül. Judabul 3000. Csak könnyen fel ül [10/a] pedég, azt mongya az szent historia, Mint egy ferfiu, az az Az mely könnyen el készül haladek nélkül egy ferfiu, oly könnyen felült, s oly hamar el készült, majd negyed fel szaz ezer ember, négy vagy ötr napok alatt, egy eozaka úgy közelíti az segeceget⁷¹, hogy virattára el érkezik Gilcad alá[;] az ki soha nem harcizolt talan soha tabort sem latot[,] meg ütközik az kevely Kiralynak kevely Taboravall[;] meg rontya, meg veri őket, el szeleszti, annyira hogy kettő együt meg nem maradhatot. Így szokta Isten az magatul valasztatot Uj Magistratusokat, tisztessége, becsületesse tenni, az nep előtt. Az kit Isten meg becsül[,] vagy akarod vagy nem, de meg kel tenekedis becsülni. Így van annak dolga az kinck tisztességeben az egnak Kiralya gyönyörködik. Vigyasztallya ez masodezor az hitiben, remenségében el farut⁷², el csüggedet, meg erotlenedet Anyaszentegyházát Istennek az ki mar az hosszu ideiglen valo varakozása után majd kétségben esik[,] mint ha mar soha szabadulasa nem lenne. Várd el Ecclesia ne essel kétségbe, tudva vagyon Istennél minden szenvedésed regi sok keserved, fohaszkodásid, az honnan nemis gondolod, el küldheti Isten az segeceget. Mikor Sz[ent] Peterre halatra sententiaznak⁷³ es holnap ki akarnak vinni executiora⁷⁴, azon éjjel meg szabadita Isten, mikor <...> Ecclesia halatra, sententiaztak csak az van hatra hogy executiora ki vigyének, es fogyassak

⁶⁴ ha egy ideig késik is

⁶⁵ ne szabjunk határidőt Istennek

⁶⁶ szabunk (elírás)

⁶⁷ vitatkozásban

⁶⁸ onnan jó

⁶⁹ penig vagy pedig (elírás)

⁷⁰ súlyt

⁷¹ segítséget

⁷² elfáradt

⁷³ halálos ítéletet hoznak

⁷⁴ az ítélet végrehajtására

cleredet, akkoris tanall eő Felsege mingyart modot az te szabaditasodban. Cselek. 12. 6. 7. 8. 9. etc.

Tanuság:

Az ujjonnan választatot Kiralynak, Fejedelmnek, Magistratusnak választattatása, tisz-
tiben valo meg erősödése s annal inkább valami nagy hadra expeditiora⁷⁵, taborozásra
<...> valo ki indulása, nincsen az alatta valo nepnek versengese s visszalkodása nélkül,
kivalkeppen mikor az nép sok üdöktől fogva bekessegehez szokott: De ha az Magistratus
Istentul választatot, s Isten előtt kedves leszén, ne fellven semmitis az visszalkodo
neptul; mert az Isten az eő felelmet reajok szállittya, az nepnek szívit hozza forditya, s
azt cselekeszi hogy az egész nep <...> eő neki engedelmeskegyek, [10/b] ki félelemből
ki szeretetből, ki mind felelembul mind szeretetbul, annyira hogy az kik eő ellene
elődeden⁷⁶ visszalkodtanak, még azok szolgállyanak azutan eő neki, nagyub hívseggel⁷⁷
es szeretettel. 1 Sam XI 4 12 13

Oka az Tanusagnak ez:

Mert az Kiralyokat Fejedelmeket eő Felsege teszi⁷⁸, autoritast, meltosagot
rekerentet⁷⁹ kedvesseget eő Felsege ad nekik. Peld. 8. 15. 16. Az Kiralyok en altalam
uralkodnak es az Fejedelmek en altalam viselik az Fejedelmseget Rom 13 [1-7] Dan
4. 17. Saul az Sidoknak első Kiralyat, maga az nep valasztta, 1 Sam. 11. 15 de mar az
Isten maga, regen el valasztotta volt, Samuel által felis kenerte volt 1 Sam 9. 16. Dávidot
az nep közzül maga kereste ki Solt. 89 20. [Innen vagyón hogy] Az Kiralyokat Isten
hijja maga Kiralynak, Solt 2.⁸⁰ Enyim az Kiraly en valasztottam azt magamnak. Maga
fiainak mint Salamont 2 Sam 7. 14. maga Christusinak vagy Kenertinek, valasztottinak
mint Saul 2 Sam 21 6. Az Urnak valasztottyanak az Saulnak[,] maga Pasztorinak mint
Cyrust. Esa 44 v. 23[,] maga szolgainak mint Nabucondozort Jerem. 27: 6. Az Istennek
olajaval kenetrenek fel Solt 84. 21. Az ő szekiben állnak 1 Chron. 29. 23. Az Isten keze
által coronasztatnak meg Solt 21. 4. Tettel az ő fejében arany coronat. Eő Felsege vigyaz
eletekre Solt 144. 10. Angyal által eő Felsege erősíti meg őket. Dan. 11. v. 1. En Gabriel
allottam az Médiai Darius mellett hogy őtet meg erősicsém es neki segetseggel legyek.
Eő F[elsege] vezeti őket kezen fogva utyokban, hadakozásokban, hogy neha erejek felet
valo nagy dolgokhoz is hozza fogjanak. Cyrusnak azt igiri. Esa. 41. 1. Ego praeibo tibi
[;] En te előtted megyek es vezetlek tegedet. Mind ezek pedig mondatnak nem csak az
jo istenfelo Kiralyokról, hanem az gonoszokrolis, pogany Kiralyokrulis. Ugy hogy az ki

⁷⁵ hadjáratra

⁷⁶ előzőleg

⁷⁷ nagyobb hűséggel

⁷⁸ választja ki

⁷⁹ tekintélyt

⁸⁰ Nagyari itt csak a zsoltár számára utal, a versre nem. A pontos hivatkozás: Zsolt 2,7-9.

Mariusnak⁸¹ adta az Római Birodalmat az adta Cajus⁸² Császárnak, az ki Augustusnak⁸³ adta; az adta amaz Istentelen Neronak⁸⁴; az ki adta az két Vespasianusoknak⁸⁵ az egész Imperium <...> [előtt] kedves <...> Királyoknak, az adta amaz Kegyetlen Domitianusnak⁸⁶, [11/a] az ki az keresztényen Constantinusnak⁸⁷, az adta az hittől szakott Julianusnak⁸⁸, es az ki reá rohant Szent Lelke által az <...> Istenfelő David Királyra az rohant az gonosz Saul Királyra az mint ezekről Agoston bővön ír de Civitate Dei⁸⁹. Meg az pogányok is láttak ezt, s tudtak ezt, csak az természetnek világon is mikor ezt mongyak: Vulcanustul származnak az Kovácsok, Mars Istentul az vitézek, Diannatul az vadászok, Phoebustul az Poeták, Jupitertul pedig az Királyok:

Ex Iove sunt Reges quia nil divinius usquam
Regibus, et commune datum est his cum Iove Regnum.⁹⁰

az az: Az leg felső Numentől⁹¹ az Jupitertul származnak az Királyok, mert nincs az eg alatt, senki az ki az Isteni természethez közelebb járulna mint az Fejedelmek, az kik (ha szabad így szólni) az orszagg felet az Jupiterral az felső Numennel⁹² mint egy meg osztóztanák.

Ez pedig áll immar ilyen dolgokban:

1. Meg nyitotta Isten az népnek szemét, hogy az Magistratusnak országján meg ismerjek az Isteni Majestást, az melyben Isten őtet öltöztette mert ő Isten kepet viseli. Az mikor Saul el indult Attya hazatul, nem lacot meg akkor az Isteni Majestas rajta az miért őtet becsullyek tiszteltek, de mihent Samuel fel keni Királyságra, az maga szíve elő benne mingyart meg változik, az népnek is szíve hozzá esedezik, Samueltul mingyart meg esokoltatik, valakik elől, utol, tanullyak azoktól tiszteltetik, ajándékokkal illetetik 1 Sam. 10. 1. 2. 3. 4. etc. Eztul az Istennek reá rohano Lelketül reá ruhaztatot Isteni Majestastul lón az is, hogy mikor hadat kialtana az Ammonitak ellen, senki ellene szólni nem mere, egyenlő akarattal minnyaján ki szállának taborba, mivel az Király parancsollya vala 1 Sam XI. Így jara Gedconis mehent az Isten Lelketül magistratusi tisztre fel ve-

⁸¹ Marius (Kr. e. 156–86), fordulatokban gazdag életű római hadvezér.

⁸² Gaius Julius Caesar Caligula (12–41), római császár (ur. 37-től).

⁸³ Augustus, azaz Caius Julius Caesar Octavianus (Kr. e. 63–Kr. u. 14), római császár (ur. Kr. e. 31-től).

⁸⁴ Lásd a 19. jegyzetponton.

⁸⁵ Flavius Vespasianus (9–79), római császár (ur. 69-től). Titus Flavius Vespasianus (39–81), római császár (ur. 79-től).

⁸⁶ Domitianus, Titus Flavius (51–96), római császár (ur. 81-től).

⁸⁷ (Nagy) Constantinus Flavius Valerius (kb. 280–337), római császár (ur. 306-től).

⁸⁸ Lásd a 41. jegyzetponton.

⁸⁹ Agoston (Szent), Augustinus Aurelius (354–430), hippói püspök híres történetteológiai munkájáról van szó.

⁹⁰ Az idézet forrását nem sikerült megtalálni.

⁹¹ a legfelső isteni erőtől

⁹² isteni erőben

retik, mindenektől tiszteltetek. Rettenetes nagy facinust⁹³ escelekszik, az Báál oltarat el rontya, az kin az egész Atya háza aldozot, berzenkedenek ugyan egy kevesse, de senki kezét rea vetni nem meri [11/a] el junek az napkeletiek, taborban szallanak ellene[.] kűrtöt fuvat, <...> minden nemzetségből sírtve jűnek, gyűlekeznek, paranesolattyat el mulatni senki nem meri, mert Isteni Majestas vagyon vele. <...> Bírak 8. 34. Mehent⁹⁴ Salamon fel kenettetek, s szekben ültettetek mingyart az ő kiralyi Majestasanak csak hiritulis⁹⁵ <...> meg rettene s el oszla az Adonias⁹⁶ factioja⁹⁷. [1 Reg 1. v 39. 45-49. 50]. Jehu mehent fel kenetetet az hozza hasonlo Uri Feő Rendek mingyart fel kelnek magos szekben ültetik ruhajokat alája terítik, mint Uroknak Istentől választatot Kiralyoknak terdet fejet hajtanak [2. Reg. 9: 6. 12, 13]. Darius Hystaspist⁹⁸ hasonlo Ur Tarsai mihent Lovanak nyeritese altal Persianak Kirallyanak lenni ki mutattatik, mingyart Lovokrul le ugrandoznak, terden alva imagyak mint Kiralyokat. Marius⁹⁹ Romai Consulnak meg ötletetesere le küldik az Romaiak az Hohert az römlőczben. Az hoher fel buza fegyveret hogy fejet vegye de annak titkos Majestásatul meg rettent, nem merete ingyenis illetni. Mikor I. Caroly¹⁰⁰ Kiralynak Angliaban fejet vettek azt írja az Angliai Historia[.] reszketter az Hoher az ki fejet verte. Mind ezek arrul vadnak, mert az mely Isten gyalazatban hozza az Fejedelmeket haragjabul, azon Isten ad autoritast¹⁰¹ meltosagot becsületet az Kiralyoknak Solt. 107. 40. jo akarattyabull. Azt írjak Poetai fabulaban¹⁰² Perseus¹⁰³ felől, hogy az Pallas Paisan ki festetet medusa fejevel az embereket kövöкке változtatta. Az Kiralyoknak, Fejedelmeknek majestasa ez az mellyel Isten őket fel ruhazta, az kiknek orozajok haragos tekintetek előtt ott meg nemulnak az emberek es olyanokka lesznek mint az nema kövek. [Arrila¹⁰⁴ felől is azt írja az külső hitória, hogy mikor Aquilejából kevesed magaval ki jött lesben keszen voltak az kik el veszessek[;] el is veszhették volna mert kevesed magaval volt, de az orozajanak Majestassatul Szemeinek mint egy tízes szikraitul meg ijedven nem mertek rea ramadni].

2. Meg az Poganyoknak elméjekben, szivekbenis bele oltotta azt az Isten, az kik csak az természetnek vilaganal lattanak, hogy az Kiralyokat, Fejedelmeket s előljarojokat <...> [meg kell becsülni tisztelni] mint Istennek viceit¹⁰⁵, s Istennek kepcit ez földön. Ettől lett az hogy az Persiai Kiralyokat gyakran latni s, annal inkab <...> eő hozzajok

⁹³ vétket

⁹⁴ Mihelyt

⁹⁵ hírtől is

⁹⁶ Adonia, Dávid király fia, aki hiába kísérlete meg a hatalmat magához ragadni (1 Kir 1).

⁹⁷ pártütése

⁹⁸ Dareiosz (latinosan: Darius), óperza uralkodó (ur. Kr. e. 522–486). Hérodotosz regényes előadása szerint lovászmestere eselfogása útján jutott a trónhoz.

⁹⁹ Lásd a 81. jegyzetpontot.

¹⁰⁰ I. Károly (1600–1649), angol király a Stuart-házból. Abszolutisztikus kormányzása hozzájárult az angol polgári forradalom és a polgárháború kirobbanásához. 1649-ben a parlament jóváhagyásával lefejezték.

¹⁰¹ tekintélyt

¹⁰² költői műben; Nagyar itt valószínűleg Ovidius Metamorphosis című munkájára gondol.

¹⁰³ Perszeusz, a görög mitológiában a fény istene, Zeusz és Danaé fia. Azt a feladatot kapta, hogy ölje meg a Gorgót (medúzát) s hozza el a fejét. Mivel a medúza a rá nézőt kővé változtatta, Perszeusz a Pallasz Athénétől kapott tükörben követte a medúza mozdulatait és úgy végzett vele. Nagyar ennek a történetnek egyik változatára utal.

¹⁰⁴ Attila, hun uralkodó (ur. 433–453).

¹⁰⁵ helyetteseit

hivatlan menni halalos verek volt. [12/a] Esth. v. 2. az Persaknal, mais ugy van [hogya az gyakorta valo latással utalathban ne mennyen az Kiralynak szemellye s közönsegeessé ne légyen]. Ettől lött az hogy nem hogy az Kiralyt magát nem tiszteltik volna, de csak az thronust az Kiralyi széktis (mikor az Kiraly benne nem voltis) csaknem Isteni tisztelettel tiszteltik, halal volt annak az büntetese valaki az Kiralyi szekben ülni mereszlett. Így fejevel fizetet az szegeny hajos, hogy Nagy Sandor¹⁰⁶ Kiralyi süveget s ekességét, (mellyet az nagy szel az nadban fitt vala) feltvén artul hogy meg nedvesedik, az fejben tette vala, s uszva ki hozta vala. Mindezekre czelőzött¹⁰⁷ Artabanus¹⁰⁸ Persiai nagy Tanaes ember, Themistocleshez¹⁰⁹ valo szavaiban, midon ez Persiai szokas szerent nem akarna imadni az Kiralyt azt mondta neki Artabanus. Az Kiralyokat imadni vagy tisztelni kell, mert ők Isten képét viselik az földön az emberek között.

3. Mind ezek felet neveli az Kiralyoknak Fejedelmeknek meltosagát, nép előtt valo kedvessegeket, ha Isten őket szereti, es azt Isten az nep előtt vilagossagra hozza hogy szereti az Isten ezt, vagy amaz Magistratust. Ha Isten előtt kedves mint David Solt 89. ha Isten az eő irgalmassagat az eő szekihez s Hazához kötötte mint az Davidehoz, Solt 89. 4. 5. ha szive szerent valo embere Istennek mint ugyan David 1 Sam 13 14. ha Isten vele vagyon mindenut mint Josueval Josue 1: 5. ha dolgaiban boldogittya, ki meneteleben bejöveteleben szerencses mint ugyan David 1 Sam 18. 4. ha olyan Isten előtt mint egy ujjaban vonatator arany gyűrű vagy annak draga köve mint Jechonias¹¹⁰ felől szol az Istennek Lelke, ha ezeket eszében veszi az nep[,] szereti az Kiralyt, s becsüllü mint Istennek szerelmes emberét, Istennek barattyat, az micsodas vala Abraham [Gen. 23. 4. Esa 41: 8.], az kit meg az pogany hitteusokis szerettek, böcsülltek, barátságat szövetséget örömet vettik, mivel Isten előtt kedves volt, oly tekintetben volt Isten előtt mint egy nagysagos Fejedelem az mint szol az Szent historia felőle Teremt. 23 6. Istennek Fejedelme. Nemis vallya kárát felőle az nep, hogy ez ilyen Istentől szeretet Jedidjah¹¹¹ Fejedelmet szereti becsüllü, mert egy egész Tabort, egy egész orszagot is, meg ald Isten egy Keresztyen jambor Fejedelemért. [12/b] Mint Josephért az egész Egyptomot [Gen. 39:5.]. Es nem hogy az szivekre de meg az orszag nepe közt levő Istentelenekre is kihat az Istennek aldasa az jó Fejedelmektől. Es az mit mond Eliseus Joramnak 2 Kiralyok 3. 4. El az Isten ha az Josaphat szemellyet nem tekintenem, te read, read sem néznek, sok Istentelenekre rea sem nezne az Isten az orszag nepe között, de az Keresztyen Kiralyoknak es az Isten felöknek szemellyeket tekénti az Isten[,] azért cselekszik jól sokszor az Istentelenekkelis.

¹⁰⁶ Nagy Sándor (Kr. e. 356–323), makedón király (ur. 336-tól). A Nagy Sándorról szóló exemplumok népszerűek voltak a 17. századi magyar protestáns prédikációirodalomban. A Nagybányai által elmesélt história a ritkábbak közé tartozik. Dömötör Ákos katalógusa nem ismeri (DÖMÖTÖR 1992).

¹⁰⁷ célzott

¹⁰⁸ Artabanus, Darciosz (Darius) perzsa király testvére és hadvezére; a király távollétében helyettes kormányzó.

¹⁰⁹ Themisztoklész (kb. Kr. e. 525–kb. 460), athéni államférfi és hadvezér.

¹¹⁰ Jekóniás vagy Joákin, Júda utolsó előtti királya; Kr. e. 597-ben uralkodott három hónapig (2 Krón 36.9). 37 évi babiloni fogság után hazatérhetett (2 Kir 25.27). Jeremiás Kóniásnak nevezi (Jer 22.28).

¹¹¹ A héber jedidja szó jelentése: az Úr kedveltje. Nátán próféta nevezte így Salamont (2 Sám 12.24-25).

4. Mikor az Magistratusban fel tanáltatik az pictas az kegyesség, hogy ők szeretik az Istent, az mikent Istenis szereti őket, ez az az mi mind Isten előtt, mind az <...> emberek előtt tekintetessé, kedvessé teszi az Magistratust. Ez cselekszi azt hogy az Magistratus, mint baráttával úgy bannik Istennel, es mint meg esalhatatlan barátjának bizonyos jó akarattáéhoz úgy bizzik, ragaszkogyek Istenenek jó akarattáéhoz, s az irant securus[,] baratsagos legyen. Így bizik Istennek bizonyos jó akarattában az Oreg Rakoczi György¹¹², az ki felől azt hallottam: Hogy mikor oda fel indult az Religionak szabadesaga mellett, hadakozni[,] az Tisza es Bodrog közöt¹¹³ leven, cossen imadkozot Satoraban, s meg ölelte az Sator fajat s azt mondotta Jacobbal. El nem bocsatom ezt a Satorfat addig Istenem, valamíg imacsagomat meg <...> nem halgatod es hogy meg halgattad arrul engemet <...> erezhetőkeppen nem tudositász. Meg is nyere ezt Istentől az mint dolgának boldog folyasa arrul az utanis tanubizonyosagott tett. Ez cselekszi aztis, hogy az ellenség előttis formidabilisse¹¹⁴, naggya légyen az Magistratus, hogy fellyenek trille latvan hogy feli az Istent. <...> Ennek hírinék hallása facsarja ki, meg az partolkodoknakis¹¹⁵ szivekbul, szajokbul ezt az szott: Csak hijaban practicalunk¹¹⁶ ez ellen akarmitis mert bizony kümadkozza magat kezünkbul, sóha imacsaga miatt dolgunkban elő nem mehetünk. Az mint hogy az dolognakis ki menereli azt mutata, ők el veszenek példasan[,] az ki ellen practicalnak[,] azt az Isten esudalatoson meg maraszta, s, meg erősite [13/a] az hatalmasok előttis[,] az kik által el akartak vesztení[,] tekintetesse s kedvesse tevé.

5. Ide jarul azis hogy Isten az Magistartuson eset gyalazatot, bosszút, maga gyalazatyanak, injuriajanak¹¹⁷ rartya: chez kepest lehetetlen hogy meg ne bosszullya. 1 Sam 8. 7. Nem tegedet utaltak meg hanem engem[,] azt mongya Isten Samuelnek. Ebbul leszen mar az, hogy az kik az Magistratus ellen fel tamadnak, rettenetes iszonyu példakat szokor Isten csinálni az ollyakbul, mellyeket latvan az több nep, fél többbe Magistratusa ellen fel tamadni[,] latvan hogy Isten ezeknek meltosagoknak sérelmi mellett szinten úgy fel kell, mint az magae mellett. Közönsegesen igaz ez mind külső s mind belső historiakbul, hogy soha senki bünteres nélkül <...> el nem ment[,] valaki legitimus¹¹⁸ rendes Magistratusara tamadott, de ne hozunk sokat elő, Az Aron es Maria¹¹⁹ példája vilagoson meg mutattya. Testvér Attyafiai voltak Mojsesnek, nemis fohaszkodor ellenek rebelliojokon¹²⁰, mint Core Darhan¹²¹ ellen, sőt imadkozot Istennek erettek hogy kegyelmezzen meg <...> nekik, megis Mariát meg veré Isten belpoklossággal anyira hogy meg rothadna az teste mint az annya meheben felig meg

¹¹² I. Rákóczi György (1593–1648), erdélyi fejedelem; erős, bibliás hitére gyakran hivatkoznak a kor prédikátorai. A bibliás fejedelem alakja Nagyari korára református körökben mitizálódik.

¹¹³ I. Rákóczi György 1644-es hadjáratáról lehet szó, amikor az erdélyi hadak – svéd és francia szövetséggel a háttérben – elfoglalták Felső-Magyarország jelentős részét.

¹¹⁴ hatalmassá

¹¹⁵ pártoskodóknak is

¹¹⁶ mesterkedünk

¹¹⁷ sérelmének

¹¹⁸ törvényes

¹¹⁹ A Mária név a Mirjam (Áron és Mózes lánytestvére) újszövetségi megfelelője.

¹²⁰ amikor lázadtak

¹²¹ Kórah (Károlynál Kóré) és Dátán, Abirámmal együtt fellázadtak Mózes ellen (4 Móz 16,1-35).

rothart gyermek [Num. 12: 8-15], hasonlóképpen sőt meg szörnyűbben jár vala Áron ha az Isten homlokán levő Szenteséget az Szent Sacerdotiumot Papságot nem tekinti vala, hogy amaz minden belpoklosság, macula, szeny nélkül való Fő papnak az, Christusnak tyussa¹²² <...> Icherne. Csak igaz az hogy Istenre tamadot az, valaki Magistratusra tamadott.

6. Maganakis Isten meg parancsollya az Magistratusnak, hogy exemplum <...> poenarum[.] büntetesnek példajaul ki tegyen némellyeket, hogy azt látvan masok[,] félljenek. Ilyen forma eselekedetre ada példát Saul mikor az ökröt 12 reszre vagatta [1 Sam 11: 7] <...> es az Izrael határára küldte (hasanlo eselekedettel mint regenten az Levita az ő Feleséget Birak 19. ugyan azon városban az melyben Saull lakott Gibeonban) ezt izenven. Valaki Sault nem követi az Taborban így vagattatik 12 reszre mellyen meg ijede az egész nép, es követe az Kiralyt. [13/b]

7. Kiralyságának s uralkodasanak kezdetiben valami nevezetes nagy gyozedelmet enged neki az melly kedvesse teszi öket az nép előtt. Így eselekvek Isten Saul Kiralyt mingyart uralkodasanak kezdetiben[,] az Ammonitak ellen nagy gyozedelmet engede neki.

Mind ezekből eszüinkben vehetjük[.]

1. Nem kel csudalni hogy az Fejedelmek változásiban, annyi sok disturbiumok¹²³, zuzavarok vadnak mellyek sok esztendőig alég tudnak le esenededni, mert akkor halászsó inkább az ördög[,] az új Magistratusnak virtusit¹²⁴ kiesinyíti, <...> ocsarollya, fogyatkozasit exuggeralja, nagyozza¹²⁵, neveli, terjeszti, hogy az nép előtt gyűlölségekben hozza, mellyet ha veghez vihet meg nyerte azt az nagy gonoszt az kibul minden gonosz szarmazik.

2. Az ujjonnan valasztatot Magistratus ne utközzek meg ebben, mert ez eleitül fogvan így volt, <...> alhatatlan mint az víz az népnek szíve[,] seditiora¹²⁶ hajlando, de csak ő Istenet féllye s magához kösse hüvsegevel, buzgosagaval, kegyessegevel, könnyű Istennek az népnek haborgatasat le esenedeseteni[,] az népnek szívit hozza hajtani.

Eddig vagy az én praedikatiom:

az mi tegedet illet ennek az mostani mezőre ki szállot Erdely orszagi <...> szép feles¹²⁷ Taborának Kegyes Istenfelő <...> vezérét, tegedet Istenfelő [jambor] Fejedelem[,] az kir az Isten orszagoddal együt mint az madarat az ő fészkeből esendes nyugodalmabol mostan Isten fel költe (mi vegre, maga tuggyá?)[.] házadbul s házadbul mezőre s bujdosó házba, satorba ki szállta, ennek az én praedikatiomnak igazságát magad allapottyán

¹²² Itt szemléletileg a coeccejanus tipizálás hatása érvényesül a szövegben.

¹²³ háborgások

¹²⁴ erényeit

¹²⁵ felnagyítja

¹²⁶ pártitásra

¹²⁷ nagy létszámú

vilagoson láthatod. Mikor Isten gondolatod varakozásod felet atyádnak házábul ki választta, több Atyadfiái közzül meg marasztta, ennek az népnek eleiben téve, nem volt versengés nélkül birodalmadnak kezdeti, de az után az Jehovanak felelme szálla az népre[.] Isten az népnek szívít hozzád hajta <...>, [14/a] kegyességednek Istennek hozzád való szeretetinek s, melletted való letelének hirt ki mene meg az poganyok közzeis. Isten mindenek előtt tekintettese, becsületesse, tón, az kik ellened fel tamadtanak[.] azok ellen melletted, Isten fel támadta, mindenek előtt világosságra hozá Isten hogy melletted vagyon, ehon leg közeleb Istennek tanacsabul így leven, hogy mostan az hadakozásnak habzó tengerére ki szállj, meg illete az Isten az orszagnak szívít[.] ehon mely szép felesen¹²⁸ követének[.] veled együtt bujdosásra adák magokat az Hazanak szabadsága s az Eclesiának igye mellet az Hazanak tekintetes Rendí[.] az egész orszagnak ekessége s virága: Ez is mind Istennek ujjátul[.] hozzád való szeretetitul vagyon, mert az mint sokak, úgy ezek is el vonhattak volna magokat ha Istenhez es hozzád Úrokhöz való kötelelességek, hívsegek, nem viselte volna őket. Aldót légy te Magistratus, aldot legy te Istennek Táborá es aldottak legyetek minyajan az kik Isachárral¹²⁹ [Bírák. 5. v. 13.]¹³⁰ együtt az midon terhet viselven házatokban s kunyhotokban¹³¹ bekességesen nyughattatok volna, inkább akartátok életeteket fejeteket koczára vetni hogy sem az <...> [Merozzal]¹³² Isten népének romlasat csak be hunt szemel nézni [Teremt. 44. 15]¹³³. Az Isten az ti munkas szeretetekröl el ne feletkezzik, hanem ort, s akkor az mikor az mely helyen, nemis gondolatok jutalmaztassa meg mint Nehemiasnak¹³⁴. Csak ti legyetek jók s igazak. Igaz az így[.] az mellyet segeteni akartok.<...> [Azí mondom azért en tinek az mit Joabedís Eöcsenek Abisáinak¹³⁵ 2 Sam 10, 11. 12. 13 [.] Erösiesitek meg magatokat, edes Atyamfiai, batorkogyunk az mi Nemzetsegunkert, az mi Nemzetünknek szabadsagaért, az mi Istenünknek városáért, az Eclesiaért, <...> az Isten penég escelekegyik úgy az mint cö Felsegenek jonak teezik. Amen.

¹²⁸ sokan

¹²⁹ Issakár, Jákób és Lea fia, utódaik alkották az azonos nevű törzset, mely Bírák oldalán részt vett a Sisera elleni harcban, s így Debora énekében is utalás történik rá (Józs 19,17-23).

¹³⁰ helyesen: Bírák 5,15

¹³¹ kunyhókban (régies)

¹³² A honfoglaló izráéli törzsek megátkozták Mérozt, mert az a veszély idején megtörte a törzsszövetséget.

¹³³ Pontatlan hivatkozás; helyesen: Bír 5,23.

¹³⁴ Nehémias, a hasonló nevű ószövetségi könyv szerzője, Júda perzsa tartomány helytartója és Artaxerxes perzsa király főpohárnoka volt Kr. e. 444 után. Megadatott neki, hogy felépíttethesse Jeruzsálem falait (Neh 2-6).

¹³⁵ Joáb és Abisái, Dávid nővérének, Sérújának a fiai; Dávid király támogatói (2 Sám 2,18; 1 Krón 2,16).

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi Mihály erdélyi fejedelem nyolcezer főnyi serege 1681. augusztus 20-án Szamosújvárról indult el az I. Lipót elleni hadjáratba (a hadjárat diplomáciai előkészületeihez lásd: TRÓCSÁNYI 1972, 253–258.). Wesselényi Pál kisebb serege már korábban, júliusban csatlakozott a Teleki Mihály főgenerális vezette erdélyi hadakhoz. Mehmed szultán Apafinak küldött athnáméja (1681. április 18.) a sikeres hadjárat és elvisekelhető adó fejében szabad királyválasztást és szabad vallásgyakorlatot ígért Magyarországnak, sőt a Porta arra is kötelezte magát, hogy a magyar nemzet rovására nem köt békét Béccsel (MAKKAI–SZÁSZ 1986, 867.). Mindennek fejében elvárta természetesen Thököly Imre kurucgenerális és serege csatlakozását is, aki azonban sérelmezve Apafi elsőbbségét a hadvezetésben, halogatta döntését. Az erdélyi seregek megindulásának idején még folytak a diplomáciai tárgyalások a három fél között, míg végül Hasszán váradi pasa és Thököly seregei szeptember 8-án egyesültek az erdélyi hadakkal, s az egész hadsereg létszáma így elérte a 20-25 ezer főt (TRÓCSÁNYI 1972, 258–260).

Ez a prédikáció augusztus utolsó vasárnapján, 31-én hangzott el Szilágysomlyó környékén, ahol ekkor Apafi hadai táboroztak. Az egyesítendő hadtestek közötti egyenlenséget, Apafi ingatag hadvezéri pozícióját már maga a textusválasztás is tükrözi. Nagyarai jól érezte, hogy a kissé kényszeredetten hadba induló fejedelemnek komoly lelki megerősítésre van szüksége, ezért idézi föl beszédében Saul királlyá választásának körülményeit.

Az 1 Sám 10 Saul Sámuel próféta általi fölkenetését és királlyá választását írja le, s a befejező versekben arról olvashatunk, hogy Izráel népe egy részének körében Saul királysága vitatott maradt, egyesek ugyanis személyével és származásával kapcsolatban aggályaikat fejezték ki (1 Sám 10, 27). Köztudott, hogy az Erdély hanyatlásának kezdetén fejedelemmé választott (1661) Apafi Mihály sem élvezte környezetének teljes támogatását; a török Porta erősfette meg őt fejedelmi tisztében Kemény János ellenében. Nem kis ellenállásba ütközött később az sem, hogy miután a fejedelem 1681. június 10-én a gyulafehérvári országgyűlés előtt bemutatta a szultáni iratokat, aminek hatására a rendek a hadjárat mellett döntöttek, Apafi idősebbik fiát, az akkor ötéves II. Apafi Mihályt fejedelmi utódául választották.

A 11. részben, melynek 7. verséből a prédikáció textusa való, arról olvasunk, hogy az ammoniták, a filiszteusok erősödő nyugati nyomását kihasználva, Izráel kelet-jordániai területeit szorongatják (vö.: Bir 10, 7-17; 11, 4-33). A megtámadott Jábes-Gileád városa a törzsi rokonság révén Benjámín nemzetségétől kér segítséget, amelyből a vitatott király, Saul is származik. Ekkor hangzik el a textusként felvett ígerész az alábbi szövegkörnyezetben: „Közbe pedig Saul a mezőről jö vala az ökrök után, és monda Saul: Mi lelte a népet, hogy sírnak? És megbeszélték néki a Jábesbéli követeknek szavát. Akkor az Istennek lelke szálla Saulra, mikoron hallotta volna e szókat, és az ő haragja igen felbusúla. Es két ökröt hozatván, darabonként vagdalá, és az Izraelnek minden határára elküldé követek által, azt mondván: Valaki Saul és Sámuel után a hadba nem jö, ezt

rselekedik az ő ökreivel. És az Urnak félelme szálla a népre, és kiszállanak mind egy akarattal.” (1 Sám 11, 5-9)

A textusválasztás és a prédikáció célzatos volta különösen a kettős applikációban válik nyilvánvalóvá. Beszéde végén Nagyari – mint későbbi prédikációiban is oly gyakran – külön megszólítja a fejedelmet, hangsúlyozva Istentől való kiválasztottságát, utal fejedelemmé választása körülményeire, későbbi elfogadottságára, s végül áldást kér „az Hazának szabadcsapata s az Eclesiának igye” mellett kivonuló hadakra.

[14/b] MASODIK PRAEDIKATIO.

[Mikor az Arany Szegben az Hadak meg eggyezzenek s conjugálnak¹
magokat velünk.]

Textus

1 Chronic 12 v. 22. Naprul napra jűnek vala az Davidhoz az eő segítségere, mind addig miglen meg nevednek, vagy nagy lenne az eő Tabora mint az Jehovanak serege vagy Tabora.

Historia szerént valo alkalmatossaga az leczkence,

az Saull es David Haza közot hét esztendeig fen tarto, s fen allo, villongas, hadakozas utan, az Jehovanak esküvése szerent, ugyan csak lassan lassan az David házára valo devolutioja², es az David kezénel valo meg erősödése az birodalomnak. <...>

Az dolognak mivolta szerent ez az alkalmatossága:

Valahára kesőre de csak világossagra jő az, kicsoda az Istentől választatot Kiraly, Fejedelem, Magistratus³, ennek pedeg egyik utya ez: Az competitoroknak⁴, az kik az Orszaghoz praetendálnak⁵ jussokat s közöket mongyak az kiralyi szekhez, azoknak hazokat s familiajokat szemlatomast fogyattya Isten, ugy hogy avagy tellyesseggel abban senki ne maragyon, avagy ha ki marad[,] az az uralkodásra tellyesseggel alkalmatlan legyen. Latvan azért az orszag nepe hogy ezeket fogyattja Isten, [2 Sam 3. v 1 Az David neveddik vala az Saul haza pedeg fogy vala <...>] amazt pedig neveli, az ki melle allo [...] az Isten őkis az melle állának es az Istennek akarattyának alaja írnak, subscribalnak⁶. Ezen az uton jöve világossagra, s ezen az uton erősödek meg az David kezénel az birodalom. Az egész Izraelben nem volt massa az Saulnak vitezségből addig, míg az Urnak lelke vele volt, mehent az el tavozot töle azutan semmi nevezetes dolgot nem cselekedet, azutanis hadakozot de nem nyere soha, csak vesztet mindenüt. Ellenben David csak egy juhász legeny volt, semmi nevezetes dolgot soha nem cselekedet, de mehent az Urnak lelke reaja rohana, annakutana nagy heroicus motusokat⁷ erzet magaban, medvevel orozslannyal Goliathal szemben mert szallani, nem felt sem-

¹ egyesítenék

² devotioja (elírás), azaz felajánlása, alázatos odaadása

³ tisztségviselők (előljáróság)

⁴ hivatalra pályázóknak

⁵ követelnék

⁶ aláírnak

⁷ hősiesség indulatokat

mit, mindenüt bator, mindenüt nyér, mindenüt győzedelmeskedik, az mi nagyobb⁸ soha sem veszt [1 Sam. 16, 14-15, 16-17, 18-19. kihez hasonló história nincs sohol⁹. Dícselkedhetet <...> Marcellus¹⁰ 40 victoriajával¹¹ Julius Császár¹² 52 győzedelmeivel, Henricus Császár¹³ 62vel az mellyekben soha nem vesztet Henricus; sőt csak seb sem eset rajta sohol de csak semmik ezek Davidhoz kepest, mert ezek mindenik sok victoriajok [15/a] győzelmek után, ki vérrel, s ki gyalazattal, infamiával¹⁴ szallot koporsojában, David pediglen tellyes elreben mint vérnek embere [1 Chron. 22. 11] sokat hadakozvan s mindenüt győzedelmeskedvén tisztességgel dícsőseggel s bekesseggel szallot koporsojában [1 Chron. 29. 28.]. Ennyire volt Isten Daviddal az kit Saul helyeben választot.

Saullal pedig <...> es az ő maradékával (az kiknek praentiojok¹⁵ lehet vala az orszaghoz) mitt cselekvék az Isten az Davidert? Saul az maga gonoszságaért el veszte Isten az hadban az maga keze által; [1 Sam. 31. 3. 4. 5. 6.] Gyönyörűseges vitez, hadakozo, bator kiralságra successive¹⁶ alkalmas fiat Jonathant Apja gonoszságaért meg engede Isten, el vesze az is a harczon. Marad meg egy Fia az Saulnak[,] az Isboeth¹⁷[,] ez het egész esztendeig uralkodik Judán kívül, az egész Izraelen Abner¹⁸ okossaga vitezsege által, de bolondul banek ez is jo generalissaval¹⁹, Tutoraval²⁰. Méltatlan bosszúval illete, meg haragita, ki miat foga magát Abner, s által mene az David részere, ennekis mint lón dolga? hogy Joab²¹ bosszúval illeterven ismet Isboeth részere vissza ne menve az Saul házának erősítésire, meg engede Isten[,] ez is az Joab Furora²² miat el veszte [2 Sam. 3: 27.]. Ki menven Abner halálanak híre[,] az egész Izrael az Saul hazatul meg idegenedek. Mindeneknek szeme szíve David hazara fordula. Annakutanna fel ramada ket Hadnagy az Saul nemzetsegebül, Benjamin nemzetsegebül Isboethet deli almanban meg ölik [2. Sam. 4: 7, 8.]. Maradnak meg ket fia Saulnak az Agyasatul Riczpatul de mivel ezek nem riszta agybul születettek nem meltok ha elnenekis az kiralságra; de nemis elhetnek mivel az Isten bosszúallasa az Attyok gonoszságaert az melyet csele-

⁸ sőt mi több

⁹ sohol

¹⁰ Marcellus. Claudius (Kr. e. 277 körül–208), a pun háborúk időszakának kiváló hadvezére, akit Rómában ötször választottak consulá. Több szerencsés kimenetelű csatát vívott Hanniballal.

¹¹ győzelmével

¹² Julius Caesar, Caius (kb. Kr. e. 100–42), római consul, hadvezér. Nagyari császárnak nevezi Julius Caesart, itt még keveredik a személynév és a méltóságnév.

¹³ Henrik néven számos angol, francia és német uralkodót ismer a történelem. Nem lehet tudni, kire gondol pontosan Nagyari.

¹⁴ gyalazattal, rossz hírnévvel

¹⁵ igényük

¹⁶ utódként

¹⁷ Isboet, Saul fia, Izrael királya, akit Dávid hívei ölték meg (1 Krón 8,33; 9,39).

¹⁸ Abner, Saul unokatestvére és hadvezére. Ő tette Isboetet királlyá. Később Dávidhoz pártolt, Joáb azonban megölte (2 Sám 2, 8-9; 3,26-30).

¹⁹ hadvezérével

²⁰ oltalmazójával

²¹ Joáb, Dávid seregének legmagasabb rangú tisztje. Abneré mellett Uriás, Absolon és Amasa vére is az ő lelkén száradt. Salamon parancsára ölték meg (1 Krón 11,4-9; 1 Kir 2,28-34).

²² Joáb haragja

kedet volt az Gibeonítakkal²³ [.] egy nap meg öle őket [.] fel akasztatnak az Jehova előtt az Attyoknak városában Gibeonban az hol Saul születetet vala [.] s nincs már az Saul hazából senki hanem csak egy kis unokácskaja az Mephibosét²⁴ az kit Jonathanert az Atyáért meg marasztá David, de ez sem királyságra való [.] az Dajka futtaban el ejti [Sam. 9: 11, 17.] meg santul meg binnul²⁵, csonka binna <...> senkinek [15/b] ingyen sem jut eszébe hogy királyságra valasztatnek. Így lassan lassan el fogyvan az egész Saull haza az egész Izrael fordíta szemét az Davidra 2 Sam 5 1. 2. 3. 4.] el mennek hozzá Hebronban [.] azt mongyák. Avagy nem mi testünk es husunk vagyé? Ime mikor Saul éle is te voltál az ki mi velünk hadakoztal te jöttél ki es mentel be mi előttünk, az Úr volt mindenütt te veled. Szerencses voltál minden hadakozásodban megis esküt az Jehova teneked hogy te leszesz Izraelnek hadnagya chon minden ellenségedet előtted Isten meg alazta. az egész Saul Házát el tórlötte, lattyük hogy tegedet valasztot Isten azért uralkogyal mind Judan mind Izraelen bekesseggel mert te vagy az Urnak fel kent Kirallya: [Ezen az uton erősödek meg az ország Salamon keznel is. Meg halanak Davidnak minden fiai meg hala Absolon, Adonia, s többek meg Semei Joab²⁶ s az többi [.] ugy erősödek meg az birodalom Salamon keznel. 1 Király 2. 46.]

Ezen az uton hozza Isten világosságra az mi idonkben Hazánkbanis az maga job kezének ferfiat. Amaz erős vitez nagy Fejedelmi Hazat²⁷ el fogyata az Isten [.] azutan ramada más az ki felöl azt gondollya vala az Haza mint Eliab felöl Samuel [1 Sam. 16: 7.]. Ketség kívül ezt valasztotta az Isten az ő népén Hadnagynak [.] eztis az Isten csak hamar verrel szállita koporsojában²⁸, az utan ismet tamada erős okos ravasz Fejedelem az ki azt mongya vala: Vagy akarja Isten utan nem de csak be megyek Fejedelemségre Erdelybe, ez is lovarul le sem szalhata addig elele el fogya²⁹, az utanis lón holmi esete pate³⁰ ideig mint az Saul es az David haza között hét esztendeig, de mikor mind ezek így el fogytanak volna, fel emele az szeméit az Erdelyi Haza s az orszagh ugy esmere, hogy azt az kit az Isten valasztot Hadnagynak az ő népén, lassan lassan meg lagyula az ország Rendeinek az szivek, így erősödik meg az ország az Isten valasztottyanak az ő

²³ A gibeoniták Gibeon lakói (hívveusok, hóreusok néven is szerepelnek), akiket Józsué örökös robotra ítelt, mivel csellel szerződést kötöttek Izrael népével, hogy életben maradhassanak (Józs 9).

²⁴ Mephiboset, Jónatán fia, Saul unokája, aki baleset következtében nyomorék lett. Jónatán halála után Dávid karolta fel s a királyi asztalnál gondoskodott róla (2 Sám 4,4; 9, 6-13; 19,24-30; 21,7).

²⁵ megbénul

²⁶ Simej (Semei, Simhi) néven közel két tucat férfi szerepel a Bibliában. Simej t.k. Joábnak, Dávid király hadvezérének is mellékneve, akit ingadozó politikai magatartása miatt Salamon király öletett meg.

²⁷ Nyilvánvalóan a fejedelmi Bethlen-családról van szó.

²⁸ Utalás II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárására (1657) és halálára.

²⁹ Kemény János (1607–1662), II. Rákóczi György hadvezére, akit a törökellenes párt 1661-ben fejedelemmé választott, de néhány hónappal később elesett a török elleni csatában.

³⁰ Utalás a II. Rákóczi György halála utáni trónharcokra. Baresai Ákos 1658-ban török támogatással lett fejedelem II. Rákóczi György ellenében, 1660-ban azonban lemondott a Habsburgok által támogatott Kemény János javára, aki őt megölette. 1661-ben török támogatással I. Apafi Mihályt is fejedelemmé választották, majd a következő évben Kemény János elesett a török elleni harcban, s 1690-ig Apafi maradt a fejedelem.

kezenele s Hazanal³¹. Ha szabad kicsiny dolgot nagyal öszve vetni: Az Ur Jesus Xrusris³² ezen az uton hozza Isten világossagra, s mutatá meg az Ecclesianak. Mikor Berlehembent s körül³³ az Heródes dühössege miatt az <...> ketesztendő <...> es ennel [16/a] kisseb idejű gyermekek mind el fogytanak volna es csak az egy kicsinded Jesus maradt volna meg Isteni csudalatos providentia által³⁴, ebbül meg isméri könnyen az Ecclesia egyikbül, hogy ez az Ecclesianak ígertet gyermek Messias, az kirul az Nap keleti bölcsök szollottanak az kit az Ecclesianak Kiralyul adot es választot az Isten. [Matth. 2: 16.17. 21]

Summa.

[Summa] Az mely munkához hozza fog Isten maga nem fogy az hanem mind addig megyen az elő miglen meg ismerszik hogy Istennek nyilván valo keze forgot benne. Solt. 127. v. 1. 2. 3. 4 etc.

Resze kettő.

[Reszek] 1. Vagyon itt az David Taboranak nevedese. 2. határa mind addig nőt, nevedeket, szaporodot naprul napra, miglen oly felis³⁵ szamos es nagy volt mint az Isten Tabora az az az Angyaloknak Serege az az, sok volt nagy Tabor volt.

[Magyarazat]

Vagyon itt magyarazat szerent. 1. az Davidnak az egész Judatul és Izraeltul valo felkenetése. Haromszor keneteter fel David Kiralysagra. (1.) Csak tirkon Berlehembent Samuel által 1. Sam. 16.13. 14. akkor mingyart just vett³⁶ az Kiralysághoz. (2.) Nyilván Saul halala utan az Juda nemzetsegétül Hebronban 2. Sam. 2. 4, 5. itt uralkodot het esztendeig. (3.) <...> Az Abner halala utan (az ki tudta az Isten <...> Davidnak tört esküveset 2 Sam 3, 9 megis lelke ellen tartoztatta az Izraelt az David hazatul) az Judatul es az egész Izraeltul nomine contradicente³⁷ 1 Chron XI 1. 2. mind ezekben azt mondotta Isten az mit Saul az ő sziviben Eliab felöl: Ez az, az kit az Jchova választot. Így az Ur Jesus Christusis kinek világos abrazoloja volt David haromszor keneteter fel lathatokeppen az Kiralysagra: (1) Az Keresztsegeben az mikor az Atya Isten az egbül mint egy kezert rea törtte, s ezt kialtotta: Ez az en szerelmes Fiam, az kiben az en lelkem meg nyugot. <...> Math. 3 17. (2) El változasakor Luc 9 35 az mikor az meg dücsöült Ecclesia

³¹ I. Apafi Mihály (1632–1690), erdélyi fejedelem (ur. 1661-től) kezdetben ingatag helyzetére utal itt Nagybátori.

³² Christust is (a görög kezdőbetűvel rövidítve az első szótag)

³³ és a város környékén

³⁴ gondviselés által

³⁵ fölös, azaz nagy

³⁶ jogot szerzett

³⁷ törekvése (mármint az Ábneré) ellenében

előtt [16/b] az Mojszes es Illyes szemelvényekben az vitezkedo Anya Szentegyhaznakis hallatara az Peter Jakob es Janos szemelvényekben azt kialtotta az Atya Isten: Ez az en szerelmes Fiam, az kiben az en lelkem meg nyugott, (hozza teszi eztis) ötet halgassatok. [Matth.17: 5] (3) Fel tamadása utan mikor az Szent Lelket ki öntötte Isten Pünkösdben, Cselek. 2. 33. az mely által publice³⁸ nyilván fel kenetetet kiralysagra, ugy hogy akkor tudta meg az egész Izrael haza, hogy az Jesust kente fel az Isten Urra es Christussa az egész Izraelen. v. 36.³⁹ Így haromszor coronaztatek meg, masodik Conrad⁴⁰ esazaris az kiralysagra, egyszer Mediolanumban⁴¹, masodsor Modocetabban⁴², harmadsor Romaban az kinek peldajara következendő esazarokis ezt az haromszori meg coronaztatást fel vettek hogy annal erősebb legyen az birodalom kezeknél. Így jó⁴³ lassan lassan világossagra az Istennek akarattya az Királyok körül. Szemesnek es vigyazonak kel hatt lenni az ország nepenek, hogy ne kövesse mingyárt azt az ki vagy jure vagy inkább injuria⁴⁴ fel uti magát 50, vagy 60 Lovall,] fel áll [mint Absolon 2. Sam 15. v 1.], trombitat fuvat, kiralya Fejedelemme teteti magát mint Adonia [1. Reg. I: 5, 24, 25], ne[,] hanem nézzen az Isten akarattara kicsoda körül jó világossagra es ki kezenel erősödik meg az ország mert az sem leszen <...> mindenkor mingyárt világossagra. Nines azért illyenkor job szo az <...> Chusai⁴⁵ szavanal az kit Absolonnak monda jollehet szín mutatashul. 2 Sam 16 18. Az kit az Ur es az nep választ, azé leszek, es azzal maradok.

Masodszor vagyon az Davidnak napról napra valo nevedekése, orszaglasanak erősödese 1. Chron XI. 9[.] Szüntelen nevededik vala, mert az Seregeknek Ura vala ő vele, 2 Sam 5. 10. Nem ugy folytanak az David dolgai mint az Saule, az kinek orszaglasának kezdetiben minden dolgai jól folytanak, de az vege orszaglasanak siralmas tragoedia volt, ellenben David orszaglasának kezdeti szomorú tragoedia, szakmivetés üldözterés bujdosas volt sok esztendőig, az vege pedig orvendetes comoedia volt⁴⁶, nem banta meg Isten az mit vele eselekedet, nevedeket mind Isten, s mind emberek előtt valo kedvességben. Luc. 2. 52

Harmadszor. [17/a] Vagyon az ő Taboranak igen meg szaporodasa. Nem volt csak egy naps, hogy nem szaporodot volna. Csak míg Siclagban⁴⁷ lakot, bujdosot, mely feles tabora volt, le van írva 1 Chron 12 hat az utan mikor az egész Juda es Izrael kezenél volt s, hozzá allot, mennyi volt. Emlékezetre valo dolgok ezek az ő taboraban:

(1.) hogy minden nemzetsegből jörtenek ő hozzája[,] csak míg Siclagban lakott egy nemzetsegis az Izrael 12 nemzetsegi közzül el nem maradott, jollehet meg akkor Saul

³⁸ nyilvánosan

³⁹ Apescl 2,36

⁴⁰ II. Konrád (990?–1039), német-római császár, aki 1024-ben lett német király, majd 1026-ban Milánóban a lombard koronával királlyá, Rómában pedig császárrá koronázták.

⁴¹ Milánóban

⁴² Modocetia vagy Modicia (ma Monza), lombardiai város, Milánó közelében. A 6. században alapított székesegyházában őrzik a longobárd királyok állítólagos vaskoronáját, amely a hagyomány szerint a Krisztus keresztre feszítésénél használt egyik szögből készült, s melyet 1311 után a német-római császárok megkoronázásánál is használtak.

⁴³ jó

⁴⁴ törvényesen vagy inkább törvénytelenül

⁴⁵ Húsai, Dávid barátja és tanácsadója (2 Sám 15,32-37).

⁴⁶ befejezése szerencsés volt

⁴⁷ Siklág, város Júda déli részén. Gát kiralya ajándékozta Dávidnak (1 Sám 27,1-7); Júda királyainak személyi birtoka.

élt, oly kedvesse törté volt Isten mind az Juda s mind az Izrael előtt, sőt⁴⁸ meg az körül lakozó pogányok között is ha hol valami híres vitez ember volt úgy mint Hittusok Ammonitak Moabitak között hozzája ment mint meg tezik 2 Sam 23 [;] 1 Chron XI az ki az Catalogus⁴⁹ meg olvassa.

(2.) Az ki az 12 nemzetségbe vagy jó nyilas, kezíves, vagy jó kopias, vagy páisos, jó fegyveres, vagy igen erős vagy jó futó viadalhoz szokot ember volt, az nagy reszent el hadta Saul, hanem az David seregéhez adta magát az mint kinek kinek dícsíretibül meg lathatni. 1 Chron XI et 12. capp.⁵⁰

(3.) Az mi nagyobb az kiktől leg jobban felt, s melten felhetet 1. Chron. 12. 17. az Saul nemzetségetül az Benjamin nemzetségetül, az Saul Atyafiatul, az mellyet nevezet szerént meg jegyez az Szent Lélek 1. Chron 12. 2. azok tetetnek leg elől az Catalogusban; azok jöttek haza leg hamarab; azok voltak leg hüebbek, s azok kívának leg nagyub indulattal minden jót es szerenset neki meg életében az Saul Királynak; 1. Chron. 12. v. 1. 2. 16. 17. 18. azt mongya Amasa az elől jarojok v. 17. Bekesség, teneked, bekesseg bekesség teneked es az te melletted levöknek, mert az Úr vagyon te veled, es az ticeddel[.] hallod, meg kettőzteti, meg harmasztattya az szot[.] elég⁵¹ tuggya indulattyat elegge ki mondani, annyira kíván jött neki[.] így igaz az mit Salamon mond: Az kinek Isten jó akarója az ellensegeitis jó akarójának teszi. [Prov. 16: 7.]

(4) Számát az mi nezi Taboranak arról azt mongya az Leczke hogy olyan volt mint az Istennek Tabora: az az, az Angyaloknak Tabora, az kik meg számlalhatatlanok es hatalmassak, erősek, gyórsak, [17/b] az kiknek ninesen az Sz[ent] írásban számok, mivel meg számlalhatatlanok. Nagy volt azért az David tabora, az Király mellel pedig[.] Saul mellel többire solitudo⁵² volt. Csak amaz harmad fel nemzetségből, az kik <...> től az vizen laktanak⁵³ 120 000 ezeren⁵⁴ mentenek hozzája meg Siklágban laktában 1 Chron 12 hatt az több nemzetségek között mennyi[.] mint le van írva 1 Chron 12, egész Taborok, Seregek, zaszlostul fel vettek magokat az Saul Taborarul, s Davidhoz mentenek, hat az Saul halála után mikor az egész Izrael hozzá állot, nem volt száma az eő Taborának. Csak Joab az kít meg számlalt 9 hónapok alatt, fegyveres vitez hadra való embereket nyolcz száz ezeret, Judabul öt száz ezer embert, hat ha ez melle teszed azokat az kik minden hónapokban az király körül voltanak, minden hónapban 24 000 ember, az ki mind öszve teszen 288 ezer embereket az mellyeket Joab meg sem számlalt úgy mint az kiknek számát tudta [1 Chron 21 tizenegyszer való száz ezer csak Izraelből]. Ha ezekhez hozzá adod az elől jaroikat Capitányokat, Hadnagyokat az mellyeket meg sem számlalt senki, 1 Chron 27. Ha ezek felet meg gondolod azokat az kiket Joab meg nem számlalt, Dantul fogva Bersabaig⁵⁵, mivel meg jegyzi az historia az Chronikas könyvben hogy el nem vegezhetette Joab az népnek meg számlalását, mivel fel gerjedet

⁴⁸ sőt

⁴⁹ névsort

⁵⁰ 1 Krón 11-12

⁵¹ alig

⁵² pusztaság, magánosság

⁵³ A Jordántól keletre, azaz Gileádban letelepedett három féltörzs: Rúben, Gád és Manassé.

⁵⁴ 120 ezren (elírás); lásd: 1 Krón 12,38

⁵⁵ A „Dántól Beérse(a)baig” kifejezés az ószövetségi szóhasználatban egész Palesztinát jelenti. Dán ugyanis Palesztina legészakibb városa s egyben Dán törzsének székhelye, Beérse(a)ba pedig a legdélibb város és Simeon nemzetségének székhelye.

az Istennek haragja 1 Chron 27 23. Azonban hoza jarulnak az Levi es az Benjaminis az kit Joab meg nem szamlalt 1 Chron 21 v. 4 5. 6. Mindezek pedeg husz esztendő felet valok mivel husz esztendő alatt levő ifjak közzül egyetis oda sem szamlalt. Hat ha azokat szamba vette volna, mennyire ment volna?

(5.) Nemíníműségekre s virtusokra nevezve⁵⁶ ilyenek voltak: Tekentetekre abrazattyokra nevezte mint az orozslanyok, az kik senkitül meg nem ijednek. Futásokra nevezte mint az vad keezkek: Nyilas kezives mesterségekre nevezte ollyak, az kik mind job mind bal kezre egyarant tudtak az nyilal es az kezivel lövni, sőt ollyak az kik csak negédségbül⁵⁷ fel sem emeltek az harczon job kezeiket, csak bal kezzel <...> is tudtak [18/a] löni, ugy hogy az haj szalaris vétek nélkül⁵⁸ el <...> löttik: Bírak. 20. 16. hadakozasnak mesterségére nevezte ollyak az kik tudtak az hadakozásra valo üdöket s alkalmatosságokat 1 Chron 12 32 az kik közzül az leg kisebbik az ki volt, százza irta ígírte magat mint az Gaditak⁵⁹ 1. Chron 12 14: Viselt dolgokra nevezte hıresek tekintetesek mint az Manassebeliek: v 32. Némely közzülök egy Kopiaival három szazat meg sebesitet, mint Jasobham⁶⁰; nemely egész Tabornak eleiben allot mint Eleazar⁶¹; nemellyek az egész Taboron magokat altal vagtak, mint amaz három erőssek⁶²; nemely az oriaszal szemben szallot, mint Benaja⁶³, nemely az orozslany barlangjaban le szalla, telben pedeg[,] az mikor leg kegyetleneb[,] az orozslanyt meg ölte az maga barlangjaban mint Benaja⁶⁴. Egy szoval se külső se belső historiakban, soha ilyen tabort az kiben valami tisztsegre, vitezi virtusra, hadi erőre, meg kivantatot meg minden fel tanaltatot volna, mint ebben, az kiben ha okos kellett prudens⁶⁵ dolgoknak viselesere, volt mint Isachar nemzetibul valok; ha bator, volt, mint az Gad nemzetsegebul valok, ha jo futó nyilas kezives, volt mint az Benjaminbeliek, ha kopias paisos, volt mint az Gaditak; ha ordinantiához renndhez szokot nep kellett; volt, mint az Aser nemzetibul valok v 36. ha jo fegyveres kellett, volt mint az harmad fél nemzetibul valok v 37. ha hüvseggel örömmel harczolni kész nep kellett mind ollyak voltak ezek v 38. Ugy hogy az ki ezeket meg gondollya nem <...> [csudallya meltán] ha azt mongya az Chronica iro ez felöl az Tabor felöl; hogy az ollyan volt mint az Jehovanak, es az Angyaloknak tabora, mihez hasonlo Tabor se az elöt se az utan nem volt se az Isten nepeben se az poganyok között; igazan mondotta Amasa⁶⁶ Davidnak azt: Az Isten vagyon te veled es az te taboroddal. 2 Chron 12. 17.

⁵⁶ Ábrázatokra és tulajdonságaikra nézve

⁵⁷ büszkeségből (régies)

⁵⁸ pontosan, hibátlanul

⁵⁹ gádiak, azaz Gád törzséhez tartozók, a Jordán keleti partvidékén éltek.

⁶⁰ Jasobeám, benjáminita férfi, aki Siklágban csatlakozott Dávidhoz (1 Krón 12.6).

⁶¹ Eleázár, Dávid vitéze a három főhős közül (1 Krón 11.12-14).

⁶² Dávidnak volt három legendás vitéze, akik hőstetteket hajtottak végre: Jasobeám, Eleázár és Abisái (1 Krón 11.10-19).

⁶³ Benája, Dávid testőrségének parancsnoka (1 Krón 11. 22-24).

⁶⁴ Benája hőstetteit lásd: 1 Krón 11. 22-25.

⁶⁵ eszes

⁶⁶ Amasa, Absolon lázadó seregének fővezére (2 Sám 17.25).

Tanusagh

[18/a] Mikor <...> az hamis igy mellet, az hamissak, hamis uton modon fel tamadnak, nem lehetnek oly számossan hogy az Istennek búsulasa miat szellyel ne oszollyanak mint az fellegek az szeltul; de mikor az Isten mind az igyet szereti, mind az Magistratus⁶⁷ az ki forgattya, szereti, mind az modott, mellyen forgattyak, szereti; ambator kicsiny legyenis az első rekéntettel, de könnyü Istennek az által az kicsiny, keves erő által az maga munkajat vighez vinni, avagy azt az keves sereget számossa tenni, annyira hogy valaki lattya azt mongya felöle; ez az Jehovatul szeretetet, Isten szolgalttara elő allatot, meg nevedeket szep Tabor. Csak hat század magaval ha volt elsőben az David de mivel hogy mind az személy⁶⁸ mind az igyit mind az mogyat szerette Isten, ugy meg nevedeket Tabora mint az Isten tabora. Zerah szerecsenek kiralya tiz szaz ezer emberrel jött Asa ellen⁶⁹, de mivel hogy se igyeket, se magokat, Isten nem szerette, az Isten haragja ugy el szelesztette ökett hogy rendben magokat soha nem vehették. 2 Chron 14 13. Az Ammonitakat, Moabitakat, Seir hegyen lakozokat pedég, ugy el szelesztette Isten Josaphat⁷⁰ előtt 2 Chron 20 hogy kettő együt meg nem maradhatot az nagy roppant taborbul.

Okai az Tudomanyrak

1. Hogy az maga igyitis feles szamos nép által akarja Isten néha forgattatni, ettül vagyon mert nem akarja Isten az mi bizodal munkat <...> az maga rendkivül valo segetsegenek, remensegevel, mindenkor taplalni. <...> Meg igerte Isten azt hogy mikor az ő nepe nek igyefogyot dolga ugy kivannya kicsiny erő altalis [19/a] nagy roppant sokasagot meg szegyenit [5. Moj. 32 v 36.], de hogy mindenkor azt eselekszi, azt minenkünk nem igerte. Nemis tartozunk azt hinni hogy Isten keves erő által nagy roppant nepet meg szegyenit, hanem csak hogy meg szegyenithet az mikor s hol akarja. Kisirtené azért az Isten ma az ő nepe ha Jonathan példajaval masod magaval menne az Philisteusok nagy roppant taborara⁷¹ [,] azért hogy könnyu Istennek keves erő által munkalkodni, miért? azért mert Jonathan sem eselekszi vala azt ha Isten jelt nem ad vala neki, hogy cö Felsege keves erő által akar munkalodni, az mikor ez az casus⁷² vagyon [1. Sam 14 7.] licet szabad, másként Isten kisirtés, az mikint az Isten kisirtek az Izraelitak Ai varos⁷³ alatt Josue 7. 3. Ne faraszd nyomd az egész nepet az varos ala mert kevesen vadnak[,] elég lesz vagy kett ezer ember holott tizenket ezer emberis volt benne Josu. 8 25. Micsoda ket ezer ember var alatt, tizenket ezer varban levő emberekhez kepest? Csak semmi[,] az magok kárán tapasztalak meg azt az Izraeliták. Azert ad Isten feles segetséget az igaz

⁶⁷ előjáróságot

⁶⁸ személyt (elírás)

⁶⁹ Asa, Júda istenfélő kiralya (ur. Kr. e. 964–923), aki háborúba keveredett Zerah-val, Etiópia kiralyával (2 Krón 14, 8-14).

⁷⁰ Jósafát, Júda kiralya, Asa fia és utóda.

⁷¹ 1 Sám 14,6-13

⁷² ez az eset

⁷³ Ai (Hái), város Bételtől keletre. Itt telepedett le először Ábrahám az ígertet földjére érkeve, s ez volt a második város, amelyet Józsué Kánaán elfoglalása során Izrael népével bevett.

így melle, hogy csak rend szerentis, ha az Istennek rendkivul valo segetsegere az Ecclesia az maga szemeit fel nem emeliis[,] csak az eszközöket meg neziis[,] lehessen remensége bizodalma, hogy az magatul adator bővseges eszközöket az fel tott vegre meg szenteli az Isten. Csak igaz az ma, az mit amaz Indos Cancellarius⁷⁴ ír: Practeriere tempora Gedeonis et Abrahami. nunc non tubis et facibus sed vi et armis res geritur. El multanak az Gedeon es Abraham idei, most nem kúrtel es fizekakkal lampasokkal hanem erővel es fegyverrel viseltetnek az Dolgok.

Masodik oka.

Szokása az Istennek hogy az maga munkait nem agya ki mingyart [19/b] abban az tőkéletességben, tellyességben, s szelességben az melyben laczanak akkor mikor Isten el vegzte az maga munkajat, hanem kicsinyen kezdi el s megszűrül, az utan csak hamar veghez viszi arra az tőkéletességre mennyiségre az melyben laczanak, olyan az Istennek munkája mint amaz kicsiny mustar mag, az mely kicsiny elsőben és <...> minden magoknal kisseb Math. 13 31, 32 de csak hamar fel nő, neki agazik, ki terjed ugy hogy az egi madarak nyugosznak legelnek arnyékában, es mint az Illyes fellege az mely elsőben csak egy tenyernyi s az utan az egész eget csak hamar be fogja [1 Reg 18. 44, 45.], csak egy tenyernyi az Isten munkaja elsőben, de az utan megszse ki terjed. Mikor Isten el kezdette az Davidon az maga munkajat, elsőben csak egy kis hegedűlesen, musikalason kezdette el[,] arra tanította elsőben meg, az utan nagy heroicus Isteni motusokat⁷⁵ indulatokat lövellet sziviben, hogy elsőben medvevel, az utan orozlannyal, az utan Goliathal, az utan egész ellenseges Taborral szemben mert menni [1 Sam 17: 34, 35, 36.], az utan olyanna lört hogy vitezsegbül hozza hasonlatos senki az Kiralyok kozot nem volt soha. Kicsinyrul nagyra, nagyrul nagyubra, meg annal nagyubra, hegedurül musicarul lantur⁷⁶ medvere, medverül orozlanyra, arrul Goliathra, arrul meg nagyobra etc. Mikor elsőben ki bujdosor[,] csak maga szolgálival bujdosor ki az Saul udvarabul, az utan az atyafiaiis hozza mentenek, az utan hol mi meg keseredet emberekis adtak hozza magokat mint egy négy szazad magavall[,] az utan hat szazad magavall, az utan ezerre, az utan ezerekre; az utan tiz ezerekre, szaz ezerekre[,] mind addig nőtt nevedeket tabora miglen olyan szamos es nagy lenne mint az Jehovanak tabora[,] az az, sok. 1 Sam 22 v 1. 2. 3. 4 [;] 1 Chron. 12. [elsőben csak Siklagban az utan Hebronban, az utan Jerusalemben uralkodott.]

⁷⁴ A megnevezett forrás ismeretlen.

⁷⁵ hősiés isteni indulatokat

⁷⁶ Az a hangszer, melyen Dávid játszott (1 Sám 18,10), a Károlyi-fordítás révén hárfaként rögzült tudatunkban, pedig inkább lantféle hangszer, az új bibliafordítások ezért lantnak fordítják.

(1.) Mivel hogy az hadakozások hit által mennek végbe, az mint Sz[ent] Pall mongya Heb XI. 33. előnkben adgya ez az Tudomány minckünk, mikíppen vígyaz az Isten az ő nepeken ő Felsegében való bizodalmara igaz hitire, hogy se jobra se balra el ne hanyatollyik az eő czellyatul az elő Istentül, [20/a] az az: se ne desperallyon⁷⁷, se ne pracsummallyon⁷⁸. Ha sokaságot lát maga mellett, abban magat el ne bígyye, erejében sokaságában ne bízzik, mert könnyű Istennek az nagy sokaságot kicsiny alkalmatosság által meg szegyeníteni. Ha keves nepet segetséget lát maga mellett ne despéallyon, ketsegen ne essék; mert könnyu Istennek keves ero által az maga munkajat véghez vinni. Azért akar kevesed akár sokad magaval legyen az Isten nepe[,] egyedül az eő Isteneben helyheztesse csak az eő remenséget azt mondvan az Daviddal Solt 121 1. 2. 3. Nem <...> hanyom en az en szememet az hegyekre, sem az völgyekre, hanem az en segetsegem onnan féllýül vagyon. Az en remensegem csak az Istenben vagyon az ki az mennyet földet teremtette.

(2.) Előnkben adgya ez az Tudomány mi nekünk mely boldog tabor az az kinek mind az ígyit szereti az Isten, mind azokat az kik azt forgattyak, az ilyen tabort ha kevesis meg segíti Isten, s azomban csak súvólt az Isten[,] mind napkeletrul, mind napnyugatrul el jönnek mint regenten Cyrus⁷⁹, az hatalmasok az Isten nepeken segetségerre, meg maga az ellenseg czellya es szandeka ellenis meg segíti az Istennek ígyit[,] mint David melle, melle adta az maga ellenségeitis az Saul Atyafiait, boldog tabor az melyben erős vitez, consultus, tanacsos, hadi experienciával⁸⁰ tellyes, oroszlan szívu es alázatus bator vitézeket ad az Isten, az minimu⁸¹ vala az David taborában az Joab az Abisai, az Asael, az Benaja az Eleazar⁸² s az többi, az minimuek valanak Nagy Sándor⁸³ Taborában, Clitus⁸⁴, Parmenio⁸⁵, Seleucus⁸⁶, Ptolemaius⁸⁷, Lysimachus⁸⁸ s az többi. Csak egy jó vitez bator embernek jelenleteis meg remíti az ellenseget, és szívet ad az maga nepeken, mennyivel inkább az es[,] az mely taborban sok az oroszlan szívu vitez.

⁷⁷ kétségbe ne essen

⁷⁸ el ne bízza magát

⁷⁹ Círus/Kürosz (Kores), a perzsa birodalom megalapítója. Kr. e. 539-ben elfoglalta Babilont, s megengedte a fogságba hurcolt zsidóknak a Palesztinába való hazatérést. Nagyari ezért látja benne Isten eszközt.

⁸⁰ gyakorlattal

⁸¹ az minemű, azaz amilyen

⁸² Dávid vitézeinek bemutatását lásd: 1 Krón 11.10-46.

⁸³ Nagy Sándor, makedón uralkodó (ur. Kr. e. 336–323).

⁸⁴ Klitosz, Nagy Sándor makedón uralkodó egyik kiváló hadvezére, aki megmentette ura életét a Granikosznál vívott ütközetben. Később Baktria helytartója. Egy lakoma alkalmával az ittas Nagy Sándor leszúrta.

⁸⁵ Parmenion, Nagy Sándor hadseregében a gyalogság vezére. Kiváló, de elővigyázatos harcos. Később Ecbatana helytartója. Kegyvesztett lett, s az uralkodó meggyilkoltatta.

⁸⁶ Szelenkosz, Nagy Sándor kiváló hadvezére, aki már az indiai hadjáratban kimagasló érdemeket szerzett. Az uralkodó halála után Babilon helytartója.

⁸⁷ Ptolemaiosz, alacsony származású makedón, aki Nagy Sándor hadvezéréként szerzett nevet. Később Egyiptom helytartója; kiváló diplomata.

⁸⁸ Lüsizimakhosz, Nagy Sándor nyolc magas rangú testőrének egyike, aki részt vett az indiai hadjáratban is. Az uralkodó halála után Thracia helytartója.

(3.) Aldottak azok az kik jünnek mikor Isten hijja az maga igye melle, és ez ilyen taborhoz adgyak magokat szivbül az kit latnak Isten taboranak es seregenek lenni, azért hogy az Istennek hadat visellyik. Bírak 5, 24 es az Isten az eő erosiben segillyik⁸⁹ az mint szol Debora az ő enekiben⁹⁰. Aldor azon Manasse nemzetsegebül az Machir⁹¹ [20/b] az ki el jöt az Debora segetségere. Aldottak az Zebulon⁹² s Naphtali⁹³ nemzetsegebül az Prophetak Doctorok az Feő Rendek, az kik örömet el jöttek az Istennek eroseinek jussájért az Canameusok⁹⁴ ellen. Aldott legyen az Isachar⁹⁵ es az Isachar nemzetsegeben levő Feő Rendek, az kik nem szánták faracságokat csak gyalog hegyeken völgyeken kö sziklákon örömet követték az Barakot az Isten hadának Fejedelmét; ellenben meg feddi⁹⁶ vinnyatya⁹⁷ az Istennek Lelke az Ruben⁹⁸ nemzetsegebül levő fő Rendeket, az kik nem ugy segítettik volna Deborat, és Barakot, de az nagy esznek, bölcsességnek miatta csak csufoltak s nevetik azokat, az kik az Isten igyi mellet fel költenek, mint ha nem hitbül költ volna fel az Debora az Canameusok ellen. (2.) Pírongattya azt is az Ruben nemzetibül <...> az kik csak tejét <...> ihattanak, s kenyeret chettenek, az nyajnak az juhoknak seregének szavát halgathatták; nem gondoltak az Ecclesiával, Istennek tiszteletivell,] akarmint az nyomattatot le,] csak ők elhettének bekessegeben. (3.) Az Gileaditakat⁹⁹ Gaditakat¹⁰⁰ az kik csak ülhettenek az magok hajojok mellet, az Aser¹⁰¹ nemzetibül valok csak ülhettenek az magok nagy szölejik¹⁰² mellet, nem gondoltak az Istennek népevel semmit. (4.) Nem csak pírongattya hanem meg ostorozza maga az Angyal az Merozt¹⁰³, az ki közel lakot Isachar földéhez az hol az harez volt, meg sem költ fel az Isten népének segetségere. Ugy vagyon az hogy csak az emberek lakhassanak bekessegeben az magok <...> hatarokban <...> az Merozzal ülhessegenek szölejik es fige fajok alatt,] az Aserrel az magok hajojok mellet, az viz mellet az

⁸⁹ Ennek a tagmondatnak az értelmezése nem egyértelmű: talán elírás folytán elmaradt az Isten szó tárgyragja, s a szóban forgó szövegrész így olvasandó: es az Istent az eő erősiben segillyik, azaz: Isten erőseinek nyújtsanak segítséget.

⁹⁰ Debora, próféta, Izráel bírja, aki rávette Barákot, hogy Sisera nyugat-galileai városfejedlem ellen hareba szálljon. A győzelem után győzelmi éneket költött (Bír 4-5).

⁹¹ Mákir, József unokája, Manassé fia; tőle származik a mákiriták nemzetsége.

⁹² Zebulon, Jákób és Lea fia, a róla elnevezett törzs ősatya. A törzs a Földközi-tenger és a Genezáreti-tó között telepedett le.

⁹³ Naftali, Jákób és Bilha szolgáló fia, a róla elnevezett törzs ősatya. A törzs Palesztina északi részén telepedett le.

⁹⁴ A kananeusok összefoglaló megnevezése azoknak a népeknek, amelyek Palesztinában éltek az izráeli honfoglalás előtt s részben utána is, hiszen teljesen sosem sikerült őket kiirtani.

⁹⁵ Issakár, Jákób és Lea fia; utódai alkotják az azonos nevű törzset (Józs 19, 17-23).

⁹⁶ A három *oktató haszon* után itt kezdődik az első *intő haszon*, amit számmal nem jelöl a prédikátor, de mivel a következő hármat jelöli, ez is kikövetkeztethető a szövegből.

⁹⁷ belső lelki kínokat okoz (ritka, régies)

⁹⁸ Rúben, Jákób és Lea legidősebb fia, a róla elnevezett törzs ősatya. A törzs Gileádban, a Jordántól keletre telepedett le.

⁹⁹ Gileád, Izráel egyik területe a Jordántól keletre; a letelepedés után Rúben, Gád és Manassé féltörzsének osztályrésze.

¹⁰⁰ A gáditák Jákób hetedik fiáról, Gádról elnevezett törzs tagjai; lakóhelyük Gileád.

¹⁰¹ Áser Jákób nyolcadik fia, a róla elnevezett törzs ősatya.

¹⁰² szőlőjük

¹⁰³ Debora éneke (Bír 5,23) szerint Méroz városát háromszoros átok sújtotta, amiért a törzsi szövetséget megszegve a honfoglalást követő harcok során elpártolt Izráeltől.

Gileaditakkal[,] az magok juhok mellett s barmok mellett az Rubenitakkal, bekesseghben lakozhassanak az Judabeliekkal, az Joseph romlásával¹⁰⁴ kevesen gondoltak sok nagy emberek között, se testeket, se vereket, se Attyokfiainak se Istennek igyet nem szoktak szanni az emberek. Communis causa communiter descriptur¹⁰⁵.

Eddig van az en Praedicationom.

Az mi tikteket illet s tegedet ennek az Tabornak Istenfelő vezere nevezet szerent, mit mondhatok [21/a] egyebet? Tudom, hogy az igyet az mely mellett meg indultatok szereti az Isten, mint az maga igyit, ugy lattam mind eddeg s ugy rapasztaltam[,] tegederis az ki ezt az igyet forgatod szeret az Isten, szereti az te nepedetis, az te taborodat az Isten naggya szamosa tette s neveli naponként, az hatalmasoknakis süvöltot az Isten, az idegeneknek hogy akadalyul ne legyenek. En kívánom¹⁰⁶ hogy (1) Isten tovabis az te taborodat nevellye naprul napra miglen olyan leszen mint az Isten tabora (2) agyon az Isten tinektek egy szivet s az te taborodnak hogy az mint az David tabora 1 Chron 12 animo integro¹⁰⁷ riszta kesz szível, ugy riszta kesz szível szolgallyon az Isten munkajaban te melledd. (3) intlek arra benneteket hogy az sokasagban semmitis ne bizzatok, hanem csak az egy elő Istenben az ki cselekegyék ugy az maga igyivel s az mellet mi velfinkis ugy, az mint cő Felsegenek teezik. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi serege 1681 augusztusának végén és szeptember első napjaiban Szilágysomlyón vesztegelt. Úgy tűnt ugyanis, hogy Thökölyvel nem lehet megegyezni. A kurucgenerális magának kövrelte az athnámét, s azt várta a fejedelemtől, hogy az elfoglalandó magyarországi várakat neki engedje át. Teleki Mihály erdélyi főgenerális már a hazatérést latolgatta, amikor Apafi szeptember 5-én fölkereste Hasszán váradi pasát, s kérte, gyakoroljon nyomást Thökölyre. A bujdosók vezére kényszeredetten ugyan, de hajlott az egyezésre. A fejedelmi sereg, Thököly hadai és a váradi pasa csapatai szeptember 8-án egyesültek (TRÓCSÁNYI 1972, 260; MAKKAJ-SZÁSZ 1986, 867–868).

Az 1681. évi második prédikáció Nagyar emlékezete szerint az aranyszegi táborban (Pocsaj mellett, Bihar vármegyében) hangzott el, valószínűleg szeptember 7-én, vasárnap. Thököly Imre egy török közvetítő társaságában itt kereste fel Apafi fejedelmet a seregek egyesülése előtti napon.

Az 1 Krón 12 Dávid siklági híveit mutatja be. A 10. fejezetben Saul haláláról, a 11.-ben pedig Dávid királlyá választásáról esik szó. Sok tekintetben párhuzamba állítható

¹⁰⁴ József romlásának metaforikus értelme van (Medgyesi Pál 1659-ben ezzel a címmel tartott gyászbeszédet Ibrányi Ferenc felett), két fia, Manassé és Efraim ugyanis ösatyja lett egy-egy izráeli törzsnek. Az Efraim névvel a szentírók olykor egész Izráelt (az északi országrészt) jelölik.

¹⁰⁵ A közös ügyet közösen hagyják eszerben.

¹⁰⁶ Itt kezdődik az első *vigasztaló hasszon*, aminek a száma elmaradt, de az ezt követő 2. és 3. pontból kikövetkeztethető.

¹⁰⁷ teljes szívvel vagy lélekkel

ez a bibliai szövegrész az előző prédikáció textusának szöveggörnyezetével. Ott Saul királynak isteni kiválasztásáról, majd a nép általi elfogadásáról van szó, itt ugyancsak-ról a kérdésekről olvashatunk Saul utódával, Dáviddal kapcsolatban. A szentíró hangsúlyozza, hogy még Saul korábbi hívei is Dávid mögé sorakoznak fel (1 Sám 12, 2-8). A textus a 12. rész utolsó versszaka, melyben a „Jehovanak serege vagy Tabora” kifejezés igen jelentős haderőt sejtet, mivel Isten hatalma minden emberi hatalmat felülmúl. Nagyari az ószövetségi történeteket párhuzamba állítja saját kora napi politikai eseményeivel.

A prédikáció végén a Nagyarinál szokásos kettős applikáció (a gyülekezet mellett a fejedelem közvetlen megszólítása) hangsúlyozottan kiemeli Nagyari azon meggyőződését, hogy itt valóban Isten ügyéért harcba szálló „Szent had”-ról van szó.

[21/a] HARMADIK PRAEDIKATIO

Böszörmeny alatt.

Textus

2. Chron 13 12: Izraelnek fiait, ne harcoljatok az Jehova ellen az ti Atyaitoknak Istene ellen mert nem boldogultok vagy nem léztek szerencésétek.

Historia szerent valo alkalmatossága

az Izrael fiainak Jeroboám alatt az Juda nemzetsége ellen es az Juda királlyá Abia¹ ellen nagy haddal való felkészülése². Az Salamon balványozása, Roboám³ bolondsága, Jeroboám⁴ rebellioja⁵ theologiával össze szőtt, font politikája miatt oly szakadás esett mind az Hazában mind az Eclesiában az sidos nemzetségben, s oly gyűlölet az David es az Jeroboam háza között, az Juda és az Izrael nemzetsége között, az mellett senki soha össze békelgetni nem tudott; jöhet az David házából való Istenfelő Királyok azt sokszor próbálták. Ez miatt támadott ez az Hazis Jeroboam es Abia között. Az mely gyűlölettel gyűlöli az Apostata[.] az hittul szakat[.] vallast változtató ember az igaz vallast[.] az kintől el szakat, olyan gyűlölettel gyűlölték az Izraelitak az Juda nemzetseget és az David házáat, az kintől el szakattanak.

Theologia szerent ez az alkalmatossága:

Nem viseltetek hadak [21/b] nagyob gyűlölettel s furorral⁶ mint az vallast felett való hadakozások. Ki ki az maga Istennek gyalázatnyat nehezen szenved. Az kint az hazon, el fog az Török, Tatár[.] Sarezon⁷ ki agya, életét meg enged⁸; de az kint az vallast el fognak az emberek, nincs annak gratia⁹ megsütik azt mint az pibéket. An-

¹ Abijjá, Júda királlyá, Roboám király fia és utóda. A prédikáció textusa Abijjának Jeroboám izraeli királyhoz és Izrael népéhez intézett beszédéből veszi tárgyát.

² felkészülése vagy felkészülése (elírás)

³ Roboám, Salamon király fia és utóda. Nem fogadta meg a vének tanácsát, hogy enyhítsen a nép terhein, s így Izrael tíz északi törzse elpártolt tőle, s ezzel csak Júda és Benjámin törzsének királlyá maradt (1 Kir 12: 14).

⁴ I. Jeroboám, Kr. e. 785–754 között Izrael első királlyá, az ország kettészakadása után.

⁵ lázadása

⁶ haraggal

⁷ váltságdíj ellenében

⁸ életben hagyja

⁹ kegyelem

nak egyéb gratia nincs hanem az ki az Christusnak az Sidoktul, Tolle Crucifige¹⁰. Emeld fel, feszies¹¹ meg.

Amaz jo Csaszarnak Constantinusnak¹² rosz Fia Constantius¹³, nem adta volna minden gyozedelmein mellyekkel az poganyokon gyozedelmeskedet, ha az egy Anastasius¹⁴ Püspököt az igaz vallasért meg fogatthatta volna, vagy báresak fejet lathatta volna, az ég alatt az föld szinen az egész Imperiumában¹⁵ meg nem maradhatott, ha nem egy mély Kurban ott lappangot majd hat eszrendőkig, miglen ez az rosz ember el nem veszet.

Summája.

Nyer az ellenség valamit, s, szerencsésen is elő megyen dolgában, míg csak emberrel hadakozik, de mikor osztán cselül veszi¹⁶ az Istent hogy az ellen tusakogyik; nem nyer az után semmit hanem csak veszten veszt. Ez amaz Szent Pall Apostol böles Praeceptorának¹⁷ Gamalielnek böles tanácsa Cselek. 5. 37-39, Meg lassatok hogy az Isten ellen ne hadakozzatok. Elő mene Julianus¹⁸ sokáig dolgaiban, de mehent magát ki mutatata s cselül veve¹⁹ az Galileabeli Jesust hogy ellene hadakozzék, csak hamar egy holnap mulva el vesze. Nem all meg az az Törvény ha ez vilagnak nagy része épeti is, az ki fejevel az eget fenyegeti mint az Babylon tornya²⁰.

Részenként vagyon.

1. Kérelemmel való szép inirio²¹; ne-harczollyatok 2. oka[;] mert nem boldogultok.

¹⁰ Fogd, és feszítsd meg!

¹¹ feszítsd

¹² I. (Nagy) Constantinus, Flavius Valerius (kb. 280–337), római császár, aki a 313-ban kiadott milánói edictummal biztosította a keresztény vallásgyakorlat szabadságát.

¹³ II. Constantius, Flavius Julius (kb. 317–361), Nagy Constantinus fia és utóda; 337-től a Kelet-római Birodalom uralkodója, fivérei halála után (351-től) az egész birodalomé. A szentháromság-tagadó arianusokat támogatta, s a germánok visszaverésére 355-ben unokaöccsét, Julianust állította a nyugati tartományok élére.

¹⁴ Az Anastasius név valószínűleg elírás: Athanasius (296–373) egyházatyáról, alexandriai metropolitáról lehet szó, aki élesen támadta az arianizmust.

¹⁵ birodalmában

¹⁶ cselül tűzi ki

¹⁷ tanítómesterének

¹⁸ Julianus, Flavius Claudius (melléknevén Apostata, azaz hitehagyó), Nagy Constantinus unokaöccse; 360–363 között római császár. A keresztények visszaszorítására és a pogány kultúszok visszaállítására törekedett. A keresztény történetírói hagyomány szerint ezzel a mondattal vált meg az élettől: „Győztél, galileai!”

¹⁹ célba vette

²⁰ utalás a bibliai bábéli toronyra

²¹ indítás

Magyarázat szerint nagyon itt elsőben:

<...> (1) mind az Abiának mind az Jeroboamnak hadi készüléti: Abia fel készül négy száz ezered magával, Jeroboam pedig nyolcz száz ezer emberrel, erős férfiakkal mind[.] félellyel csak az Abia tabora mint az Jeroboame. etc.

(2) Jollehet ket annyi az Jeroboam tabora mint az Abiae, még sem retten meg túle; miért? azért mert bizot az elő nagy Aryanak Davidnak s, Salamonnak Isteneben v 18. s bizott igaz vallásában s, bizot az vele lévő Szent cultusban, Isteni tiszteletben az Szent Ministeriumnak²² Isten előtt való kedvességében; azt mongya v 9. Nem hadtuk mi el az igaz Istent mint ti, az Jeroboamnak Papjai az Aron fiai velünk vadnak, minden reggel s estve az aldozatok vigben mennek s az tömjenezesek, az arany asztalon minden heten az új kenyerek rendel lerakatnak, az arany gyertyatartóban az gyertyak minden estve az Ur templomában meg gyutatnak, az Urnak parancsolati, rendelési közül egyeris el nem hadtunk, itt is velünk az Taborunknak elein nagyon az Isten, ott vadnak az Papokis az arany Kürtökkel valamint az Isten regen Mojzes által meg hadta. <...> 4 Moj. 10. 9. Ugy jöttünk ki ellenetek. Ti pedig el hadtatok az Istent az Isten templomat, az Jehovanak Papjait ki üztétek, mas Isteneket választotatok magatoknak, s az többi. Nezzetek meg[.]

1. mely csalard szín mutató²³ jele az szívben lakozó igazságnak tökéletessegnek az szajjal ter <...> szép confessio²⁴. Hova lehet confessio szép Kiralynak szájában mint ez az Abiae [az melyben <...>] Istenéről, vallasarul, Religiojanak cultussanak²⁵, az Szent Ministeriumnak szépségerül, igazsagarul <...> dicsekedessel teszen vallast Abia tizenkét százezer ember hallatara. [22/b] Ha teked pedeg az szív[.] korant sem ott jar az hol az szaja. Hol jart az szive? meg mongya az Sz[ent] Lelek 1. Kiraly. 15. v 2. 3. 4. azt mongya hogy nem követte az Istenfelő nagy Apjanak az Salomonnak, Davidnak utait, hanem az bolond Apjanak Roboamnak minden utailban jart es nem volt az elő szive Isten előtt tiszta s egyenes. Korant sem szerette ez Istent vallast az szent tiszteletet szívből ugy az mennyire nyelvvel, szajaval Vallasanak, Religiojanak igazsagarul s, szépségerül dicsekedik. Ha ennek az embernek olyan szép <...> volt volna az szive mint az nyelve akarmely Istenfelő Kiralyok közze be szamlaltathatnek, de nagyobb része az embereknek olyan hogy Deum habent in fronte; Diabolum in corde; az az: Isten van az homlokokon s ordog lakik azomban az szivekben. Ennek a Kiralynak az szaja oratioja²⁶, confessioja²⁷ olyan mint ha Josaphate²⁸ vagy Josiase²⁹ volna, s azonban notabeneben³⁰ nagyon az Sz[ent] Lelek előtt mint lator, ennél az egynél joval többet,

²² szolgálatnak

²³ kétszínű, képmutató

²⁴ hitvallás

²⁵ istentiszteletének

²⁶ beszéde

²⁷ vallástétele

²⁸ Jósafát, Júda kegyes életű királya 25 esztendőn át (ur. Kr. e. 875–850). Lerontotta a pogány kultuszhelyeket, s megtanította alattvalóit az Úr törvényére (2 Krón 17, 20).

²⁹ Jósias, Júda istenfélő királya (ur. Kr. e. 640–609), aki küzdött a pogány kultuszok ellen, helyreállította a templomot. Az ő idejében találták meg a törvénykönyvet (2 Kir 22–23; 2 Krón 34–35).

³⁰ jegyzésben

sohol nem mond az Sz[ent] Lelek felole, hanem csak, ezt hogy in hoc casu³¹ bizott Istenben s, vallasanak tisztassagaban igassagaban melynek gyümölesetis tapasztalta.

2. Nezzetek meg, <...> az tiszta szep és igaz vallasban fol nött Istentelenekis mikippen díeskednek vallasuknak igassagaban, szépségeben, hogy igaz vallasban vadnak s, igaz Istent tisztelnek, s Isten felöl igazán hisznek, mint az Sidok Jeremias idejében, az Úrnak Temploma, az Úrnak Temploma. [Jer. 7. v 4.] Az vallasnak gyönyörüset adgya ez előnkben, mert ha az Istentelenekis szajaban oly edes az igaz vallasul valo confessio³² mint az <...> mez, hát az te szadban, szívedben Istenfelő vallasodat szerető az szerint elő igaz Reformatus [23/a] Evangelicus ember, hogy ne volna édes? Ha az Istentelenis ennyire szereti az valasnak igassagát, szépséget, hát te Istenfelő ember hogy ne szeretned szívbul, lelekbül, hogy ne gyönyörködnel az te vallasodnak szépségében az Szent Tiszteletnek tisztassagaban, és az Szent Ministeriumnak szépségeben? Hogy ne adnal halakat Istennek azon hogy nem az Jeroboam bornyuít tartod Istenednek, nem azok kepeben formajaban tiszteled Istenedet hanem az te Atyaidnak Abrahamnak, Isaknak, Jakobnak igaz Istentet tiszteled ismered az szerint az mint eő Felsége parancsolta, az te aldozatid nem őrdogoknak aldozati. 2. Chr. 11. 15: az te Papjaid nem Chamariusok³³. Hos. 10. 5. feketék: [mint az Izraelitake, hanem Aron fiai Jehova Papjai.], az te Templomod nem Bét Haven³⁴ hazugsagnak haza, hanem Bethel Istenek Haza. Hos. 4. v 13 14 15.

3. Mikippen az vallasnak igassága, szépsége, tisztasága s, abban valo születtetes, fel nevedés, abban meg erősödes senkit magaban nem üdvezít. Azzal, hogy Rex Christianissimus³⁵ vagy Catholicus, vagy Reformatus vagy, azzal bizony nem üdvezülsz ha igaz vallasodhoz es düsöseges hivatalodhoz illendő eletet nem élsz. Mi hasznat vette <...> Abia, annak hogy szep tiszta igaz vallasban <...> születetet s neveltetek fel, ha maga gonosz Istentelen volt? Semit sem.

4. Mikippen az emberek az Religiobul szint[,] mazi fedelt³⁶, palastot csinálnak hogy azzal magokat be fedezven annal batorsagossabban vetkezhessenek. Mennyi sok Evangelicus Reformatus ember vagyon, az kinel sok modestus³⁷ pogany tisztességeseb eletet él? Mi haszna ez illyennek hogy Evangelicus tiszta igaz vallasu ember ha az elete illyen volt? [23/b]

5. Ebbül az Abia szép oratiojából eszünkben vehettyük aztis, hogy az Religionak vallasnak tisztasága mellet meg kívantatik az szent cultusnak is integritassa³⁸ egessege, ugy hogy abban semmi az mi leg kissebbikis el ne maragyon, valamit abban az Isten parancsolt. 2 Chron 12. 11. azt mongya Abia hogy: az mi Istenunket el nem hadtuk, chün az vallasnak igassága, azutan melle teszi az cultusnak integritassat, s azt mongya: az Papok mellettünk vadnak, az Levitak munkajokban vadnak, az aldozatok vighoz

³¹ ebben az esetben

³² bizonyágtétel

³³ nem samáriusok, azaz samáriabeliek

³⁴ Bét-Aven (= pusztaság háza, bűn háza); Hóseás jelképesen használja ezt a nevet Bételre, hogy annak bálványimádását megbélyegezze vele.

³⁵ legkeresztényibb király

³⁶ külső mázat

³⁷ emberséges

³⁸ az istentisztelet tisztasága

mennek, minden reggel minden este, az tömjenezes el nem mulik, az kenyerek minden szombaton az arany asztra le rakatnak, az gyertyak minden este meg gyújtatnak[,] egyszer az Jehovanak minden rendeletet meg tartjuk v. 11. azért az Isten vagyon mi velünk v. 12. Lattatok az szent tiszteltnek integritassa, mint meg kívántatik az vallásnak tisztassága melle. Minket ha ki meg nez s az mi udvarokban levő Isteni szolgálatunkat, vallásunknak tisztasságáról bizony Isten jóvólta dicsőíthetünk az Abiával, de az szent kultusznak integritassával bizony az Abiával nem dicsőíthetünk. Nem úgy van mi nálunk az cultus az mint Isten parancsolja s kívánja, hanem csak úgy vagyunk mint az Urak kívánják s ízenik. Vaj ki sok mulik abban el az minket kellene lenni, nem csak külső ceremónia³⁹ pedég, hanem az mi essentialis⁴⁰ volna[,] az szent kultusznak integritassára valóban tartoznánk[,] azis el mulik. Az Papok az aldozatot meg tézik, el követik, de csak úgy az mint az Patronus akarja, az az igen röviden, az Levitikus enkleseket, szolgálatokat el követik, de egész Psalmust⁴¹, enket, esztendő alatt sem enkelnek el egyet: talam sohol az Udvarokban. Ket három vers az Levitikus minden szolgálatok. Az reggeli estvéli illat tetel⁴² s az jube Sacrificium⁴³ hányszor mulik el⁴⁴. Az asztal meg terítetik, az Urnak kenyerei le rakatnak az Papok által, de mily keves [24/a] az ki communitas⁴⁵ az ki cselekedésis[,] többire⁴⁶ csak szegyenletiből, az gyertya, az szövétnek az buzgoságnak lelke, hányszor gyújtatik meg igen ritkán? az mi könyörgésünk az estveliek igazán estveliek <...>, de az reggeli imaságok bizony nem <...> [reggeliek, hanem délestiek]⁴⁷, az az 8 - 9 orakor néha tízed fél orakor⁴⁸ az mikor mar az palota vanitással⁴⁹, hazugsággal, tragarsággal, az ifjaknak szajok, torok, hasok éged aquaritaval⁵⁰ nyers borral s föléstökökkel⁵¹ regen betöltenek, az etek fogok lesik, ha jó az konyha mester, meg kerdik aztis ha volte könyörgés mar? hívtake Papot, de nem azért hogy az imaságra sietnenek, hanem hogy az etek fogásra jelen legyenek. Ez ilyen nép, hogy hogy imadkozhatnak, fohaszkodhatnak az mennynek földnek Isteneért? es ez ilyen halgatok közöt hogy imadkozhatnak buzgoan az Praedikátor? Meg kell vallanunk azt minkünk igazán hogy az mit Abia mond hogy az Urnak minden rendeletet meg tartottuk, azt mi bizony igazán soha nem mondhattuk, etc.

Masodszor vagyunk az Abia Istenben való bizodalmanak gyümölese. Mint hogy kétt annyi az ellenség tabora, környül veszük[,] elöl harul meg szoríttyak, maga közepben vagyunk, fohaszkodik meg segeti Isten, az Papoknak trombitálására oly gyozedelmet ad Isten neki, kihez hasonlatos sohol se nem hallatik[,] se nem olvastatik, egy harczon hogy

³⁹ szertartás

⁴⁰ lényeges

⁴¹ zsoltárt

⁴² istentisztelet, áhítat (metaforikus); ószövetségi liturgikus cselekedetre való utalás

⁴³ az állandó áldozat

⁴⁴ hányszor marad el

⁴⁵ írvaesorázik

⁴⁶ többnyire

⁴⁷ délestiek, azaz délelőttiek

⁴⁸ fél tízkor

⁴⁹ hiábavalósággal

⁵⁰ égetett vízzel, azaz valamilyen pálinkafélével

⁵¹ reggelivel

ott száz ezer ember el vesztet volna[,] iszonyú nagy romlás, nagy Frigor⁵², hallatlan nagy ruína⁵³.

4. vagyon erre való meletatlansága az Abiának. Mint, olyan Istentelen ember nem volt arra méltó hogy Isten ilyen gyozedelmet adgyon neki, de cselekedte ezt Isten <...> (1.) az sok istenfelő embereknek fohaszkodásokért az kik az Abia taboraban voltak, ugy szokot Isten az Istenfelőkért az Istentelenekekkel jól tenni, ha valahul, taborban igazan sok hasznot részen az Istenfelő ember. [24/b] (2.) az maga szent tisztelethez való joakarattyarul tanu bizonyosagot akart tenni. (3.) hogy eő Felsegeben való bizodalom nem hijaban való <...> azt meg akarta mutatni. (4.) az Izraelitaknak halványozásokat akarta Isten Abia által meg büntetni. Mint az szakadok eggyik az masikat el szaggattya; ugy eggyik Istentelent az masik által el vesztí az Isten.

Ötödször vagyon az gyozedelem utan való gonosz maga viselése[,] haladatatlansága[,] abbul következő hamar ndon⁵⁴ való halála. Meg vette Bethelt az hol volt az Jeroboam eggyik <...> [bornya]⁵⁵ 2 Chron 13 19 azt is az halványozást ott el nem rontotta az mely miat ugy lazik hogy Isten mind orszaglását mind életét meg rövidítette v 20. az gyozedelem utan csak hamar meg holt, s azt mongya az Istennek Lelke az Urnak csapassa miat volt az mely az eő bűncert szallot eő reaja. Igy az mit masok josagaval kegyességevel kereset, az Istentelen az maga gonosságaval el vesztí, nem bírhattya sokáig azt, s annak nem örülhet sokaig az mit az Isten gratia, kegyelem érdeme felet adott eő neki.

Tanusagh

Bar nagy erővel s készílettel fel készült nagy roppant tabor legyenis az, az mely Istennek igye ellen tamadot, de nem boldogul, ellenben az mely Isten igye mellett Istennel eggyütt indult az harcra, nincsen ennek az Isten reszerül semmi hatra miéert ne boldogullyon, csak visellye ugy magat, mint állik Istennek taborahoz.

Thon az <...> Izrael nyoles⁵⁶ száz ezer emberből allo nagy Tábor, Isten igye ellen tamad fel s el vesz, ellenben az Juda kisebb tabora Isten igye mellett tamad fel[,] mint Istennek Tabora bizik Isteneben s gyozedelemmel jár.

Oka

Mert az Isten vele vagyon az maga igyivel, nem hadgya azt el csak az embereknek gonoszsága vele el ne hagyassa. Solt. 132. 8. 9. Kely fel te es az te crődnek ladaja[,] mikor az Lada fel költ, fel költ vele az Istenis, ha meg szallot Istenis vele, meg szallot eő ugyan az Izraelnek s az Éli házának [25/a] gonossagaért ugyan csak el hagyá Isten, nem

⁵² mennydörgés, csattogás

⁵³ romlás

⁵⁴ hamar időn, azaz korai

⁵⁵ Utalás az aranyborjúk eggyikére, melyeket Jeroboám imádatott népével (2 Krón 13,8).

⁵⁶ nyolez (elírás)

költ akkor fel mikor az Lada fel költ. 1 Sam. 4. Mivel azért mellé van Isten az maga igye mellett, es innen következik az is, mellette van azoknak is az kik azt igazan forgatták. Az Istennek pedig jelenléte nem tunya, nem rest, hanem munkás. Nem hever az Isten az maga népe között. Csak jelen vagyok az Ur Jesus Christus az paron, egy szót sem szoll, sem az ördögösnek sem az ördögnek, meg sem szenvedheti⁵⁷ az ördög[;] nagy fel szoval kialt s remenkedik. Luc 8. 28 [;] Math 8. 28. Az hol az Christus jart az földön erő ment ki belőle, az, hol az Isten jar erő megyen ki belőle. Marc. 5. 30 <...> Csak egy szott szol az Ur Jesus <...> Jan 18. 6 En vagyok[.] arczra le esnek mint ha az földhöz ütöttik volna őket, az Romai vitezek, Nemis csuda mert ha 2 Kiraly 11. 12. az Illenek csak egy vagy kett szavara[.] mikor azt mongya[.] En vagyok az Isten embere. tűz száll le mingyart az égből [2 Reg.1.20.], mennyivel inkább az elő Istennek szavara [midőn azt mongya: En vagyok], hogy ne szállana tűz? Ila Szent Pal Apostolnak csak az keszkenőj[nek jelenlétét] sem szenvedhetik az ördögök[;] az mely házhoz vittik[.] az hol ördögös volt, ki ment belőle, hát az elő Istennek jelen létét hogy szenvedhetnék az ő ellenségi? Cselek. 19. 20 <...> 12.⁵⁸ [ha csak az frigy ladának jelenlétet sem szenvedhetik az Philisteusok, hanem kialtottak, jajgattak har az elő Istennek jelen létét az kinek az csak külső szimboluma volt? [1. Samuel 4. v. 7. 8.] Az mi Istenünknek nem szegtek le karjai mint az Dagon⁵⁹ Istennek 1 Sam 5. 4. 5. nemis <...> alusznak az mi Istenünknek szeméi mint az Baal⁶⁰ Istennek szeméi 1 Kir 18 17. hanem az mi Istenünk vigyázó es hatalmas. Mikor az Egytombeliek <...> egy buzgant⁶¹ Sceptrumot⁶² irtak, arra egy nagy szemet; azt akartak ki fejezni hogy Istenek mind szemé az vigyazásra, mind hatalma az eszelekedetre vagyon. Az mi Istenünk láttya mi szolgál javára es ezelő az ő népének⁶³, s megis eszelekedheti mert hatalma vagyon real[.] erős az ő keze, hatalmas az ő job karja Solt. 89. Az mi Istenünknek szemé vagyon az latasra karja az munkara. Az mi Istenünknek tanácsa mellett, mellette vagyon az ő keze Manus et consilium Dei⁶⁴. Cselek. 4. 28.[;] Zacharias 3. 9 azt mongya hogy az Istennek het szeméi vadnak[.] el erkezik az Eclesianak minden periodussira⁶⁵ s azokban levő nyomorságra, de Ezechiel azt mongya hogy az Cherubimoknak hátok, mellyek, karjok, szarnyok s az Kerekekis rakvak voltanak szemekkel [Ezech. 1: v 8. 9, 10: v. 12] akar mit tegyenek az Cherubimok, azért én senkivel nem visszalkodom, de az mit Ezechiel az Cherubimokról s az kerekekről mond, inkább [25/b] mondhatom en az Istenről hogy ő Felségének arzulattya es hata <...> 2 Mojs. 33 23 karjai szarnyai mind rakvak szemekkel, sem elöl, sem hatul, sem job, sem bal kez felöl, nem jó⁶⁶ oly veszedelem az ő népe ellen az mellyet ő Felsege nem látna. Nem gyujthatni meg az tüzet az Eclesiának

⁵⁷ még sem szenvedheti el

⁵⁸ helyesen: Apesel 19; 20,1-12

⁵⁹ Dágón, haltestű pogány isten az ókori Mezopotámiában; valószínűleg a földművelés istensége.

⁶⁰ Baál, a föníciaiaknál és a kananeusoknál a termékenység istene, akinek az ókori Palesztinában is gyakran emeltek oltárokat (1 Kir 16,31-32; 1 Kir 17; 2 Krón 22,3).

⁶¹ buzogányt

⁶² királyi pálcát

⁶³ mi szolgálja és ezlozza az ő népének javát

⁶⁴ Isten keze és tanácsa

⁶⁵ látja az egyház történetének minden korszakát

⁶⁶ nem jó

hara meget soha (az mikint Hycronymusnak⁶⁷ gyujtottak) az mellyet az Isten szeme nem latna, s nem vigyazna. S[zent] Petér titkon int Sz[ent] Janosnak, Sz[ent] Janos 13 24 [Jaltal⁶⁸ az Christus fejen [.] mint ha nem latna az Christus⁶⁹, nemis láttya, de mint Isten tuggy sziveknek gondolattyar s meg felel reá ugy Jan. 16 19.

Hasznái

Eszűnkben vehettyük, mi az oka hogy az Szegény Magyar Nemzet ennyi sokszori expeditiojaban meg sem boldogult. Nem az hogy Isten igye nem volna kezeben, nemis az hogy Isten az maga igye mellet fel nem tamadna, hat? Az hogy 1. nem az Isten igyit neztek az emberek s, az közönseges jot, hanem ki ki csak az maga privatumat⁷⁰ 2. mert jot⁷¹ volna az Isten az maga igye melle de nem engedték hogy velünk járjon. Eleje Taborunknak olyan volt s azt mutatta, hogy Isten nem járhat mi velünk. Mostan azért az Urnak neveben solemniter⁷² indultatok, Isten igye mellet indultatok, csak visellyetek ugy magatokat mint Istennek tabora, Isten reszerül nines semmi hatra, miirt ne boldogullyatok.

(1) Azert szent az Isten az ki veletek el indult legyetek ti is szentek Lev 11 44 19: 2. Urálatosság ne tanáltassék ti közterek hogy ne fogja magát Isten s el mennyen közzületek[,] külön vonnya az eő Satorat mint Mojses cselekvék az nepnek gonosságaert[,] Ha valahul kivantatik, es kivantatot az Istenfelelem[,] az taborban igazan megkivantatik, az holot minden oraban, szempillantásban, keszen kel magunkat de presentí⁷³ tartanunk, hogy Isten eleibe mehessünk.

(2) az egyyességnek[,] közönseges joban valo meg egyyeesnek szeretője az Isten. Ne versengjetez azért és ne haborogjatok egymás között, hanem az közönseges jóban, melyben meg indultatok egyyeezetez megh. Ha Herodes[,] Pilatus jollehet regtul fogvan gyűlölték egymast es, megis az Jesus Christus vesztén [meg békélhettenek s megis egyyeezrenek] [26/a] micsoda nagy gyűlölség hat az, az mely az ti sziveteket el fogta, hogy az Jesus Christus igyinek elő mozdításában, (felre teven minden privatus rumort⁷⁴) hogy meg nem egyeezhetek! Ihon az mi gonosz akaratinknak elmejek, szivek öszve vadnak szorossan kötvé, mint az Samson rokainak farkok [Jud 15: 4, 5.] az Isten gabonajanak egetesere micsoda nagy itéleti ez Istennek mi rajtunk, hogy mi az jóban az mi elméinket, sziveinket soha öszve nem köthettyük, hanem ha egyyikünk emeli az Istennek <...> igyinek kezeit mint Aron az Mojseset, az masikunk nem emeli az Hurrá⁷⁵

⁶⁷ Hieronymus vagy Szent Jeromos (kb. 340–420), egyházatya, aki Betlehemben létesített iskolát, melyet a pelagiánus szekta képviselői felgyújtottak, és ő maga is csak alig tudott elmene-külni.

⁶⁸ amint a Ján 13, 24-ben olvassuk

⁶⁹ feje fölött, hogy ne vegye észre Krisztus

⁷⁰ a maga személyes érdekét

⁷¹ jött

⁷² ünnepélyesen

⁷³ tüstént, nyomban

⁷⁴ szóbeszédet, pletykát

⁷⁵ Húr, izráeli harcós, aki Áronnal együtt tartotta Mózes karját az amálekitákkal vívott hareban (2 Móz 17,10-12)

[Exod 17; 10,11.] hanem minden erejéből <...> nyomja az mint lehet, hogy fel ne emelkedjék. Az Aron melle IJurt, az IJur melle Aront nem tanalunk, az az, ket egymast szivbül szerető egyező szivel, s akarattál, Istennek ígyit elő mozdítani akaro embereket. Rettenetes ítélet Istennek rajtunk! <...> Ihon az Philisteusoknak tanulatlan kett tulkai [vagy únői], es látván s meg érezvén hogy az Istennek Ladaja bizatatot reajok, jollehet soha jaromban nem voltak, soha jaromhoz nem szoktak, megis meg egyyeznek (ha szabad így szólni) se jobra se balra nem hanyatolnak, s meg sem allanak, s meg sem nyugosznak sohol addig, míg az Izrael Istenenek hatarara nem viszik az cö Felsege Ladajat, [1 Sam. 6 v 10, 11, 12], mi az kik nem barmok, hanem okóssaggal s eretelemmel fel ruhaztatot emberek, hazanknak nemzetunknek nagy szolgalttyara szuletetet nagy emberek vagyunk, tudgyuk jól, hogy Isten fogot be bennünkett az maga jármaban, Isten Ladaja bizatatot reank, megis csak visszalkodunk, visszat vonszunk⁷⁶, ki jobra ki balra huzzúik s vonnyuk az Istennek Ladajat, ugy hogy az mi visszalkodasunk miat nem mehet elő az Istennek Ladaja az Izrael Istenenek hatarara. Ne legyen azert az akadallyara az ti lelketeknek⁷⁷ az ti halalotok orajan az mint amaz böles Abigail⁷⁸ szoll 1 Sam 25. 31 hogy az utolso napon az ítéletnek napján fel ne kellyen az Istennek igye es ne protestallyon, hogy az ti visszalkodastok es gyüölködestek miat nem mehetet elő. [26/ b]

(3) Vigyaz az Isten mi reank, de aztis meg kivannya hogy tiis vigyazzatok magatokra, ne legyetek bizonyosok⁷⁹ az sokasagba s annak erejébe fegyvereben Jer 5 12 [;] Esa 21.6[;] Ezech 33 3. [;] 2 Sam 18 24 mert senkit hamarab nem szokot Isten confundalni⁸⁰ mint az sokasagot. Ne legyetek olyan batrak mint Abner az ki bizvan az jól el rendelt strásákban⁸¹ portara⁸² ki küldöt vitezekben, batran aluszik, az kinek vigyazatlansaga miat el vesz vala az Isten Messiasa⁸³ az Saul, ha David jo lelkü ember nem lött volna, es ha olyan ellensége lött volna David Saulnak mint Saul volt Davidnak. 1 Sam 26: 7, 8, 9, 10.

4. Nem kell itt az dologgal kesedelmezni⁸⁴. Nem kell itt hosszú tanacs, hosszú deliberatum⁸⁵. Nem kell itt az ijjat sokaig pengetni. Egy ora olyan dolgokra nyit s mutat alkalmatossagot, az mellyet azutan sok üdövel sem tanalunk meg. Nagy Sandor⁸⁶ felol tgyatok mit ír az historia Nihil cunctando Semit sem kesedelmezvén cselekedet mindeneket. Jehu felöl azt írja az Sz[ent] historia[;] abban az munkaban az mellyet Isten rea bizot nagy sebesseggel sietéssel jart 2 Kiraly 9 20. Azt mongya az orallo⁸⁷: Az Iehu lehet, mert olyan az jarasa mint Jehunak, sebesen léptet. Bethlen Gabor⁸⁸ felöl azt írjak,

⁷⁶ visszavonásokat teszünk

⁷⁷ ne terhelje a ti lelketeket

⁷⁸ Abigail, előbb Nábál, majd Dávid felesége, aki alázatos viselkedésével és asszonyi bölcses-ségével megmente Dávidot az értelmetlen vérontástól (1 Sam 25).

⁷⁹ ne bízzatok

⁸⁰ megzavarni

⁸¹ örökben

⁸² portyára

⁸³ A Messiás szó jelentése: Felkent. Itt a királyi tisztre vonatkozik.

⁸⁴ késlekedni

⁸⁵ végzés

⁸⁶ Nagy Sándor (Kr. e. 356–323), legendás életű makedón uralkodó.

⁸⁷ őrálló, azaz őrszem

⁸⁸ Bethlen Gábor (1580–1629), erdélyi fejedelem (1613-tól).

hogy azt mondotta hadakozásában: Deliberent illi vagy consultant interea nos bellabimus vagy bella geremus⁸⁹. Tanaeskozzanak ök mi azomban mennyünk elő dolgainkban. Josue mehent által mene az Jordanon. Nem sokat kisik, mingyart kémeket küld ha félnek é? barrak é? csak hamar Jerichohoz hozza fog, az után Aihoz⁹⁰, azután eleb s elebb Jos. X. ugy hogy Josue 10 42 diesirettel emleti az Szent Lelek az eő hadakozasaban valo Serenyseget mikor így szoll felöle: Mind ezeket az 33 Kiralyokat es ezeknek földöket meg veve Josue una expeditione⁹¹, egy utyaban, [27/a] ugy hogy addig, keves ideig valo nyugodalmat engedet maganak mig ezt véghez nem vitte. Az mit az Meny ország felöl mond Christus Úrunk, violenti⁹² rapiunt regnum Coeleorum Az erőszakosok nyetik el az Menyorszagot, ittis az eő értelmében igaz az Marth 11: 12.

Cselekegyük azért mi az magunk tisztet az mit reank bizot Isten, az Isten is az maga munkaja mellöl el nem áll. Ha így cselekeszünk bizhatunk hogy Isten velünk leszen az maga ígreti szerent. 5. Mój. 20 4. s meg boldogít, mint az Abia taborat, mert ígyünk⁹³ hasonló mint az Abiae. Isten ígye mellett tamadtunk fel mint Abia. In causa Religionis az vallasnak dolgaban mint Abia. Bellum Sacrum Szent Had⁹⁴ mint az Abiae vagy Szent dologert fel vett Had. Az Izrael el hadta az eő Artyanak Istenét az Jehovanak Papjait ki ütük. El hadtak az emberek ma is az eő Artyoknak Istenet, annak Papjait ki ütük, az Judanak igaz Istenenek ígye ellen tamadtanak fel; az ellen keminyittetik meg magokat. Nem szeretik, nem veszik az bekességet, az mellyel Isten öket kinallya. Mi velünk pedig velünk vagy az Isten az kiben mi bizzunk[.] Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az 1681. évi harmadik prédikáció szeptember 14-én hangozhatott el a böszörményi táborban (ma Hajdúböszörmény). Az egyesült seregek szeptember 12-én érkeztek a város alá. Másnap Teleki Mihály kiment a táborból, hogy helyet keressen az ágyúknak. Erre a tábor nagyobbik része szintén a vár alá vonult, s a bennlévők ijedtükben megadták magukat. Apafi megkegyelmezett volna a böszörményieknek, Thököly bujdosói azonban felperzselték a várost (TRÓCSÁNYI 1972, 261). Böszörményt különben csupán egyszerű palánkvár védte, melyet Bethlen Miklós *Önéletírásában* „kis citadellácská”-nak nevez (BETHLEN 1980, 727).

A textus hátterében a kettészakadt ország, Júda és Izrael testvérháborúja áll. Az istenfélő Abijja, Júda királya harcba keveredik a bálványozó Jeroboámmal, Izrael királyá-

⁸⁹ viseljük háborút, vagy: hadakozni fogunk

⁹⁰ Ai (Hái), város Béreltől keletre. Itt ütötte fel először sátorát Ábrahám az ígért földjére való megérkezése után (1 Móz 12,8), s ez volt Jerikó után a második város, melyet Józsué Kánaán elfoglalása során megszállt (Józs 7; 8).

⁹¹ egyetlen hadjárattal

⁹² helyesen: violentes (elírás)

⁹³ ígyünk

⁹⁴ A Szent had kérdése, azaz hogy a szent cél megszentelheti-e magát a hadakozást, erősen foglalkoztatta a korabeli egyházi közvéleményt. Tolnai Szabó Mihálynak ilyen címen jelent meg tábori prédikációja (TOLNAI 1676/1937).

val. Abijja Semárain (Cemaráim) hegyéről intéz beszédet a néphez, melyben illegitimnek minősíti Jeroboám trónigényét. Júda királya Istennek Dáviddal kötött szövetségére hivatkozik. A textus a beszéd utolsó gondolatát idézi, s értelmezése nyomán Nagyari József „Szent Had”-nak nevezi Apafi seregét, melyet a szent cél, az igaz vallás védelme hitelesít. Júda és Izráel szembenállása a Bécsnek hódoló királyi Magyarország és Erdély kényszerű ütközését vetíti elénk. A prédikációban nincs konkrét nyoma annak, hogy e beszéd Böszörmény fegyver nélküli megvétele után hangzott el, inkább az ostromra készülés hangulatát idézi, bár vasárnap szeptember 14-re esett, amikor már túl volt az egyesített sereg Böszörmény bevétele.

[27/a] NEGYEDIK PRAEDIKATIO

Kallo alatt midon az Varbul kevélyen ki izennek.

[részletek]

Textus:

2 Sam. 5. 6. Nem jösz be hanem ha le vagod (vagy el űződ) eléb az Vakokat es az Santákat (mert csak azokis azt mongyak) nem jo be ide az David.

Ezek az szok az Jebuseusok¹ szavai mellyekkel csufoltak az Davidot, es az eö Taborat, az kik az Varat meg szállottak vala, az <...> [mely varat] az utan Sion Varanak neveztenek. Regenten hivatatot Salemnek² Teremt. 14. Solt 16.[,] az mikor Melkisedek³ lako helye volt[,] az varosarul. Annakutanna az Jebuseusokrul az kik az Sion hegyen erős varat epitettének, mivel azt az reszet az természetis igen meg erősítette volt, nevezteret Jebusnak (az kik egész David ideiugh azt az varat mind birták). Az szomszed hegyrül az Moria hegyrül az hol Isak meg aldozando vala [<...> Teremp 22: v 2 2 Chro. 3: v. 1.] az hol asztan Salamon Templomot epetet[,] az Abraham nevezetes szavaíru az varossal együtt [27/b] nevezterett Girchosalem, Sidoul Jerushalaím amivel kett fele szakadot az varos, also es felső reszre, az az oly helynek az holot gondot viselnek az Ecclesianak bekessegerül.

[.....]

[30/b] Tanusagh

Az erős varak s varosok meg vitelekhez az nagy seregek s Taborok meg szegyenülesekhez ninesenek közeleb, mint mikor nem Istenben hanem az magok erejekben vagy erősegekben biznak s, abban fel fuvalkodnak, kevelysegekbül ellensegeket meg utallyak s meg csufollyak. Közel vala ez az <...> nagy erősség meg vitelehez mivel az benne lakozo nep igen el hitte vala magat s, nem Istenben hanem az Varnak erőssegeben biztanak es, kevélységbül ellensegeket meg csufolták.

¹ A jebuseusok törzse kánaáni néptörzs, amely Jebusban élt (1 Móz 10, 16; 15, 21).

² A Salem szó jelentése: béke, békés, békesség; Melkisedek király városának neve feltehetően Jeruzsálem nevének rövidítése (1 Móz 14, 18).

³ Melkisedek, Sálem királya és papja; Krisztusnak mint királynak és papnak ő az előképe az Ószövetségben (1 Móz 14, 18-20; Zsid 5, 6-10).

Okai.

(1) Mert az kevelyeknek ellene áll az Isten 1 Pet 5⁴. Az kevely ember Isten ellen fog fegyvert az Istenis ezt látván nyilván való ellenségének [lenni] <...> Szent Jánosnál 5. 44. Ket nagy gonoszrul karhoztattya az kevelységet[:] 1. Mert az hittel nem fer öszve. Az hit alázatosságot nemz[.] 2. Az Istentül el vonnya az dűcsöseget, nem keresi az Isten Dűcsöséget hanem az magact, az <...> maga dűcsöségetis nem Istentül varja, hanem maga tulajdon erdemébül, s cselekedetibül Dan 4. 30. [31/a] Avagy nem ezé amaz nagy Babylon? En tettem azt, az en hatalmamnak erejével az en ékességemre s dűcsösegemre, s.r.⁵ Nem az Isten kezét esokollya az kevely, hanem az magact, nemis Istennek, hanem az maga gyalomának⁶ aldozik Abacuk 1. 16. az maga halojanak teszen jo illator es az maga erejit tartya Istennek Abacuk 1. 11. Minden gonoszt utal az Isten, de kiválkeppen valo haragja van Istennek azok ellen az vértkek ellen melyeket eő Felsége meg nevet meg csufoll. Illyen az Kevelység s illyen az balvanyozasis Solt 2. 4 5. Az magassagban lakozo Isten meg neveti es az eő busulasaban⁷ meg csufollja ökett. Es. 14. csufollja az Babyloniai Kiralyt az Isten Kevelységeért. Adamot Teremt. 3.⁸ Bírak 10 14 1 Kiraly. 18. 27. Jer. 2. 28. Es. 47. 13 Ilos. 13. 10 ezekben peneg az balvanyozokat. Nemis oka nélkül mert meltó mindenik meg csufoltatásra. Egy kis követ elő tanal az balvanyozo azt meg faragja, arra egy kis olajt önt, az előtt terdet hajr s azt imagya; hova lehet annal nagyub boloncsag! Es. 44. egy darab fat elő veszen, s ketté hasittya, egyikik részénel melegedik, az masikat neki faragja, neki czirkalmazza, ember formara ki csinallya, s le csik előtte terdre s imagya azt mongya: Szabadics meg engemet mert te vagy az en erös Istenem [v 12]. Hova lehet nagyub boloncsag! Merto nevetesre. Illyen bolond az kevely is valamenyi van, mert az mikor mezítelen küldüs⁹, arany hegyekkel dicsekedik. Az mikor semmi, mindenek alittya lenni magát. Oly nagy vétek az kevelység Isten előtt az mellyet az maga Szenteibenis hirtelen valo veszedelemmel meg szokott Isten büntetni. Az maga kedves embereben Josiasban sem szenyedte el Isten ezt az bunt[.] mehent fel fuvalkodik s kevelységbul Pharaho eleiben haddal méne, mingyart el vesze jollehet [2 Chr. 35: v. 20-24.] igireti volna Istentul hogy bekesseggel szállana koporsojában. Nem hogy Nabucodonozorban¹⁰ [...] Nagy Sandorban¹¹ s egyebekben szenyedne Isten el ezt az bunt de az maga Sz[ent] Angyalában sem szenyedhette el[.] mehent el feletkeztek arrul kicsodak ök mingyart az also pokolra le hanyattanak. 2. Pet 2: 4.

(2) Mert az mindenekre ki ható ki terjedő Isteni gondviselés az emberek körül arra való, hogy valami jó javallast, dicsőretet erdemlő, elsőséget meltóságot, magában foglaló [31/b] az mind az Istene, azt meg kivannya Isten, arra reais vigyaz[.] az ki meg agya, az

⁴ helyesen: 1 Pet 5, 5

⁵ stb.

⁶ A gyalom tavi halászatra használt hosszú kerítőháló (tájnyelvi).

⁷ haragjában, felindultságában

⁸ Az 1 Móz 3-ban az ősbűnről van szó, Ádám és Éva paradicsomból való kiűzetéséről.

⁹ mezítelen koldus

¹⁰ Nabukodonozor (Nabucadnecar), az újbabiloni birodalom uralkodója (Kr. e. 605–562), aki Kr. e. 587-ben fogságba vitette a zsidó népet.

¹¹ Lásd a következő jegyzetpontot!

maga gondviseleset oltalmat[,] azon világossagra hozza, az ki nem[,] azt el veszti. És 42 meg esküdtem, Az en dücsöségemet senkinek nem adom.

(3) Mert az veszedelem előtt <...> jár az kevélység Péld. 18 12 az kevélyeknek hazat hajlekat fundamentumabul ki forgattya az Isten Peld 15. 25. az veszedelem s romlas előtt szokot leg szemteleneb s leg kevélyeb lenni az bünös. <...> Az míg, Dariust meg nem vere s Babyloniát meg nem vevé Nagy Sándor¹², addig vala az, mint vala <...> s mene elő, azutan azokat meg vévén, s győzven, fel fuvalkodek, s magat nem embernek hanem Jupiter fianak lenni mondá s írta, az utan csak hamar el vesze.

[.....]

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Böszörmény alól Apafi seregei a Szabolcs vármegyei Kálló (ma Nagykálló) alá vonultak. Szeptember 18-án érkeztek meg, s egy héttel később, 25-én virradóra vették be a várat (TRÓCSÁNYI 1972, 261; BETTHLEN 1980, 727). A prédikáció még Kálló megvétele előtt, tehát valószínűleg szeptember 21-én hangozhatott el.

A prédikáció textusa közvetlenül kapcsolódik egy öszöverségi várvétel eseményéhez. A megelőző versekben arról olvasunk, hogy a Saul halálát követő trónviszály után Dávid az egész nép királya lett, megteremtve Júda és Izráel perszonálúnióját. Dávid Jeruzsálemet kívánta fővárossá tenni, ezért kezdett harcot az ott élő jebuzeusok ellen. A prédikáció textusa az alábbi szövegkörnyezetbe ékelődik: „Felméne pedig a Király és az ő népe Jérusalembe a Jebuséusokhoz, kik azt a földet lakják vala, és mondának Dávidnak ilyen szóval: Nem jösz ide bé, hanemha először levágod a vakokat és sántákat, mert csak azokis azt mondják: Nem jö ide bé Dávid.” (2 Sám 5, 6). Azaz maguk az őslakók olyan bevehetetlen erősségnek tartják saját városukat, hogy még a vakok és sánták is megvédelmezhetik. Mint a további versekből kiderül, Dávid elfoglalta a sziklavárat, a város innen nyerte a Dávid városa elnevezést.

Nagyari József prédikációja elsősorban Dávid ellenségeinek magatartását mutatja be, melynek legszembetűnőbb vonása a kevélység. Ez okozza végül a városlakók vesztét. A textus szövegkörnyezete és a Kálló alatti hadi fejlemények közötti párhuzam kézenfekvő.

¹² Darius (Dareiosz), a méd és perzsa uralkodók tisztségneve; itt a perzsák utolsó királyáról van szó (Kr. e. 336–330), akir Kr. e. 330-ban Nagy Sándor makedón uralkodó seregei győztek le (Neh 12, 22).

[33/a] ÓTÖDIK PRAEDIKATIO.

Kallo meg vetelekor.

Textus.

2. Moj. 8. 19. Istennek ujja ez.

Ezek az szok az Ægyptombeli Magusoknak, ördögösőknek, szavai az kiknek neveketis le tette Sz[ent] Pall Apostol 2 Tim 3. 8 mivel meg az eö idejebenis ezek hiresek voltanak, avagy fen forgot ezeknek nevek s emlekezetek, mint az ördögnek hathatos kivalkeppen valo eszközeinek az igassagnak meg gatolásában.

Alkalmatosság szerent es, historia szerent.

vagyon itt az Satannak az Istennek hatalmával valo szemtelen szemben szállasa, es ezen az harczon valo nagy meg szégyenedése es, nagy centuriója meg pedig az maga országában, s birodalmában, az holott leg inkább regnál¹, crejet hatalmat gyakorlotta inkább hogy sem akar mely nemzetben akkor az eg alatt. Ægyptom volt, akkor az ördögnek leg nevezeteseb latrinaja pervatája², az Kiben minden utalatossagot ki mutatta, [egerálta] az mikippen az utan Babylon <...>. Ez az fertelmes ország volt az, az kinek nem volt egy kivalképpen valo Numennye³, Istene, mint egyeb országoknak hanem colluivem omnium Deorum spurcissimorum⁴ [Ezech 8. 10. Ægyptomban tanulta volt azt az Izrael.]. Imadra ez mind azt az utalatossagot, valamit fel tanalt az ördög, hogy annak formajaban imadtassa magát, az melyre nevez in plurali⁵ mint felete nagy samrul ugy szoll az Isten 2 Moj 12 12 az eö Isteneirul. Meg itilem [ugymond] az Ægyptomnak minden Isteneit: ismet 2 Sam 7. 23. az Ægyptomnak Istenci közöttül micsoda feudumja⁶, rabja, vasallusa⁷ volt az ördögnek ez az ország[,] meg teezik ebbul: négy szaz esztendeig lakot az Istennek Ecclesiaja közöttök es, szemek előtt. Ennyi sok üdö alatt az Izraelnek Istenét meg nem esmérte, be nem vette. <...> Egy tisztességes nagy embert egy Urat, egy fő Rendet, egy Papot, egy Deakot nem nevez az Isten az ki az Istennek esmeretit az Ecclesiatul meg tanulta volna enyi sok üdök alatt, (ama kett <...> [Aszszonyi allatokon bábákon kívül 2 Moj. 2. 17. 20] az kik hittek az Izrael Isteneben) csak meg maradtak azon poganysagban superstitioban⁸ az kiben öket az Ecclesia tanalta, annyira meg

¹ ahol leginkább uralkodott

² árnyékszéke

³ neve, nevezettje (olyan valaki, akit megszólíthatott volna, azaz Istene)

⁴ minden moeskos isteneknek a szennyét

⁵ többes számban

⁶ birtoka

⁷ alattvalója

⁸ babonában (elírás van a szóban; helyesen: superstitioban)

vakitotta volt az vilagnak Istene őket hogy az Izrael Istenének dicsőségének semmi sugára be ne hatna szívekben az mint Szentl Pall szoll 2 Cor. 4. 4. Jöttek ugyan sokan ki az Izraellel Ægyptombeliek is de meg jegyzi az Istennek lelke azt is hogy, csak valami colluvis⁹ gaz esőselék szolga rend volt az is az ki ki jött, minden dícsíret nélkül hozza azokatis elő, nem volt semmi tekintetes ember benne[.] azok is az mint nemeltyeknek tezik, kárt tettek osztan az Isten népének is az bornyú öntésben, hogy sem használtak volna [2 Moj. 12 38]. [33/b] Az pogany [...] Izrael ki menetele után imadtak Mojses Tryphon neve alatt, de csak féltekben mint az Romaiak az Foebust¹⁰ az Görögök az faunakat¹¹, hogy ne artsanak nekik.]¹² Ebben az országban volt ez az harc; az holot convictalta¹³, őszve bocsátotta az Isten az maga [ket jó kedves] szolgáját Mojses es Aront, s az ordogis az maga ket nevezetes szolgáját Jannes es Jambrest¹⁴, az melyben ki mutatodot menyire terjedhet az ordog hatalma, es az Istennek hatalmat is, meddig es mennyire követheti s imitalhatya¹⁵. Ehez az harchoz elég tanalhatok¹⁶ hasonlatost mint az Illyes es az Baal papjai között való harczott 1 Kiraly 18 az holotis hasonló szegyennel tert vissza mint itt.

Alkalmatossága.

Th[éológia szerint] való alkalmatossága ez:

Szokása volt ez eleirul fogva az Satannak, hogy mint Isten majma, az Istennek munkait kövesse, majmozza¹⁷ az mennyire tőle lehett, ellenben eő Felsege is szorgalmatosan rea vigyazot arra¹⁸, hogy az maga munkait az Satannak munkaitul mindenkor világosan meg különböztesse. Az Satan az mikor napkeletre akarta magát imadtatni; akkor az Isten az maga Sanctuariumját¹⁹ napnyugat fele paranesolta tetetni. 5 Moj. 17. 1. Erre nevezve keservesen panaszkodik eő Felsege hogy az maga nepe között nemeltyek az eő Felsege Sanctuariumjara hatral fordultanak es arczal pedeg napkelet fele az napra az mint az pogányok. Ezech. 8. 16: Az mikor az Satan az pogányok aldozatiban meg tiltotta az sőt, ellenben az mezet es az kovaszos kenyeret kivanta; akkor az Isten ellenben az mézet minden aldozatokban s minden oblatiokban²⁰ meg tiltotta, s, az kovaszos kenyeret, az sőt peniglen hogy minden aldozatokban s oblatiokban jelen

⁹ gaz, szemét

¹⁰ Foebus (Phoebus = tiszta), Apollón görög isten mellékneve.

¹¹ Fauna vagy Fatua, a római Faunus párja, a mezőn legelő nyájak istene. A szó alakja többes számban is használatos volt.

¹² A lap tetején lévő négysoros betoldás csak töredékesen olvasható.

¹³ társította

¹⁴ Jannes és Jambres, a zsidó hagyomány szerint annak a két egyiptomi varázslónak a neve, akik ellenálltak Mózesnek (2 Móz 7,11;22). Nevükre az Ószövetségben nem történik utalás, az Újszövetségben viszont igen (2 Tim 3,8).

¹⁵ utánozhatja

¹⁶ alig található

¹⁷ utánozza

¹⁸ ügyelt arra

¹⁹ szentélyét

²⁰ ételáldozatokban

legyen, meg parancsolta. Lev: 2. 13. Az mikor az Satan az poganyok aldozariban az vérenek [etelét] mindenek felet meg kívantata; s az aldozatnak egy gödörben hoematatot verét fel nyalta (az mely jele volt annak, hog az ordog <...> az eő Istenetől azt az aldozator jó neven vette[,] akkor az Isten severissime²¹ nagy tilalommal az vért) hogy meg ne egyik[,] meg tiltotta Lev. 17. 10. Az mikor az Satan az Ægyptombelieknek aldozattyokbul az juhok baranyt <...> kost meg tiltotta azért hogy az egi jelt az Ariest²² velek imadtatta: akkor az Isten az maga aldozatiban semmitis gyakrabban nem kívant mint az juhoknak kosoknak baranyoknak meg ötlettetesit. Egy szo [34/a] -val jollehet követte az Satan az Isten rendet, methodussat²³, formajat munkajat sokban, de Isten mindenkor az maga rendeset, hagyományat, s munkait, ugy meg külömböztete; hogy senki azt méltan ördög munkajanak nem mondhatta. Azt mongya maga az Úr I. X²⁴. Az en munkaim tesznek en rolam tanubizonyosagot Janos. 5.²⁵ az az ollyak az mellyeket az ördögnek s Belzebubnak²⁶ s, az természetnek senki méltan s igazan nem tulajdoníthat, hanem vilagosan hordozzak magokkal az jeleket, az mellyekbül meg esmerhetni hogy Isteni munkak.

Summa

Esmeretes es tapasztalható az Isteni munka valaholot jár, forgolódik, titokban, rejtekben, nem cselekszik. Nem dugja rejtí el az Isten az maga munkajat, hogy meg ne esmerhessék; mint amaz ördögös Aszszony az eő hazug Samuellyét Saul király előtt. 1 Sam 28. 12. 13. 14.

Reszenkent

1. az dolog, 2 az Istennek abban ki teező vilagos ereje.

MAGY[ARÁZAT]:

(1) Vagyon itt az ket magusoknak nevek szerent valo emlekezetek. Nagy kivalkepen valo ellenkezések lehetek ezeknek Mojses ellen, hogy az Eclesianak szajabul Mojsesstul fogya Sz[ent] Palig ki nem eset ezeknek nevek, feledékenysegben nem ment. Akkoris uj volt az emlekezetek mint az Satannak az Mihaly Angyallal²⁷ valo hareza[nak

²¹ a legszigorúbban

²² kost (latin)

²³ módszerét

²⁴ Jézus Krisztus (görög kezdőbetűkkel rövidítve, azaz a Krisztus-monogram)

²⁵ pontosan: Ján 5. 36

²⁶ A Baál a föníciaiak és kananeusok egyik természet-istenségét jelenti, melynek a Bibliában többféle megnevezése is szerepel. Baál-Zebub (a legyek Baálja vagy ura) néven Ékronban tisztelték Baált a filiszteusok.

²⁷ Egy töredékesen fennmaradt zsidó legenda szerint az ördög jogot formált Mózes holttestére, mivel embervér tapadt a kezéhez. Az Újszövetségben is történik utalás erre a hagyományra (Júd 9).

emlékeztí] az Mojszes teste felet, az ki akkoris recentis memoria²⁸ volt, mellyet Judas Apostol le irt, mint amazt Sz[ent] Pall. Ebbul az példabül²⁹ hidgyik el azt az Eclesianak mind jo akaroi s mind kivalképpen ellensegi: hogy: ki ki menyit art az Istennek es az Isten népének, avagy mennyit használ az Isten szajaban személy, szam szerent, név szerent, tudva van az az Istennel, nem felejtí azt az Isten el Sid. 6. 10. Egy jo tanacsot ad az Jetrho³⁰ az Mojszesnek[;] 400 esztendő mulvais emlékezetben van Istennel 1 Sam 15. 6[;] az maradékíró³¹ meg emlékezik az Isten, nem akarja az Amalecítakkal együtt el veszszének. Ellenben az meg farat lankat Izrael nepet s meg csapja Amalek, s az seregnek hatullyában teszen valami kárt, 400 esztendő mulvais meg emlékezik Isten rula hogy öket el veszesse 1 Sam 15 2. Egy kis kenetet készit az Maria, buzgosagabul az Úr Jesus fejének meg kenésere, azt igiri eő Felsege valamig az Evangelium hirdettetik ez vilagon az az az mig Eclesia lesz ez földön soha feledékenysegben nem megven. Sz[ent] Math. 26. 13. [34/b] Sokat szolgalt Mojszes Istennek. Istenis halála után, mint igaz hüv szolgajat gyakran emlegeti Az en szolgám az Mojszes[.] Az en szolgám az Mojszes. Jos. 1. Sokat artot ötvös Sandor³² Sz[ent] Pallnak az Evangelium hirdeteseben, meg notalta³³ az Sz[ent] Lelek mikíppen Isten itéleti alá ajanlotta ötöt Sz[ent] Pall. 2 Tim 4. 14. Meg lassatok azért[.] az Isten nepenek ne aresatok ha nem használhattok, mert az sok Eclesia kebeleben <...> lévo Szentek, az kiket sok keppen kesergettetek, fognak tikteket s az Istennek itéleti ala adnak be, halalok orajan, kenszerítvén az Istent arra mint David az eő fiat, hogy el ne feletkezzek arrul az mit eő velek cselekedtetek, hanem vérrel szállieson tikteket az ti koporsotokban.

(2) Vagyon ezek által az Satannak szemtelen szemben szállasa Istennel. El indul az Isteni hatalommal együt hogy az Isteni munkáknak mingyart massat csinallya, az által az Isteni hatalomnak dücsöseget meg homalyosítsa. Szokasa volt ez eleitul fogvan. Az mit Istentül latott, ő is ha tehette azt cselekedte. Az mig Isten maganak Sator, s Templomot nem csinaltatott, neki sem volt in sacris az szent szolgálatban, sem Temploma, sem Satora; [Sub libero aere³⁴ mint <...> Abel Noe Abraham Jacob s tob szentek egész Mojszesig;] mekent az Isten parancsolt Mojszesnek az Sator felöl Salamonnak az Templom felöl ezt ő is mingyart követte, az hantokrul kövekre, az kövekrül oltarokra az oltarokrul Templomokra így hagot fellyeb fellyeb, azutan csinaltatott Ægyptomban Templomot s, kapolnakat az mint Herodotus³⁵ írja [de Templis]³⁶, azutan Janus³⁷ által Olaszországban, Pythius³⁸ által Gorog országban Minervanak, Asiaban Ephesumban

²⁸ élő emlékezet (azaz emlékeztek rá)

²⁹ példabul (elírás)

³⁰ Jetró, Mózes feleségének, Cipporának apja, Midián papja (2 Móz 18,14-24).

³¹ maradékíró

³² Sándor (Alexander), éreműves, aki sok kellemetlenséget okozott Pál apostolnak (2 Tim 4,14).

³³ feljegyezte

³⁴ a szabad ég alatt

³⁵ Hérodotosz, görög történetíró (Kr. e. kb. 484–425), 9 kötetes művében az ókori világ földrajzát és nevezetességeit is leírja.

³⁶ a templomokról

³⁷ Janus, eredeti itáliai isten. A rómaiak a legrégebb, legjelentékenyebb istenként tisztelték, tk. a hadakozás istene is volt. Minden áldozásnál ő kapta az első ajándékot. Rómában az uralkodó neki mutatott be áldozatot.

³⁸ Püthiusz, Nagy Sándor korának neves építész; elsősorban templomokat és síremlékeket épített.

Diannának, Romában Jupiternek, Romulus³⁹ által, Belusnak⁴⁰ Babiloniában azután az Garizim hegyen Manasses által⁴¹, Egyiptomban Osiris⁴² által s az többi. Mikint Achaz mehent meg latta az Damascusi oltart öis mingyart massat csinaltatta [2 Reg. 16: 10, 11.] ugy az Satanis az mit Istentul az Sz[ent] Cultusban latot masat csinaltatta mingyart. Az migh Isten nem parancsolt Abrahamnak az Isak meg aldoztatasa felöl, öis addig abstinealt⁴³ az emberi aldozattól, de mehent⁴⁴ azt meg hallotta, azt az poganyokkal el hiterte hogy Abraham az maga gyermeket meg ölte Istennek [Teremp. 22: v. 1, 2], az-zal kedvet tanalta, öis mingyart az <...> [35/a] poganyoktul azt meg kivanta, (az mint az Agamemnon es Iphigenia⁴⁵ példaja meg mutattya az ki egészen az Abraham <...> és az Jephthe aldozattyanak historiaja) azultatul fogva nagy kímelles nélkül az Religionak színe, protectussa⁴⁶ alatt, öntotta az emberi nemzetnek verét, es az aldozatokbanis semiben ugy nem gyönyörködöt mint az ember vérében Majmonides in Moreh Lib 3 cap. 46.⁴⁷ az mint az Scythaknak, Medusoknak, példajokban meg tezzük, ismer az régi Raczoknak⁴⁸, az kik az raboknak kaponyajabul ittak az ember vért az aldozatokban. <...> Ez az szokas elsöben az Cananeusok között kezdetet, az hol Abraham Isakot meg akarta aldozni, onnet ment ki az Phoeniciaiak közzé, onnan, Gorog országban, s Africaban, es így az egész vilagra ki terjedet [Heidegger Exercitationes]⁴⁹. Ketség kívül igyekezven arra az Satan, hogy ki gyomlalhassa az embereknek szivekbül amaz egyszeri tokelletes Messias aldozattyanak hitit, es remenseget, az mellyel az Messias az emberi nemzetnek bűné-ért meg fogja vala magát aldozni [Janos. 1: 29].<...>

(3) Vagyon immar az Satannak szégyenvallasa az holot ketto vagyon. 1. Minekutanna az veszszőt kigyova változtattak, az vizet vérré változtattak, az földre bekakat hoztanak, es ezeket az nagy dolgokat véghez vittik az mit leg könnyebnek leg kisebbnek tarthatnak itilhetnek vala meg cselekedésre, egy kis tetüt csinálni formálni az földnek porabul [azt nem cselekedhették] ott meg szegyenitit Isten öket, ott meg gatolá öket; elkövetek minden ördögi mestersegeket ceremonijokat⁵⁰, de csak hijaban az kik kegyokat bekakat tudanak formálni vagy elő hozni, azok egy kis tetüt, az mi legkisebb[,] Pharaoh

³⁹ Jupiter főisten kultuszát Rómában hagyományosan összekapcsolták a legendás városalapító, Romulus alakjával.

⁴⁰ Belus/Bel (az istenek atyja, teremtő), a három nagy babiloni istenség egyike. A kánaániaknál és a föníciaiaknál Baál.

⁴¹ 1 Kir 16-17

⁴² Ozirisz, egyiptomi istenség, akit a görögök a hellenizmus korában Dionüszossal azonosítottak.

⁴³ tartózkodott

⁴⁴ mihelyt

⁴⁵ Iphigenia, Agamemnon leánya, akit Artemisz kiengesztelésére a Trója alá készülő görög hadak Aulisz kikötőjében feláldoztak.

⁴⁶ oltalma

⁴⁷ Majmonidesz (Májmóni Mózes), középkori zsidó gondolkodó (1135–1205) *Móré Nivuchim* (Tévelygők útmutatója) című, arabul írt, majd héberre fordított munkájáról van szó.

⁴⁸ A rée a szerbek korabeli megnevezése.

⁴⁹ Heidegger, Johann Heinrich (1633–1698), jelentős 17. századi svájci református teológus, 1659-től a heidelbergi egyetem héber, 1667-től a zürichi egyetem etika professzora. Elfogadta Coccejus szövetség-teológiáját. Az 1670-es évek közepén felkarolta a magyar protestáns gályarab prédikátorok ügyét, kiszabadulásuk után egyengette útjukat. *Exercitationes biblicae...* címmel Züriehben jelent meg kötete 1700-ban. Nagyarai ennek egy korábbi kiadását ismerhette.

⁵⁰ szertartásokat

előtt formalni nem tudanak. Így mutatja meg Isten az maga hatalmának nagyságát sokszor az kicsiny dolgokban, az kik úgy teezik csak semik az embereknek szemeknek lattara de nagyok Isten előtt, mert eő Felsege maximus in minimis[.] Az leg kisseb dolgokbanis leg nagyob. 2. Szegycnt vallottak abbanis az kiben lattarak tryumphalni győzedelmeskedni. Mert az veszszöket kígyova változtattak <...> de hogy az Mojses veszszéetül el ne nyelettessenek vagy kígyójatul[.] azt nem cselekedhették; [35/b] az vizez vére változtathatták, de hogy az vért vízze változtathatták volna azt nem cselekedhették. Az földre bekákat hozhattanak, de hogy azokat az földrül el vethettek volna nem cselekedhették. Mint hogy Apollyon⁵¹ [Jelen. 9: 11.] vesztésnek mestere az Satan az kik az Ægyptombeliéknék büntetésekre veszedelmekre valo volt azt meg cselekedhették; az mi pedig haszonra javokra s könnyebsegekre lett volna abban semit sem. Így akarattyok ellenis segítetik az Isten haragjat, s büntetése neveltik az Ægyptombeliéknék ellenis Pharaho ellen. Akar kicsiny dolog legyen azért, akar nagy az miben szemben szal az Satan az Istennel es az eő hatalmaval de csak el marad az Isten dücsösegetul, es ha az Izrael Istene ellen tamadott fel (hogy az Haman⁵² Felsegegenek szavaival éllyek) Esrh. 6 13. nem vehet erőtt rajta, hanem le kel esni es meg kel szegyenedni annak orczaja előtt.

4. Vagyon immar az Magusoknak, avagy azoknak szajok által, akarattyok ellen lött Confessio, vallas tétel az Istennek hatalmául; az mellyer senki az teremtet allatok közzül nem követhet sem Angyal, sem ördög, sem annak tagjai. Azt mongyak azon csudalkozással: Ez nyilván az Istennek ujja[.] Az az oly munka az mellyet egyedul maga az Isten cselekedhetik csak, mas senki sem. Ez mar nyilván valo dolog, ezt már semmikippen nem tagadhatni, hogy nem Isteni követhetetlen munka. Csak hiaban minden incantationk varaslasunk s az többi mert az Izrael Isteneének dolgaihoz nincsenek hasonlatosok. Valahara kesőre de ugyan csak világossagra jó az igassag, hogy maga az Satanis akarattya ellenis arrul tanubizonysagot teszen. Ez az ereje az igassagnak. Mekent meg lattyak az ördögök az Jesust mingyart kiáltanak s azt mongyak: Te vagy az elő Istennek Fia. Így mekent meg lattya amaz <...> ördögös jövendo mondo leany Sz[ent] Pall es Silast Cselek. 16 17 mingyart fel szoval kiált: Ezek az emberek amaz magassagos Istennek szolgálai az kik nektek az igassagnak uttyat hirdetik. Eddig az magyarazat, fel rött ezclunkra ez az

Tanusagh czekből:

Ugy [36/a] vagyon minden dolgokban, akar eszközök nélkül, akar eszközök által mennyenek végben, de mindazokban munkalodik az Isten: mindazalral kivalképpen gyönyörködik Isten olyan munkakban: az mellyekben oly világoson forog az Istennek keze, hogy valaki azt lattya s rea figyelmez; meg esmerhesse s, meg az Satanis ne tagdhassa hogy ez bizony az Isten ujja, es az Isten ujjanak kegyelmes munkaja. etc.

⁵¹ A görög apollion szó jelentése: vesztő. A Jelenések könyvében a pokol felett uralkodó angyal neve. Héber megfelelője: Abaddon = pusztulás, bukás, mélység (Jób 31,12; 26,6).

⁵² Hamán, Ahasvérus perzsa király minisztere, a zsidók esküdt ellensége (Észt 3, 1-10; 7,7-10).

oka az Tudomanyrak:

ez: Mert ez ilyen <...> munkákban simplicitér, nudó⁵³ meztelen jő es tündöklik ki az Istennek dücsősege ugy hogy senki ahoz semmit nem ragaszthat, senki ahoz semit nem toldhat, senki ahoz semmi közit nem mondhattya⁵⁴ egészen csak az Istene. És. 42⁵⁵ az en dücsőseget semkinek nem adom. Solt. XI 3.⁵⁶ Mikor az hálók elszaggattattanak, mit csinált az igaz? Mint ha mondana: Nem semitis az maga szabadulására az igaz, semit sem tudot munkalodni, csak nézet, csak sohajtót. 2 Chron 20 mint Josaphat, hanem en törtem el az kezivét, az nyilakat, az eő kezekbül én ütöttem ki az hálókat, az mellyeket az Isrentelenek meg verettek volt, en szaggattam el, en Isten az ki az magassagban lakom. 2 Chron 20 17 Ti ne harzollyatok csak allyatok veszteg es nézzetek mert az Jehova maga harzol ma ti erettetek. Ésa. 63. 3. Ezt en egyedül cselekedtem es az nepemnek fiai között senki en velem nem volt. [Mikor az Isten eszközök által, munkalodik, akkor az Isten keze mint egy bé vagon fedezve velata manus⁵⁷, az külső eszközökkel; de mikor eszközöknek közbe vetese nélkül munkalodik az Isten, akkor az Istennek keze meztelen es ki vonva vagonis inkább meg laezik.]

Ez pedig mar bizonyos Casusokban⁵⁸ világossagra jő:

1. in statu desperato⁵⁹. Mikor az ember utolsó igyre jut, mikor oly veszedelemben esik, az melybül se maga se mas emberi mód szerént ötet ki nem szabadithattya [mint az Apostolokis 2 Cor. 1: 8. 9.]. Az mikor mindenekrül el hagyattatik, minden emberi remenségtül meg fosztatik, minden szabadulására való eszközökben meg esalatik, hanya veti szeméit jobbra, balra, hegyekre, völgyekre, sehol sincsen sem remenség, az ellenseg előtte vagon, az halal előtte vagon, nem szaladhat nem fúthat [Exod. 14: v 8-10, 13, 14.] bé zarlattak⁶⁰ utak ajtok. Nincs sohol⁶¹ szabadulas. Minden felöl környül vettik ellensegi elete es halala között csak egy lepes sines. Nincs mar seminek helye hanem csak az fohaszkodásnak: Ilyen casusban mikor Isten rendkivül szabadulast mutat, ez igazan s nyilván Isteni munka Certe hic est digitus Dei ez bizony az Isten ujja, mert ez ilyen casusban⁶² senki az Istenfelő emberrel jól nem tehet hanem csak az egy elő Isten mivel ebben az igyben egyedül csak az Istenre marad az Istenfelő ember. [36/b] Ha meg szabadul ilyen casusban, egészszen es tökellelesen Istene az dücsőség csak mert azt mondhattya ilyen Casusaban az Sz[ent] Pallal 2 Tim 4. 16. Az Isten nekik ne tulajdonicsa. De mindenek (meg az jó akaróimis) el hadtanak engemet nem volt en velem senki, <...> [csak] az egy elő Isten volt en velem az erősitet meg, az vigasztalt meg az szabaditot meg az orozlanynak szajabul. [2 Tim. 4: 16]. Ilyen szomorú casus-

⁵³ a maga egyszerűségében

⁵⁴ senki sem sajátíthatja ki

⁵⁵ pontosabban: És 42, 8

⁵⁶ Ez a bibliai utalás a következő mondat lelőhelyére utal.

⁵⁷ befedező kéz

⁵⁸ bizonyos esetekben

⁵⁹ reménytelen helyzetben

⁶⁰ bezárattak

⁶¹ sehol

⁶² ilyen helyzetben

ban vala David 1 Sam 24. Saul miatt. Utanna indul Saul az Izraelnek ezereivel pusztakról pusztákra, hegyekről hegyekre, keresik vadasszák mint az fogoly madarat, űzik kergetik. Az Zípheusok⁶³ el arulják itt vagyon, amaz hegyen vagyon s. a. tobbi. Rea akadnak az Saul vérezi űzik kergetik, meg előzik, s körös körül veszik, be kerítik, mint az vadat az haloban[,] az hegynek egyik oldalán az Saul seregei, másik oldalán David mikor szinten már erőleg érne, es ugy gondolkoznak az Saul[,] mar Isten kezében adta hogy el vessesse[,] akkor hirtelen preter omnem spem et expectationem minden emberi gondolat, remenség, varakozas felet hir jű: Az Philisteusok be ütöttek az orszagban, azért terj meg hamar [1 Sam. 23: v 24 - 28] mas az dolog. Ugy tére meg az Saul, mint egy horoggal vissza rántá az Isten, es az David lelket mint az madarat az madarasz toribül meg szabadeta. Errul az szomorú casussarul irta az 142 Soltart az mellyben minden utolsó igyre jutot extrémusban⁶⁴ forgo leleknek panaszi fohaszkodasi szivbeli fajdalmi le vadnak réve. Ez igazan Istennek fajja. <...>

2. In <...> casu inopinato⁶⁵: Mikor minden remenség varakozas felet jo az szabaditas⁶⁶, az mikor már életünk felöl le töttük remenségünket, hanem halalhoz kiszittyük magunkat. Ingyen nemis gondolkoznunk arról hogy mar lehessen szabadulasunk közel van mar az ora. Illyen casusban vala az szegény Peter Cselek. 12. Meg fogjak az szegény Petert[,] az tömlőcz fenekére vetik, meg sententiazzak⁶⁷. Az nép kivannya halalat mint az Jacabet⁶⁸. Herodesis haragszik rea. Holnap Husvet napja leszen. Mehent⁶⁹ virrad[,] hogy mingyart ki vigyük halalra, el vegeztik. Nincs senki atyafiai, barati közzul mellette. Mind el futottak el szeledtek. De ha jelen volnanakis senki sem hasznot nem remél. Ninesen senki az ki instállyon⁷⁰, forgologyik szabadulasaban. [37/a] De ha volnais nines haszna. Az mitt Herodes, az kiraly s az Jerusalembeli nagy tanaes el vegezet nem változik az meg, maga az tömlőcz feneken vagyon kettős lancel meg kötötetet. Kett felöl őrzök fekusznak mellette, mindenikhez lancel kötötetet. Az tömlőcz mély, az tömlőcz ajataja be zarolatot erőssen. Az tömlőcz előtis sok az őrző. Maga az tömlőcz tarto vigyáz, halálra valo rabja vagyon. Eletevel fejevel jadezik, ha meg nem őrzi [Az uezákon sok az Strasa⁷¹. Az varos kapujai előt <...>]. Immar Szombath este vagyon. Csak egy cezaka van már elete s halála között; Illyen állapotban imádkozik fohaszkodik: Istenre bizza magát, halálához készül, le fekszik, avagy az nagy hitt miat, avagy az nagy szomorúsag miatt, <...> avagy mind az kettő miatt el alszik mint Jonas az tengeri veszely között [Jon. 1: 5.]. Mennynek földnek Istene, illyen állapotban quae spes, miesoda remenség lehet? [emberi mod szerent] nines semmi. <...> Mit cselekszik hat <...> az Isten? El küldi azon cezaka Angyalat. Nagy világosság tamad az tömlőcz feneken. Az őrzök mind alusznak. Isten mély álmat boesat reájok. Az Petert az Angyal fel költi, [az lancelok rula el olvad-

⁶³ Zif városának és a mellette elterülő pusztaságnak a lakói a zifensok. Ide menekült Dávid Saul elől (1 Sam 23,14-26; 26,1-2).

⁶⁴ végső veszedelemben

⁶⁵ Váratlan helyzetben

⁶⁶ jó, azaz jön a szabadítás

⁶⁷ elítélik

⁶⁸ Jakab, János apostol testvére (maga is apostol), akit I. Herodes Agrippa megöletett (Apcsel 12,2).

⁶⁹ mihelyt

⁷⁰ kérjen, könyörögjön

⁷¹ őrség

nak, le szakadoznak,] fel öltözteti. Saruját vele fel vonatrya, övit fel körteti palastyat rea veteti. Csudalkozik Peter. Nem tuya mi dolog, követi mindazaltal az Angyalt. Az tömlöcz ajataja meg nyilik. Az örzök alusznak. Az tömlöcz tartois alszik. <...> Altal megyen az egyyk Strásan, altal megyen az masikonis. Az varos kapujaig el érnck. Az nagy vas kapuis meg nyilik. Ki viszi az hostaczb⁷² [;] mikor immar jo meszse vitte az varostul az hol mar bátorsága lehet mint Zóárban Lothnak [Terem. 19: v 21, 22, 23.] akkor osztan el tünik töle. Az ki ezeket lattya es, olvassa hallya kiesoda az az ki Peter Apostol felöl ugy gondolkozhatik hogy ilyen utolsó veszedelmébül meg szabadulhatot volna? S Az ki ilyen állapottyaban lenni latta s tudta ki volt az ki azt remelhetete volna emberí mod szerent hogy valaha Peter meg szabadull? hogy ennyi halálok kozzül ennyi hoheri kozzül, ennyi lanczok, esincerek⁷³ kozzül, ennyi Strasak örzök s vitezek kozzül hogy valaha meg szabadullyon? [37/b] Szabadulasanak obstaculuma akadállya Herodes, az Jerusalembeli Nagy Tanaes, az egész nep, az Papok, az Irastudok az Levitak, az Urak, az köz nep, az Tomlöcz, az lanczok az örzök az tömlöcz erős ajtaja, az kin allo örzök az tömlöcz tarto, az az uczakon⁷⁴ levő egynehany rendbeli Strásák, az varos erős kapuja az nagy vas kapu s az többi; Hogy ezeken az szamtalan akadályokon altal mehessen az halálra sententiaztatot⁷⁵ [;] holnap executiora⁷⁶ menendo Peter ki gondolhatta s remelhetete volna valaha? Soha sem. De nézd meg mint gyönyörködik az Isten azokban az munkakban az holort az maga uija világoson forog. Ezt az szamtalan akadalyt az Isteni hatalom mind felül <...> multa s haladta, ezt az sok halalt életre fordította, ezt az sok Strasat örzöt hoherit mind meg vakította el alutotta⁷⁷ erzekenysegetül meg fosztotta, az sok erősseger tömlöczöket Strasakat kapukat meg nyitotta,] egy szoval mindeneket ugy disponalt⁷⁸ az Isteni szabadító ero mint ha az tömlöcz, az lanczok, az örzö vitezek az tömlöcz tartó, az vitezek, az Strasak, az vas kapu öszve beszéltek es, öszve eskuttenek volna ex compacto⁷⁹, vegezeshül, tanaeshül, az Isten kedves szolgajanak az Peternek szabadulasara. Certe hic digitus Dei. Ez bizony Isten uija munkaja volt. Meg cselekedhetete volna Isten hogy Angyalanak parancsolt volna az tömlöczbül, az mint ki hozta[,] mingyart vette s ragadta volna az tanítványok szállására, de azért akarta ennyi akadallyokon altal venni, hogy meg tessék, hogy Isten nem egyszer, hanem tiszszer is szabaditt meg mikor az veszedelemnek nagysaga utolsó szükseg ugy kivanya Istentül. Nem oka nélkül csudalkozik azért maga Peter Cselek. 12, 11. [s, azt mongya:] most esmerém hogy az én Istenem el küldte Angyalat es meg szabaditot engemet az Herodes kezébül, es, az egész Jerusalembeli nepnek verenfolyt kivansagatul s varakozasatul. [v 11.] És az mint az szo tartya akkor tére Peter magához, avagy akkor lön Peter ő maga az ki volt az az, ki ment volt magabul⁸⁰ az Apostol az nagy csudalkozasnak miatta hanem akkor recolligalta magát⁸¹ [akkor tert magához]. Meg ismertem az Istennek rendkivul valo

⁷² külső városba (német: Hofstadt)

⁷³ nyakvasak (tájnyelvi)

⁷⁴ az uczakon (elírás)

⁷⁵ halálra ítéltetett

⁷⁶ kivégzésre

⁷⁷ elaltatta

⁷⁸ rendelt

⁷⁹ megegyezés szerint

⁸⁰ magánkívül volt

⁸¹ összeszedte magát

szabadéatasat. Hic certe digitus Dei. Ez az ilyen casus⁸² bizony az Isten dolga. Ilyen szabadulása volt az Isten nepenekis Babyloniabul 70 esztendőök után úgy hogy be tölt szája [38/a] nevecseggel s vidamsaggal s azt mondotta, mind eö s mind az körülötte valo pogányok az kik szemlelték az Urnak szabadítását: Ez bizony az Isten dolga. Solt. 126.

3. In casu ex auditionis precum.⁸³ Mikor az Isten imacsagunkat úgy el fogadgya tülünk, hogy; még oly moddal el sem végezhetünk imacsagunkat, mar jó az valasz Istentül s nem csak jó pedég hanem az mely formában be adtuk Istennek imacsagunkat azon formában hallgattya meg eö Felsege; es az mely jeleket tettünk magunknak (az mellyekbül bizonyosok legyünk imacsagunknak meg hallgattatasa felöl) azokat az jeleketis mind be tölti Isten szemünknek lattara, ez ilyen casus igazan Istennek uja, meg nyughattunk ilyenkor rajta hogy szereti Isten mind imacságunkat, s mind igyekezettünk, s szandekinkatt. Így jara Eliezer 1 Moj. 24. Meg áll egy város alatt egy kutnal Eliezer estve fele es imadkozik hogy Isten szandekában boldogicsa: többi közöt azon kerü Istenét, es, jelt teszen; az mely leány az város leányi közzül örömet ad kétesere innya es azomban az eö reveinekis az legyen az az kir Isten az eö uranak fának rendelt felesegül. v 14. 15. Mint lesz az dolog? v. 15 meg el sem vegezhetette imadeságát hat ju egy szép leány az kuthoz es merít, mehent szöll neki Eliezer, míngyart örömet le bocsattya vedret merítő edenyer vallául, innya ad s <...> mind magának mind reveinek. v 21. azt mongya az Sz[ent] historia: csudalkozott Elizer⁸⁴ magában rajta mikippen telnek be az dolgok azok szerent az jelek szerent valamint Istennek imacsagában fel törté volt. Nezzétek meg: Hogy akkor estve Rebeka el nem maradt hanem víz meríteni ki jött: hogy leg elől jött az városnak minden leányi közzül; hogy nem mas jött hanem az Bethuel leánya, az ki Abraham atyafia vala, Nachor fia, az ki felöl erőssen paranesolt volt Abraham Elizernek: hogy szép volt[,] szűz volt hogy örömet míngyart fogadta az Eliezer szavat, hogy Atya szallasara hijja invitallya s az többi[:] ezek önnön magokban csak történet szerent valo dolgok voltak: de az Istennek szent bölcsessege az ki Rebekát Isaknak rendeltre volt, az rakta, disponalta⁸⁵ ezeket az jeleket úgy hogy egymás után sponte⁸⁶ folyanak, s, Elizernek elmejében szajában eö Felsege adta az imacsagnak szavat hogy olyan forman imadkozik, es azokat az jeleket kerje imacsagában es nem masokat. Certe hic est digitus Dei. [38/b] Ez bizony Isten ujjal[,] az melyet meg ésmérven Eliezer v. 15 alazatos halaadással meg köszöni Istennek, hogy imacsagát meg halgatta es arrul evideratér⁸⁷ tudósította, es dolgaiban es, fel vött úttában boldogította. 26, 24.

4. Ilyen casus azis: mikor valamit fel teszünk de semiben elő nem mehetünk, sövenyt fon Isten előnkben mindenütt akar mely fele fordicsuk magunkat elmeinket gondolátinkat mindenut csak az sok ezer akadolyokkal talalközünk öszve, [Solt. 142: 4, 5, 6.] egyszer osztan meg fordul az Isten joakarattyának szele. s fű az mi vitorlainkra[,] akkor osztan valamit meg próbálunk kisírtünk mind succedal⁸⁸ mindenek segítik dol-

⁸² az ilyen eset

⁸³ az ima meghallgatása esetén

⁸⁴ Eliezer (elírás)

⁸⁵ rendezte

⁸⁶ természetes módon

⁸⁷ nyilvánvaló módon

⁸⁸ sikerül

gunkat, úgy teezik az ég és az föld mind favealnak⁸⁹, és az minden szelek conjuraltak össze esküttének az mi szerencsésnek és, boldogulásunknak sajkájának elő mozditására. Hic certe digitus Dei. Ez bizony Isten uja. Ilyen állapotja volt Davidnak, Királyságot ígér Isten neki, Samuel Propheta felis kéri, azonban nihil minus⁹⁰. Semitul sínes tavulyab mint attul. Mint az sűrű meg számlalhatatlan tengeri habok úgy tamadnak fel ellene minden felől az sok ezer s meg ezer akadályok, az kik meszsze vetik attul az mit az Isten és az Samuel elő neki ígért. Ki mutatattya magát ugyan ottan, ottan per intervalla⁹¹, az Istennek fölöle való tanácsa, s felis emelkedik neha, neha, az Isten tanácsa s az Samuel igireti által, az ő szerencsejének, következendő boldogságnak köve, mint az Sysyphus köve⁹², de ismer mennel fellyeb emelkedik, annal inkább az szerencsetlenségnek melységében ottan ottan bé esik. Hol közeleb hol tavulyab, hol fellyeb, s hol alab. Mindezekkel pedig az akadályokkal, tiz egész esztendőök alatt tusakodik. Anyira jut végre hogy felejtse az királyságot, csak élete maradhasson meg. Ingyen mar királyságarul nemis gondolkozik, sőt kettőségben hívja nyomoruságában az Samuel szavaitis Solt 116. v 11. Bizonyára hazugok minden emberek az az: hazuldot Samuelis mikor nekem királyságot ígért, mert ime nem királyság hanem halál jár az en szemeim előtt: Ilyen siralmas állapotja volt Davidnak tiz esztendeig. De nézd meg azutan mivel Isten igiretiben változhatatlan, meg fordula az Isten irgalmasságnak szele. El vesze Saull. Azutan osztan mindenek [39/a] favealnak⁹³ neki, sírnek, futnak, hamarkodnak, mindenek arra az czeletra, az melyet az Isten rendelt volt Davidnak boldogságra. Az ég és az föld mind faveall neki, El jenek az Izraelnek minden nemzetsegi, el jo Joab Abner, az Saul haza, az Benjaminitak és az kik az előtt ellensegi voltanakis reverentiával⁹⁴ mint Istennek Messiasat⁹⁵ köszöntik, jót kívannak neki [az Amasa szavaival:] 1 Chron 12 16 17. 18. Bekesség teneked Bekesség teneked, mert az Isten vagyon teveled: Ebben az casusban mar azt mondhatta David. Certe hic digitus Dei. Ez bizony Istennek uja.

5. Utolszor ilyen casus azis, az mi ellensegünkre nevez mikor Isten 1. az mi ellensegünket minden erőnk s fegyverünk nélkül veri meg, mint Pharaot Izrael szeme lattara. [2 Mój 14. 13.] 2. mikor minket csak külön allit Isten, az mi ellensegünket egymással össze vesztí[,] őket egymással le vagattya mint az Midianitakat Gedeon előtt; [Bír. 7: 20, 21, 22.] Moabitakat Amonitakat az Seir hegyen lakozokat Josaphat előtt 2 Chron. 20 Egy számtalan nepben meg nem maradt elctben úgy le vagatta Isten őket egymással v 24. Digitus Dei. 3. Mikor hirtelen meg remíti Isten őket panico timore⁹⁶ minden igaz ok nélkül meg remülnek el futnak. Így cselekvék Isten az David ellensegivel az Philisteusokkal, valami szeler ramaszt Isten az szeder faknak agait vele meg indittya, meg remülnek az Philisteusok s mög futamodnak. 2 Sam 5. 24. az mint az Isten mondta volt: Ne meny szemben vellek mert nagy kar esik nepedben hanem hatul kerüld meg

⁸⁹ kedvelnek

⁹⁰ semmi nincs tőle távolabb (esonka idézet)

⁹¹ olykor-olykor

⁹² Sziszüphosz, görög mondai hős, akit gonoszsága miatt azzal büntettek az istenek, hogy az alvilágban egy sziklát kellett egy hegy tetejére felhengerítenie, amely azonban ismételtelen visszagurult. Sziszüphosz köve itt a prédikáció szövegében mint a hiábavaló emberi törekvés jelképe szerepel.

⁹³ kedveznek

⁹⁴ tisztelettel

⁹⁵ mint Istennek felkentjét

⁹⁶ páni félelemben

őket mikor az szederfak tetejen zugast hallasz akkor meny reajok mert akkor meg remülnek, az Isten leszen te veled. 4. Ugyis lött: amaz ígret szerent Lev. 28.⁹⁷ az levelnek zördületetűlis meg ijednek. Illyen casus 2 Reg. 7. 4 lött Samaria alattis az Syrusokon⁹⁸. Mind ezek Istennek ujjai munkái, ez ilyenekben gyönyörködik az Isten.

Hasznai.

1. Ha így vagyon. Tehat Atheus⁹⁹ az az ki az Istennek ujját effele dolgokban meg nem akarja esmerni. Nem keresztyénhez hanem Atheushoz illendo szo hát az, ha igaz az mitt Adrianus¹⁰⁰ felől írnak hogy mondotta volna: Trajectum me plantavit. Lovanium irrigavit Caesar dedit incrementum. [El hagyta az Istennek ujját munkáját az melyre nevezte mar ala veti helyesen. Azert az Isten itt semmit nem cselekedett.] <...> Trajectum¹⁰¹ szült plantalt ez vilagra. Lovanium¹⁰² öntözöt. Az Csaszar adot nevedest: Azert az Isten itt semit sem cselekedett. Atheus az az ki ha életének kezdetit folyasat incrementumar¹⁰³ meg nezi, ha sokban az Istennek vilagos ujját [39/b] [maga körül] nem tapasztallya.

2. Nagy vigasztalastul fosztja meg az oly ember magat, az ki Istennek ujjára nem vigyaz, mert az olyan nem tudja, Isten vane vele vagy nincs, es ha van mikor van s mikor nincs: Azert parancsollya erős parancsolattal Samuel Saulnak 1 Sam 10. 7. vigyazzon azokra az munkakra maga körül az melyekben az Isten ujjá vilagoson forog¹⁰⁴, ha azok rea telnek¹⁰⁵ s azokat eszeben veheti maga körül, higye el, s, nyugogyik meg benne hogy vele vagyon es leszen az Isten.

3. Ha Isten így gyönyörködik effele munkakban, nagy vetek hatt keresztül allani az olyan munkakban, az melyekben vilagosan forog az Isten ujjá. Ez az Gamaliel¹⁰⁶ diésiretes tanácsa. Az Isten ujjá keze karja tanácsa ellen fel ne tamagyatok, hogy Istennel ne harezolliatok Csel. 5. 38.

4. Az mi minkett illet es eddig valo hadakozasunkat s Taborozasunkat. Azt nem tagadhattyuk hogy Isten ujjá forgot ekkediglen dolgunkban. (1) Nem ada Isten meg indulásunkor semi oly szomorú jelt, az melyből eszünkben vehettük volna azt, hogy Isten tellyességgel im proballya nem akarja igyekezertünkert. sört az az nagy kedveség az Porta előtt az melyet az Porta Leveli¹⁰⁷ mutatának ki indulásunkor ugy tecczik nem volt ros jel. Mert nincs oly Monarcha¹⁰⁸, az ki örömet nem vette volna az Portának azt az maga ajánlatat s, azokat az Levelket az melyekkel nekünk magat ajánlotta. Az

⁹⁷ Téves bibliai jelzet, ugyanis Mózes harmadik könyvének csak 27 fejezete van.

⁹⁸ szíriaiakon (arámokon)

⁹⁹ istentelen

¹⁰⁰ Több Adorján (Hadrianus) nevű személyiséget ismer a történelem; nem világos, hogy Nagyarri kire gondol.

¹⁰¹ Utrecht, holland város

¹⁰² Leuven, belga város

¹⁰³ növekedését

¹⁰⁴ figyelje azokat a jeleket maga körül, amelyekben Isten ujját lehet felismerni

¹⁰⁵ ha azok beteljesednek rajta

¹⁰⁶ Gamaliel, tekintélyes farizeus, akinél ifjúkorában Pál apostol is tanult (Apcsel 22.3).

¹⁰⁷ Utalás a hadjáratot megelőző diplomáciai levélváltásra a török Portával.

¹⁰⁸ uralkodó

kikhez hasonlókat egy Fejedelemségis Erdelyben meg soha nem küldött. Mincképp az kiknek üstökünk az Török kezében vagyunk¹⁰⁹ ezt is jó jelnek kel tartanunk. (2) azután meg indulásunk után mint Josueának Jerichot¹¹⁰ az első erős vég varat Canahannak minden vér nélkül úgy mincképp Magyarországnak első erősséget Bösörmenyt¹¹¹ kezünkben ada Isten. [majd minden verünk nélkül] Ez sem volt Isten ujsa nélkül mert az micsoda verenfolyt város vala ez, magát meg nem adgya vala. Keresztyenségből, hanem egy Asszonyi allator tamasztá Isten az ki holmi lepedőket varra öszve ki dúga az Törönyből, azzal vesze esze az vitezleő népnek, nem tudvan mi dolog, s úgy ada Isten kezünkben.¹¹² (3) Azután el jöve az nemet tabor mellenk az Rakamaszi sanczban¹¹³, lakek vagy egy hetig mellenk [40/a], egy hajnalban rendelt seregekben reánk kiis indula, az mely ha akkor reánk jü vala, jöllehet sokan voltunk de az mely egyenetlenek voltunk nem tudva mint lesz vala az dolog, de Isten egy hirrel őket meg retente, vissza terenek egy ezeka minden sip trombita Dobszo nélkül mellőlünk el futanak¹¹⁴. Ez sem volt Isten ujsa nélkül. (4) azután az erős helyetis kezünkben ada Isten olykor az mikor mar gondolkozásokkal valánk úgy azt mondhattuk Titussal¹¹⁵ ha szabad nagy dolgokhoz kicsinyeket hasonlítani: Cum Deo pugnávimus¹¹⁶, meg eddig mind Istennel együtt harcoltunk. Ez sem volt Isten ujsa nélkül. Meg eddig azért minden dolgaink jól folytanak, Isten reszerül nem volt sem hatra maradas, ezután sem lesz, csak az mi részünkről ne legyen.] De Felerte igen felek en az emberekről az kik az Isten ujsának ellene vetik magokat, labat vetnek az Isten munkájának hogy elő ne mehessen. Szereti az Isten az maga munkáját; azért hogy masnak nem tezik el sem bontya, de ha el bontya jaj [annak] az ki miatt el bontya. Mikor Isten az maga népet Egyiptomból ki hozta hanem Attyafiaikat tett az népnek eleiben Aront Mojsest es Mariat¹¹⁷, hogy az attyafiságnak kötelivel öszve kottetven, egymás között valo viszszaalkodással kart ne tennenek az Isten népében: Titketet is ki hiva Isten hazátokból, kerten harman az kik nagyok s nevezetesek vadtok ez dologban ennek az népnek eleiben téve, <...> azért cselekedte elő Felsege hogy egymás Attyafiai legyetek, egymás között valo viszszaalkodással az Isten népének ne ársatok. Oh vajha nem artanatok! Jól lenne az mi dolgunk. De atul felek sokat fogtok artani. Csak eddigis mennyit artottatok! Ha minden orszag az mely magában meg hasonlik el vesz az mint az igazságnak szaja az Ur I. X. mongya: [Matth. 12: v 25.] mit tudok egyebet mondani az magában meg hasonlott Tabor felől is egyebet ha nem: annakis el kel veszni ha Isten rajta nem könyörüll. Mikor az Belgak az anglusokkal csataztanak¹¹⁸ [;] mindenik tenger mellyéki nemzetségh, penzt verettenek az Belgak,

¹⁰⁹ vagyon (elírás)

¹¹⁰ Jerikó bevétele: Józ 6.

¹¹¹ Az 1681. évi hadjárat egyik célja Bösörmeny (ma Hajdúbösörmeny) bevétele volt.

¹¹² Ez az epizód emlékeztet Jerikó megvételére: ott egy parázna asszony, Ráháb kötélhágcsón bocsátotta le a zsidó kémeket a vár ablakából.

¹¹³ rakamazi árok

¹¹⁴ Nagyar itt a Bösörmeny bevétele utáni egyenetlenségekre utal (lásd fentebb!).

¹¹⁵ Titus Flavius (41–81), római hadvezér és császár mondása.

¹¹⁶ Istennel harcoltunk

¹¹⁷ Miriám, Mózes és Áron lánytestvére. Ő mentette meg a gyermek Mózeset (2 Móz 2,4. 7. 8). Érdekes és szokatlan, hogy Nagyar itt a név újszövetségi alakját (Mária) használja.

¹¹⁸ A 17. század közepén Hollandia gyors gazdasági föllendülése miatt került összeütközésbe Angliával. A Cromwell által kiadott *Act of Navigation* miatt kirobbant háborúban Hollandia vereséget szenvedett (1653).

es egy tengert rea, s abban kett töredékény öszve ütözni akaro fazekat, s azt irak felül reaja: Si collidimur frangimur [.] Ha öszve ütözünk egymas miat el romlunk. [40/b] Nines ennel semmi igazab. Nem volt meg nekünk Isten jo voltabul külsö ellensegünk az ki minekünk arthatot volna, hanem magunk voltunk mi magunknak ellensegi. Az Istenfelö David Taborában adot volt Isten két nagy nevezetes embereket Abnert[.] Joabot¹¹⁹. Az David dolgai igaz dolog[,] jól folytanak, [Joab alattis] de ha ez az ket nagy ember egymas közt meg alkusznaq vala az David dolgai sokkal jobban s boldogul, hamarab, folytanak volna. De addig nyughatatlankodanak mind az ketten míg egymast el veszteq s el rontak az kiknek egymas közt valo visszalkodasan keservesen sira az David. Azert intelk az Jesus Xtus¹²⁰ szerelmere, s, ö benne valo egygyességre benneteket, legyetek egyesek, ha semmiert masért egymast nem szeretitekis, bar csak ebben hogy mindenitek Istennek eszköze az szent dologban, egyeztetek meg[,] simultassal¹²¹; es visszalkodással az Isten ujjanak gátot ne csinallyatok, had mennyen elö az Isten el kezdet munkaja. Ne reszesüllyön azért az ti dücsösegetek effele dolgokban, es ez ilyen tanacsba ne mennyen be az ti lelketek. <...> 1. Moj. 49. 6. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Ez a prédikáció Nagyari feljegyzése szerint Kálló várának megvétele (szeptember 25.) után, azaz szeptember 28-án, vasárnap hangzott el. Ezekben a napokban volt némi egyenetlenség a táborban. Böszörmény bevétele (szeptember 13.) után az egyesített sereg ugyanis kettévált. Apafi engedélyével Thököly kurucái Rakamaz felé indultak, hogy a várható osztrák támadás ellen fedezzék a főereget. Teleki Mihály azonban visszarendelte őket Kálló alá. Teleki szándéka különben Kálló megvétele körül nem volt egyértelmű. Véraldozatot nemigen akart hozni, s attól is félt, hogy ha be is veszi a várat, talán nem tudja később megtartani. Kétségei a győzelem után sem szűntek meg.

Nagyari József Kálló alatti beszéde tükrözi ezt a bizonytalanságot, hiszen a prédikáció befejező soraiiban megegyezésre hívja fel „a ket nagy ember”-t. Amint a textus is jelzi, Nagyari isteni jelt lát a győzelemben. Ezt hangsúlyozza azzal is, hogy textusa háttérben nem valamilyen öszövetségi győzelmi esemény áll, hanem azoknak a városiakoknak a szavair idézi, akiker a fáraó a harmadik egyiptomi csapás ellensúlyozására kért föl: „A bötsckis hasonlatos-képpen tselekedének az ö varáslások által hogy tetveket hoznának-ki a földből; de nem mivelheték: Valának azért tetvek az emberekbén és a barmokban. Mondának azért a böltsek Faraónak: Isteni hatalom ez.” (2 Móz 8, 18-19). Az egyiptomi varázslók tehát belátják, hogy nagyobb erővel állnak szemben, azaz itt az ellenfél tesz vallást Isten hatalmáról.

¹¹⁹ Ábner, Saul unokatestvére és hadvezére. Később Dávid mellé állt, de Jóáb megölte, s így Jóáb lett Dávid király első tisztje (2 Sám 2,8-9).

¹²⁰ Krisztus (az első szótag rövidítve a görög kezdőbetűvel)

¹²¹ ellenkezéssel

[41/a] HA'TODIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

Textus.

Jos. 10. 42. Mind ezeket az Kiralyokat es ezeknek földöket meg veve Josue egy uttal (vagy egy rendben), mert az Jehovah Izraelnek Istene hadakozik vala az Izraelért.

Ezek az szok nem Josue szavai maga felől, hanem az Josue dolgait le irtó historicusnak szavai. Vagyon ez Kőnyvben mint egy hetven esztendőknék forgasa alatt lett dolgoknak le írása az Izraelben. Az első XII Caputokban¹ mikippen foglalta el Josue az földet az poganyoktul az irtatik le. Az következő caputokban, mikint osztotta el az tizenket nemzetség között. Ki írta ezt az Kőnyvet nem oly vilagos. Talam ezt s, az Bírak s Ruth könyvét Samuel írta, az ki Moyses utan első Prophetának nevezetik. Cselek 3. 24. Irhatta pedég ezt az akkoron fen forgo kezzül keze adatatot traditiobul², közönseges haszonra le tetetet jegyzesekből, Archivumokból³ mindenek felet melle jamlván az Sz[ent] Leleknek igazgatasa, hogy ezekben ne aberrallyon⁴ meg ne verkezzenek, s meg ne botollyik. Így írta le Moyses is az eő előtte való egynehány száz esztendőknék historiajat, az mint az első caputokban levő sok Genealógiak⁵ errül tanubizonyosagot tesznek, egybe vetven az Sz[ent] Mathe Sz[ent] Lukacs Nemzetségrül való Tablaival az mellyek Archivumokban le voltak teve az Sido Ecclesianal[,] onnan vettek az Évangelistak.

[.....]

[48/b] Utolszor. Az mi minket iller ekkediglen ennyi üdö alar elég boldogul mentünk elő, mert Isten hadakozot mellettünk. Es ha akartuk volna eddig több dolgotis veghez vitt volna Isten altalunk. Legyünk azért azok s olyanok, [49/a] minimüeknek kell lennünk, Istenis mellettünk leszen, s hadakozik erettünk 5. Moj. 20. 19. Meg parancsolta Isten az Izraelnek az mely varost meg veszen, az gyümölcs fakat körülötte ki ne vagja. Mit itültek s gondoltok emberek, ha csak az elő s gyümölcsöző fatis nem ssabad volt le vagni[,] szabade tinektek az sok szep varosokat az mi nagyub Templomokat rübbil ki egetni es ki egetetni. Könnyü volna az nepet meg zabolazni csak akarnátok, de tisztessesag becsület az embereknek, de ugyan örömmel s nevetessel szemlellyük ha varosoknak s Templomoknak fel menő füstit larryuk, mint ha nagy Martialis virtus vol-

¹ Az első 12 fejezetben

² átörökített írásokból

³ régi feljegyzésekből

⁴ el ne tévelyedjék

⁵ nemzetségtáblázatok (családfák)

na⁶ Templomot fel gyujtani: mikor mi imadkozunk az Sator előtt⁷, előttünkis füst, hatunk megetis füst, hogy gondollyatok azt hogy az Templomoknak, városoknak, akoluknak⁸ füst között <...> menne fel az mi imacsagunknak füst Isteneleiben. Felyhöt csinálnak azok, hogy az mi aldozatinknak füst ne mehessen Isteneleiben, hanem az föld színin csak el terüllyön. Hagyunk békét effeleknek[,] job rendben <...> vegyuk dolgainkat, az nyomorult Hazat az kinek szabadulására jöttünk, ne puszticsuk jobbanis az mint el pusztult. Ne atkoztassuk magunkat[,] anekulis eleg atkatul felherünk Istennek. In timore Domini azért Istenelemben jarjunk az Urnak munkajaban, hogy mellettünk legyen es hadakozzik mi erettünk. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Kálló bevétele után Apafi Mihály Szatmár felé irányította hadait. Thököly viszont át akart kelni a Tiszán, hogy Felső-Magyarország várait felszabadítsa. A diplomáciai tárgyalások után Apafi az eszedi táborból szentesítette Thököly különvadását, azzal a feltétellel, hogy a kurucgenerális az ő megbízásából vonul a Tisza másik oldalára, s a meghódított városokat is reá esketteri fel.

Apafi fejedelem és a váradi pasa eközben a szatmári eszászári várakat próbálta felszabadítani. Eesed kapitánya, Kende Márton, korábbi ígéretével ellentétben, nem adta át a várat. A fejedelem nem kockáztatott, serege inkább továbbvonult Nagykároly alá, melynek várát az osztrákok korábban már elhagyták, s tényleges ostromára így nem is került sor. A várba az Apafi oldalán harcoló Wesselényi Pál állíttatott őrséget (TRÓCSÁNYI 1972, 262).

Október első napjaiban nagy volt a bizonytalanság az erdélyi táborban. A sereg lassan Szatmár felé tartott, bár Teleki Mihály főgenerális tudta, hogy az ottani vár bevétele szinte reménytelen. A hadak állapota is egyre romlott, hiszen a bujdosók többnyire kirabolták az erdélyieknek szánt rakományokat, Teleki és Apafi pedig szigorúan tiltotta a prédálást (TRÓCSÁNYI 1972, 263).

Az 1681. évi hatodik prédikáció ebben a helyzetben hangzott el, feltehetően Nagykároly és Szatmár közelében, minden valószínűség szerint október 4-én, vasárnap.

Józsáné könyvének 10. része, ahonnan Nagyarai a textust veszi, Kánaán déli részének elfoglalását írja le. A prédikátor itt egyrészt bibliai párhuzamot keres az eddigi és az esetleges további hódítások igazolására, másrészt az 5 Móz 20, 19-re hivatkozva a szabad prédálás ellen érvel.

⁶ nagy hőstett volna

⁷ Az „mikor mi imadkozunk az Sator előtt” kifejezés egyrészt utal a hadi körülményekre – a tábori istentiszteleteket feltehetően valamelyik előkelő sátor előtt, szabadtéren tarthatták –, másrészt viszont felidézi az ószövetségi szent sátor képét, azt a sátorszentélyt, amely istentiszteleti és áldozati helyül szolgált Izráel népe számára a pusztai vándorlástól kezdve egészen Salamon templomának felépítéséig. Ez a példa is mutatja, hogy még finom nyelvi áthallások szintjén is érvényesül a korabeli egyházi irodalomban a zsidó–magyar sorpárhuzam.

⁸ aklokknak

[49/a] HETEDIK PRAEDIKATIO.

Szathmar alatt, mikor Szathmar vidékít az Szegenységet s, egy néhány Falukat el rabla az velünk levő török.

[részletek]

1 Sam 30. v. 3. 4. Mikor pedeg vissza tert volna a David es az eő fiai az varoshoz, ime az varos meg eget tüzzel s az eő feleségek fiok leanyok fogsagra vitettrennek: fel emle azert, David <...> es az kik vele valanak az eő szavokat, es siranak mind addig miglen erő nem vala eő benne az sírásra.

[.....]

[58/a] Hasznai

(1) Vagyon hát min szomorkodni annak az embernek az kinek cselegyit Isten poganyoknak siralmas rabsagara adgya, s adta. Job lett volna az Úr Jesus szava szerint s, boldogab lett volna az az Anya ha soha méhében nem fogadott, s nem szült volna, vagy ha szült hogy mingyarast az emlőjen meg holt <...> volna az maga ölében gyermeke hogy sem poganyoknak rabsagara jutott. Luc 23 29. Boldogok az mehek az kik nem fogadnak, es az emlők az kik nem szoptatnak. Ne sirjatok en rajtam hanem sirassatok magarokat es az ti gyermekiteket mert el jönnek amaz keserves napok s az többi.

(2) Nem esuda hatt hogy amaz Ó Testamentumbeli Eclesianak siralmas hatyuja az Jeremias¹, oly keservesen sirattya az Istennek népét es az Sion Leányának gyengen tartot szep gyermekeit fiait Leanyit Naziraensit², mert ő volt az ki maga Nemzerinek pusztulasat romlasat meg erte, mi kippen az Kiraly Felesegei gyermekei az Uraknak gyengen tartot sok szep fiai Leanyi mikippen rabsagra vitettenek az Babyloniusok által 2 Kiraly. 24. 14 15 16 17 etc.

(3) Nem sirhat senki meltabban ebben az Casusban³ mint az mi szegeny boldogtalan Nemzetunk, az ki az kiket szülyt⁴ [,] az Ephraimmal arra szült már sok szaz esztendőktül fogva, hogy az maga kebelebtül adgya az meg ölöknök kezében, avagy azoknak örökke valo siralmas rabsagaban. Hos. 9. 13. Azt írjak az kik az mi boldogtalan Nemzetünknek

¹ Az „Ó Testamentumbeli Eclesianak siralmas hatyuja az Jeremias” érdekes biblikus rájátszás a hatyuódal toposzra. Mint képi elem tökéletesen kifejezi a prédikáció elégikus hangvételét.

² Nazireus, azaz elkülönített, felszentelt (héber); olyan izraelita férfi, aki egy bizonyos időre Istennek szentelte életét, s fogadalmat tett, hogy a világi élvezetekről lemond. A jelenség a későbbi szerzetesi fogadalmakra emlékeztet (4 Móz 6, 1-2; Bír 13, 5-7; Ám 2, 11-12).

³ ezen dolgok miatt

⁴ akiket szült

nem szerencsejének (mert az keves) hanem romlásának az históriáját irják, hogy mikor Lajos Király el vesztet akkor csinált elsőben Pestnél által az Dunán Hidat az Török⁵, [58/b] az mellyen által menven az Duna es Balaton közzül többet vitt el husz szaz ezer embernél síralmas fogsagra. Eszterhazi Palatinus Oreg Rakoczi Györgynek azt írja ki nyomtattatott Leveleiben⁶ hogy a Boeszkai es Rakoczi György motusiban⁷ szaz ezer Leleknel többet vitt ell az Török s Tatar örökke valo rabsagra. Hat azultatúl fogva menyi eszt pogany rabsagban az Ali, Szejdi, Szinan Basac⁸ es egyeb Vezereknek, Basaknak járásiban. Az Isten egyedul az ki számokat tuggya[.] Nemzetünkben levő számtalan sok pusztak, sok pusztá fen allo meg egett keményeknek Pusztá Templomoknak falai, az kikben most rókok, farkasok laknak azok erről szomoruan tanubizonyosagot tehetnek. Csak az mi értünkre⁹ Tisza es Szamos <...> s Kőrös Maros közü majd egészen el pusztul úgy hogy 30 40 mely földnyire¹⁰ is egy valamire valo varost vagy jó falut nem tanal az ember. Vérnek mezejéve es Akeldama¹¹ totte Isten szegény nemzetünknek tejjel mezzel folyó földit [Tselek. 1: 19.] az ki regenten olyan vala mint Eden[.] az Isten kertye.¹² Az mit Jeremias mond Rachel felől[.] Siratta az eő fiait es nem akart vigasztalast venni mert nincsen amaz [Jer. 31. 15 Matth 2: 28.] [.] eskellyeb ertelemben ide alkalmaztathattyuk, s, azt mondhatyuk [:] Az szegény magyar Sion s Rachel sírhat meltan es nem vehet vigasztalast mert nincsenek az eő sok ezer Isten dűcsöségere s Haza javara szuletet sok szep fiait, Leanyi, resz szerent fegyverrel le vagattattanak; rész szerent poganyoknak síralmas rabsagaba el vitettének, Jeremias Siral: 4, 3.

[.....]

⁵ II. Lajos magyar király 1526. augusztus 29-én a mohácsi csatáról menekülve a Csepel-patakba fullad, a török Buda felé nyomul; szeptember 19-re elkészül a dunai hajóhíd, melyen a török sereg megkezdte az átvonulást a pesti oldalra. Nagyarai pontatlanul idézi az eseményeket, hiszen megfordítja az irányt.

⁶ Esterházy Miklós (1582–1645), nádor (1625-től). I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet intéző levelei (A Magyarországi Palatinusnak, Gróf Eszterházi Miklósnak, Rákóczi György erdélyi fejedelemnek írt egynehány intéző leveleinek igaz Páriája) előbb latinul, majd magyarul is megjelentek nyomtatásban (Pozsony, 1644; illetve: Bécs, 1645).

⁷ Boeszkai és Rákóczi György hadi vállalkozásaiban

⁸ Ali pasa, 1661-től az Erdélybe nyomult török hadak parancsnoka. Szejdi Ahmed, budai pasa, az erdélyi török hadak egyik vezére, akit 1658 júniusában II. Rákóczi György erdélyi fejedelem még sikeresen vert vissza. Szinán pasa, a tizenöt éves háború (1591–1606) idején török nagyvezír.

⁹ Csak a mi időnkben

¹⁰ 30-40 mérföldnyire

¹¹ Akeldama, azaz vérmező (héber); az a föld, melyet Jézus vérdíján vásároltak, amelyet Júdás visszaadott (Mát 27, 7; Apesél 1, 18-19). Nagyarai a szót egyeztetés nélkül iktatja be a szövegbe; helyesen így lenne: Akeldamává tette.

¹² A „fertilitas Pannoniae” toposz bibliás változatát láthatjuk itt. A magyar nemzetűdat topikus elemeinek bibliásítása a korabeli prédikátori irodalom egyik jellegzetes sajátossága.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az erdélyi hadak 1681. október 8-án érkeztek Szatmár városa alá. A város előjárói behódoltak a fejedelemnek, de a kísérő török csapatok még aznap este megkezdték a fosztogatást, s ez a következő két napon is folytatódott. Apafi tiltakozására a váradí pasa megígérte, hogy megbünteti a fosztogatókat és szabadon engedi a magyar rabokat. Ehelyett azonban másnap, október 11-én, Hasszán pasa hazavezényelte katonáit Váradra, s ezzel a hadjárat gyakorlatilag befejeződött (TRÓCSÁNYI 1972, 264; BETTHLEN 1980, 728). Nagybíró József prédikációja valószínűleg ugyanezen a napon hangzott el, lévén éppen vasárnap.

A textusválasztás egészen direkt, hiszen Dávid király életének azt az epizódját idézi, amikor az amálekíták, kihasználva az alkalmat, hogy Dávid a filiszteusok földjének északi részén tartózkodik, délen betörték, Siklágot fölégették és sok rabot ejtettek: „Lőn pedig hogy mikor haza jutott volna Dávid és az ő vitézi Siklágba harmad napra; imé az Amálekíták kiütöttek vala Dél felé való tartományra, és Siklag városárais: és megrablották vala az aszszonyi-állatokat akik benne valának, kistsínytől fogva nagyig; senkit meg nem öltek vala; hanem elvitték vala, és dolgokra mentek vala.” (1 Sám 30, 1-2)

Ebben a beszédben a „Magyarország panasza” toposz igen erőteljesen van jelen, s ez különösen az ususokban érhető tetten, biblikus és történeti összefüggésben.

[59/b] NYOLCZADIK PRAEDIKATIO

Mikor már vissza tértünk és az Erdélyi határban jutván oszolni kezdettek az Hadak.

Textus

Josue 22. v. 4. És meg alda Josue őket és el bocsata őket (mondván) menyetek ki ki maga Satoraban.

Hist[oria szerinti] Alkalmat[ossága]:

Az harmad fel Nemzetségnek¹ hét esztendeig való hadakozása, az eő Attyokfiainak mellett és az eő faraesagok által az eő Attyokfiainak le telepedések s meg nyugovasok.

Theologia szerent ez az alkal[mat]osság[al]

Mikor az Isten az Eclesiának vagy az Hazának valamely részének bekességet nyugodalmat ad, nem azért adgya azt, hogy más veszedelemben forgo s bujdosó Attyafianak szomorú sorsát csak be hunt szemekkel nézze, hanem azért hogy minekutánna az Isten eő neki békességet nyugodalmat adott; eő is azon legyen minden igyekezetivel, hogy más kereszryen Attyafianak is bekességet s nyugodalmat szerezzen. Ugy eselekedet ez az harmad fel nemzetség, het egész esztendeig hadakozik[,] addig feleségeket gyermekeket [60/a] eselegyeket hazokat jóságokat nem lattak, túl az Jordanon hadtak, nem nyugotrak addig meg, míglen az eő Attyokfiainak le nem telepítették, s bekességben hadrák az szerent az mint ígirtik volt. 4 Mos. 32. 17. Moysesnek. Meg tartottak ezek az emberek azt az mitt Josaphat mond Achabnak 2 Chron. 18. 3. mikor kerdene Josaphattul: Ehon az Ramoth Gilcad miénk volna örökség szerent[,] nekünk adta volt Isten s az Syriai Király erővel el vette tőlünk. El josze velem az hadban hogy vissza vegyük az mi örökségünkett? Azt feleli: Igenis. Hogy ne! Én olyan vagyok mint te az en nevem olyan mint az tied. 2 Király. 3. mint ha mondaná: Egy Nemzetből valok vagyunk. Egy testek verek vagyunk. Egy az igyünk, közönseges² az ellenségűnk. Hogy ne mennek? Igenis el megyek.³

¹ Az izraeli törzsek honfoglalása idején két és fél törzs – Rúben, Gád és Manassé fél törzse –, amelyeknek a Jordántól keletre jutott szálláshely, amint korábban Mózesnek megígérték, részt vettek a folyótól nyugatra eső területek meghódításában. Ezek a harcok hét esztendeig tartottak (Józs 1, 12-18).

² közös

³ Itt a kettészakadt ország (Izrael és Júda) történetének egyik érdekes – és a korabeli magyar viszonyok között is tanulságos – eseményéről esik szó. Jósafát, Júda királya (Kr. e. 875–850) és

Azt tenné ez ha eszünkben akarnok venni, hogy egy határ, egy hegy egy folyó víz, egy Jordan vagy egy Tisza nem szakaszthatya meltan az Atyafiak között való egyességet, s szeretetet s kötelességet el. Azzal hogy az harmad fel nemzetség túl az Jordanon lakik nem szunik meg az felől Atyafiava lenni az tob nemzetségeknck. Egy az Nemzetek egy az hitck, vallások szabacsagok, egy az Istenek, az mikint az Jordan parton fel emeltet oszlop¹ arrul tanú bizonysgot teszen. Az Samariai hegy is nem valaszthatya meltan el Judat es⁵ Izracltul mert ugyan csak Atyafiak⁶. Akarmint aragonis ki az Tisza, de Erdelyt Magyarorszagtól meg nem valaszthatya meltan mert ugyan csak Atyafiak. Az mit Mardocheus mond Eszther⁷ Aszszonynak Eszth. 4 13 14 Mit <...> tuez vele[,] talan azért emelt fel Isten erre az meltosagra hogy Atyadfiainak s Nemzetednek ilyen nagy szükségében szolgálj². Az⁸ mondhatom en: Mit tuez vele⁹ Erdely országa talam¹⁰ az Úr Isten azért adot neked ily sok esztendőktől fogvan való békességet csendességet az Hatalmasnak Szarnyai¹¹ alatt, hogy az te nyomorult Atyadfiának az Magyar Nemzetnek ilyen nagy inségében szolgálj! Az mint hogy sokszor megis cselekedted sokizben panasz nélkül es ha te nem voltal volna, Magyar országban az igaz vallás eddig soha meg nem maratt volna de az mikíppen Abraham fel tamador az eő Atyafia mellett az Loth mellett [Teremp. 14.] ugy tamadtal fel mar sokszor Magyar ország mellett az te Nemzeted tested vered vallasod mellett. Joll is cselekedted [60/b] mert az mit Mardocheus mond Eszther Aszszonynak. Eszth. 4. 13. Meg se gondold soha hogy te meg maradhas, ha mi el veszünk. Azt mondja teneked, Magyarország az te Atyadfia, meg se gondold azt Erdely, hogy ha mi el veszünk hogy te meg maradhas[,] soha; mert az mikint az Izrael romlása, maga utan voná s hozá az Judanakis romlasat: ugy Magyarorszagnakis romlása, maga utan vonsza Erdelynek is romlasatt, kitt <...> Isten tavoztasson!¹² Az hajonak akar az orra s akar az fara romollyik[,] mind egy. Ugyan csak el vesz az hajó. Ha Izrael s Juda együtt fogtak volna¹³, s egyesek lettek volna, es azon egy Istent tiszteltek volna, mint az eő elejek, sem az Assyrius sem az Babylonius, sem az Aegyumbeli Kiralyok hozza nem fertek volna, de az mikor romlot az Izrael[,] az tiz Nemzetség[,] akkor Jerusaleml s Juda Nemzetsége csak be hunt szemekkel nezte <...> annak romlasat

Aháb, az északi országrész, Izrael királya (Kr. e. 873–851) szövetkeznek II. Benhadád arám (szíriai) király ellen, hogy visszaszerezzék Izrael Jordánon túli örökségét, Rámót-Gileádot. A vállalkozás Aháb halálát követelte (1 Kir 22).

⁴ Arról a feltűnően magas oltárról van szó, amelyet a hazatérő két és fél törzs emelt a Jordán partján az Izraelhez való tartozás jeleként (Józs 22. 9-29).

⁵ Júdát is

⁶ A bibliai és a hazai földrajzi nevek (Jordán–Tisza; Júda–Erdély; Izrael–Magyarország) egymás mellé rendelése jelzi Nagyari szövegének mély biblicizmusát. A bibliai topográfia hasonló használatára más 17. századi prédikátoroknál is találunk példát (Komáromi Csipkés György, Medgyesi Pál, Czeglédi István, Tolnai F. István, Bökényi Filep János stb.).

⁷ Mardocheus, benjáminita férfi a babiloni fogságban, Eszter (későbbi királyné) nevelőapja (Eszter 2. 5-7), aki a család Hámán leleplezésével megakadályozza Izrael népének kiirtását.

⁸ helyesen: azt (elírás)

⁹ Mit tudhatod

¹⁰ talán

¹¹ A Hatalmasnak Szarnyai kifejezés a török metaforikus megnevezése.

¹² Erdély és Magyarország sorsáról hasonlóképpen vélekedik Nagyari apósa, Tofeus Mihály, ez idő tájt keletkezett zsoltármagyarázataiban (TOFEUS 1683).

¹³ összefogtak volna

mi lőtt belőle. El veszet Izrael de bizony Judais el veszet utanna <...> [ha] előb nem egy Sacculumnak¹⁴ el folyasa utan. vilagos pelda volna ez Erdelynek, ha akarna tanulni es errül himet varrani¹⁵. Mert hogy az Isten hetven esztendoktül fogva mind vallasunkon valo Keresztyen Fejedelmeket tart Erdely Országaban, néz az Isten ebben valamire¹⁶. Mire? Arra hogy az Vallast oltalmaztatok, az Nemzetnek szabacsagat le tapodni ne engedjetekek mert ti tületek füg az Nemzetnek mind bekessege s mind romlása. Csak az fejedelmek legyenek jok s vallasoknak szeretői, nincs eg alatt nemzetség, hely s az kiben nagyub batorsaggal lakhassik az Igaz Religio, mint ebben az kicsiny országban, mert az mikippen az Paradicsom kertebe is az életnek fájat plántalta, Adamnak annak őrizetit meg parancsolta [Teremp. 2:] ugy ezt az kicsin Hazat Isten hegyekkel minden felöl környül vette mas szomszed orszagoktul meg valasztotta, az igaz vallast ebben mint az életnek Fajat be plantalta, az fejedelmeknek hogy azt meg őrizzek meg parancsolta¹⁷.

Summa

Az mint hogy az ország es annak Rendei tartoznak az eő Magistratusok¹⁸ mellet [61/a] igaz igyekben fel tamadni, ugy az Magistratusis tartozik azzal hogy minekutana az nép faracsagat nem szánta s Urahoz valo hüvséget meg mutatta, vigyazzon őis az eő nepenek faracsaga utan valo meg nyugovásara, csendessegere.

Az első ellen vétettek azok az kik Saul mellet fel nem tamadtak igaz igyiben, hanem el adták őtet 1 Sam 10 27. ezt mondvan: Kicsoda az Saul s az többi. Ne mond azt annak az kit Isten valasztot[:] Micsoda es Kicsoda ez hogy meg szabadíthatna? ne, ha csak egy pala is[.] véghez viszi Isten általa. Az Bírák Izraelben többire mind esonka, benna, erőtelen emberek voltak, vagy egyeb defectusokkal¹⁹ fogyatkozásokkal meg jegyeztetett emberek voltak, ki fel szeg²⁰ sideritus²¹ gutta utot ember mint Ehud²², ki lágy felelmes szívű mint Barak²³, ki kicsiny hitű mint Gedeon²⁴, ki fegyvererlen mint

¹⁴ egy évszázadnak

¹⁵ metaforikus értelemben ilyesmit jelenthet: ha példát akarna erről venni

¹⁶ célja van ezzel Istennek

¹⁷ Az Erdély mint Paradicsom kert hasonlatban a Tündérveterk metafora biblikus háttérét láthatjuk. A nemzeti és bibliai színterek egymásra vetítése gyakori jelenség Nagyarinál, s ezáltal a nemzet és a haza szinte üdvértékké válnak, hiszen üdvtörténeti szempontból meghatározó bibliai elemek magyar megfelelői. Nagyari gondolatmenetében egyúttal a transzszilvanizmus érvrendszerét is láthatjuk, ami rokonságot mutat Cserei Mihály gondolataival. Míg Cserei azt hangsúlyozza, mit kockáztat Erdély Magyarország mellett, addig Nagyari amellet érvel, hogy Erdély és Magyarország nem létezhetnek egymás nélkül (CSEREI 1983, 185–201).

¹⁸ A Magistratus a korabeli szóhasználatban városi vagy országos (itt is!) tisztségviselőt jelent.

¹⁹ fogyatékoságokkal

²⁰ félszeg

²¹ együgyű

²² Ehud, Izrael bírása, aki Eglon moabita királyt megölte (Bír 3, 15-30).

²³ Bára, izráelita férfi, aki Debora bírónő vezetése alatt legyőzte Siserát (Bír 4-5).

²⁴ Gedeon, Izrael bírása és az Őszövetség egyik jelentős hithőse, aki megszabadította népét a midianiták igája alól. A 17. századi magyar református egyházi irodalom mitizálta alakját (Bír 6-8).

Samgar²⁵, egy rosztó Ösztön²⁶ van az kezében csak, ki [...] fátyon mint Jephthe²⁷ ki parazna mint Samson²⁸ s az többi[,] megis mind véghez vitte Isten által az mit fel tett.²⁹ Boeszkai István³⁰ szeled ember volt, megis boldogul folytanak dolgai. Ha olyan Aszszúis mint az Aron veszszeje meg viragzik hamar [annak az veszszeje az kit Isten választott. 4 Moses 17: 23.]. Az másik ellen vétet Nagy Sándor³¹ az ki az sok üdég hadakozásban meg faradot el lankatt nepet kenszerítette az Gangesen által menni, az mely miat sirtak az vitézi meg unvan az hadakozást. Nem kell vala az szegény Fejedelemnekis olyan iszonyu Telnek idejen az nepet Lengyel országban³² be farasztani mert az mit mondot Sz[ent] Pall az hajosoknak Cselek. 27 9 veszedelmes Telnek idejen az hajokazas is sok karral szokott lenni, azont³³ mondhatni az hadakozásrul is méltán.

Reszei.

1. Meg aldotta. 2. bekével haza bocsátotta.

Ezek vadnak benne magyarázat szerent.

1. Az mely hadakozásnak kezdeti aldot, végeis aldot annak, Istennek aldásan kel kezdeni az hadakozást, ugyan Istennek aldásan kelis el vegezni. Ez ilyen hadakozásnak varhatryuk boldog ki menetelit. 4. Mos. 44. meg indulnak az Izraelitak az Amalekre³⁴ es Cananeusra³⁵ az Istennek akarattya ellen, meg mongya Isten hogy el ne mennyenek.

²⁵ Sámgar, Izrael bírása, aki egy ökrösztökével 600 filiszteust ölt meg (Bír 3,31; 5,6).

²⁶ ösztön vagy ösztöke (Károlyi), azaz olyan bot, melynek hegyes végével az ekevasat tisztogatják, másikkal pedig az ökröt nógatják serényebb munkára (népies).

²⁷ Jefte, gileádbeli férfi, akit testvérei elűztek otthonról, mert egy parázna nő gyermekeként született. Izrael törzsei visszahívták, hogy harcoljon az amoreusok ellen, akiket a segítségével le is győztek. Így lett megvetett emberből Izrael bírása és az Ószövetség egyik hithőse (Bír 11, 1-12).

²⁸ Sámson, nagyerejű férfi, Izrael bírása; vesztét a Delilával való paráznasága okozta (Bír 13-16).

²⁹ amit eltervezett

³⁰ Boeszkai István (1557–1606), erdélyi fejedelem; neve nem véletlenül kerül az ószövetségi hithősök sorába, hiszen a kor prédikátorai alakját Bethlen Gáborral és Öreg Rákóczi Györggyel együtt gyakran hasonlították az Ószövetség királyaihoz és bíráihoz (Gedeon, Jefte, Dávid) (HARGITTAY 1997).

³¹ Nagy Sándor, makedón uralkodó (Kr. e. 356–323) a 17. századi hazai prédikációk gyakran idézett alakja. Nagy Sándor Kr. e. 327 tavaszán indult el 120 ezer fős seregével India meghódítására. A mostoha éghajlati viszonyok közepette azonban katonái megtagadták a Gangeszen való átkelést, s ezért a következő év augusztusában kénytelen volt visszafordítani hadait.

³² II. Rákóczi György erdélyi fejedelem szerencsétlenül végződő lengyelországi hadjáratáról van szó, amely 1657 januárjában kezdődött. Magyarai korában ez az esemény még láthatóan elevenen él az emlékezetben.

³³ ugyanczt

³⁴ Amálek, Elifáz fia (1 Móz 36,12), az amálekíták nomád, rabló népének őse, Izrael rettegett ellensége (1 Sám 15).

³⁵ A kananeusok a hagyomány szerint Noé fiának, a megátkozott Hámnak a leszármazottai, akik a honfoglalás előtt Kánaán földjét népesítették be, de utódaikat Izrael később sem tudta teljesen kiirtani (1 Móz 9,18-22).

mert velek el nem megyen az mint hogy nemis ment, sem Mojses [61/b] sem az Isten ladaja. Mi lött belöle? Isten nélkül s Isten ladaja s Isten aldasa nélkül el indulnak az Amalekre[,] rettenetes nagy csapással meg verettetnek. Ellenben szerencses David minden cí hadakozásában, mert az Isten hadat viseli es Isten aldasaval viseli 1 Sam 25 28. Szerencses az Izrael Taborais, mert az Isten aldotta megh azért az Satan soha meg nem atkozhattya. 4 Moj. 23 12. Hogy hogy atkozhatnám meg azt az kitt az Isten meg aldott? Lehetetlen dolog. Nemis férhet vala az ordog semmi nemü varaslasival az Izraelhez, ha amaz karhozatos Balam³⁶ tanacsja nem jarull vala, de az veszte el az Izrael. Az veszti mais ez egész vilagon valaholot igaz Religio³⁷ vagon az vallast. Az mi Kiralyinkat, Fejedelminket, Angliában, Belgiumban, Nemet országban, Erdelyben, s Magyarországhban s egyebütt az vesztette s az veszti mais. Az mi Kiralyinknak Fejedelminknek, Grofjainknak Urainknak nem engedi az ördög, hogy Izraelben hazasodgyanak, hanem Moabita kel, Midianita kel, Lengyel Horvat, Francuz, Spanyol kell az nélkül egy hazassag alig megyen veghez. Ellenben az mi Leanyinkat oda adgyuk mi akarkinek csak nagy Nemzet legyen joszaga legyen. Ha az ördög testet venne fel [maganak] penzel egy néhány szolgar fogadna maganak[,] ugy jarna mi közöttünk[,] mingyart tanálna mi közöttünk leanyt az kitt el venne, s meg pedeg nem emez amaz gaz embernek gyermeket hanem nagy Nemzetetis tanalna. Az Balam tanacsanak ereje ez mind. Nem vette az ördög embernek Tanacsanak soha több hasznat mint az Balam tanacsanak az vallasnak es az Pitnek el vesztésére. De csak hijaban beszélni ezeket az mi embereinknek³⁸.

2. Istenes az aldas is, Istentul jó mint minden aldásnak kut fejetül [Jac. 1: 17] s ebben eszközül veszi Isten az embereknek vorumokat³⁹ s kívansagokatt s kérésekett. Az mit eő Felsege akar adni ezeknek kívansagokra s kérésekre. 4 Mos. 6 27. Az feő Papnak azt parancsollya Isten hogy aldgya meg az népet [62/a], s azt igiri eő Felsege, hogy mikor eő az nepre ki fordul⁴⁰ s az Jehova nevét emleti feleltek, s meg aldgya öket[,] az Istenis Ament mond az eő aldására, es meg aldgya ökett. Igy mikor az feő Pap az Eli meg aldá az Sz[ent] Anna Aszszonyt 1 Sam 1. 18. mondvan: Az Ur tellyesicse meg az te keresedet az miirt most szivedben imadkozol, mingyart meg aldator Istentül[,] jollehet feletre igen vetkes ember volt az Eli. Sok ideig valo meddősege Sterilitása⁴¹, magtalansaga utan csak hamar fogada meheben, esztendő akkorra⁴² adá Isten az Samuelt eőnek 1 Sam. 1. 28. Igy jara az Monica az Agoston Doctor Anyja⁴³ is. Minckutanna sok könny hullatasokkal mint az szegeny Anna az eő kicsiny Samuelit⁴⁴ Eli Papnak ugy Monica az

³⁶ Bálám, jóvendómondó, akit Bálák, a moabiták királya felbérelt, hogy átkozza meg Izráelt. Isten azonban arra kényszerítette, hogy átok helyett áldást mondjon (4 Móz 23). Alakja később - az Újszövetségben és az egyháztörténetben – a képmutató hamis tanítót példázza.

³⁷ itt a református vallás

³⁸ A kor emlékirat-irodalmában is hangot kapó önostorozó nemzetféltés szép példáját láthatjuk e sorokban.

³⁹ Istennek tett fogadásukat

⁴⁰ a nép felé fordul

⁴¹ terméketlensége

⁴² egy esztendő múlva

⁴³ Monika állhatatos imádsága, fia, a későbbi Szent Ágoston (Augustinus Aurelius, 354–430) megtéréséért, az egyháztörténet ismert és a 17. századi protestáns prédikátorok által is gyakran idézett eseménye.

⁴⁴ 1 Sám 1-2

cő Agostonát az Puspöknek ajánlotta volna, azt felelte rea az akkori Püspök: Lehetetlen hogy az ilyen sok könnyhullatásoknak Fia el veszszen s ne éllyen. Ugy is lött, élt es az Istennek hazaban nagy hasznos edénye lött az Agoston, mint szinten Samuel az Izraelben. Mikint azért az meltatlan atok ugy jar mint az tollatlan nyíl[,] csak tetovaz az aerben⁴⁵ az mint Zacharias [Zach. 5.: 2, 3.] szöll, ugy az Isten felöknek votumok aldasok el érik az eő ezellyokat.

3. Az ritka kegyességű Istenfelő s Istenhez szokot Patriarcha nagy emberek felette igen nagy erővel bírnak az embereknek mind meg aldattatásokban s mind meg atkozottatásokban. Sokat enged Isten ezeknek mint Josuenak es igen vigyaz ezeknek csak szavoknak formajara is. Az mely szollasnak formajaval valakít meg atkoznak vagy aldanak az szerent telik be sokszor. Valamint meg atkozta Noe⁴⁶ Chamot [Teremp 9: 25 26, 27.], az szerent tölt be[,] szolgáknak szolgálava lött, valamint meg aldotta Semet[,] az szerent be tölt mind Semen mind Japheten. Az Sem Satoraban hívta Isten az Japhetet leg elsőben, mehent⁴⁷ az Evangelium Sionbul ki ment⁴⁸. Valamint meg aldotta Jacob az eő fiait halála orájan az szerent aldottak voltak. Mindeneknek felette meg aldotta mind Jacob mind Mojses az Josephet es az eő nemzetséget[,] az szerent <...> Teremt. 49. 5. Moj. 33. minden fiait felet Jacobnak aldott volt[,] örökke valo halmoknak (az mint Jacob mongya) es örökke valo hegyeknek (az mint Mojses mongya) tetején felül jaro [62/b] kegyelemnek özönvizit kívánnak az Josephnek⁴⁹ mind az kerten, ugyis lött, az melyre nevezve az Ephraim az Manasse s az Joseph neve az Isten Telkenek. Szajában igen igen emlegeti, gyakran emlegeti. Sött az egész Vilagon levő Ecclesiajéert veszi. Psal 80 3. Mutasd meg az te erődet az Ephraim Manasse es Benjamin előtt, az az az egész Ecclesia előtt. Könnyuis az Ecclesia között, s az Joseph szemellye s haza között igen közel jaro hasonlatosságot tanalni: Minekelötte fel emeltemek Joseph kiralysagra vagy Fejedelemségre rabságot viselt elsőben[,] Ugy az Ecclesiás Solt 107: 10.11. 12. 13. 14. Titk. 2. 10: Joseph három esztendeig volt rab ugy az Ecclesia haromszaz esztendőig. Josephnek kett fia, Manasse Ephraim. Manasse régib mert első szülött de keves szamu s kicsiny erejű. Az Ephraim kiseb idejere de számossab s erősséb <...> Az mikor Manasse <...> harmincz ket ezer s ket század magával ju⁵⁰ ki Egyiptombul 4 Moj. 1. 32. 34, akkor Ephraim negyven ezere es ött század magával ju ki husz esztendő fokán felül⁵¹. Így az Ecclesiás az Uj Testamentomban kett részre szakadott[,] Ephraimra

⁴⁵ levegőben

⁴⁶ Nőé, a Biblia szerint nemesak Izrael, hanem az egész emberiség ősatya, hiszen az özönvíz idején családjával egyedül maradt életben. Három fia közül Hámot szégyentelen magaviselete miatt megátkozta (1 Móz 9, 21-27), Semet, a sémita népfaj ősatyját (1 Móz 11,10) és Jáfetet (1 Móz 9,27) pedig megáldotta.

⁴⁷ mihelyt

⁴⁸ Nagyari mondatának értelme az adott szövegösszefüggésben igencsak kérdéses, hiszen az őszövétségben sem egyértelmű, kik Jáfet későbbi leszármazottai. Köztudott, hogy a középkori magyar krónikák és még későbbi történetírók is általában Jáfettől származtatták a magyarságot, de nem valószínű, hogy Nagyari itt erre gondolna. Az Evangelium szó használata jelzi, hogy a mondatban a Sem, Japhet és Sion tulajdonneveknek jelképes, a Krisztus megjelenése utáni korra vonatkozó jelentése van.

⁴⁹ József, Jákób és Ráhel fia, Ephraim és Manassé törzseinek ősatya. Jákób legkedvesebb fia, aki atya áldását továbbörökíti leszármazottaira is.

⁵⁰ jű, azaz jó

⁵¹ akik husz esztendőn felül voltak

s Manassera, az az Napkeletre s Napnyugatra⁵². Az <...> Napkeleten levő Ecclesia regib Ecclesia, s első szülött az Manassetól, de kisebb erejű sokkal kevesebb. Az Napnyugati kisebb idejére nevezve de számosság és tehetősebb az Éphraimnal. Ilyen foganatos azért az Szenteknek az első aldasok azokon az kit meg aldanak s az <...> első atkókis azokon az kiket meg atkoznak. Közöséges mondás vala ez az Piccardianusok⁵³ fölül Cseh országban[.] Az ki el akar veszni vétésen az Piccardianusok <...> ellen s el vesz. Ugyis volt[.] audenter láthatóképpen el <...> vesztenek az kik első ellenek fel ramadtanak. Ezeknek atka főhaszkodása meg nyomta őket. Csak az mi Nemzetünkbenis elég ha példát nem tanalunk mi <...> arra mely foganatos legyen az Istenfelőknek atka. Egy Istenfelő nagy Patriarcha forma Paphoz <...> el küldi egy nagy ember az első <...> egyetlen egyjét, hogy <...> minék előtte meg halna, aldaná meg[.] azt feleli amaz halalos agyában. Hogy hogy aldanám meg azt az kit Isten meg atkozott. Rajtais telek nem sokara, mind meltsága s mind maga hamar oda lőn.⁵⁴ [63/a] Es ha az Balam atka Isten engedelmeiből fogot azon az kitt meg atkozott, s aldasá azokon az kit meg atkozott⁵⁵, Szamlalas: 22: 6. és meg az hamis Prophetának is tüze égett az mint meg égette s emesztette az Africai és Görög Ecclesiákat⁵⁶, hogy ne fogna annál inkább az Istennek nagy Szenteknek Prophetáinak, Apostoláinak, Patriarcháinak, az első atkok azokon az kiket meg atkoznak, vagy aldasok azokon az kiket meg aldanak. Ilyen áldásnak erejével alotta meg Josueis azért az első nepeit. Kivanta nekik az Istennek szeretetét[.] kivanta nekik Isten jóakaratyából származott aldasat, hogy Isten őket faracsagok után nyugtassa meg és az első faracsagok jutalmaztassa meg.

Tanusagh

Az Istenfelő Magistratus tartozik azzal hogy az első vele hadakozó népet faracsága után sok szép aldasokkal meg algya és kit kit az első hajlekához háza nepehez háza bocsassa. Ugy eselekedet Josue az első vele hadakozó neppel.

⁵² Efraim és Manassé kettősében Nagyarai a későbbi keleti és nyugati keresztén egyház előképét látja. Ez a szemlélet a coccejánus tipizálás hatását tükrözi.

⁵³ A pikardok szektája a franciaországi Picardiáról kapta nevét, ugyanis 1400 körül jelentkezett e mozgalom először Lille környékén. A huszita időkben egy részük Csehországba települt, de szélsőséges magatartásuk miatt itt is elűzték őket. Nyomokban fennmaradt a 19. századig. Követői szabadgondolkodók voltak: elvetették a látható egyházat, a szentek tiszteletét, a tisztítóítélet, a pápi hivatalt, a gyónást, az egyházfegyelmet, ugyanakkor ősegyházi közösséget hirdettek s hajlandóságot mutattak a misztika iránt. Adomitasággal (az ádámi meztelenség kultusza) is vádolták őket. A 17. századi köznyelv gyakran a cseh–morva testvéreket is a pikardokkal azonosította. Valószínű, hogy Nagyarai nem rájuk gondol.

⁵⁴ Nagyarai itt egy konkrét exemplumra utalhat, a példa elmesélése azonban annyira általánosra sikerült, hogy pontos eredetét feltárni szinte lehetetlen.

⁵⁵ helyesen: megáldott (elírás)

⁵⁶ Az „Africai és Görög Ecclesiák” a kereszténység elterjedésének első évszázadaiban alakult, majd az iszlám megjelenésével elsorvadt gyülekezeteket jelentik (pl. a kopt keresztényeket).

Oka:

1. Mert az Magistratusoknak az népért való esedezések votumok sokat teszen Isten előtt. Azt mongya Jacob Apostol hogy az igaznak imatsaga felette igen hathatos munkas az Isten előtt 5: 16.⁵⁷ Közönsegesen szoll minden igazakrul, hat ha az az igaz olyan Isten előtt mint Samuel, David Josias, menyivel inkab hathatos léssen. Mert az mint hogy az Magistratusnak szemellye kedveseb Isten előtt hogy sem egy közönseges embere, ugy ketségkivul az imatsagais kedveseb hathatosab munkasab leszen Isten előtt. 1 Sam 12. Az Izraelnek minden ezerinek imatsaga nem teszen annyit mint az egy Sauele Isten előtt. Az esendesíti meg az Isten fel lobbant haragjat, es az szünteti meg az rendkivül való menydörgeseket, az mellyeket az egész Izrael nem tud meg esendesíteni. Azert kéri az Samuelt hogy imadkozzék erette. 1 Sam 12. az egész Izrael <...> meg <...> Rebellioiban⁵⁸ partüttesben esik Samuel idejeben[,] mind az Kiraly mind az nép. Mi lön belöle? [63/b] El vesze az Kiraly az Saul, meg marada az nép. Vallyon miürt? Azert mert meg tiltotta Isten Samuelnek hogy eö imadkozik az <...> Saulert, meg engedte penég hogy imadkozzek az népért 1 Sam 12 25. s mely hathatos legyen az Magistratusnak az népért való imacsaga, pelda arra az Salomon Kiraly hoszszu imacsaga 1 Kiraly. 8. az melyre következendö ezaka mingyart meg felelt az Isten. 1. Kiraly. 9. 1. 2.

2. Oka. Mert az Kiraly es az nép közt való szövetség azt kivannya mikor Isten mind az Kiralyt s mind az népet szereti s ezekis hasonlokeppen egymast szeretik, egymast aldgyak, egymasért imadkoznak könyörögnek jot kivannak egymasnak, ez az ut es eszköz, az mellyen le szall az Istennek aldasa mind az Kiralyra s mind az nepre. Igy mikor Davidot ki boesatotta az Eclesia harcra[,] az Kiralyt nem boesatotta aldassal nélkül hanem meg aldotta, Istennek ajanlotta az mint az 20 Soltar arrul tanubizonysag, maga ellenben <...> az Kiralyis imadkozik az Eclesiaért es aldassal ajanlya Istennek Solt 122 utolso versekben: Legyen bekesseg az te kő falaidban oh Jerusalem. Adgyon Isten teneked bekesseget az en edes Atyamfiaiért, az az, az sok Szentekért.

3. Oka. Mert méltok ez ilyenek az aldassa hogy az eö Magistratusoktul meg aldattasanak. Mert (1) az Jehovanak segetségere jötenek az Jehova mellett hadakoztak az erősekkel. Bírak. 5. 23. (2) Mert az Jehovanak[,] az Urnak hadat viselték azert legyennek aldottak 1 Sam 25 28. (3) Mert az Isten népének segetségere jötenek utolso igyiben in rebus desperatio⁵⁹ az Jahelle⁶⁰ azert legyennek aldottak. Bírak 5. 24, az emberek között. (4) Mert el vetettek az magok <...> lelkeket az halalra⁶¹ az Naphtalival⁶² Bírak <...> 5. 18. azert legyennek aldottak. (5) Mert az eö Kiralyoknak fejtét életét vérét az magok fejekkel életekkel verekkel oltalmaztak 2 Sam 21 17 mint Abisai⁶³ az David fejet es életet az magaeval. Ezert legyennek aldottak.

⁵⁷ Jakab 5,16

⁵⁸ A Rebellio kifejezés itt a Saul és Dávid közötti hatalmi harcokra utal.

⁵⁹ a reménytelen dolgokban

⁶⁰ Jáhél, Héber felesége, aki sátorövekkel megölte Sisérát, a hírhedt hadvezért (Bír 4,18-23).

⁶¹ halált megvető bátorsággal küzdöttek

⁶² Naftali, Jákób fia és a hasonló nevű törzs neve, mely Palesztina északi részén telepedett le.

⁶³ Abisái, Dávid nővérének, Sérújának a fia; Dávid hűséges embere (1 Sám 26,6-9; 2 Sám 3,30).

Hasznai

[64/a] Tartoznak hát az Fejedelmek Magistratusok azzal hogy meg visgallyak, s eszekben tartsak <...> kicsoda szolgáló elő nekik nagy hűvességgel s kicsoda bujdosót s taborozót[,] életet fejet kicsoda kockáztatta Urahoz való hűvességért. Nem köszönhetnek meg soha az Királyok Fejedelmek az nagy rendek az mely nagy hűvességgel szolgálnak nekik az alatta valók. Salamon ebben jól cselekedet az ki az⁶⁴ <...> nem hogy az maga hűvesség mellett levő szolgálóinak érdemeket meg nem gondolta volna, de azis eszeben tartotta kicsodak voltak az edes Atyának⁶⁵ igaz szolgálóinak nyomorúságának tarsai, kicsodak bujdosnak vele együtt s hadakoztanak <...> 1 Király . 2. 28. Így emlékezet meg az Abiatharrul⁶⁶. De, ha mi ma úgy járnak mint Abiathar, senkinek eszébe nem jutna az mi szolgálatunk faracsagunk. Ma mi nem rebellálunk⁶⁷, hanem nagy hűvességgel szolgálatunk s szolgálatunk elől fogva együtt bujdosunk, faradoztunk urunkal, fejünket életünket kockáztattuk[,] lelkünket markunkban hordoztuk, de kicsoda azt az ki eszeben <...> tartya? Mint az kin járo ebeknek[,] csak annyi az becsületünk, sőt kissé, mert ha az meg betegszik, s meg santul, laba <...> török, van arra szorgalmas gondviselés, neven, szőrin <...> tutyak⁶⁸ azt, kötözik, orvosolják az ebnek való ebet, ha mi pedig meg betegszünk, mint az ordog az tömjént kerüli, úgy kerülnék bennünk, az Udarbull ki üznek, embert felénk nem bocsátanak, ha meg halunk pedig, meg csak az haz fele sem szabad júni, az kiben testünk fekszik. Nem adó Isten nekünk sem Urat, sem Aszszonyt az ki az mi az mi szolgálatunkat⁶⁹ s hűvességünket meg jutalmaztassa. Oh nagy turhető Isten orvosold meg ezeket az dolgokat, mert ha meg nem orvosoltatnak, soha Felseged ezeket sokaig el nem szenyvedheti!

2. Tartozik az nepis Magistratusa s Ura mellett való hűvesség szolgálattal.

3. Az Magistratus becsülye meg ezeknek életüket, s vereket hullasat, s faracsagot, Istentől kevényon jót nekik, es tisztességes nyugod⁷⁰ álmokruval viselnyen gondott.

[64/b] Eddig az en Praedikatiom.

Az mi regedet illet már alkalmas időktől fogva bujdosó, s Isten népének, segítségemmel faradozó Isten Tabora: 1. Azt izeni Isten en általam mostan tinektek.⁷¹ Kedves volt elő Felsegem előtt ti faracságtok, szolgálatotok, mert az elő Felsegem ügyem mellett nepe mellett faradoztatok, az Ur hadat viseltek, az elő Felsegem segítségére jottetek, bujdosatok ki hazátokbul. 2. Mint hogy kedves volt faracságtok megis jutalmaztattya elő

⁶⁴ Az az szócska fölösleges (feltehetően az utána következő – később törölt – szó névelője volt).

⁶⁵ édes Atyjának

⁶⁶ Abjatar. Abimelek főpap fia és tisztében utóda (1 Sám 22,20), Dávid tanácsadója (2 Sám 15,24). Salamon megfosztotta címétől, mert Adónia pártjára szegődött (1 Kir 2,26-35).

⁶⁷ nem lázadunk

⁶⁸ ismerik

⁶⁹ helyesen: az ki az mi szolgálatunkat (elírás)

⁷⁰ nyugodt

⁷¹ Az ún. paraklétozsi szerep szép megnyilvánulását láthatjuk itt.

Felsege. Ha Nabugodonozor Tyrannus⁷² alatt való fárasagát munkáját el nem felejtette Isten hanem meg jutalmaztatta, az tetteket annál inkább el nem felejtí. Ha nem használhattatok úgy az mint kellett volna avagy csak jó szándoktokat igyekezeteteket (az kinek az forgót sziviben) jó neven vette az Isten.

Az mi k[e]l[ye]lmes Fejedelmünk pénég ennek az Istennek Istenfelő Vezere, az Josue példájával immar benneteket háza bocsát s szent áldásokkal s votumokkal⁷³ bocsát, kit kit az elő hajlékában. El bocsát tetteket azzal az áldással az mellyel az <...> Felső Pap az Isten népét el bocsátotta 4 Moj. 6. v. utolsó: Aldgyon meg az Úr tetteket es őrizzen meg tetteket, világosítsa meg az Úr az elő orcáját ti rajtatok es könyörüllyon ti rajtatok. Fordítsa az Úr az elő orcáját ti rajtatok es adgyon tetteket bekesseget. El bocsát azzal az mellyel Debora Jahelt Birak. 5 [:] Dicsőretek legyetek es áldottak legyetek az emberek között mert el jöttetek az Úrnak segetsegere. v. 27. el bocsát azzal az áldással az mellyel Salamon az Izraelt meg áldotta 1 Király. 8. 56 57 58 etc. Aldot legyen az Úr es adgyon nyugodalmat az Izraelnek az elő czerinek. Legyen ti veletek az Isten mint volt az ti Atyáitokkal. El bocsát azzal az mellyel jollehet mas vegre meg álda Saul az Zifheusokat⁷⁴ 1 Sam 23 21 [:] Aldot emberi legyetek az Úrnak mert engemet szantatok őriztetek az mi javamra volt azt jelentetitek, velem együtt bujdoszatok es véreteket s életeteket en erettem s az Isten nepeért nem szantatok, az ti Atyáitokfiat el nem hadratok, hogy azoknak nyugodalmat szerezzetek abban jó szível forgolodtatok. Azert mennyetek el s terjete meg ki ki az elő hajlékában s nyugodalmában s öröksegeben az mellyet Isten nektek adot es nyugosson⁷⁵ meg Isten fáraságtok után benneteket. Jos. 22. 6. 7. 8. 9.

Tenedek pedeg Istenfelő jambor Fejedelem azt mongya en általam az Ecclesia es az egész nép az mit Abigail⁷⁶ Davidnak: Az Úr hadát viselte az en Uram az Király; azert legyen áldor az en Uram, es az elő lelke az előknak esomójában be körve. 1 Sam 25. 29. Amen.

⁷² Uralás a babiloni fogságra. Nabukodonozor (Nabucadnecar), az újbabilóniai birodalom uralkodója Kr. e. 587-ben leromboltatta Jeruzsálemet, és a nép egy részét fogságba vitette (2 Kir 25,1-21).

⁷³ fogadalommal

⁷⁴ A zifeusok Zif városának lakói. Hebrontól hat kilométerre, déli irányban.

⁷⁵ nyugtasson

⁷⁶ Abigail, előbb Nábál, majd annak hirtelen halála után Dávid felesége. Itt még Nábál feleségként szól, s a férje ellen felindult Dávidot okos szóval mérsékleltre inti, megakadályozva ezzel az értelmetlen vérontást.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi serege 1681. október közepe táján indult vissza Erdélybe Szatmár alól, és 21-én érkezett Szamosújvárra. Ez a prédikáció útközben hangzott el, valószínűleg 18-án, vasárnap, „az Erdélyi határban”.

A prédikáció textusa a Józsué vezette izráeli honfoglalás egyik befejező mozzanatának leírásából való. Rúben, Gád és Manassé fél törzse, melyek Mózes rendelése szerint a Jordán folyó keleti oldalán kaptak szálláshelyet, Józsué parancsára előbb részt vettek a többi törzssel együtt a nyugati területek elfoglalásában. A honfoglalás befejeztével Józsué hazabocsátja a harmadfél törzset. A textus ezt a pillanatot idézi fel.

Nagyari beszédének két meghatározó gondolata az elbocsátás és az áldás gesztusa. A prédikátor ezzel egyaránt hangsúlyozza a hadakozás isteni és emberi oldalát. Szerinte ha egy hadnak a kiindulása áldott, azaz Isten szándéka szerint való, akkor hazatérése is áldott. Másrészt azt is hangsúlyozza Nagyari, hogy a hadak vezetője – jelen esetben a fejedelem – köteles megjutalmazni és megáldani a hűségesen kitartó alattvalókat.

Ebben a prédikációban is megfigyelhető Nagyari jellegzetes kettős applikációja: a prédikáció befejezése után még külön megszólítja a táborot és a fejedelmet is.

[65/a] UTOLSO PRAEDIKATIO

az Soári Mezőn.

[részletek]

Textus.

Jos. 22. v. 7.¹ Mostan azért terjete meg es mennyetek haza ki ki az eő Satoraba vagy hajlekában.

Egy Fejedelmi hadviselő embernek szavai, mellyeket szollot akkor, mikor ket csztendeiglen valo hadakozás után az maga hadát nyugalomra haza boesatotta volna.

Alk [almatossága]:

Mint hogy az Fejedelmeknek bekességében all az Eclesianak, s az orszagnak bekessége; chez kepest az mint ezeknek dolgok foly, olyan forman foly az Hazának es az Eclesianakis dolga. Ila az Fejedelem fegyverben öltözik amazokis abban öltöznek, ha <...> az Fejedelem le teszi az fegyvert, s meg nyugszik ezekis. Tartozik azért az Eclesia azon imadkozni hogy az Isten ugy igazgassa az Kiralyoknak Fejedelmeknek dolgokat, hogy ha fel kelnek indulnak[,] az Isten dicsőségevel együtt s az mellet indullyanak fel, ha meg nyugosznak[,] az Isten dicsőségevel együt nyugogyanak meg [ment a dicsőségnek felhője az Izrael Taboraval Num. 9: 15-18. Kijöv. 40 v 36-38]. Mert ha ez nélkül indulnak ugyis jaj, ha az nélkül nyugosznak meg azis jaj. Az eő bekességeken vagyon az Hazának bekessége azért imadkoznak az Szentek meg az gonosz pogány Tyrannus Kiralyokertis². Nabucodnezar³, az Isten kertét mint az Diszno elturta, samoly székét⁴ el hanta, az varost az Templomot meg egette[,] megis imadkozik Jeremias erette [v 29: 7⁵]. Hogy az Romai Imperatorok⁶ sokszor boldogul hadakoztanak egyyk oka ez volt, mert Keresztyenekből állot nagy reszent az eő Taborok az kik az eő boldogulasokert s gyözedelmekert imadkoztanak.

¹ helyesen: Józs 22, 4 (elírás)

² még a gonosz, pogány, zsarnok királyokért is

³ Nabukodonozor (Nabucadneccar), újbabiloni uralkodó, aki lerombolta Jeruzsálemet, s Kr. e. 587-ben fogságba vitte a zsidó népet.

⁴ számolyszékét (itt metaforikusan: Isten oltárát, templomát, szent helyét)

⁵ Jer 29,7

Summa.

Az mely hadakozó fejedelemnek azt az boldogságot adja Isten, hogy az Isten dicsősége meg nyugtatta, az mellett hasznosan szolgált avagy csak szíve szerent az mit tehetet el követte, hogy törődése után mind magát s mind el törődöt népet meg nyugtassa, mind Isteni s hadi Politiai Regula⁷ s igazság azt kívánja.

Reszenként vagyon

elsőben az harmad fél nemzetségnek⁸ hadakozásra való hasznos faradozása s forgolódása. 3. Moj. 32. le iratik az historia [.] (2) Az eő szolgálattoknak Isten s Josue előtt való dicsireti kedvessége s meg jutalmaztatasa. Az 12 kémek között tizen nem igazan szolgálnak Istennek s nem híven [Num 14: 6, 7, 8, 9], az hat száz ezerrel együtt el veszenek életeknek job korában (melyről iratot az jó Síralmas ének az Mojses eneke.⁹) ellenben mint Josue s Caleb¹⁰ híven szogálnak az egész népnek tevése ellen az Isten mellett s az Canahanról igazan szollanak, meg hosszabíta az eő cleteket Jos 14: 14. <...> Mikor Calebet el küldete Mojses kimlelni akkor negyven esztendő volt [65/b]. Mikor Josue el osztotta az földet akkor nyolczvanöt esztendő volt az után is sokaig elt Jos: 4: 10. s meg pedeg egészege erős nyers vénségben élt¹¹ úgy hogy nyolczvanöt esztendő korában szinten oly erőben ezette magát mint az elot negyven esztendővel korában, hosszú élettel erős nyers venséggel meg aldotta Isten s meg jutalmaztatta hűsege szolgálattat, az mikint Mojsesnek is úgy hogy száz husz esztendő korában sem az szemei meg nem homalyosodtak sem az fogai meg nem mozdultanak. Hasonlókeppen escelekvek Isten Josueval is [.] mikor Kades Barneabul el küldorte Mojses [.] ötvenöt esztendő volt, hűsege szolgálattatért <...> es ötven <...> öt esztendőt adot Isten eő neki, úgy hogy száz husz esztendő¹² volt <...> mikoron meg halna Jos 24 29. 5 Moj. 34. 6. (3) Vagyon már faracsagok után való meg nyugovasok s haza boesattasok.

Tanusagh:

Fel téven azt hogy minden Istenfelő embernek kötelessége vagyon Istenehez Istene nének dicsőségehez, Hazajához nemzetéhez vérehez az ki ezt előtte viseli, hazajanak s Istene nek nagy hasznossan szolgál vagy szolgálni igyekezik, ez végre hazajabul ki bujdosik, törődést szenyved, hogy törődése faracsaga után nyugodalmot kerjen s kivannyon melto dolog; az mellyet megis enged Isten sokaknak, hogy hazajokban

⁶ a római császárok

⁷ mind az isteni, hadi és állami rend

⁸ A „harmadfél nemzetség” az Ószövetségben Rúben, Gád és Manassé fél nemzetségét jelenti, amelyek a Jordán túlsó oldalán telepedtek le a honfoglaláskor.

⁹ 5 Móz 32. 1-43

¹⁰ Káleb, egyike a tizenkét férfinak, akiket Mózes az ígért földjének kikémlelésére küldött (4 Móz 13,7); Józsuéval együtt csak ők ketten mehettek be az ígért földjére (Józs 14-15).

¹¹ jó erőben élt

¹² A százhusz esztendő elírás, hiszen a Józs 24,29-ben száztíz esztendőről olvasunk.

bekesegben vissza terjenek, meg nyugogyanak, esendes időket érjenek, az mellyekben örömmel beszéllyék az Istennek esudálatos dolgait szabadításit mellyet az cö bujdosásokban eszekben vettek s tapasztaltak magok körül.

[.....]

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Nagyari József 1681. évi utolsó prédikációja valószínűleg október 25-én, vasárnap hangzott el, feltehetően már szűkebb körben, mint a korábbiak, hiszen a hadak egy része már az előző napokban széteszlott (BETHLEN 1980, 728–729).

Ez a prédikáció gondolatmenetét tekintve folytatása az előzőnek, hiszen a hadi helyzet időközben nem változott, a hadjárat ténylegesen már az előző beszéd elmondása előtt befejeződött, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy Nagyari textusát itt is ugyanabból a szöveggörnyezetből veszi. A kánaáni honfoglalás után Józsué hazabocsátja a Jordánon túli törzseket, amelyek segítettek a többi törzseknek a nyugati területek meghódításában.

A textus kapcsán Nagyari a fejedelem, a Haza és az Ecclesia egymáshoz való viszonyának teológiai értelmezését nyújtja. Hangsúlyozza, hogy a fejedelem mellett mindvégig hűségesen kitartókat, akik ezzel egyszerre szolgálták a haza és az egyház (Patria et Ecclesia) ügyét, méltán illeti meg a pihenés és a nyugalom.

A fejedelem november elején vonult be Gyulafehérvárra, de valami miatt Nagyari ekkor már nem tartózkodhatott a fejedelem környezetében, hiszen Bethlen Miklós szerint „a városi szegény prédikátor Jenei István” imádkozott a templomban, és „prédikáció sem volt” (BETHLEN 1980, 729).

[70/a] KEÓVETKEZNEK
más Esztendőre való Praedikatiok az mikor
Fűlek alá mentűnk.

ELSŐ PRAEDIKATIO.
[részletek]

Textus:

1 Sam 10. 26. És követek őtet (vagy el menenek elő velle) sereg (vagy seregek) az kiknek az Jehovah meg csapta vagy illette¹ vala szívekett.

Historia szerent Alkalmatossaga ez:

Az Királyságra választatot, s titkon felis kenettet Kiralynak, az Saulnak ország gyülesen lött inauguratioja², s az új Királyhoz való tisztesség tetele valami keves népnek. Vették őtet, s ajandekokkalis tiszteltik, s haza is kisírtik de igen kevesen.

A Dolognak mi volta szerent ez az Alkalmatossaga:

Ia valahol világossagra jű, hogy az Istennek gondolati nem olyak mint az <...> embereke [Ésa. 55: 8.], az Királyoknak s Fejedelmeknek választásokban igazan világossagra jű, mert alkalmasint úgy vagyon, hogy az kit az Isten választ es szerett, nem szereti azt az nép, s ellenben az kiti <...> az nép szerett s választ, nem választja az Isten. Adoniára³ neznek vala az egész Izraelnek szeméi s azt szeretik választják vala de nem választotta az Isten, mást szeretett választot elő Felsőge, az Salamont. 1 Kir. 2. 15. az kirul az nép <...> nemis gondol.

[.....]

[76/b] Vigasztal azért tegedet Istenfelő <...> Fejedelem ez az en tudományom. Sokszor akkor fogyatkoznak meg az Királyok Fejedelmek, az mikor az népnek szolgáltyara leg nagyobb szükség vagyon. Ia valaha volt most igazan szükséged vala igaz hivedre ha el junek vala[,] mind az hatalmas Nemzetre nevez az ki ellen mégy⁴, mind az igyefogyot Nemzetre nézve az ki mellet mégy⁵, mind az Nemzetre nézve az ki

¹ megérintette (Károlynál: felindította)

² beiktatása

³ Adónia, Dávid fia, aki reménytelenül próbálkozott azzal, hogy magához ragadja a hatalmat (1 Kir 1.5-2, 25).

parancsolatryabul vagy engedelmébül⁶ mégy. De vegy vigasztalast, az tudománybull. (1) Illyenkor csak Istenre bizzad szorossan minden dolgaidat <...> [.] Bizzal abban az Istenben az ki kicsiny erő által annyit vihet veghez sőt többet mint sok erő által. (2) Bizzal abban az Istenben az ki tegedet sokszor sok haboruságidbul meg szabadított. Husz esztendőtul fogvan valo Fejedelemségedet vitted s bírtad nem az nepnek hozzád valo hívsege által (mert az irant sokszor el vesztel volna), hanem az Istenre nézve, az ki tegedet őrizett, oltalmazott, mikor Ersekújvár alá mentel az fő vezérhez⁷ [.] többire csak ugy mentel mint Gedcon három század magaddal⁸ s mentel ketségkívül felelemmel akkor Fejedelemségednek kezdetiben [.] Isten akkoris meg mentet [.] az hatalmas előtt nagy kedvesseget adott. Ugy cselekszik az Isten kerség kívül mostan is. Ha volt akkor valaki az ki cleted meltosagod utan lesekedet, mint Haller Gábor [.] meg szegyenült⁹, el vesztet, nyakában fordította az Isten az artatlannak szánt veszedelmét [.] Ugy mostis ha kik lennének az kik ellened fel támadnának nyakat sem bocsattya az Isten elő te ellened. Mongyad azért Jobbal Job 6. Itat nyomorusagombul (az az sokbul) ki szadadettottal engemet en Istenem, az hetedikben is nem er engemet az veszedelem¹⁰. Te pedeglen Istennek kicsiny serege es Tabora hogy jo Uraddal az Istennek Ladajaval el jöttel jól ese <...> lekedted, ha egyebet nem gondolsz meg, gondold meg ezt [77/a] az egyet. Az egy Istenfelő Kiralyt az Davidot ugy szerette az Isten, hogy elő erette az elő vetkes Taborais soha meg nem szegyenült, soha nem vesztet. Ugy ezért az egy Istenfelő emberert (ha mast nem tekintencis az Isten) meg tart az Ur Isten tegedet s meg oltalmaz csak gyönyörködgyik bennetek. Cselekegyétek azért az mit cselekedhettek, es az többit bizzatok az elő Istenre, s mongyatok azért en velem es az David lelkevel: Ila az Isten előtt kedvet tanalunk vissza hoz Isten bennünket, es az elő dücsöseget az Ecclesianak kebelebe meg lattattya mi velunk ha pedeg azt mongyal:] Nem gyönyörködöm ri bennetek, ugy is legyen az elő Felsege Szent akarattya, ugy cselekegyik mi velunk az mint elő Felségének tezik. <...> 2 Sam 15 <...> 25. 26. Ammen.

⁴ Nagyari itt Ausztriára gondol.

⁵ Thökölyről és bujdosóiról van szó.

⁶ Apafi és az erdélyi hadak a török parancsát követték.

⁷ 1663. augusztus 16-án Köprülü Ahmed nagyvezír megkezdi Érsekújvár ostromát, mire Wesselényi Ferenc nádor fölkelést hirdet a királyi Magyarország valamennyi vármegyéjében. Ezt követően, szeptember 14-én a török felszólítja Apafi Mihály erdélyi fejedelmet mint szövetségeseit, hogy csatlakozzék a nagyvezír seregéhez. Apafi és kísérete szeptember 20-án indul el Radnótról, s a közben török kézre került Érsekújvárról behódolásra szólítja fel Magyarországot. Felhívása azonban visszhang nélkül marad.

⁸ Bír 7

⁹ Haller Gábor, 1658-ban főgenerális, 1659-ben Várad főkapitánya, majd 1660-ban a szászrégeni országgyűlés választott elnöke; 1663-ban a török kivégeztette. Halálának oka bizonytalan, Cserei Mihály története úgy tudja, hogy Apafi fejedelmi címére pályázott (CSEREI 1983, 56–57).

¹⁰ pontosabban: Jób 5, 19

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az 1682. évi, ún. füleki hadjáratához kapcsolódóan Nagyar József kevesebb prédikációt közöl, mint ahány héttig a táborozás ténylegesen tartott, hiszen a ránk hagyott hét prédikációval szemben az augusztus 5-től október 15-ig terjedő időszakra pontosan tíz vasárnap esett. A prédikátor összesen két ízben jelzi beszéde elmondásának pontos helyét (a 4. és a 6. prédikáció egyaránt Fülek alatt hangzott el), de Miles Mátyás szebeni szénátor ránk maradt német nyelvű diáriuma alapján pontosan meghatározható, melyik prédikációt hol és mikor mondta el Nagyar József (MILES 1682).

A török Porta már 1681 decemberében döntött arról, hogy a következő évben az előző évi magyarországi hadjáratot meg kell ismételni. Az erdélyi főurak bizonytalanok, Teleki Mihály főgenerális és Apafi Mihály fejedelem is inkább halogatná a hadba szállást, elsősorban az előző évi tapasztalatok miatt. A török azonban nem enged a tervéből, s mivel az erdélyi részvétel elmaradása a rivális Thököly komoly térdnyerését jelenthette, az erdélyi hadak, kényszeredetten ugyan, de nyár derekára mégiscsak indulásra készen állnak (TRÓCSÁNYI 1972, 267–272; MAKKAI-SZÁSZ 1986, 868; BETHLEN 1980, 730).

Apafi Mihály 1682. július 18-án indult el Gyulafehérvárról a szászvárosi 3 zászló katonasággal és a gyulafehérvári nemességgel. Barcsai Mihály itt csatlakozott hozzájuk az udvari hadakkal. Az egyesült sereg 27-én indult meg s 30-án érkezett Szamosújvárra. A szamosújvári országgyűlés tudomásul vette a portai követek jelentését, hogy az erdélyi hadak Ibrahim budai basa parancsnoksága alatt fognak harcolni (TRÓCSÁNYI 1972, 272). A sereg augusztus 5-én indult ki Szamosújvárról, s a Szilágyságon át haladt Debrecen felé.

Az 1682. évi első prédikáció Zilah közelében hangzott el augusztus 9-én, vasárnap. Miles Mátyás ezen a napon az alábbi sorokat jegyzi be naplójába: „Lagen wir alhier stille von wegen des II. Sonntags, alwo II. Megyeri Ihr fürstl. Gnaden Hoff-Prediger ein schöne Predigt hielt ex 1. Samuel. 11. Cap. Nur dieselbe folgten Saull nach, denen Gott dasz Hertz getroffen hette, vnnd applicierte diesen Text: wie wenig Volk auch itzt Ihr fürstl. Gnaden seyen nachgefolget in dieser Religions-Krieg, doch solten wir wenige drinnen wacker sein, vnnd den Ausgang Gott allein befehlen.” [Vasárnap szent ünnepe lévén, pihent a tábor, s Megyeri úr, a méltóságos Fejedelem udvari prédikátora az 1 Sám 11 alapján szép prédikációt tartott. Csak azok követték Saullt, akiket Isten erre indított. Az applikáció szerint ma is igen kevesen követik a Fejedelmet ebben a vallás ügyében indított háborúban, de mi, akik itt vagyunk, legyünk bátrak s bízzuk ügyünket Istenre.] (MILES 1682, 344–345). Miles ugyan Megyerinek írja Nagyar nevét, s a textust is pontatlanul jegyzi föl (helyesen: 1 Sám 10, 20), de az idézett bibliai rész és az applikációra történő utalás kétségtelenné teszik, hogy hallotta Nagyar prédikációját, és jól tudott magyarul, hiszen értette is azt.

Nagyar textusválasztása és hangvétele jelzi azt a bizonytalanságot, amely az erdélyi táborban ekkor uralkodott. A prédikáció textusa ugyanabból a szöveggörnyezetből való, mint az előző évi hadjárat első tábori prédikációjáé. Akkor Nagyar Saul határo-

zott fellépését hangsúlyozta, ami eloszlatta a király személye körüli kételyeket. Most a Saul királlyá választása utáni pillanatot idézi föl Nagyari, azt hangsúlyozva, hogy a királlyá kent Saul tábora meglehetősen kicsiny volt, mert sokan vitatták származását és rátermettségét. Ebből következik, hogy a prédikáció végén az ususok sorában a vigasztaló haszon válik hangsúlyossá, olyannyira, hogy a kettős applikáció (a fejedelem külön megszólítása) hangvételére is ez nyomja rá bélyegét.

[77/a] MASODIK PRAEDIKATIO.

Textus.

2. Sam. 15. 20. En megyek az hova mégyek.

Hist[ória szerint] valo Alk[almatossága]:

Egy idegen nemzetbul valo de igaz hív szolgának huseges szolgálatyanak önkint ajánlása eő Urának utolso feletre nagy szükségében.

Th[ológia szerint] valo Alk[almatossága]:

Ila valaha valamire igazán mindenkor ugyan, de kivalképpen Taborozasnak s bujdosasnak idején valóban szükségek vagon az Kiralyoknak, s Fejedelmeknek az jo jambor kivalképpen meg elememet expertus¹ szogakra. Jol cselekedte David hogy Ithait² kinalta vissza menetellel mivel akkor tájban allot volt hozzája csak[,] nem akarta mingyart farasztani es eletét koczkáztatni, de hogy vissza nem ment Ithai, annal jobban cselekedte mivel most vagy Capitannya maradt Davidnak mikor Absolon ellen hadakozot, ez volt az egyik az Ithai, az Cereteusok³ Peleteusok⁴ és Githeusok⁵ Capitannya.

Oka ennek ez:

Mert mind életek s mind halálok ezeknek vigyázásában vagy vigyazatlanságában áll. Az mint Achis király⁶ szoll Davidrull[:] ezeknek őleben hajryak az Kiralyok Fejedelmek az eő fejeket az leg nagyub veszedelemnek idejenis. 1 Sam 28. 2. Ezekre bizzák fejeket s eleteket az honnan Test örököknek neveztetnek Custodis corporis [77/b][,] meg dicseri az Istennek Lelke Abner⁷, hogy nagy ember volt vitez ember volt, igaz hív szolga volt[,] az Saul házához sokaig tartotta az hűvseget, s Davidnakis szinten olyan hív szolgaja lesz vala ha tova elhett vala, de csak egyszer tanált vala felettéb el alunni az

¹ kipróbált, tapasztalt

² Irtai, githeus férfi, Dávid király hűséges embere (2 Sám 15,18-22).

³ Ceret-Sáhár, város Rúben területén (Józs 13,19). A cereteusok innen származtak.

⁴ A peleteusok Dávid testőrségének egyik csoportja.

⁵ A githeusok Gáthból származó emberek (2 Sám 6,10).

⁶ Áhás, a filiszteusok királya, Dávid hozzá menekült Saul elől (1 Sám 21,10-15).

⁷ Abner, Saul király unokatestvére és hadvezére (1 Sám 14,50).

Tabornban[,] aztis fel jegyzi s meg notallya benne⁸ az Sz[ent] Lélek mint capitalé peccatumot⁹. Azt mongya David altal: Ell az Isten Abner hogy halálnak fia vagy te s mind Urad töb szolgai, hogy nem vigyaztok az Uratokra, az Istennek Messiassara, mert ez ejjel egy ember be ment volt az Tabornban, az Kiraly Satorahoz eppen[,] az kupa az kibül ivott, s pallost feje felöl el hozta, es senki meg nem erzette¹⁰ [1 Sam. 26: v 15. 16.]. Elis veszet volna akkor Saul kiraly David keze miat ha olyan véren folyt lett volna¹¹ David mint Saull volt. 1 Sam 26: 15, 16., Davidis el vesz vala vénségében az Orias¹² miat az ki neki vallalkozot vala¹³ 2 Sam. 21. 17. ha Abisai¹⁴ meg nem segíti vala. Hasonlokeppen az Absolon keze miat s fegyvere miat el nyeletik vala ha Chusai <...> s Abiathar rea nem vigyaznak vala, s ha Ahimaaz¹⁵ es Jonathan¹⁶ jo bator szívü ifju Le-gények halalra Davidert nem vetették volna magokat, de közel mennek Jerusalem ala, az varosban be nem mernek ugyan menni, de az forrashoz el mennek s ott mennek vegere egy víz merito Lcanytul az Absolon szandekarul, s ugy adak tudtara Davidnak hogy szaladgyon es az Jordanon azon ejjel menyen által [2 Sam: 17. 14-22]. Nagy Sandoris el vesz vala, ha Clitus¹⁷ az ellensegnek karját el nem vagja vala az ki már fegyverét kezét Nagy Sandor meg ölesere fel emelte vala. Ez az az mit az Sabaudiai Herczeg¹⁸ mond IV Otto Csaszarnak¹⁹, midon egyik oldalat fényes Kiralyi ruhakkal fel ekesetette volna [78/a], az másik oldalat vitezi ruhával s erős fegyverekkel. Kerdettetven mit akarna azzal az kett fele köntössel, felel s mond: Ezt viselem az Csaszarnak majestasacrt, emezt pedig az Csaszarnak életének oltalmazásáért. Ad majestatem Caesaris, et ad vitam conservendam. Inti ez az kiralyokat, Fejedelmeket, hogy tegyenek külömbséget az erdemes es az haszontalan szolgak között. Ki mitt szolgált? Ki miben jart el hiven, mi-ben hasznalt mire erdemes, itillyik meg, ne legyen egy csak, hogy Dinus et indignus simpliciter ablativus [...]²⁰ [.] Tudta Nagy Andor[,] kicsoda szereti ötet mint Alexandert²¹ [,]hogy kicsoda szereti egy mint Kiralyt, kicsoda az Crateros²² kicsoda az Hephestion²³. Kire mitt kell bizni. Ki mitt tehet. 2. Ne legyenek háládatlanok az jo

⁸ megjegyzi róla

⁹ mint óriási vétkeket

¹⁰ senki észre sem vette

¹¹ ha olyan vérszomjas lett volna

¹² Jisbi-Bénób, óriás, aki meg akarta ölni Dávidot, de végül őt ölte meg Abisái (2 Sám 21.16-17).

¹³ aki rátámadt

¹⁴ Abisái, Dávid nővérének a fia, Dávid király hí séges embere (1 Sám 26,6-9).

¹⁵ Ahimaás, Dávid hírvívője Absolon lázadása idején (2 Sám 17,15-22).

¹⁶ Jónatán, Saul király legidősebb fia, Dávid leghí ségesebb barátja. Barátságuk az önzetlen szeretet jelképévé vált (1 Sám 19,1-7).

¹⁷ Clitus (a Fekete melléknévvel), Nagy Sándor makedón uralkodó egyik hadvezére. Megmentette ura életét a granikoszi csatában, s ettől kezdve a király egyik kedvence és a királyi lovas gárda parancsnoka volt. A bortól ittas Nagy Sándor felindulásában később maga szúrta le hí séges alattvalóját.

¹⁸ Savoyai herceg

¹⁹ IV. Ottó, német-római császár (ur. 1198–1212).

²⁰ hogy az arra méltó és a méltatlan egyformán ítéltesék meg (a latin kifejezés utolsó szava olvashatatlan, így a kifejezés értelmét is csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni)

²¹ mint Sándort, azaz mint embert

²² Kráterosz (Crateros), Nagy Sándor makedón uralkodó egyik vezére.

²³ Hephästio, Nagy Sándor egyik barátja.

szolgához hanem éltessek cőket kegyelmességekkel. Kivalképpen az regi rend expertus jámbor szolgálókat²⁴ meg becsüllyik. Ezzel nyerte²⁵ Sandor, az Apjanak Philep Kiralynak²⁶ öreg expertus szolgálóinak tanácsan jart. Salomon udvarais allott illyekbül, az kit Saba Kiralynais²⁷ esudalt s szeretet. Roboam²⁸ ezzel vesztette. Mi udönkben szegeny ifju Rakoezi György Fejedelemis²⁹ ezzel, az Attyanak öreg rend szolgálait nem vette ugy mint az maga idejebeli vele fel nevedet ifju Uraknak tanácsát, azomban amaz hejje hujja vele Duskast³⁰ s eggyest ivó³¹, farkas burös Katonaknak tanácsat, az kik mehent meg részegedtek esküttek mingyárt hogy ma holnap Constanczinapoly Kapujában tűzik az zászlott. Éffele hijaban valosaggal taplaltak s vidamítottak maskent felette igen jo, nagyra szuleret de boldogralan Fejedelmükert.

Summa.

Az mint kezdetit ugy végét az mi dolgainknak el rejti Isten mi tulunk sokszor, olykor az mikor azt felette igen kivannok tudni. Így rejti el David elől mostani nyomorúságnak veget s ki menetelit, azt mongya David. En mégyek az hova mégyek az az: Nem tudom hova mégyek, nem [78/b] tudom ott mi tanal engemet, ebben az en utamban és mikor terek meg, sőt tereke valaha meg vagy soha. En nem tudom, oly kétséges bizonytalan igyre jutatot mostan az en Istenem engemett. Isten kívánságának embere volt az Daniel ha valaki kedves volt Isten előtt, megis mikor azoknak az orszagos motusoknak³² s fel zenduleseknek (az mellyeket látásban latott vala) véget ki menetelit kívánna Istentül meg erteni Dan 12. Uram mi lesz ezeknek az vege; Csak azt az választ veszi Istentül, Éregy üly le nyugogyal halgas vid el ezt az kerdest en tülem mert be pecceteltek s el rejtettek ezek te előtred[.] meszsze üdöre szollanak s. a. t. [Dan. 12 v. 8-13.]. Az fogsagban levő Ecclesia Babylonban kettőru³³ szorgalmatoztattya³⁴ az Istent Daniel könyörgese által[.] (1) Mikor szabadulnak meg az fogsagbul s mikor epül meg az Templom es az varos. (2) Mikor ju el az meg ígirt Messias? Az elsőre distincte³⁵ világosan meg felel[.] hatvan ket hetek alatt meg epül mind az templom mind az varos. Az másodikra penég csak homalyosan felel, es nimumü szelességgel³⁶ [.] azt mondvan[.] nem eleb harvan kert heteknel, de le hararozva³⁷ mikor mellyik eszrendöben meg nem

²⁴ az idősebb nemzedék kipróbált, jámbor szolgálóit

²⁵ Ezzel győzött

²⁶ II. Philipposz (Fülöp), makedón uralkodó (ur. Kr. e. 359–336), Nagy Sándor apja.

²⁷ Sába, valószínűleg egy ugyanilyen nevű dél-arábiai birodalom uralkodója, aki személyesen győződött meg Salomon mesés gazdagságáról és bölcsességéről (1 Kir 10,1-13).

²⁸ Roboám, Salomon fia és utóda, aki elveszítette uralma alól a tíz északi törzset, s így csak Júda és Benjámín felett uralkodott (1 Kir 12; 14).

²⁹ II. Rákóczi György (ur. 1648–1660), erdélyi fejedelem, aki rosszul előkészített s kudarcba fulladt lengyelországi hadjáratával (1657) elindította az Erdélyi Fejedelemség hanyatlását.

³⁰ duskást inni, azaz mértéktelenül, tivornyázva inni, vedelni (régies)

³¹ egyes, a korabeli italtartó cserépedények egyik fajtája (tájjellegű)

³² mozgolódásoknak, mozgalmaknak

³³ két kérdéstől

³⁴ faggatja

³⁵ külön

³⁶ és csak úgy általánosságban

³⁷ pontosabban

mongya, úgy hogy mint egy ugyan szant szandekkel lattatik involválni el takarni s el rejtteni az chronologiai terminust [Dan. 9: 17-24, 25.]. Ez az oka[:] ebbül az prophetiaból demonstrative³⁸ meg tanulni az Christus születésének vagy szenyvedesének esztendeit tellyesseggel nem lehet, jollehet azt rugyuk[,] az utolsó hetnek közepin vagattanak ki. Sz[ent] János, 21: midon azt kérdene Péter[,] hat Jánosnak micsoda ki meneteli lesz³⁹ meg feddi az Úr Jesus Christus s azt mongya: Mi gondod rea, ha mind addig elis⁴⁰ miglen el jövök [v. 21, 22⁴¹], hasonlóképpen midon az Labait mosna Peternek cö Felsege azt mongya: Most nem tudod mi végre eselekszem ezt de ez után meg tudod. Joh 13. 7. Midon az egész Apostoli Collegium⁴² közön [79/a] -seges akarattal⁴³ tudakoznek mikor allitya fel az Izraelnek orszagat. Azt feleli cö Felsege, Nem ti dolgotok tudni az üdöket es azoknak határit. az mellyeket az en Atyam az maga kezében be pecsétlett. Cselek. 1. 7. Az oltar alatt való lelkekis sok üdöktül fogvan kialtyak. Utque⁴⁴ quo Domine. Uram meddig es megis meddig nem allasz boszszut az mi verünkért? De csak feleli az Isten. Nyugogyatok miglen az ti Atyatokfiának számok be telik. De mikor telik az be az csak Istennek tanacsában vagon le tevé⁴⁵. Jelen. 6: v. 10, 11.⁴⁶

Részei kettő.

1. Vagyon előtte allo uttya, s bujdosásra való indulása. 2. annak bizonytalansága.

Magyarazat szerent.

1. Vagyon itt az Davídnak tellyes elérében való sok nyomorusága. 2. az mi ezt nevelte[,] az cö vénségének idején való szak kivetete se üldöztetese[,] az mikor sok bujdosása után s hadakozása után nyugodalmat kívánt magának. 3. az mi ezt megis fellyeb nevelte s nehezítette súlyosotorra, az hogy: ezt az szak kivetete se üldöztetése az maga tulajdon saját gyermekétül kellett szenyvedni az Absolontul az kinek méltan azt mondhatta az kit az Császár⁴⁷ Romában Brutusnak: Et tu quoque fili? Te is ream tamadtal cdes fiam? 4. Terhelte mind ezeket tovab szak kivetete se nek s bujdosásának bizony-

³⁸ nyilvánvalóan

³⁹ leszen (elírás)

⁴⁰ ha mindaddig él is

⁴¹ Ján 21,21-22

⁴² az összes tanítvány

⁴³ egy akarattal

⁴⁴ helyesen: Utique

⁴⁵ azt csak Isten tudja

⁴⁶ A gyászévtized és az azt követő évek magyar protestáns egyházi irodalmában gyakran idézett bibliai hely a Jel 6,9-11. Itt van szó az ötödik pecsét feltöréséről, melynek nyomán János apostol a Krisztusért megöletett keresztény mártíroknak a lelkét látja a mennyei oltár alatt. Ezek a lelkek teszik föl a Nagyari által is idézett kérdést. Általában elmondható, hogy a korszak prédikátori irodalmában teológiai értelemben is folyamatosan napirenden van a mártírium kérdése.

⁴⁷ Julius Caesar, Caius (kb. Kr. e. 100–44) Brutushoz intézett híres mondásáról van szó. A Nagyari-szövegben a személy- és méltóságnév azonosítása figyelhető meg, hiszen Julius Caesar nem volt császár.

ralan ki meneteli. 5. Vagyon mind ezekben Istenben való bizodalma, meg nyugvása s imatsága s annak gyümölcse. El vesz Absolon, David meg szabadul es elebbeni Kiralysagaban dücsösegeben be áll.

Az elsört az mi nézi: Csudalatos utrya az Isten tanácsának ez hogy valakir az maga Szentei közzül ugy fel vészen Isten, annyi nyomoruságokon meg forgat, ugy hogy valaki nezi es szemleli azt mondhassa felöle: 1. Ugyan sok nyomorusagara születet ember. 2. Ugyan sok keresztí es ítéleti fordul meg ezen az Istennek. Magais azt mongya maga felöl: Mi haszna az en eletemnek? Miirt lettem ez vilagra? Csak boldogtalansag az en eletem, az Jobbal⁴⁸.

Oka ennek

1. Mert az szolgálna az Istennek dücsösegere ha leleknek örömevel dicsirhetnök eö Felsegét az halaadásokban [79/b]. Az sok nyomoruságok pedég ugyan meg fojtyak az Istenfelő embereknek lelket, és az nagy mély szomorúság hogy örömmel Istennekis szolgáltyat ne vihesse vighez, hanem csak busong, csak hanykodik meg fojtodik az szíve Aronnal [Lev 10. 2. 3], nyög⁴⁹ mint az galamb <...> s csivog mint az fecske az Ezechiással [Esa. 38: 14. <...>], ordit mint az oroszlany az Jobbal. Job 3. 21[.] eg eö benne az eö szíve mint az sebes tűz az Daviddal, Solt. 39. 4. az kit pedeg örömmel latt Isten es örvendetes irgalmassagival s aldasival környül vészen, azt mongya David, hegedűt címbalmot veszen az kezében es örömel eneklí mongya az Sion enekeit, es psalmusokkal hymnusokkal szep eneklesel kelf[,] fel szoval dicsíri az eö Istenét. Solt 137. 2. 3. 4. Jacab. 5. 13. azt mongya Jacab Apostol. Eph 5. 19. 24. [;] 2 Cor 1. 11.

2. Mert az mennyi az bekessges türes az kereszték es az nyomorusagok alatt, az melyben ducsóítetik az Isten szaz annyi az Impotentia⁵⁰, az zugolodass, az murmur⁵¹, az partolodas⁵², beketelenség az mellyel busittyá az Istent, zugolodvan az eö Felsege tanácsa s rendelese ellen. Mikor az Aron, kett szep Pap fiat halva látna előtre[,] az szent szolgáltnak kezdetiben az Szent Satornak fel allitasakor[,] az mellyeket Isten megölt vala[,] mire nem <...> vala kész, es mire nem fakad vala ki szomorusanak miatta ha Moyses latván indulattyat meg nem feddi vala mondvan: Halgas ne szoly ez az az mit Isten mondot. s. a. t. [Mos: 3 k[önyve] 10: v, 1, 2, 3.] Mikor az Sunemmita beli⁵³ Asszonyinak hirtelen meg hala kedves gyermeke[;] mit nem mond s izen az Prophetanak[,] az Propheta által az Istennek zugolodashul: Avagy kirtem e valaha ezt az gyermeket tüled s az Istentül, ha adta eö Felsege miirt vette el? [2 Reg. 4: v. 27, 28]. Kemeny embertelen izenet Istenhez mint ha az kit könyörges kívűl⁵⁴ ad jo akarattyabul szabados jussabul vissza nem veherne? Jonasnak csak az meleg süti meg kopasz fejit

⁴⁸ Jób 3.11

⁴⁹ nyög

⁵⁰ erőtelenség

⁵¹ morgás

⁵² pártoskodás

⁵³ Sunem, város Issakár területén. Itt lakott az az asszony, akinek a fiát Elizeus próféta feltámasztotta (2 Kir 4,12). A -beli toldalék tulajdonképpen itt fölösleges, hiszen a Sunemmita jelző önmagában is azt jelenti, hogy Sunemből való.

⁵⁴ könyörgés nélkül

mit nem embertelenkedik Istennel, egy tisztességes emberrel nem mernénk úgy banni az mint bánt Istennel, úgy hogy esuda hogy teremtő Isten teremtéséről⁵⁵ [80/a] s embertől[,] az ki csak por hamu[,] megis dagály⁵⁶ s kevély, ezt el szennyvedte [Jonas. 4: v. 1-17.]. Mind ezeket az nyomoruság escelekedtetí majd, akarattok ellen az Szentekkel mert az testül es vertül el foglaltatvan hirtelenségből szólnak mint David Solt 116. Bizony hazugok minden emberek meg az Samuelis az Propheta az ki nekem Kiralyságot ígért [Solt. 116: v. 11.]. Azt mongya Jonas is[:] Haragszom mind halalig.⁵⁷

3. Meg ütköznek az Isten felőkis mikor lattyak hogy az Istenfelő embert így nyomorgattya az Isten mondvan: Mitt latt Isten ebben az emberben hogy így nyomorgattya, csak az nyálátis elég nyelheti el, holot mely kegyes es mely Istenfelő. Így tilték Job felől az ő barati míg Isten meg nem latogatta. Mikor osztan oly keservesen sanyargatta, az Istent nem mervén vadolni[,] erre fakadtak ki hogy Jobot vadollyak, hogy nem Istenfelő ember, ha az volna lehetetlen hogy így sanyargatna az Isten. Solt 73. 13[,] 14[.]

4. Az mitt David mond az ő Hadnagyinak mikor hadra ki eresztí őket. Az en gyermekemmel az Absolonnal csendesen bannatok en érettem. 2 Sam 18. 5. Az Isten ellenben az rendelt sergeknek mogyara menő nyomoruságoknak azt mongya: Keményen bannatok őő vele, azért mert en gyermekem.

Mind ezekben azért ezeket kel meg gondolni.

1. Ne mond azt[:] valami nagy gonoszt lát Isten ebben azért sanyargattya. ne[,] mert Jobban⁵⁸ nem látot Isten semí olyan kiválkeppen való seclus vétke⁵⁹ masok felet az miért sanyargatta volna, ne[,] megis keményen bán vele. Job 2. 3. ok nélkül mongya[,] Isten hogy sanyargatta, az az nem adott mas emberek sorsa felet kiválkeppen való gonoszúsággal arra okot, nem az mint az ő barati őő felőle gondolkoztanak, megis volt Istennek oka arral[,] miért úgy bannik vele[,] maga ha voltaképpen gondolkozunk az Jobnak állapottyarul[,] nem volt az őőznvíz után Jobnál fegyhetetlenebb az kit <...> az Isten <...> úgy meg dicsírt volna, az kinek fegyhetetlen elete ellen az ordog sem tuda semmitis szollani, megis nem volt az eg alat nyomorultab senki akkor az Jobnal. Az Patriarchak⁶⁰ között nem volt egyis az ki az Szöveteségnek Angyalával annyírt tarsalkodott volna [80/b] mint Jacob az mint Testamentumábanis⁶¹ emlekezik felőle [Teremp. 48 v. 15, 16.], megis az Patriarchak között nem volt senki nyomorultab, melyre nézve hozza elő Testamentumában az Szöveteségnek Angyalat az ki az őő sok nyomoruságiból ki szabadította. Az Kiralyok között nem volt senki kedveseb Istennel mint David. Istennek szíve szerent való embere[,] megis senki nyomorultab nem volt az ki annyi nyomoruságon meg fordult volna mint ez[,] az melyre nézve az mikor Testamentumort térszen azt mongya Salomonnak: Ezek edes Fiam az mellyeket en szerezhettem az en sok nyomoruságimban [1 Kiraly 2 v. 4-7.]. De mind ezek felet az Istennek leg

⁵⁵ teremtményétől

⁵⁶ gögös, felfuvalkodott (régies)

⁵⁷ Jón 4,9

⁵⁸ Jobban

⁵⁹ gonosz vétke

⁶⁰ ősatyák

⁶¹ végrendeletében is

szerelmeoseb szolgaja Fia az Úr Jesus az földnek minden nyomorulti között leg nyomorultab az honnan vir dolorum fajdalmoknak emberinek neveztetik az mint az eö lelkének sok rendbeli faracsagival emlekezik az Esaias, 53. Sz[ent] Pallis Sidok 5. 7.

Summa Summarum: mikint az Arya inkább szereti azt az gyermeket az kit sok fajdalommal szült[.] ugy az Istenis az kit sok nyomorusagok által szult az maga számára azokat szereti leg inkább.

Az masodikat az mi nézi: Vagyon itt az eö Venségének idején valo bujdosása zamkivettetese. Ezzel latogata Isten az szegény vén Samueltis minekutanna ifjusaganak, ember koranak idejet Isten s ember előtt valo kedvessegen el töltötte volna, az Izraelt 40 esztendeig bekességben bírta s irilte volna, mikor azt varna hogy be telven jo vensseggel napoknak számával tisztességgel becsülettel, meltosaggal, bekességben szállana a koporsojában, akkor szomorítak meg szegényt s akkor becstelenítik[.] magát tisztibul meltosagabul akkor veték ki es ugy szomorussaggal gyaszszal bocsatok az koporsojában, mellyetis felette igen keservesen szenvedven[.] maga Isten vigasztala meg mondvan: Nem tegedet hanem engemet utáltanak s vetettek meg. Sokszor indult ki taborra s hadakozásra az szegény David, de ha Ziklági veszedelmet⁶² ki vesszük, ilyen keservesen soha nem tert mint most, az mikor mar nem hadrul hanem arrul gondolkozik vala, hogy szolgállya csendesen Istenét es bekességgel [81/a] hogy szallyon koposojában. Azomban akkor hirtelen jo⁶³ az hir. Absolon az te Fiad partot ütöt ellened. Fűs⁶⁴ es szalagy hogy mind te, s mind veled valo keves nép el ne nyelettessek. Az meg élemedet üdö⁶⁵ az mint akarminekis ugy annál inkább az kereszteteknek elviselesere erőtelen s alkalmatlan.

Az harmadikat az mi nézi: Az eö tulajdon Fiátul[.] nem idegentül valo szenvedese. Minimu⁶⁶ keserves légyen ez bizonyosat tehet errül az szegény Henricus IV Csaszar⁶⁷ az kinek eleit az sok fele ellenséggel valo hadakozasi el nem fogyathatak, hanem mikor azoktul mar pihenese lott volna[.] az maga atkozott fiai tamadnak reá s azok ölek meg keserüseggel es banattal.

Az negyediket az mi nézi. Dolgainak bizonytalan ki menetele vagyon le réve. Tere viszsa abbul az zamkivettetesbul vagy soha sem[.] nem tuggya. Lattya az nepnek nagy fel tamadasat[.] az nep majd egészeszen s az orszag rea tamadott. Lattya az Fianak nagy furorat⁶⁸, s véren folyt s Arya véret szomjuhozó indulattyat. Lattya az Achitophelt⁶⁹ az ki tüle el partolt az kinek tanácsa sokat tehetet. Sido országban <...> maragyon? Ott meg nem maradhat az Fiátul. Poganyok közze mint Saul idejeben <...> [szalagyon? Nem lehet] mert nagyub s híreseb emberre lött mar hogy sem ott gratiat hitelt tanálhatna.

⁶² Nagyari itt az amálekíták siklági betörésére gondolhat (1 Sám 30). Siklág (Ciklág), dél-júdeai város; hosszú ideig a filiszteusoké volt, majd Júda királyainak személyi birtoka lett.

⁶³ jó

⁶⁴ Fűs (elírás)

⁶⁵ az élemedett kor, az idős kor

⁶⁶ Minémű

⁶⁷ IV. Henrik, német-római császár (ur. 1056–1106), akit az investitúraharcban VII. Gergely pápa kiközösített (Canossa-járás). 1084-ben Rómát is elfoglalta, de a belső párharcok miatt haza kellett térnie. Halála előtt nem sokkal fia, a későbbi V. Henrik megfosztotta hatalmától.

⁶⁸ haragját

⁶⁹ Ahitofel, Dávid egyik tanácsadója, aki később Absolonhoz pártolt. Mikor Absolon nem fogadta meg a tanácsát, melyben arra biztatta, hogy azonnal vegye üldözőbe Dávidot, hazament és felakasztotta magát (2 Sám 17,1-23).

Minden felől szorongatásban vagyon, sir[.] nem larvan s nem remelven dolgainak jó ki menetelet, fel megyen azért az olaj fak hegyere mint az után következő üdőben az Xtus⁷⁰ [.] keservesen sir [imadkozik] látta az várost s az Istennek Templomat[.] nem <...> tuggyac ha tere vissza vagy nem. Mind az által bizik Istenben, Istenre hadgya minden dolgait. Ha kedves leszek Isten előtt vissza hoz es ha azt mongya[.] Nem gyönyörködöm benned[.] ugyis legyen Isten akarattya[.] Ennek az bizodalomnak ez lött ki menetelet: El veszet Absolon. Davidot Isten elebbeni dicsőségeben helyre allította.

Tanusagh.

Vett⁷¹ az Isten az Istenfelő embernek gyakran olyan igyet es utat eleiben, az melynek ki menetelet tellyességgel nem tudhatya, s nem lathattya, sőt ha ebben forgo nehezsegeket nezi es szemleli, ugy teczik dolgainak boldogtalansagát <...> inkább hogy sem boldogsagát remenlheti: [81/b] Illyenkor meg vonza magát⁷² meg az kikkel legítíme⁷³ elheteis, nem él az külső eszközök között, Istenre bizza magát, be ferkezik Sz[ent] tanácsában, meg látta imacságának s bizodalmanak hasznos gyümölcset, lelkenek öröme bekessegere, szomorúsaga után. Illyen utya volt Davidnak s igye⁷⁴ ez az ő mostani szakmivettete. Azt mongya[.] megyek az hova megyek, az az nem tudom hova megyek s, terek e vissza vagy soha sem. Az Papok szegenyek mint Istennek Messiassával⁷⁵ el akarnak menni. Nem bocsattya őket magaval felven hogy ugy ne járnak miatta, mint Saull idejében. Az Ladatis⁷⁶ el akarjak vinni. Nem akarja aztis az David. Mi haszna az Ladatis alá s fel hurczolni, ha az Isten haragszik az Ladnakis mi haszna, mert az Isten engesztelődesenek s jelenletenek jele az Lada. Csak maga az Istent az nem engesztelheti az meg.

Okai.

1. Azért rejti el az Isten az mi dolgainknak ki menetelet hogy az mi dolgainkat s dolgainknak igazgatásat egészen ő Felségére bizzuk⁷⁷ es egészszen ő Felsegetül Fűgünk. Az ultatul fogya miulta az mi első szűleink azt akartak tudni, az kinek s melynek tudása nem mast illetet hanem csak az az egy elő Istent[.] örökség szerint reank szallot ez hogy az jovendőkrül feletteb szorgalmatossak vagyunk. Ebbül mar az szarmazot hogy 1. tanacsot akarnank formalni az dolognak ki meneteletibül 2. neheztellyük hogy eleb jár az Isten elmeje hogy sem az mienk[.] az melyre nezve eliben akarunk futni az Isten tanácsának es halo előtt halaszni. 3. vadollynk hogy keső az Isteni providentia⁷⁸

⁷⁰ Krisztus (az első szótag a görög kezdőbetűvel jelölve)

⁷¹ Vet

⁷² Illyenkor visszahúzódik

⁷³ törvényesen

⁷⁴ ügye

⁷⁵ mint Istennek Felkentjével

⁷⁶ A Szövetség Ládájáról van szó, melyben a két kőtáblát őrizték.

⁷⁷ bizzuk

⁷⁸ az isteni gondviselés

melyre nevezve az maga idejéről meg akarjuk cö Felseget fosztani, mi akarunk cö Felsegenek üdött es hatart szabni, mint Saul Samuelnek[:] ha hetedik napra el nem jösz tovább nem várlak [1 Sam. 13: 8. az miat egész heft napig nemis varta]. Mit legyen azért minékünk szabad tudnunk s mit nem[,] le terte azt Isten egy gyönyörűseges regulaban⁷⁹ Mojses által, 5. Moj. 29: 29. Az kik meg jelentettek[,] az mi tanultattatasunkra jelentettek meg s az kik pedeg el vadnak rejtve[,] Istenei azok[,] Istennel vad- [82/a] -nak azok el rejtve, nem kel azokat feletteb keresni azok körül cimosruskodni⁸⁰. Olyanok az dolognak ki meneteli is mellyeknek igazgatását csak egyedül maganak tartya az Isten. Nemis oka nélkül vagyon ebben az versben rendkivul valo punctumozas⁸¹, hogy fel serkenesenek bennünket[,] mikor ide jutunk[,] ennek olvasasara[,] hogy mint kivalkepen valo szep mondaszt szívunkben mellyen⁸² be írjuk. Az Istennek titkait felettib ne horgásszák⁸³, mert az titkok az mi Urunke Istenunke. Az elmenek s az leleknek békeségének felette nagy akadallya ez az curiositas, feletteb valo tudakozodas, elmebeli hanykodas, az dolognak ki menetelirül. Az első bünhoz az mi első szüleinknek bünökhöz felette igen közel jár az kik azt akarjak vala tudni az mit Isten nem akart hogy tугyanak. Az kinek tudasar maganak hadta volt az Isten, tudniüllik az jonak es gonoszak [fájának⁸⁴] tudásának fáját. Ez miat az nagy Sollicitudo szorgalmatoskodas miat az kik Istenhez közeleb lattatnak is lenni leg megszzeb s tavullyab esnek, mint Mojses Kijov. 33. 18. Mutasd meg az te düesöségedet ennekem. Azt feleli Isten, Hatul meg lathacz engeget de az en orczamat nem lathatod. Ez az locus⁸⁵ az emberi okoskodasnak határt vett[,] meddig leljen az Isteni dolgoknak tudakozásaban. De Istent ab anteriori arczul az az cö természetirül tanaesarul örök vezzésérül ki akarni tanulni[,] az cö meg vizsgálhatatlan tanaesat piszkalni[,] nem mas dolog, hanem az Isten abrazattát kívanni latni, az mely ez elerben lehetetlen. Az én orczamat nem lathatod, nyughatatlan hanykodo rosz büszke [nyalka] emberi elme, ez az határ[,] akar nehez[,] akar nem nehez. A posteriori⁸⁶, az az az dolognak ki menetelébül tanulni[,] abban s akkor osztan az Istent s az Isten tanácsának bölesességet szemlelni csudalni[,] ez szabad es diesiretes dolog, az az hatul cö Felseget latni. Bizzuk azért cö Felsegere az mi dolgainknakis ki menetelit.

2. IJa Istenre nem bizod dolgaidnak ki menetelit kire bizod. Szükseg kivul magadra kel biznod magadnak kel dolgaidhoz nyulnod s magadnak kel igazgatnod. Te pedeg bolond vagy nem tudod mi jo neked s mi nem [82/b] jo. Eli Pap azt mongya: Az mi teneked jonak teezik ugy legyen [1 Sam 3: 18.]. Az az jo, az mi az Istennek teezik[,] nem az[,] az mi minékünk. Meg teezik ez ebbul, mert sokszor az mi kerésunkel s kivansagunkal nagy jot akadalyoztatunk meg, mint Sz[ent] Peter az Jesus Christus halalat ha Isten meg halgatna; ellenben nagy veszedelmet kernénk magunknak ha Isten meg adna azt az mit kerünk. Addig importunuskodek⁸⁷ helytelen kivansagaval az Izrael az Istenen, Kiralyt kere maganak. Ada Isten. Mit nyert vele? Azt hogy az Isten esendes

⁷⁹ törvényben

⁸⁰ vizsgálódni, keresgélmi

⁸¹ hangsúlyozás

⁸² mélyen

⁸³ ne horgásszák, azaz ne kutassák (a szónak itt metaforikus értelme van)

⁸⁴ Utólagos lapszéli betoldás, fölöslegesen, hiszen a mondat enélkül értelmes.

⁸⁵ bibliai ígehely

⁸⁶ tapasztalathól

⁸⁷ alkalmatlankodott, kellemetlenkedett

regimentyettől⁸⁸, igazgatasatúl (az melyben csak egy szamar, egy juh karok sem volt, az mint Samuel protestal⁸⁹) meg fosztatának[,] az Kiralyoknak kegyetlen veronto hoher kezekre jutanak [1 Sam. 12: v. 3, 14.]. Az Isten az Birak által igazgatta őket majd 300 esztendőig, az Birak idejében mind annyi esztendők alattis, nem ömlött annyi vér ki Szenteknek vere mint az egy rosz Manasses Kiraly⁹⁰ idejében 25 vagy 30 esztendők alatt [2 kiraly. 21: v. 2-7,16.]. Az egy Tyrannus⁹¹ Abimelech⁹² ha ki veszszük az kit Isten mint tövisset galagonyat ugy adott volt büntetesül hogy tűz jöjjön ki belöle [Bírák 9: 19, 20, 23.], az tob Bírákat Isten csendessegekrül⁹³ meg dicséri. Az Kiralyokat pedeg harman kívül⁹⁴ mind meg gyalazza mind Judaban s mind Izraelben. Izrael 19 Kiralyi roszszak voltak Hazajoknak s Nemzeteknek vesztői [...] Patriac⁹⁵. Az Juda [22] Kiralyi között pedeg csak három volt jó. Ennyit teszen az embernek maga dolgait igazgatni[.]

3. Ila te nem vagy azért jó s alkalmas dolgaiddnak igazgatasara, keressünk jót, s alkalmasot te kívüldted. Micsodast? Ollyat az ki böles legyen. Micsodas az? Ollyan az ki tuga mi teneked jó s mi rosz. Ollyat az ki akar mely nagy gonoszodbul is jot s meg pedeg mennel nagyub az gonosz annal nagyub [83/a] jott tud ki hozni. Kicsoda ez? Ez az egy elő Isten. Hova lehetet nagyub gonosz mint az Adam esete? Mit hozot Isten ki belöle? Az maga irgalmassaganak igazsaganak gazdagsaganak, s nagysaganak ki jelentetését az mellyek máskent mind örökre titokban lettenek volna. Mi volt nagyub gonosz mint az Isten Fianak meg ölerterése? Mit hozot Isten ki belöle? Nagy jot. Az emberi Nemzetnek valtsagat. 2 Cor. 4. 6. Az szeretseghül világossagot tudot Isten ki hozni. Ila az teremtesben jelen lehetel volna, latthattad volna mikeppen az földnek golobbisat s kerekseget el fedező s be borito nagy vizeknek, mélységébül, s azoknak színin levő iszonyú szeretseghül az felyül meg ülepedet leleknek incubatioja⁹⁶ melegitese által ki jott az világossag meg pedeg csak egy szocskara, Legyen világossag [Teremp. 1: 2, 3]; meltan csudalkozhattal volna. Nem lehet az te elmed szived Lelked annyi sok tentatioknak, kisirteseknek, nyomorusagoknak szelveszeknek, setet ezakajaval ugy be boritva, hogy ha az Isten egy szocskat szol: Legyen világossag, mingyart ki lövellik, s ki csillamlík, s fel virrad az te örömdönek jó szerenesednek s vidamsagodnak fényes ragyogo napja. Az mely reszed Ægyptomban vagyon[,] abban setétség vagyon. Az mely resze penig Lelkednek néz Izraelnek Istenere, az Gosenben⁹⁷ lakozo Izraelnek Istenere abban világossag vagyon szüntelen [Kijov. 10: v. 23.]. Azt mongya Joseph. 'Ti gondoltatok gonoszt en felölem, az en Istenem pedeg azt jomra fordította nekem az elő szent bölesessege szerent. Teremp. 50. 20.

4. Aztis meg kell tudnunk[;] az jövendő dolgoknak nem tudasa oly fogyatkozás az mellyen örülnünk kel inkább hogy sem szomorkodnunk. Nagy jot adot Isten az ember-

⁸⁸ vezetésétől

⁸⁹ bizonyosságot tesz

⁹⁰ Manassé. Júda királya, Ezékiás fia és utóda; bálványozásával fogságba juttatta Izrael népét (2 Krón 33,11).

⁹¹ zsarnok

⁹² Abimélek, Gedeon fia egyik ágyasától (Bír 8,31).

⁹³ csendességük miatt

⁹⁴ három kivételével

⁹⁵ a latin nyelvű kifejezés első szava olvashatatlan, így jelentése is bizonytalan

⁹⁶ élesztése

⁹⁷ Gósen, a Nílus deltájának északkeleti része, ahol József irányítása alatt Jákób és fiai letelepedtek Egyiptomban.

nek midon az Következendő dolgoknak tudását el rejtette előttünk, mert ha az jelen való s levő s előttünk allo nyomorusagon kívül, az kikben forgunk, az következendőkis tudunkra volnának [83/b] erős es alhatatos lelek, az mely az alat az tereh alatt meg ne csökönnek⁹⁸. Sokan hogy az jelen való dolgokban gyönyörködünk ettül vagyon mert az jövendőket nem tgyuk. Azert azt mongya nekunk az Isten az kit regenten Mojses által az Izraelnek: Ti harezollyatok, csak veszteg allyatok halgassatok es szemlellyetek miket cselekszik az Isten. Ugy minden munkainkban az dolgoknak ki menetelére nézve azt paranesollya Isten[:] mi ne nyughatatlankogyunk csak halgassunk nézzünk szellyel es szemlellyük miket cselekeszik az Isten, es mongyuk azt: És. 12. Ime az erős Isten az en Szabadítom, bekesseses türessel bizom es nem felek⁹⁹. Jobban tgya Isten micsoda jó nekem s mi nem. Mongyuk azert azt nyughatatlan lelkunknek az Jabes Gileadbeliekkel¹⁰⁰. Mi az mi igyünket az Istenre bizzuk ő felsege cselekegyik ugy velünk az mint ő Felsegenek teezik, az mint ők az Ammonitak Kirallya felől szollanak vala. Mentül inkább ragaszkodunk az elő Istenhez, es alkalmatlanabbak vagyunk magunk dolgainak igazgatasara annal inkább gongya leszen Istennek mi reank mint az Anyanak az leg erőteleneb minden lepesen botlo s magara vigyazni nem tudo esuszo maszo gyermekeskejere¹⁰¹.

Haszna.

Ne beketelenkegyünk azért ilyen igyben, hanem bizzuk Istenre minden dolgainak kimenetelet. Ne sirjunk az Sz[ent] Janossal azon hogy az be pecseteltetet könyvben be nem nézhetünk, s következendő dolgokat nem tudhatunk, mert üdövel el jó az Barany Jesus Xtus¹⁰², fel szaggatrya az Pecsereket es nekünk meg világosetya s tudunkra adgya az Következendő dolgokat [Jelen. 5: v. 2, 3, 4, 5].

Eddíg az en Predikatiom.

Tegedet azert immar meltoságos Fejedelem mindeneknek kepeben meg szollitalak s read illerem praedikatiomat egy kett szovel: Azt mongya az szegeny meg clemedet [84/a] jambor Fejedelem az David: megyek en az hova megyek, az az, megyek de hova nem tudom. Azt mondhatod bizony te, mostani ki indulasodban: En megyek az hova megyek, az az, megyek, lassan lassan haladok, Erdélynek, Szilagynak haráríbül, de hova megyek nem tudom. Ha meg gondolod az Toróknak haragját az kihez mégy: ha nemzetedet az ki tellyes versengéssel[,] meg szakadozot nem egyenes szivel van hozzád: ha az Rabai Sz[ent] Gorhardí Harezor¹⁰³ ez clott 20 esztendővel: ha az dolognak nagysagat

⁹⁸ amely az alatt a teher alatt össze ne roppanna

⁹⁹ pontosabban: És 12,2

¹⁰⁰ Jábes-Gileád, város a Jordántól keletre, Manassé törzsi területén.

¹⁰² csúszó-mászó gyermekére (régies)

¹⁰³ Krisztus (az első szótag a görög kezdőbetűvel jelölve)

¹⁰³ Utalás az 1664-es törökellenes hadjáratra. Július 26-án a szövetséges hadak Montecuccoli vezetésével a Rába menti Körmend térségében gyülekeztek, s augusztus elsején Szentgotthárd határában hétórás küzdelem után legyőzték a török Köprülü nagyvezír főseregét. Ezt követően augusztus 10-én az osztrákok megkötötték a törökkel a vasvári békét.

mellyet fel tetrettek. Az két Csaszart meg bekeltetni vagy Magyarorszagot az Imperiumtul el szakasztani: Az Religiot meg szabadetani[.] Vaj ki nagy dolgok ezek[?] Cseh orszag mellet mennyi Fejedelmek Kiralyok költenek fel¹⁰⁴, megis csak hejában. Ne mus quidem ibi Reformatus. Nehéz dolog az Baranyt az oroszlan szajabul ki ragadni, mikor annyira el nyelte hogy csak az füle laezik ki. Olyan az reformata Religio ma az mi Nemzetünkben. Mindazaltal Istennek jambor szolgaja meltosagos Fejedelem bizzal az Istenben. David sok nyomorusagon meg fordult Kiraly volt. Olyan sok nyomorusagon meg fordult sok viszontagságokon változásokon által ment Fejedelem voltál s vagy te az Erdélyi Fejedelmek között. Davidnak ez volt nehez hogy vensegenek idején mikor csendesseget remenlene varna sok nyomorusaga hanyodasa utan, ki ueztek orszagabul kedvetlen bujdosásra taborozásra: Ugy te. Davidnak az mi leg nehez volt ez hogy a maga edes gyermekeitül kellett uldozest szenvedni[.] Absolontul, ebben az bujdosasaban. Adgya az Menynek földnek Istene hogy ne legyen teneked Absolonod az kitül keservesen szenvedgy. Meg nyugot David Istenben s azt mondotta. Ha en kedves leszek [84/b] vissza viszen Isten engemet, ha <...> pedég azt mongya nem gyönyörködöm te henned[.] Ugyis legyen az cö szent akarattya. te is nyugogyal meg az Istenek felöled valo szent Tanácsaban, mikint Davidnak ellenségit meg szegyenitette, s Davidot elébbeni királyságaban be vitte, s koporsojában bekesseggel szállította. Ugy fog az Isten te veled is cselekedni.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Wesselényi Pál serege augusztus 10-én Zilahnál csatlakozott Apafi főserégéhez, majd a következő napon Rhédei Ferenc és Serédi Benedek érkezett tíz zászló hajdúval és két század némettel. Augusztus 14-én Székelyhídnál taborozott az egyesített erdélyi sereg, melynek létszáma – mivel sokan elmaradtak vagy megszöktek – mindössze 8 ezer fő lehetett (TRÓCSÁNYI 1972, 273).

Augusztus 16-án, vasárnap Apafi hadai Debrecen környékén taboroztak. Miles Mátyás feljegyzése szerint a fejedelem ezerfős kíséretével Debrecenbe vonult, s ott meghallgatta Köleséri Sámuel prédikációját, a Bírák 6,14 alapján (MILES 1682, 348). Apafi és kísérete ugyanezen a napon értesült arról, hogy Thököly Imre bevette Kassát, s a felvidéki végvárak őrsége is többnyire őt támogatja, sőt a német ki akar vonulni Tokajból is (TRÓCSÁNYI 1972, 273).

A Debrecen–Szolnok közötti út a hadi vállalkozás legnehezebb szakaszának bizonyult. A katonák szenvedtek a hőség és a gyenge élelmezés miatt, a zsoldok kifizetése is akadozott (TRÓCSÁNYI 1972, 273).

Az 1682. évi második prédikáció augusztus 23-án hangzott el Szolnok alatt, még a tiszai átkelés előtt. Miles Mátyás ezen a napon ezt jegyzi be diáriumába: „Am II. Sonntag hatte II. Megyeri ein schöne Predigt ex 2. Samuel: 20. cap. Ich fliehe vnnd weisz nicht wohin etc. Machte ein schön Applicia, wie auch David wäre für Absolon geflohen, vnnd

¹⁰⁴ Itt a prédikátor a harmincéves háborúra gondolhat.

nicht gewust, wohin, also itzt auch Ihr f. G. vnd wüste nicht wohin man sich wenden solte, denn Teütsch vnd Türek wären feünd.” [Vasárnap szent ünnepe lévén, Megyeri úr szép prédikációt tartott a 2 Sám 20 alapján. Megyek, de nem tudom, hová stb. A dolgot szépen applikálta: ahogyan Dávid futott Absolon elől, s nem tudta, merre tartson, úgy most a kegyelmes Fejedelem sem tudja, hová is forduljon, mert a német és a török egyaránt ellensége.] (MILÉS 1682, 351). A napló megállapításai teljesen megfelelnek Nagyarai gondolatmenetének, de a textus megnevezése pontatlan (helyesen: 2 Sám 15,20).

A prédikáció textusának szövegekörnyezete (2 Sám 15) egy, az erdélyi hadak helyzetére emlékeztető ószövetségi élethelyzetet idéz föl. Dávid király bujdosásra kényszerül, el kell hagynia Jeruzsálemet, mert fia, Absolon lázadása nyomán korábbi hívei közül is számosan elpártoltak tőle. A bujdosó Dávid szemlét tart serege körében, s feltűnik neki, hogy miközben korábbi híveinek egy része hiányzik, újak is csatlakoztak hozzá, például a gáti Irtai embereivel együtt. Dávid megpróbálja hazaküldeni a férfit, de az hűsegesen kitart mellette. A textusként kiemelt mondatot – En megyek az hova mégyek – Dávid mondja Irtainak, jelezve útjának bizonytalan kimenetelét. Nagyarai azt hangsúlyozza ígemagyarázatában, hogy a szükséghelyzetekben a hűség fogalma erőteljesen fölértékelődik.

A prédikáció zárlatában a prédikátor döbbenetes erővel szemlélteti a két pogány közé rekedt Erdély vergődését (Moribunda Transsylvania), és profetikus hangon szólítja fel a fejedelmet és környezetét a helytállásra.

[84/b] HARMADIK PRAEDIKACIO.

[részletek]

Textus.

Teremtés: 43. 14. Az erős mindenható agya <...> tinektek hogy irgalmasságokat tanáillyatok annak az férfiúnak orczaja előtt.

Iist[oria szerinti] Alkal[matossága].

Egy hatalmas nemzetben lévő nagy Fejedelmi embernek kemény parancsolattya, hogy az Jacobnak minden fiai az kis Benjaminis eleibe mennyenek Ægyptumban.

Az dolognak mi volta szerént ez az Alk[almatossága]:

Mikor az Isten nyájának dolga arra jutt hogy farkasok szeki előtt kell compancálni¹, hogy ott igazicsa magát, van akkor mit félteni az paszturnak, mikor elő itili megh ösztővere² vagy kőver az barom. etc. nem szereti különben hanem meg enni. Nem oka nélkül felti sirattya a Jacob az maga fiait, mert az elő itileti szerént pogany eleiben s kegyetlen Tyrannus³ eleiben boesattya előkett.

Summa.

Az hatalmasok előtt való kedvesség gratia¹ kivalkeppen való munkája s ajandekja Istennek. Az erős <...> mindenható Saddai⁵ Isten munkája, azt mongya Jacob.

Reszei.

1. Imadsag. 2. Az dolog[,] miirt imadkozik.

¹ megjelenni, megállni

² sovány-e

³ zsarnok

⁴ kegyelem

Magyarazat.

1. Vagyon itt az Jacobnak cselégye⁶ körül, <...> idejen valo [...] gondviselése, hogy az chsegnek idejen chel⁷ meg ne hallyanak. 2. Nagy Leikenek györrrelme anxictassa⁸, szorongattatása. Félt attul hogy az az hatalmas nagy, pogany ember (az mint eö akkor Joseph felöl itilt) belejek bojtorkodik⁹ s egész haza népestül egyszersmind fosztatik meg. Az mint hogy már belcis bojtorkodot vala Joseph, Simcont fogvais tartya vala. Hozza jarult ezis, hogy eg alat nemzetséget jobban nem gyűlölt az Egyptus mint az Sidott. [85/a] 3. Vagyon erre az szomorú conditiora valo le lépése¹⁰. El bocsattya minden gyermekit el bocsattya Benjamintis az kit mindenek felet szerete mint edes regi kedveseb Felesegenek az Rachelnek egyetlen egyit mivel mar az Joseph itileti szerent az előtt 22 esztendővel meg holt volt. El bocsattya azért nagy keserüseggel szivbeli banattal, mint ha soha többbe orzajokat <...> nem látná. Fel emeli mindazaltal magat bizodalma által Istenhez. Az Isten gondviselése alá ajanlya <...> öket szep imacsággal: Az erős es mindenre elégséges Isten[,] az ki arra is hatalmas es elégséges hogy az hatalmasoknak kegyetlen szívit meg hajthattya[,] az az Isten adgya hogy kedvesek legyetek az előtt az pogany hatalmas előtt, s tanallyatok irgalmassagott [Terem. 43: v 14].

[.....]

[88/b] Erdely orszagi Ecclesia! Ki bocsata az eö kebeleböl az ven Jacob az eö fiait az hatalmas Egyptomnak paranesolatryara. Ki bocsatod teis. <...> Keserüseggel nagy szivbeli fájdalommal bocsátá el az Jacob. Ugy te is. Poganyok közze bocsatotta Jacob az eö fiait az kik lelkenek tisztinek gyűlölöi voltak. Ugy teis. Féltette az vén Jacob az poganyoknak furoratul¹¹ az eö fiait. Ugy teis meltan feltheted. Kivalkeppen az eö edes Benjaminjat <...> feltette az Jacob[,] arrul mondta azt: Ne mennyen el az Benjamin, mert ha valami gonosz éri, gyaszzal kel szallanom az Koporsoban.¹² Feltheted teis kivalkeppen az te Benjamínodat jambor keresztyen Fejedelmedet ezt mondvan: Ne mennyen el az Benjamin, mert ha valami szerenesetlenség eri bizony gyaszban kel mind az gyermekimmal együt borulnom. Énnyi szomorúsagabaniis bizot Istenben, s Istennek ajánlotta azt mondotta Jacob: Ha meg kell lenni legyen meg. Az erős mindenható Isten mennyen el veletek [89/a] es adgya hogy irgalmassagot kedvesseget tanalhattatok amaz hatalmas előtt. Bizzal teis Istenben, s mongyad ezt az te fiadnak. Az erős mindenható Isten <...> mennyen el veletek s adgya hogy az előtt az <...> hatalmas előtt kedvet tanalhattatok. Adott Isten kedvesseget az Jacob fiainak? adott. Ad az Isten az tiednekis. Csak az Istent győzzetek meg imacsággal mint Jacob [Teremp. 32: 7, 8.]. Semi az utan az Esau. Csak Istenen vehessetek eröt semmi az Esau, ö rajta annal inkább eröt vesztek. Fel fogadta Ruben nagy fogadással, <...> Jacobnak erős hittel hogy haza viszi

⁵ igaz (héber)

⁶ nem a mai értelemben vett eszlédről, mint inkább tágabb értelemben vett családról van szó

⁷ éhen

⁸ aggodalma, gondja

⁹ beléjük köt, gáncsot vet nekik (elavult, népies)

¹⁰ erre a szomorú állapotra való jutása

¹¹ a pogányoknak haragjától

¹² 1 Móv 42, 38

bekességben az Benjámint. Vagyon mi közöttünk is talam Ruben az ki meg erősítette magát Istenben s fel fogadta hogy teneked Erdely orszagi Ecclesia haza viszi bekességben az Benjámint az kit leg inkább feltesz. Bizzal azért Istenben s mongyad az Jakobbal [mennyetek el s vegyetek ajandekott]. Az erős mindenható Isten adgya hogy irgalmassagot tanalhassatok az előtt az ember előtt.] Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

A hőségtől elesigázott erdélyi sereg augusztus 20. körül érkezett a szolnoki hídhöz, s miközben Apafi fejedelem az átkelésről tárgyalt a törökkel, Wesselényi Pál hadai (augusztus 23–24.) átálltak Thökölyhez. Az átkelés végül 26-án történt meg. A fejedelem hadai ezt követően Hatvanon, Bujákon át vonultak Fülek felé (TRÓCSÁNYI 1972, 272–273).

Az 1682. évi harmadik prédikáció augusztus 30-án hangzott el, valahol Hatvan fölött a Zagyva folyó völgyében. Miles Mátyás ezen a napon a következőképpen számol be Nagyari beszédéről: „Lagen wir stille wegen des H. Sonntags, die predigt war ex Genes. 43. Der Gott Abraham sey bey euch auf dem Wege, dasz ihr gnade findet bey diesem vnbekantten mächtigen Volck etc. da Jacob seine Söhne ausliesz sampt dem Benjamin in Aegypten zum vnbekantten Joseph. Mit welchen Jacobs wünsch er auch seine Predigt beschlosz.” [Mivel vasárnap szent ünnepe volt, pihentünk. A prédikáció alapjául a Genesis 43 szolgált. Ábrahám Istene legyen veletek utatokon, hogy kegyelmet találjatok az előtt az idegen nép előtt stb. Akkor hangzottak el ezek a szavak, amikor Jákób elbocsátotta Benjámint testvéreivel együtt az ismeretlen Józsefhez. A prédikátor Jákób áldásával zárta prédikációját.] (MILES 1682, 355).

A textus egyetlen mondata Jákób szavait idézi, amikor fia József kérésére kiereszolja tőle, hogy legkisebb és legféltettebb fiát, Benjámint elengedje velük a fáraó udvarába. Nagyari Jákób fiainak kiszolgáltatott állapota és Apafi helyzete között von párhuzamot. Az Apafi–Benjámín analógia, mely az applikációban válik különösen hangsúlyossá, a „Moribunda Transsylvania” szemléletes kifejezője.

[89/a] NEGYEDIK PRAEDIKATIO.

Filek alatt.

[részletek]

Textus.

Luc 19. 41. Meg látván az várost sira azon.

Alkalm[atossága]:

Az Jesus Christusnak utolsó Jerusalemben való fel menetele. Ebben az elő Felsege Jerusalemben való utolsó fel meneteleiben két ellenkező dolgot össze egyeztetet az Isteni bölcsesség. Fel ment elő Felsege (1) mint Király, Sidoknak Királya, az kinek az előtte s utanna levő Seregek terdet fejet, hajtanak es mint Királynak Hosannat kiáltanak, (2) fel ment mint keserves gyalazatos halálra kerestnek halálára menendő victima¹ s aldozat. Ember úgy bizzal es alhatatlan tökéletlen világnak barátságában, hogy ha most s ma teneked terdet, fejet, hajtanak, mint Királynak <...> ez után nyolcz <...> napok mulva mint [...] gonosz tevőnek azt kiáltják: Emeld fel feszítsd meg, méltó halálra. Így jara az Úr Jesus Christus: Ha most azt mongya te felőled az te udvari belső szolgad: Kegyelmes Úram Kegyelmes Asszonyom: mint Jehu Achab s Jezabel² felől, egynehany napok mulva azt fogja kiáltani s úgy fog compellálni szollítani, fordulvan az szerenese: nezd el amaz atkozottat <...> 1 Király 21 19. 2 Kir. 10. 31.³ [89/b] Kicsoda az ki velem tartya⁴, vessétek le onnatt, ismet az 34 versben. Eregy nézzétek meg <...> amaz atkozottat mert valamiesodas volt ugyan Király Leanya volt. <...> Ha most teneked mint Istennek riszteleteret tésznek koszorus birkákkal aldoznak, mint Sz[ent] Palnak Cselek. 14 13 <...> majd egy ora mulva mint impostort⁵, alnok hitetöt kövel agyon vernek v. 19. az mint az szegeny Sz[ent] Pallal bánnak az Lisztrabeliek⁶.

¹ véres áldozat

² Jehu, Izráel királya, Jósafát fia; megölte Jórámot, Izráel királyát, Akháziát, Júda királyát és Jézábelt, Aháb király feleségét, mert Baál-imádók voltak. Vele új dinasztia kezdődött Izráel történetében a Kr. e. 9. sz. közepén (1 Kir 19, 16-17; 2 Kir 9, 24-26).

³ helyesen: 2 Kir 10, 31 (elírás)

⁴ velem tart

⁵ mint csalárd hitszegőt

⁶ Listra, város Líkaóniában; az Ikóniumból származó és a missziói útján lévő apostolt ide is követő ellenséges zsidók ebben a városban kövezték meg Pált, aki azonban életben maradt (Apesl 14,19).

Th[ológia szerinti] Alkal[marossága]

Az vilagnak viszsontagságához szokott Istenfelő ember ha Isten bekességgel jó szerenesevel meg áldgya, úgy éllyen azzal mint hamar el mulando josszaggal, mert mint az Sas fel kel, szárnyára repül, maga után boldogtalansagara szomorúságnal egyebet semít sem hagy. Azert az te örvendetes örömmel joval <...> tellyes esztendeidnek közepette emlekezzel meg az <...> szerencsenek <...> változasarul mert minden bizonynal meg változik. Az Római Imperatorok az tryumphusnak közepette⁷ az arany forma mellett hohertis hordoztak magok mellett, jelezvén azt hogy ha mar győzedelmi szekerben ülnek mint Imperatorok, holnap fordulvan a szerencse, az vesztő fegyver elire juthatnak kelhetnek. Maga az Úr Jesus Christus tryumphussának (ha szabad így szólni) közepette mikor mint Kiraly Jerusalemben be menne s el fakad sírva⁸, mikor el változikis el változásának es ducsoségének idején az cö szomoru kí menetelirul az az az cö szomoru halálarul [Luc. 9: 29. 30. 31 etc.] szoll. Nemelyleket az szerencse szárnyara fel veszen, úgy tecczik majd az csillagok közze állhet, el feletkeznek változo sorsokrul, s állapotyokrul, s nyomban csak hirtelen mikor ingyen sem vélnek⁹ el horittyá őket az szerencsetlenség.

Summa.

Nem illik az Istenfelo ember azis hogy mollis¹⁰ puha legyen, de hogy Stoicus legyen[,] affectus indular nélkül legyen¹¹ mint az keő[,] az sem illik. Az Úr Jesus Christus micsoda nagy nevezetes személy [megis] nemzetenek nyomorusagan meg illetődik, keservesen sír.¹²

Reszei:

1. Az városnak meg látása. 2. Azon való keserves sírása könny hullatasa.

[.....]

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi serege végül szeptember 2-án érkezett meg Fülekk vára alá (TRÓCSÁNYI 1972, 273). A felvidéki bányavárosok kulcsát jelentő végvárat a budai basa és Thököly Imre kurucok augusztus 22. óra ostromolták. Apafi szeptember 4-én kereste fel Ibrahim basát

⁷ a római császárok a győzedelmi pompa közepette

⁸ Luk 19, 37-44

⁹ mikor végképp nem gondolnák (régies)

¹⁰ elpuhult, puhány

¹¹ kívánság vagy indulat nélkül legyen, azaz érzéketlen

¹² Luk 19, 37-44

táborában, hogy az erdélyi hadak részvételéről tárgyaljon vele. Hogy végül is miben egyeztek meg, s így az erdélyi hadak tényleges részvétele miben is állott, arról keveset tudunk. Valószínűleg az erdélyi katonák nyílt ütközetekben nemigen vehettek részt.

Nagyari utalása szerint az 1682. évi negyedik tábori prédikáció Fülek alatt hangzott el, szeptember 6-án, vasárnap. Miles Mátyás így rögzítette a prédikáció elmondásának drámai körülményeit: „Die 6. Septembris war der II. Sontag, so sich fast vmb Mitternacht mit schiessen anfienge. Glock 8, als Ihre fürstl. Gnaden gleich zur Predigt harte lassen paucken, kompt ein Csauz vom Vezzern, vñnd befiehl, Ihr f. Gn. solte nebenst dem Csauz gutte verstendige Leüthe ins Schlosz schicken, Sie zur ergebung anzumahnen. Da wurde alsbald H. Apor Lazar von seiner Mesz geruffen sampt den Nagy Istvan Marus-Széki Capítany, ein grawer feiner Man, dieselbe wurden hinein geschickt sampt dem Török Istvan deak vñnd einen Trompeter, schossen doch vnterdessen ohn Vnterlasz gegen einander. Darzwischen hielten wir die Predigt, vñnd der Text war Lucae 19. Cap. Da er nahe hinzu kam, sahe er die Stadt an, vñnd weinete etc. Vñnd machte dasz applica auf die Belägertten, vñnd die abnehmige einander-auffreszende Unger etc” [Szeptember 6. vasárnap szent napjára esett, s ezen a napon éjjel körül lövöldözés támadt. Reggel 8 órakor, amikor a kegyelmes Fejedelem éppen az istentiszteletre készült, a Nagyvezírtől egy csauz érkezett, és megparancsolta, hogy a méltóságos Fejedelem adjon mellé értelmes embereket, akikkel megadásra szólíthatja fel a várat. Ekkor kihívták a miséről Apor Lázár urat és Nagy István marosszéki kapitányt, aki finom úriember volt. Ezeket küldte el a Fejedelem Török István deákkal és egy trombitással, miközben a szembenálló felek szakadatlanul lörték egymást. Közben folyt az istentisztelet, s a prédikátor a textust Lukács evangéliuma 19. részéből vette. Amikor közelebb ért, rátekintett a városra és sírni kezdett stb. Az applikációt a várvédőkre szabta, s az egyre fogyó és egymást emészto magyarokra stb.] (MILES 1682, 363). Mint Miles további beszámolójából kiderül, Apor Lázár és Nagy István békemissziója ekkor még sikertelen maradt, két nappal később azonban egy református pap érkezett a várból egyezkedési ajánlattal (MILES 1682, 365).

A textus Jézus virágvasárnap-i bevonulásának azt a mozzanatát idézi, amikor Krisztus a város közelébe érve sírni kezd, s megjövendöli Jeruzsálem pusztulását. Az idézett bibliai igehely ott található, ahol Márk evangéliumában a fügefa megátkozásáról szóló történet. A kontextus azt hangsúlyozza, hogy Isten eselekvésének megvan a maga ideje. Nagyari Józsefnek az az alapgondolata, hogy aki nem ismeri föl a felkínált kegyelmet, az a saját vesztébe rohan. A várat ostromló seregek magyar hadvezérei, elsősorban Thököly, de – mint fentebb láttuk – szeptember 6-án maga Apafi is küldött követeket a várat védő Koháry István főkapitányhoz, felszólítva őt a vár átadására. Ezeknek a kísérleteknek az eredménytelensége is érezhető Nagyari beszédének hangvételén. A prédikátor – mint majd egy esztendővel később Bécset – itt Füleket siratja el. A sírás gesztusa a választott textus nyomán nemesak biblikus örökség, hanem a kora újkor emberének – különösen puritán környezetben – kedvelt önkifejezési formája is. (R. VÁRKONYI 1999).

[93/b] ŐTŐDIK PRAEDIKATIO.

Textus

1 Sam 11. 2. Szövecséget részek ti veletek így hogy az ti job szemeteket ki vajom, és ezt az nagy gyalazatra teszem Izraelen.

Alk[almatossága]

Saulnak Kiralysagra valo választattatása, es az Uj Kiraly ellen az Ammonitaknak fel támadása. Ez egynehany dolgot ad előnkben.

(1) Mikor Uj Kiralyok, Fejedelmek tamadnak azokkal együtt sokszor uj zuzavarokis ramadnak 1. azért mert vigyaz ez ilyen alkalmatossagokra az Satan, hogy kedvetlenségben hozza, az uj tiszteket¹ Magistratusokat², mint arra az munkara melyre, választattak, nem alkalmasokat. 2. mert akarja Isten hogy világossagra jüjjenek azok az heves motusok³ az mellyekkel az uj Magistratusokat Isten fel szokta ruhazni 1 Sam XI 6. Es rea rohana az Urnak Lelke az Saulra es meg haragya az eö haragja igen, az az, az batorságnak s hadi mereszégnek Lelke mihent az Ammonitak hirit meg hallotta Az eö batorságában az sziveis meg batorodott. 3. Miként az Űstökös csillag vagy nagy gonoszt, vagy nagy jot jovendöl, az mint felöle közönsegesen hiszik, ugy az uj Fejedelem, Magistratus vagy igen nagy jot, vagy igen nagy gonoszt hoz. Ha jo igen nagy jo. Ha gonosz igen nagy gonosz.

(2) Az törvenytelen egyesületeket meg szokta Isten büntetni atkozot pusztulással⁴. Ezfele egyesülésből gyakorta ilyenek szoktak szarmazni: mint Ismael, Abimelek, Ammon, Moab⁵. Azt mongyák az mi emberink, hogy sok feleséget szabad tartani, lam az Patriarchák⁶ ugy eselekedtek, sohol⁷ őket Isten arrul meg nem feddette, ha vétek lett volna, feddés nélkül nem maradtak volna. Mond meg kérlek ennekem hol feddette meg Isren Lorthot, Leanyival valo dolgaiért valaha s hova lehetet pedig ennél nagyobb vétek? [Teremp 19:32-38.] Ha csak mostoha annyával fertelmeteskedni is oly vétek azt mongya Sz[ent] Pall Apostol[,] hogy még az pogányok közöttis igen ritkan avagy ugyan nemis hallatott [1 Cor. 5: v 1], hat édes Atyának maga Leanyival, s Leanyinak edes

¹ tisztségviselőket

² előljárókat

³ indulatok

⁴ pusztulással (elírás)

⁵ Izmáel, Ábrahám fia, aki egyiptomi szolgálójától, Hágártól született (1 Móz 16), s akit Sára kérésére Ábrahám anyjával együtt elűzött. Leszármazottai az izmaeliták. Abimélek, Gedeon fia egyik ágyasától (Bír 8,31). Ammon, Lót fia, az ammoniták ősatyja (1 Móz 19,38). Moáb, szintén Lót fia saját idősebb lányától (1 Móz 19,37); utódai az ammoniták.

⁶ ősövetségi ősatyák

Atyokkal [94/a] fertelmeskedni hogy ne volna az élő Istentől vétek? Még pedig Abraham unokájának Angyalok vendég fogadó gazdájának, Istentől meg dícsírtetet Szent Patriarchának, maga Leányával ecelekedni, kétszer egymás után, oly hirtelen el feletkezven az Istennek az bujaságot Sodomára szallot rettenetes itéletiről[,] akkor szabadulván ki csak az mennyei tűznek lángja kozzul, sok imácsagra, Angyalok keze által, rettenetes iszonyu dolog. Megis hol feddi meg Isten? De hogy nem javallotta, sott⁸ meg bíntette meg teezik ebbül 1. mert örökké valo gyalazattara moeskara az Loth Személynek, házának föl iratta Isten azt az rettenetes dolgot, az mi nagyub⁹[.] magokkal moeskoltatta meg magokat, meg engedte hogy azok az Istentelen leányok arrul az fertelmességürl nevezzik az magok gyermekit. Ammon s Moab, az az Atyam etul valo. Nem idegentül, vagy hogy valamig Ammon s Moab volt az ég alat vagy egy s az neveztetet, mindenkor elő fordult, az emberek emlékezeti előtt ez az Loth utálatossaga. 2. Valamig el nem veszet Ammon s Moab, meg eskütr atkozott ellensegi voltanak az Isten népének. Enyi haszna vagyon s ilyen gyümölese vagyon az törvinytelen s tisztatalan egyesülesnek.

Summa.

Az Tyrannusnak gratiájához ne bizzál¹⁰, mert az mit gratianak nevez az is halál, vagy halálnális keserveseb sententia¹¹. Azért ha gratiaval kinális, ha nagy hitt Levelet¹² ádis, ha egre földre minden Szentekre, azoknak izekre esküszikis ne higy neki, ha lelkét ki okádgyais, ne higy neki, mert azon az uton ákar elveszteni. Saultul, Joábrul, Ismaeltül, Judastul, minden Tyrannusokra le szallot tudomány ez, hogy specie et colore pulchro¹³ meg csokollyon elsőben¹⁴ azutan veszessen el mint Joab Abnert, [es Amasat 2 Sam. 3: 27 es 20 9, 10], Judás az Christust. Minden elő gratiája Saul esküvése, Judas csokja, [Math. 26: 28, 29] Ismael asztalnál valo mosolygása. Ilyen volt az Constantiai gyülésre hivogato assecuralo Levelis¹⁵ [94/b] Sigmond Császár idejében¹⁶.

Reszei.

Vagyon 1. Az Náhásnak¹⁷ kegyetlen gratiájának ajánlása¹⁸. 2. annak keserves conditioja¹⁹. Job szemeket, tolyassák ki. Az Istentelenek gyönyörködtetik magokat az

⁷ schol

⁸ sőt

⁹ sőt mi több

¹⁰ a zsarnok kegyelmi ajánlatára ne hagyatkozz

¹¹ ítélet

¹² hitlevelet

¹³ hogy a szépet színfelve

¹⁴ először

¹⁵ oltalmazó levél is

¹⁶ A konstanzi zsinatról (1414–15) van szó, ahová Husz János Zsigmond császár oltalomlevelével érkezett, de ennek ellenére elítélték.

¹⁷ Náhás, az ammoniták királya. Tőle származik a prédikáció textusául szolgáló kijelentés. Rettegésben tartotta Izráelt, de végül Saul király legyőzte.

¹⁸ kegyetlen békeajánlata

¹⁹ feltétele

aratlanoknak szennyvedésekben. Nincs gyönyörűségeseb s kedveseb mulatsaga az Istentelennek mint az Istenfélőknek kivallásokat nézni s szemlélni, s azoknak husát ragni s inni. Achab meg betegszik mind fekszik[,] addig enni sem akar[,] míg el nem vész Naboth²⁰. Meg halván halálának hírit fel kel meg gyógyul eszik. Semmi gongya nincs. Ez volt csak minden betegségének oka hogy él Naboth, s birja az maga szőleit. 1 Reg. 21: 9, 10. [Az Romai Császároknak kedveseb Spectaculuma²¹ ez volt, mikor az Keresztyenyeket kizörtak. Nero²² meg szürkoltatta, meg csepegtette az Keresztyenyeket[,] éczaka mint Szövetnekeket meg gyutatta, vadaknak hűriben leszegetette mint az vadakat[,] az élő embereket elevenen el szaggattatta. Ez volt neki gyönyörűsege.]

Tanusagh.

Nincs sem kin sem gyalazat sem Kivallás, valamellyekkel vagy életében vagy halalában keseríthetik az Ecclesia, az mellyel nagy kedvel el ne követtenek eő rajta az eő ellenségei, ha Istentől leszen engedvel[,] chez képest tudvan maga örök ellenségit az Ecclesia[,] az ellenségnekis dühössegeket, chez képest, hogy sok felelmi rettegesi között avagy csak életét meg marasztassa, kényszerítetik akarmi Szomorú conditiora le rémni²³. Náhás kész minden extremumot az Isten népén el követni. Az job szemeket akarja ki tolyatni²⁴. Ki esoda lépne ma erre, az szomorú conditiora? Ezek, az nagy hihetlenségnek²⁵ kétségben esésnek miatta rá lépnek erre az gyalázatos halálnál keserveseb conditiorais²⁶.

Okai

1. Ettől vadnak ezek mert ugy meg haragszik Isten az bűnért az eő népere, hogy az maga dűfösségeinek karaval sem gondol. Az Izrael verkezik s az Eli Pap haza verkeérrt, meg engedé Isten hogy az nepben 4000 el essik²⁷. Az Tada jelenletheben aztis meg engedi hogy harminckét ezer el essik²⁸. Az után aztis meg engedi, hogy az frigy Ladais <...> ellenség [95/a] kezében essik²⁹, s Dagon Isten melle melleis tétessék³⁰ mint az Dagonynak rabja, praedaja martalekja, 1. Sam 4. et 5. resz. 2. oka. Meg engedi Isten ezt hogy tuya meg az Ecclesia, hogy minden eő meg maradását egyedül csak Istennek

²⁰ Nábót, jezréelbeli férfi, akinek szőlőjére Aháb király vetett szemet, s felesége, a kegyetlenségéről nevezetes Jézabel segítségével meg is szerezte (1 Kir 21,1-24 és 2 Kir 9,21-26).

²¹ látványossága

²² Az első kíméletlen keresztényüldözés Nero császár nevéhez kapcsolódik, aki 64-ben, miután Rómát tűzvész pusztította, a keresztényeket nevezte meg tettesnek. Nero kegyetlensége közhelyszerűen visszatérő eleme a prédikációirodalomnak.

²³ kényszerítetik akármilyen szomorú feltétel elfogadására

²⁴ kiszúrtni

²⁵ hitetlenségnek (elfrás)

²⁶ elfogadják ezt a halálnál keservesebb feltételt is

²⁷ 1 Sám 4,2

²⁸ 1 Sám 4,10

²⁹ 1 Sám 4,11

³⁰ 1 Sám 5,1-5

köszönnye, mert csak Istentől függ. Solt. 3³¹. Jere veszessük el. Ugy de nem ferünk hozzá. De hozzá mert el hadta Isten. Addig meg sem [...] míg ezekben nem vették vagy úgy gondoltak hogy el hadta Isten. Így mihenn Hoseasnal³² kialtya Isten: Lo Ammi³³ nem en nepem. Csak hamar el ju az ellenség az Babyloniai kiraly. 3. Mert az kesön valo el keset fizetség annal kivanatosabb. Az Jabes Gileádbelieknek³⁴ extremumra³⁵ utolso igyre jutot dolgok ezt bizonyitja.

Hasznai

(1) Hogy Maurust³⁶, Sidot el szenved az Austriai ház, Ecclesiát nem. Ettul az gyülölségtől vagyon. (2) Hogy el nem nyelettetet eddig regen, ettul vagyon mert Istentől nem volt engedve, mert mingyárt el nyelnek. (3) Hogy az Ecclesia el unnya itt valo életit s oda fel kivankozik ettul vagyon, mert el unta sok szenvedését. Nem maradhat itt. (4) Imadkozzék az Ecclesia[,] ne hadgya el az Isten es az eő ellenseginek kivansagokra ne bocsassa.

Eddig az en Praedikatiom.

Minket az mi illet s szegeny Nemzetünket[,] magunkra siralmasan tapasztallyuk mi ennek az tudomanyinak igazsagat. Nincs oly törvenytelenség, oly gyalazat, oly kín vallas, az mellyet nem keszek mi rajtunk veghez vinni az mi gonosz akaróink, Tömlöczöznek, sütnek, főznek, egetnek, üznek kergetnek, Proscribálnak³⁷, Sentenziaznak³⁸ exegálnak³⁹; s minden jóságunktól meg fosztanak, csak egy imatsagos könyvet, hogy tartsunk hitunk szerént, hogy Istenünknek imadkozunk, csak ezt sem engedik meg. Ne szölyünk bar nagyubbakrul csak chon ez előtt egy nehany esztendővel mint banának Vallasunkon valo Sz[ent] Ministériummal⁴⁰. Mint az barmokat artatlan jambor Papjainkat, porazra fűzek, mezítlab vasban chen szomjan betegen egynéhány orszagokon mint el adni valo vagy le verni valo marhakat által [95/b] hajták, az kín erotelensege betegsege mert nem mehetet (mint olyan Kinhoz nem szokot emberek), az vas az Labokat üti, vagy az vas az labokat fel törte fel sebesitterre, nemellyeknek elis szakasztotta[,] ott az ut fele az idegenek között az ebeknek ott hadtak, azutan az ki közülök meg maratt az Gallyára Olasz orszagban; mint regenten az Keresztyenyeket le hantak, ott mezitelen chen szomjan az egész világ esudajara Torokokkal maurusokkal Szerecsenekkel, és

³¹ A 3. zsoltárt akkor írta, amikor fia, Absolon elől menekült.

³² Hóseás, Kr. e. 8. században élő próféta, Amós és Míkeás kortársa. Kemény hangon ostromozta a nép bíráit.

³³ Lo-Ammi (héber) = nem népem. Az Úr parancsára Hóseás harmadik gyermekének jelképes neve (Hós 1,9).

³⁴ Jábes-Gileád, város a Jordántól keletre. A város férfi lakosait megölték, mert nem vettek részt Izráel letelepedett törzseinek Mispában tartott gyűlésén (Bír 21,8-15).

³⁵ végső veszedelemre

³⁶ mórt

³⁷ száműznek

³⁸ elítélnék

³⁹ zaklatnak

⁴⁰ vallasunkon lévő szolgálkakkal

minden Nemzertől allo Latrokkal együt mint kinzottak, taglottak, rongáltak, dolgoztattak, tuga az egész Keresztyénség[,] már elis fogyattyák vala ott mind életeket, ha az nagy Isten meszsze valo Nemzetnek nem parancsol vala, s az által, őket meg nem szabaditva vala.⁴¹ Ezáltal hamisíta meg Isten azt az kír az emberek mondanak nagy kegyetlenséggel: Ibitis ad Perpetuos carceres unde nulla datur redemptio⁴². El mentek az örökre való tömlőczre, gallyara, de onnanis modot tanalt Isten[,] azoktul az eő szolgait kí szabadítani. Mindezeket pedig csak azért követik el rajrunk, hogy az egy igaz elő teremő Istent az menynek földnek [teremő] egy Istenét akarjuk imadni, egyedül lelekbül és igassagbül [Joh 4: 24], s nem az azoknak csontyokat, izeket, tetemeket, ingeket, gatyajokat, labravalajaikat, körmöket izeket, s hajok szalait, es egyebeket. Tassa meg az Isten az mi artatlansagunkat, es itillye megh!

Síralmas sorsát s állapotját adgya ez előnkben az Isten Eclesiajanak az mi Nemzertünkben, az mely az eő ellenséginék fúrorja⁴³ s Kegetlensege előtt nem tuga hova fogni magát, hanem mint kett felemelkedet egymással tusakodo habok örvenye között ugy tetetet, s ugy hanykodik kétt hatalmas nemzet között, azt sem tuga mely Minutusban szempillantásban vagy egyiktől vagy masiktul vagy mindenektől el [96/a] borítatik. Az mint egyvalaki magát le íratta közben, az Ur Jesus Christus es az Boldog Szuz Maria között ezzel az Titulussal. Quo me vertam nescio. Hujus sanguine Insior, Illius lacte nutritor⁴⁴. Igazan ugy van vagy olyan forman van Szegeny Nemzertünknek dolga (ha szabad ilyen Szent dolgokhoz külsőket hasonlítani). Kí iratathatná magát az mi Szegeny Nemzertünk kett hatalmas Nemzet közze ezzel az Titulussal Quo me nostram nescio. Hova fordicsam magamat? Nem tudom. Ennek éjjel, nappal, sok keserves Supplicatum⁴⁵ által könyörgök, amannak valami lelkem alat van mind oda adom fizetem. Emez testembül csak szememet szinten hogy kí nem tolyya, amannak pedig aztis meg engedtem mar[,] csak lelkemnek szeméit kí ne tolyya. De aztis kí akarja tolni, hogy latvan ne lassak; ne ismerjem az Istent az en lelkemnek Istenét. Akar menyit fizessek, adozzak, de csak hijaban, külömben ninesen gratia. Kí terjesztem ket kezeimet, nap keletre, nap nyugatra, remenkedem az /Egyprusnak remenkedem az Assyriusnak, de csak hijaban, nines Senki az kí könyörüllyön rajtam az kí engemet szannyon!

Ila Erdelyrül szollunk s hallani akarunk, magunk közleleb valo állapotyarul. Ez előtt mas fel szaz Esztendővel az Athnameban⁴⁶, kedves Atyamfia, Frater noster⁴⁷ az vala az nevünk Szapolyai Janos idejében, most mar Eb, Kurya, Csefutt, Sido, az nevünk, kínel utalatossab nép, nemzet, nines az Torok elotis az eg alattis. Kenseritetunk le lepni szomorú gyalazatos Conditriokra⁴⁸, hogy fejünknek kegyelmer nyercjünk. Agyur vonszunk, ásunk, kapálunk, követ hordunk, sanczot töltünk, utat tiszritunk, bastytat rontunk,

⁴¹ Az előző mondatok a pozsonyi vértörvényszék működésére és a protestáns prédikátorok gályarabságára, illetve onnan való szabadulásukra utalnak. Nagyarai prédikációinak keletkezési ideje egybeesik a hazai gályarab-irodalom kibontakozásával (Koesi Csörgő Bálint, Ottrokoesi Póris Ferenc).

⁴² Elmentek az örökké tartó tömlőre, ahonnan ninesen visszatérés.

⁴³ haragja

⁴⁴ Hová forduljak? Egyik vérével, másik tejével táplál.

⁴⁵ alázatos könyörgés

⁴⁶ diplomáciai levélben/jegyzékben (török)

⁴⁷ barátunk

⁴⁸ cselekedetekre

fizetünk, adózunk egymast rojjuk sarzoltattunk, minden gyalazatos dolgokat el köve-
tünk. Ezutan mi leszen Isten tugya [96/b]. Mindezeknek nagy reszent magunk vagyunk
okai (1) Az mi lágyságunk, mert az Istennek ígyit molli animo⁴⁹ lagysaggal tunyasaggal
nem ferfi modon forgatryuk. (2) az mi orthon valo kegyetlensegünk, mert az mit az
Joseph atyafiai egymas közt mondanak: Azert nem tamasztunk irgalmassagot s kedvet
ez előtt, az ember előtt, mert az mi Atyamfiaval mikor lelkenek Keserüségibül
remenkednek, nem eslekedtunk irgalmassagot [Teremp 42:21.], azt mondhattunk mi
mostan. Nem tanultunk ez előtt az ember előtt kedvet s irgalmassagot, mert mikor az
mi földünkben, s Hazánkban az mi Suplicansink⁵⁰, Jobbagyink Szolgaink Szolgaink,
s az többi[,] lelkeknek Keserüségibül, remenkednek nem eslekedtünk
velek irgalmassagot. Azt keresi⁵¹ most az Isten mi rajtunk s azt fizeti.

Könyörögjünk Istennek hogy az hatalmasok előtt agyon tekintetet az eö nepenek,
czt az gyalazatos allisa helyre, boszszullya meg az Isten, ha testünknek szemeit, ki
kel tolyatni[,] csak lelkünknek szemeit hagyják meg[,] az kikkel az egre es az egeknek
Istenére s az mi Iitunknek Hadnagyara az Jesus Christusra nézhessünk. [Iheb. 12: 2].
Ammen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Szeptember 8-án Apafi Mihály fejedelmet egy református lelkész kereste föl kato-
naruhában, s jelentett neki, hogy Koháry István kész szabad elvonulás fejében a keresz-
tény hadaknak átengedni a várat. Együttal kérte, hogy ne árulják el őket a töröknek.
Valószínűleg Thököly is kaphatott hasonló ajánlatot, mert Koháry végül is neki adta át
Füleket várát szeptember 10-én. Mindez természetesen Apafi számára megszégyenítő
helyzetet teremtett, hiszen Thököly tekintélyét növelte a fejedelemmel szemben. Az
erdélyiek megaláztatását ezután még az is fokozta, hogy a török vezér a vár lebontásá-
val Apafi katonáit bízta meg. A Füleket várának széthányását ellenző Thököly hívei
mentesültek e munka alól. (TRÓCSÁNYI 1972, 274; MILES 1682, 365).

Az 1682. évi ötödik prédikáció ebben a meglehetősen groteszk történelmi helyzet-
ben hangzott el, szeptember 13-án, vasárnap, s érthető, hogy Nagyari ajkáról elemi erő-
vel tör fel a két pogány közé szorult Ecclesia és Erdély (a kettő itt szinte már egyet
jelent) panasza. Miles Mátyás följegyzései szerint Nagyarinak félbe kellett szakítania
beszédét, mert Thökölynél fontos tárgyalás kezdődött a törökkel: „...vnd weill gleich
damahls wichtige consultationes mit anwesenden Türecen bey H. Thököly voranden
waren, blieb auch die Predigt vnterwegen.” [...és mivel éppen akkor fontos tárgyalások
folytak a Thököly úrnál megjelent törökökkel, a prédikáció is félbeszakadt.] (MILES 1682,
371).

A prédikáció textusa ugyanabból a szöveggörnyezethöl való, mint az 1681. és az 1682.
évi első prédikációé, azaz a Saul királyvá választása körüli eseményeket idézi fel Nagyari.

⁴⁹ gyámoltalan lélekekkel

⁵⁰ alamizsnagyűjtőink

⁵¹ kéri számon

Izráel ősi ellenségei, az ammoniták, kihasználva a filiszteusok nyugati előretörését, igyekeznek meghódítani a kelet-jordániai területeket. Izráel népe tehát két tűz közé kerül, s ebben a helyzetben hangzik el Náhás ammonita király kijelentése, aki visszatartva Izráel szövetségkötési ajánlatát, fizikai esonkítással fenyegetőzik.

Szembevető a prédikáció szokatlan szerkezete: az exegetáló részek összezsugorodnak, a magyarázat gyakorlatilag el is marad, s az exordium (Alkalmatossága) és az aktualizáló rá szabás együttesen ugyanolyan terjedelmet képviselnek, mint az összes többi homiletikai elem (Summa, Részei, Tanusagh, Okai, Hasznai) együttesen. A prédikáció műfaja ezzel a vallásos színezetű hazafias publicisztika irányába mozdul el. Nagyari hosszan csevereli a közelmúlt hazai protestáns sérelmeit, kiemelten kezelve a gályarabok szenvedéseit.

[96/b] HA'ODIK PRAEDIKATIO.

Filek alatt.

[részletek]

Textus.

Jer. 2. 14. Avagy szolgálac avagy szolgálónak fiae az Izrael? hogy így praedara lótt.

[.....]

1. Nehezen adhatni okát az Isten irgalmosságának mellyeket szabadosson¹ gyakorol ez vagy amaz körül, de bizony az Isten ítéletének is nehezen adhatni okát mert olyyakon esik meg sokszor, az kik az mi ítéletünk szerent arra leg meltatlanabbak, ellenben az kiket mi leg meltobbaknak s leg erdemesebbeknek gondolunk s ítélünk[,] azokat <...> el kerülí az Istennek ítéleti. Meg esik az[,] az mint hogy meg is eset [102/b] két Istentelen szitkozodo karomkodo katonákhoz hozza adgya magat² egy Istenfelő ember, s egy uton mégyen vellek, halván rettenetes karomkodasokat, szitkozodasokat, s azomban az egnek rettenetes csattogasit, meg írtozik, ki rugaszkodik közzülök³ <...> felvén hogy velek együt el ne veszszén, az Istennek nyila miat[,] azomban le esik az Istennek nyila[,] hirtelen halállal meg öli az Istenfelő embert s az kett Istentelen meg marad Istentelen-ségében.

2. Az nagy embereknek is ítéletit nem veszi Isten [mindenkoron] az maga szent ranaacsaban s ítéletiben. Kedves szolgálja vala Samuel Istennek, nem vevé be tanácsát mikor Sault meg akarja vala ítélni.

3. Meg kell hát az Istennek ítéletiben nyugodnunk, mert az istennek minden ítéleti igazak.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi minket s boldogtalan Nemzetünket illeti, ha Jeremias ma szegény Nemzetünkett s abban az Isten Eclesiajat lathatna[,] ma meltan fel kialthatna, s azt kialthatna, s azt kerdehetne Istentől. Avagy szolgálac[,] Rabe? vagy szolgáló leányak fiae az te Magyar Izraelced hogy így praedáva lett minden Nemzetségeknek? Hogy így Nemet, Török, Tatar, Lengyel, Olasz, Francia, Bogdany Kurtany⁴ Örmény <...> es Europanak, s Asianak majd minden nemzetsegi fel emeltik az eő fegyvereket ellene? Hogy hogy lehet az hogy az szőlő tövet az kit Isten Seythiából ki hozza ez jó földön el

¹ szabadon

² csatlakozik

³ elmenekül tőlük

⁴ A bogdany (bogdán) és kurtany (kurrán) havasalföldi és moldvai sorkatonák elnevezése.

plantala, <...> fél nevelte ki szélesítette terjesztette hogy így az erdei vadaknak s vad kanoknak disznoknak így ki turni engedi <...> ? Solt [80: v 9-14.]. Hogy hogy lehet az hogy csak egyet súvölt az Őrdög, s mint az hangya ki posdul⁵ az földből, mingyart elő állanak az földnek minden <...> hatalmasi az sok gaz esőselik nepek, Moab, Ammon, Gebal[,] Tyrus[,] Loth fia[,] Philistaeus Amalek, Midian⁶ es egyebek es nagy kevelyen azt mongyak: Jertek el es fog- [103/a] - lallyuk el az Istennek hajlekis es vesszük el az Istennek nepet, hogy emlekezeti se lehessen soha? Solt. <...> [83: v 2, 3, 4-9. 13.] es ezeket csak nezi az Isten, avagy maga adgya ezeknek kezekben az eő nepet, mint az Josephet az eő Attyafiai az Ismalekitaknak? [Teremp. 37: v 27, 28.] De mindezekre meg felel Isten Jer 2 17: Azt mongya: Nem en adtalak tegedet en nepem <...> praedára az sok poganyoknak hanem te adtad el magadat, mert el hadtad az te Uradat Istenedet az mikor az maga utaiaban akart tegedet hordozni. Egyptomhoz is futottal s Assyriushozis, nem bízal en bennem. Azert fedgyen meg tegedet az te hamissagod es dorgallyon meg tegedet az te Istentül valo el szakadasod Jer 2 18, 19.

[.....]

[103/a] Az mi Nemzetünknek dolgat hasonlithatom az Isten népének, az Izraelnek allaportyahoz. Az mi düesösösege[,] ekessege s bekessége vala az Isten nepenek, az csak David es Salamon idejeben vala, azutan osztan meg hanyatlek Roboam⁷ idejeben minden boldogsagok[,] azutan osztan csak vesztenek mind addég míg egészen el veszenek. Ugy az mi Nemzetünknek az mi boldogsága volt[,] az Hunyadi Janos, es Maryas Kiraly⁸ idejeben volt, az utan mingyart meg hanyatla Laszlo es Lajos Kiralyoknak idejekben (Közel szaz ezer emberünk el veszven csak Laszlo Kiraly idejeben)⁹, azultatul fogva már csak veremedunk es majd tellyességgel megis emesztődünk, oda vagyon bekességünk, el repult az, mint az fészkeből ki bujdosot madar, oda vagyon becsületünk majd az Raczokhoz hasonlatosok leszünk; oda vadnak sok szép varaink, erősségeink, oda lesz Filekis majd lassan lassan <...> mindentünkbul majd ki kopunk. Az mi keserveseb tob szenyvedesunk nyomorusagaink között miis az <...> keresztyenektul az

⁵ kisereglik

⁶ Az ószövevségi zsidóság ellenségei, akiket a próféták gyakran szidalmaznak: Moáb, Lót fia saját lányától (1 Móz 19, 37); Ammon, szintén Lót fia, az amalekiták atyja (1 Móz 19, 38); Gabál, föníciai város, a gibleusok lakóhelye (1 Kir 5, 18); Tírusz, föníciai kikötőváros, Szidon mellett (Ézs 23, 1-17); a filiszteusok az ószövevségi korban Palesztina filiszteus-síkságán lakó nép; nem sémiták, hanem talán árják, akik a bírák korában telepedtek le Palesztinában (2 Móz 15, 18); Lót fiai (lásd fentebb!); Amálek, Elifáz fia, leszármazottai az amalekiták rabló, nomád népe Abrahámtól Ezékiásig (Kr. e. 2000–Kr. e. 700); Midián, Ábrahám fia, a midiániták ősatyja (1 Móz 25, 2; Bír 7, 13).

⁷ Roboám, Salamon fia, aki elveszítette uralma alól a ríz északi törzset, és így csak Júda és Benjámin fölött uralkodhatott (1 Kir 12, 14).

⁸ Hunyadi János (1407–1456), a 15. századi török elleni háborúk legkiemelkedőbb magyar hadvezére, 1446–1452 között az ország kormányzója. Fia, Hunyadi Mátyás (Mátyás király), a 15. századi Magyarország erős kezű uralkodója (1458–1490).

⁹ II. Ulászló (?–1516), 1490-től magyar király a Jagelló-dinasztiából. Fia, II. Lajos, a dinasztia utolsó magyarországi uralkodója. A mohácsi csatából menekülve lelte halálát. A prédikátori történelemszemlélet hagyományosan kettejük nevéhez kötötte a magyar nemzetnek a Hunyadiak uralkodását követő romlását.

mi Aryankfiáitól szenyvedünk az kik úgy örülnek s munkalogyak vesztünk¹⁰ mint regenten Edom az Sido Nemzetségnek. Solt 137: 7. Ezech. 35: 4, 5, 6, 10 Mít tudunk [103/b] az sok gonoszok között tenni[?] Keszteritetünk annak birtoka s keze alatt lenni inkább, az ki, ha egyik kezünkben kapát ad hogy kapállyunk, az másik kezünkben nem ad keresztet <...> az kit imagyunk. Szannyon meg az Isten hennünket es adgyon pihenest az eő nepeken az hatalmasoknak szarnyok alatt, mivel különben meg nem maradhat[.] Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az 1682. évi hatodik prédikációban Nagyar József az előző beszéde kérdésfelvetéseit folytatja, s ennek köszönhetően a két beszéd hangvétele is igen közel áll egymáshoz.

Szeptember 16. után az erdélyi hadak számára a kialakult helyzet még inkább megalázóvá vált. Ezen a napon ugyanis a budai basa Magyarország királyává nevezte ki Thököly Imrét, bár ő csak fejedelemnek tekintette magát. Ezzel Apafitól független uralkodóvá vált, sőt a török parancsára Apafinak az erdélyi bujdosókat is át kellett engednie Thököly táborába. Mindez komoly elégedetlenséget váltott ki az erdélyi fejedelmek környezetében (TRÓCSÁNYI 1982, 273; MAKKAI–SZÁSZ 1986, 868).

Ez az utolsó Fülel alatt jegyzett prédikáció, amely Miles Mátyás följegyzése szerint nem hangozhatott el, mivel az erdélyi hadak már előző nap elindultak török kísérettel a tiszai átkelő felé, s az istentisztelet miatti megállással nem akarták bosszantani a törököt: „Musten wir auch den II. Sonntag wider vnser ordinary reisen, damit wir den Tüerken mit dem sawmen nur nicht erzürnetten, hielten weder Predigt noch Gebeth...” [Szokásunkkal ellentétben vasárnap szent ünnepén is tovább kellett haladnunk, s hogy a törököt a megállással magunk ellen ne ingereljük, sem prédikációt, sem imádságot nem tartottunk...] (MILES 1682, 376). Nem valószínű, hogy később pótolták volna ezt az istentiszteletet, hiszen Miles rendkívüli pontossággal vezetett naplója erről bizonyára beszámolt volna.

Nagyar textusa ebben a megalázó történelmi pillanatban érthető módon Jeremiás próféta szavait idézi. Jeremiás könyvének 2. fejezete Izráel népének hűtlenségéről szól, illetve annak következményeiről, Isten ítéletéről. Ennek a bűnbánó hangnak a 16–17. századból jól ismertek a szemléleti előzményei: e sajátos történetteológiának a képviselője a 16. században Farkas András, Szkhárosi Horvát András és az ismeretlen jeremiádszerzők, a 17. században pedig elsősorban Medgyesi Pál.

Ami a prédikáció homiletikai sajátosságait illeti, az előző beszédhez hasonlóan ebben is feltűnően terjedelmes az aktualizáló részabás, melyben a zsidó–magyar sorspárhuzam szellemében a Salamon–Roboám ellentét a Hunyadiak és a Jagellók szembenállásának ószövetségi előképeként jelenik meg.

¹⁰ akik úgy örülnek és munkálkodnak vesztünkön

[103/b] HETEDIK PRAEDIKATIO

Szaloknál innen az Tiszán¹

Textus.

2. Moj. 5.1. Bocsasd el az én nepemet.
Az Jehovának szavai.

Alk[almatossága]

Az Mojszesnek Pharahohoz való követsége s annak alkalmatosságával Pharahonak megkeményedése.

Th[cológiai] Alk[almatossága]

Ez az Istentelennek természeti, hogy eő Istenhez mindenkor kemény szívet visel, de kiválkeppen akkor keményíti meg magát, mikor az Isten parancsolatlyat hallya. Kicsoda az Isten hogy engegyek eő neki? azt mongya Pharahó? [Kijov. 5: 2] Oka ennek ez, mert egyszer fel tette szívében hogy az eő szívének gonosz után járjon, ez eszi nyakat, ez szaggasztya² szívit, hogy vagyon mar feletti való Numen³ az ki lattya szemleli dolgait, nem szereti feddi, dorgállya, tiltya, meg bunteheti megis bunteti minden bizonytal. Innen szarmaznak ezek ez szok. Job. 31:14. Tavozzál el mi tulunk, meny el tolünk megszse, mert nem gyönyörködünk az te utaidnak esmeretiben. Micsoda es Kicsoda az Mindenható hogy eő neki szolgallyunk. Solt 12. 5. Mienk szajunk ajkunk kit mallyunk? Solt. 44: 7 Az Jacob Istene nem tuggy nem lattya az miker mi cselekeszunk. Vallast tesznek arrul, hogy nem akarjak hogy Isten legyen, nem akarnak magoknak Istent tartani, esmerni. Avagy ha akarnak, olytant akarnanak kívánnának, az kinek ne legyenek szemci az kikkel lasson, hanem vak legyen, ne legyenek [104/a] fülei, az kikkel hallyon, hanem siket legyen, ne legyenek kezei az kikkel meg büntethessen, hanem <...> vak es nema legyen[,] olyan Isten legyen az mint Philistaeusok Istene az kinek mind nyaka ki szeget s mind karjai le szegtek. [1 Sam 5: 2, 3, 4, 5.]. Ezek ellen kiált szent Pal Rom 1: 18[.] Nyilván vagyon az Istennek haragja minden alnoksagnak es hamissagnak cselekedői ellen etc. Ennek oka ismet ez; mert Az Isteni Numentul, Felségtől való félelem, sokat [...] az bűnben való gyönyörűségből securitasbul⁴. Nem

¹ Apafi hadai október legelején Szaloknál (ma Abádszalók) keltek át a Tiszán. Ez a prédikáció a tiszai átkelés után hangzott el, október 4-én (lásd még a tárgyi magyarázatokat!).

² szaggatja

³ isteni akarat

⁴ biztonságból

vetkezhetik egész gyönyörűséggel s egészen való bátorsággal, mert ott-on ott-on⁵ szemé előtt jár az Istennek haragja az kitul fel s retteg. Az hol pedig felelem vagyon nincs ott egészen való bátorság. 1 Joh. 4. 18. Ebből ismét ez származik harmadszor: Nagy szorgalmatossággal vagyon s igyekeznek azon, hogy sensum Numinis Divini⁶. Az Isteni Numennek erzeset meg fojtsa az maga szívében, hogy el hitethesse magával azt hogy nincsen Isten. Solt 14. v. 1. Ellenben úgy ki nyomta meczette Isten szívekb⁷ olly mélyen az maga esmeretít hogy vagy akarjak vagy nem, de az Istent csak meg kel esmerniek <...> meg kel erzeniek. [Rom 2: 14, 15]. Viles nobis portare debes mala bestia. Dagaly fertelmes rossz budos dog, <...> te rossz ember[,] ragjad marjad[,] de csak szenyvedned kel az rajtad uló s hatalmaskodo Istennek zabolajat[,] akar mint turjad az tajtekjat[,] az te szívednek dühösségét Isten ellen.

Ehon micsoda kevely allat az ember, megis terdre ál, meg alázza magát, inkább akar egy kis <...> sima kövecsket, vagy egy kis bogarat, ferget imadni, hogy sem valami Numen nélkül Isten nélkül lenni. Az Melitai vagy Malthai Barbarusok⁸ micsoda sult vak poganyok voltak, megis hittik az Nemesist⁹, az Istennek bosszu allo Igassagát s azt imadtak, az kirt mindazaltal nagy szegyenel tagadnak az Keresztyenek, amikor azt mongyák. Nem természetit Istennek az hogy valakit meg büntessen. Azt mongya ez az szemtelen Kiraly az Pharaohis[:] Kicsoda az Isten hogy engegyek elő neki? [104/b] Nem akar Istent ismerni, <...> holot nem volt akkor senki az kinek annyi Istene volt volna mint Pharaohnak; Nilusban valamennyi esuszo maszo fereg, beka, s egyeb volt az mind Istene volt, maga az Nilus azis az volt. Ezek az sok Istennek Colluvies Deorum¹⁰ meg mutatryak, hogy tudra s erzette azt Pharaoh hogy vagyon Isten de az sok közzül nem tudta mellyik.

Ila az Romai Csaszarokrul szollunk, nem volt azok között senki olyan Atheus¹¹ mint Caligula¹², nem volt egybenis ollyan nagy meg utálása az Isteni Nemzetnek, megis egy sem felt ollyan szornyü rettegéssel mint az, mihent egy kis felleget az egen latot vagy villanast vagy dorgest hallott.

Summa.

Mikor Isten az elő nepet az Istenfelő embert az Istentelen kezében ereszti, nem teszi le felőle való gondviselelet, hanem [akkoris] magaenak tartya: Bocsasd el az en nepemet[,] miért? Mert enyim. Negy szaz eszendéig volt Ægyptumban [s egyebur bujdosásban] az Istennek népe meg sem feletkezett el rula hanem magaenak tartotta mindannyi üdők alattis. Es. 16. 13. 14[.] Moab[,] had mulatozzanak te nalad az en

⁵ Az ottan szó itt nyomban jelentésben szerepel; az ismétlés a nyomatékosítás eszköze.

⁶ az isteni akaratnak érzékelését

⁷ beleírta Isten a szívéikbe

⁸ máltai barbárok

⁹ Nemesisz (Nemesis), a görög mitológiában a bosszúállás, a megtorlás istennője: átvitt értelemben maga a bosszúálló sors, a végzet.

¹⁰ istenekből álló hordalék

¹¹ istentagadó

¹² Caligula, Gaius Julius Caesar, római császár (m. 37–41), kegyetlen és pazarló uralkodó, akit testőrei gyilkoltak meg.

futottim¹³. Terem. 15. v. 13]. Rejts el az en szamkivettettimet es ki ne ad az ellensegnek. Tallod[:] Az kik Moab hatarara futottak az eövei közzül, ottis ismeri öket nevek szerént. Jacobra egyszer jobban gondot nem viselt Isten mint az eö bujdosásában [Teremp. 28: 11-17] Ismert az Isten tiktekeris magának mikor idegen orszagban vasat viseltetekis es hogy Tatar orszagbul haza jöttetek¹⁴ [,] az oka az[,] mert az Isten mondta a poganyokknak[:] Bocsassatok haza az en nepemet had szolgallyon ennekem.

Reszei.

Parancsolatt. Bocsasd el. Kitt? Az nepet. Ki nepet? Az enyimet. Miirt? hogy szolgallyon ennekem.

Magyarazat.

Vagyon 1. Istennek meg engedése. Essek Tyrannus kezében[,] Pharaoh kezében az eö nepel[,] meg engedte Isten. 2. Vagyont annak kegyetlen maga viselese. Nembant¹⁵ ugy az Isten nepével mint Isten nepével, hanem mint meg emeszesre valo praedaval. 3 Istennek parancsolattya[:] Bocsassa ki az eö kezehül eleget nyomorgatta 400 esztendeigh. [105/a] 4. meg kemenyedik Pharaoh[,] nem akarja Isten nepet el bocsatani de az Isten kezeis meg kemenyedik ellene[,] vegtere ugyan csak el bocsattya.

Az elsöt az mi nezi.¹⁶ Az Isten előtt valo kedvesseg nem rekeszti ki azt, hogy az maga kedves nepet Istentelen kezében ne bocsassa Isten. (1.) mert akarja Isten olyankor, ostorozni, es sanyargatni az nepet, hogy vegye eszeben, hogy vetkezet Istene ellen. Jer. 3 12. Terj meg vissza vono Izrael. és meg kegyelmezek teneked. csak hogy reis esmerd meg az te hamissagodat hogy vetkeztel az te Istened ellen. Jer. 2. 18. 19. Ved eszedben az te utaidat, az te hamissagod tanison meg teged es az te Istenedtül valo el szakadasod fegyen meg tegedet tanuld meg mely keserü az Iehovah ellen vetkezni. Ugy 5 Moj. 32 [8, 9] Mikor Isten az Izrael fiainak szamok szerent el osztotta az földet, ugy rendelte s határozta meg, az lako foldeket, hogy Syrus¹⁷ Eszakul, Philistaeus¹⁸ napnyugatrul, Ammont Moabor¹⁹, Napkeletrul, Idomeust²⁰ Delrul helyhezette, mint Isten iteletinek haragjanak meg annyi veszeit, ugy hogy az Ecclesia közeben essék, hogy az Isten fogja hol az egyik hol az másik veszsejet, mehent vetkezik az Ecclesia. [Jos. 23: 13]. Minekutana ezek el veszték, az utan Assyriust Babyloniust, Aegyptust, Persat, Syryust, Gorogot²¹, Romai Csaszarokat, az utan az Anti Xtust²² tamasztotta Isten

¹³ akik tölem elfutottak

¹⁴ Utalás Erdély közelmúltjának egyik szomorú eseményére: a krími kán 1657 nyarán – miközben II. Rákóczi György fejedelem a lengyel korona megszerzése ügyében forgolódott – fogságba ejtette az egész erdélyi hadsereget.

¹⁵ Nem bánt (elírás)

¹⁶ Ami az elsőt illeti.

¹⁷ Szíriát (az arameusok földjéről van szó)

¹⁸ Palesztinát (a filiszteusok földjét)

¹⁹ az ammoniták és moabiták földjét

²⁰ az edomitákat

²¹ Asszíriát (Ninivét), Babilóniát (Bábel), Egyiptomot, Perzsiát, Szíriát, Görögországot

²² az Antikrisztust (a Krisztus szó első szótagját a görög kezdőbetű helyettesíti)

veszszőjul az Ecclesia ellen²³. (2) Mert ilyenkor az Isten nem csak meg veszszőzni, hanem ugyan meg sújtolni akarja²⁴ keményen s sanyargatni az maga népét azért nem nyul maga hozzá, mert ő irgalmas. Nem szíve szerént ver, hanem embereknek kezekben adgya az kik természet szerent kegyetlenek. Az Isten penég el az eszközökkel az élő természetek szerent. Mikor lagyan akar velünk banni, maga nyul hozzánk, mint fiainak javára vigyazo irgalmas haragu Atya. Nem hogy tellyeseggel akkoris nem elne semmi eszközökkel, hanem hogy immodiatius²⁵, inkább ki teezik akkor az Isten keze[,] világosabban forgolodik Isten keze, mikor az embereket veszi eszközül, pedeg ezek nehezitik az Isten haragjat, s kegyetlenul teszik az Istennek büntetése. Innen okat adhami[105/b] miúrt David az pestist választotta inkább hogy sem az Fegyvert, es az chseget [2 Sam 24: 13, 14]. Azert mert az pestisben majd minden eszköznek közben jarulasa nélkül jar es forog az Istennek ujja es keze. Avagy csak emberi indulatot nem viszen Isten abban eszközül az mely igen kegyetlen, az fegyverben, s chségben pedeg embereknek munkajokkal él az Isten, az kik igen kegyetlenek. Melyre nevez az chseg es az <...> had haborusag, több ideig szoktak tartani mint az doghaláll, mert az emberek nem könnyen engesztelődnek meg, <...> melyre nevez az hadakis kesőre szallanak le, az embereknek irgalmatlansaga miatt, az chsegis sokaig tart s az dragasag, az pestis penégh mivel az Isten haragja <...> hamar meg szall[,] ez is egy helyben sokaig nem tart. Így jollehet David idejeben meg fenyegeti Isten Davidot harmad napig tarto doghalallal, de midőn latna az nagy esapast hogy mint az kévek omlanak az emberek, es már Jerusalembre huzta vala fel az Angyal az élő fegyveret, meg szana az Isten es az harmadnapig tarto pestist meg rövidire Isten egy napra s egy eezakara. [Sam 24 v 16, 17, 18, 25].

Masodezor. Kegyetlen magaviselese az Pharaohnak.

(1.) Nem esmeri meg magát hogy élő tsak Istennek veszszéje az Isten kezében, az mikippen Titus²⁶ szoll. Nem en harcoltam, nem en cselekedtem hanem az meg haragut Istennek kezében eszköz voltam ez ellen az nemzet ellen. Es. 10 [v. 5, 6, 7]. Jaj az Assyriusnak az en haragomnak veszszéjenek, mert csak veszsző élő az en kezemben s ő azt nem vészi eszeben, nem akarja meg esmerni hanem maskent gondolkozik élő[,] az élő dühösségét akarja vighez vinni. Nem gondollya meg ki adta kezében? Az Jehovah. Kit? Az maga nepet? Mi vegre? Azerte hogy el nyelleye? Nem, hanem hogy mértek szerent meg ostorozza, de emésztést benne ne tegyen²⁷.

(2) maga öröksegenek s praedajanak tartya mint ha Isten az vegre adta volna kezében. Jer 51 35. El nyelr engemet mint az sarkany, meg emesztet engemet[,] az élő hasat be töltötte az en köversegemel. Ezech 35. 11 12 13 14. 15. En Jehovah hallottam ott voltam s jelen voltam [106/a], mikor azt mondottad Edom: Mivel az Juda mind az Izrael, mienk, öröksegül birjuk. Ezech 35, 2 3. Ha ha, ha ha. Meg az vilagnak magasságiis öröksegül adattak minckünk. Ezech. 35. 12. Hallottam minden te szidalmazasidat, midon azt mondottad. Nekunk adattattak hogy meg emeszszük es el nyelleyük őket. Azert meg

²³ Itt egyértelműen a wittenbergi történelemszemlélet világbirodalmakról és Antikrisztusról szóló tanításának a hatása érezhető.

²⁴ sújtani akarja

²⁵ mértékletesebben

²⁶ Titus, Flavius Vespasianus (39–81). római császár (nr. 79-től), aki 70-ben elfoglalta és leromboltatta Jeruzsálemet. A kora újkori protestáns gondolkodásban Isten büntető ujjának jelképe.

²⁷ de el ne pusztítsa

fizetek teneked az te kegyertlenséged s az te gyűlölséged szerent. Ezert vesznek el az hatalmasok mert az Isten nepevel nem bannak ugy mint Isten nepevel.

Harmadczor. Vagyon az Pharaoh maga meg kemenyítése. Az míg az Isten nem parancsolt Pharahonak, lágyabban bánt az neppel[,] addig az Polyvar²⁸ meg nem tiltotta, az utan ugy nyomorgatta őket hogy lelkeknek keserűsege miat meg az Mojses szavaitis mellyeket az mingyart következő szabadításrul szollott meg nem halhattak. Minel többször parancsolt Isten, annal keményeb volt. Melyre nezve az ötödik csapas utan, nem ugy mondatik hogy es meg kemenyite magát Pharaoh, hanem es meg kemenyite ötet az Jehovah, es meg kemenyite ötet az Jehovah. Annyit teszen az, Istennek szavara magát az embernek meg kemenyiteni.

Negyedczor Vagyon már az szabadulás. Elsőben Istenis lágyan bant Pharaohal, az utan addig sanyargatta hogy vegre az szivire lötte az eő minden nyilait, es minden csapait az szivire öntötte, elsőben italára terjedet ki az büntetes[,] az víz vérré változot es azutan etelére[,] az bekak tisztábanis be masztanak²⁹, az kibul az Kiraly czipojat süttötek, azutan, mezeire, faira, vetemenyire, barmaira, azutan az emberekre, azok között kivalkppen az első szülöttekre, ezekhez jamilt, az harmadnapj hallatlan vastag, (s az mint némelleyeknek az 78 Solt 49 versebul teezik) őrdőgi jelenésekkel s rettentésekkel tellyes setetseg, mind ezek utan, ugyan csak el kellett bocsatani az Istennek népét meg pedig gazdagsaggal kedvességgel, az mely gazdagsagor David es Salamon nem bírtak mind[,] azutan Sesak³⁰ vitte vissza Ægyptomban Roboam idejeben. [106/h]

Tanusagh

Mikor az Istentelen ember Istenfelő embert kap, oly kedves praedat kap, hogy ha Isten maga kiri³¹ viszsza is nem adgya nem bocsattya, hanem meg akarja emészteni, s el nyelni, odais volna az Istenfelő ember felől az remenseg, ha Isten ki nem kelne mellette s ki kell azért az Isten, nem tsak lágyan esendesen hanem erővel hatalommal; addig dorgallya feddi, csapast rajta neveli, hogy vegre akarattya ellenis el kel bocsatani az Istennek nepet örökseget, az kitt ugy tartot mint meg emesztesre el kiszitetet praedat.

Pharaoh meg akarja őket emeszteni[,] meg emeszi egynehany ezer artatlan leleket[,] közzülük egészenis meg emeszi s el fogyattya vala[,] ha Isten mellette ki nem kell vala.

Okai

(1) Az Ecclesia reszerül ezért cselekeszi Isten hogy ki kell mellettek s meg szabadittya az Istentelenek kezébül, hogy szolgálhasson lelki örömmel az eő Istenenek, az Isten

²⁸ A fáraó megparancsolja, hogy a téglakészítő zsidóknak ne adjanak polyvát, mint korábban, hanem gyűjtsenek ők maguk, de a készítendő téglák számát közben ne esőkentsék, azaz tegyék munkájukat még nehezebbé (2 Móz 5,6-8).

²⁹ a békák a téstába is bemásztak

³⁰ Sisák (Sésák), azaz I. Sesonk egyiptomi fáraó, a 22. dinasztia megalapítója, aki Roboám uralkodása idején megtámadta Jeruzsálemet (1 Kir 14,25; 2 Krón 12,2).

³¹ kéri

azt izeni Pharaohnak. Hogy Innepet szenteltyen ennekem. Az nyomorusag alat fekvő szomoru lelek alkalmatlan meg az Istennekis szolgálattara. Csak panasz, békételeenség van szavában. Mert az szomorusag Melancholianak fészke az Melancholia pedeg az ördögnek fészke³². [.] ezáltal hamar be szüli magát az ordog. Azert nem hadgya amaz mostoha annyaval fertelmeskedo Corinthusi Legényt sokaig szomorkodni Sz[ent] Pal, hogy az mely szomorusagtul el ne nyelettesek, mert tuggy mi az Satannak az eö melysegeit[.] mongya Sz[ent] Pall [2 Cor. 2: v 10. 11] az az hogy ezen ez uton szokta magát be ferkeztetni az ordog az embereknek szivekben es öket ketségben ejteni. Ezert nem akarta Isten hogy Ægyptomban Paschat Inepet szenteltyen³³ az Isten nepe mert szomoru volt rab volt az míg az volt. Ezert Babylonbanis az Sionnak örvenderes enkekit nem enkelheti az Sido Ecclesia Solt 137 mert szomoru, hanem fel fuggeszti hegedűjét³⁴ csak.

(2) Mert mentül inkább külön valhat az eö ellensegeitül lelkenek gyüölöitül, annal inkább szolgálhattya nagyub szabadesaggal az eö Istenét, [107/a] miirt keserves tentatioja³⁵ kisirteti az <...> Ecclesianak az midön az eö Isteni szolgálattaban csufoltatik az eö lelkenek gyüölöitül. Ez vala az Ur Jesusnak minden szenyvedesi közöt leg keservesebb hogy Istenében valo bizodalmban csufoltatik meg. Bizott az Istenben szabadecea meg ötet [Math 27: 43, Solt 22: 9.]. Ezert tartotta Isten külön Ægyptomban is az eö népét, Gosenben³⁶, nem akarta hogy egybe egyelegyenek³⁷. [Kijöv. 10: 23, Teremp. 47: 61]. Ezert Babylonbanis. Maga Balamis³⁸ azt mongya az Isten nepe felül hogy az nem egyeledik mas nemzettel öszve, nem lakhatik egyesleg masokkal³⁹. Segregatus populus külön választot nep mint az oroszlan külön fekszik. 4 Mój. 23. Míkor külön maganak egy kis Pathmos Szígethit vehet az Sz[ent] Janossal, akkor él eö s bővölködik az Istennek gyakor⁴⁰ jelenésével s látásával.

(3) Az Isten reszerül hogy Isten meg mutassa hogy az Ecclesianak Istene igaz Isten. Mert az Ecclesia nyomorusagaban, rabsagaban, igen meg botrankoznak az hatalmasok, s azt itilik onnan, hogy az Ecclesianak Istene nem erős hatalmas es igaz Isten. <...> Ezek meg csufolasaert fel kel az Isten az maga népe mellett.

³² A melankóliáról való diskurzus igen jellemző a korra. Vannak, akik – erősebben kötődve e reneszánsz hagyományhoz – elfogadják, vannak azonban, akik határozottan elutasítják, ördögi praktikát látva benne. Nagyar az utóbbiak közé tartozik.

³³ A páska vagy kovásztalan kenyerek ünnepe az Egyiptomból való szabadulás emlékére rendeltetett. Ez az ünnep egy egész hétig tartott, s minden izraelita férfinak részt kellett vennie rajta (3 Móz 23,5-8).

³⁴ A Vizsolyi Biblia és a modern magyar protestáns bibliafordítás egyaránt hárfának nevezi a 137. zsoltárban szereplő hangszert, hegedűnek Szenci Molnár Albert fordítja. Nagyarira talán ez utóbbi hatott.

³⁵ próbatétele

³⁶ Gósen, a Nílus deltájának északkeleti területe. József ösztönzésére Jákób és fiai itt telepedtek le Egyiptomban (1 Móz 46). Nem azonos a hasonló nevű júdeai várossal és dél-palesztinai területtel.

³⁷ elegendjenek (nyelvjárási változat)

³⁸ Bálám, jóvendómondó, akit Bálák, Moáb királya lefizetett, hogy átkozza meg Izráelt. Isten azonban arra kényszerítette, hogy áldást mondjon a választott népre (4 Móz 22-24). Az Újszövetségben és a későbbi keresztény gondolkodásban Bálám a hamis prófétát vagy a képmutató tanítót példázza.

³⁹ vegyesen másokkal

⁴⁰ gyakori

Hasznai

1. Nem vetkett tett⁴¹ az Ecclesia, mikor Isten Tyrannusok kezében adta, akkor az maga szeme fenyer adta s hadta piszkáltatni. 2. Meg lassa az Ecclesia, ha egyszer ezeknek kezekből fel szabadul ne adgyon másszor arra okot s alkalmatosságot, ismet hogy oda essék. Ki szabadula egyszer Sz[ent] Pall az orosz lány szájából, másszor hogy oda esek el nyele. 3. Mikor extremumra⁴² utolsó igyre jut az Ecclesia ne tegye le remenséget, sött mentül több ellenkező dolgokat latt akkor remenlyen⁴³, akkor emeltye fel fejet, mert akkor közelit az eő szabadulasa. Szorongattatásnak esztendei által epül meg az Istennek Temploma. Dan. 9. 22. 4. Vege az szabadulasnak az hogy Istennek szolgallyon.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi minkett illet: [107/b] Hogy az Isten az maga nepet néha Tyrannusok⁴⁴ kezében adgya arrul az mi mostani boldogtalan Taborozasunk tanubizonysag. Ægyptomi insegeben ugyan nem voltunk de Ægyptomban tanult Pharaoh természetu kegyetlen ember kezében bizony be estünk vala. Az Izraelt az Isten nepét nehezen bocsatotta el Pharaoh. Eleget tekerge ez is hogy el ne bocsathasson bennünkett hanem meg ejtsen vagy el veszessen. Ægyptomban Pallerokat⁴⁵ küldött az Kiraly az kik nyomorgattak az népet s azt mondtak: miért hogy az ratok vetet Tegla számot⁴⁶, se Tegnap, se ma be nem szolgáltatok? El jönnek minden reggel mi hozzankis ujjab ujjab pallerok az kik Tegla gyurashoz hasonló beestelen munkára kenszeritenek bennünkett. Ez eset nehezen az Sido Nemzetesegnek, hogy nem volt haszontalan szolgaja Ægyptomnak s haszontalan vendege szalloja az Ecclesia, de mas átok es tamadot az ki el feletkezet az Joseph jo reteményértül. Erdely orszaga s az mi Josephunk Erdely orszaganak Fejedelmeis nem volt haszontalan szolgaja az Portanak, de mas átok nemzetség tamadot, az ki nem akar azokrul meg emlekezni. Azt mongya Mojsesnek s Aronnak az nep; 2 Moj. 5: 21. Lassa meg az Isten s irillye meg az kik minkett büdősse tettenek Pharaoh előtt⁴⁷ es fegyvert adtak kezekbe, az kivel minket megöllyön. Azert mondhattuk miis, ha kik vadnak bűneinken kívül az okai az mi beestelensegűnknek: Lassa meg az Isten dolgokat hogy minket ilyen utalatossá tettetek ez előtt az ember előtt s az tobbi. Parancsola az Isten Pharaohnak, s akarattya ellenis el kelle bocsatani az Isten nepet; Parancsola az Isten ennek az kegyetlen embernek, hogy bocsasson el bennünket s akarattya ellenis ugy bocsata el az eő kemenysegehez dühös indulatryahoz kepest eleg tisztesseggel becsüllettel.

Az Isten az maga nepet meg szabadította hogy szolgallyon eő neki es Paschat Innepet szentellyen. Azert szabaditor meg Isten titekeris hogy Paschat, Innepet szentellyetek Istennek. Pascha annyit teszen mint által menetel Transitus. [(1)]⁴⁸ Emlegessetek azert

⁴¹ Nem vétkezett

⁴² végső romlásra

⁴³ reménykedjék

⁴⁴ zsarnokok

⁴⁵ felügyelőket

⁴⁶ Lásd a 28. jegyzetponton!

⁴⁷ rossz hírbe keverték a fáraó előtt

⁴⁸ Feltételezhetően innen maradt el az (1) pont.

az vesztő Angyalnak⁴⁹ [108/a] mellettetek való el menetelet, s mellettetek való csendes el mulaszt [Kijöv. 12. v 11, 12, 13.]. Most ha valaha[,] Urak[,] közel valatok az veszedelemhez. Az vesztő Angyal közel jart hozzatok, csak nem az ajtotok előtt de által ment csak csendesen artalom nélkül el mult mellőletek, meg maradot mind az Fejedelem mind az Urak mind az Tabornak színe es virága. (2) Emlegessetek az veres Tengeren való által meneteleteket az kinek tulso partjan halaado eneket örömmel enekelt az Isten nepe az szabaditasacrt. [Kijöv. 14: v 24-28 és 15: v 1, 2, 3 etc.]. Tiis vagyon miirt hala ado eneket enekellyetek mert ezen az Tiszán szomoruan mentetek vala által, de Isten örömmel hozza vissza benneteket. Hogy az vesztő Angyal tinektek nem artot nem az ti szenesétek hanem az Ur Jesus Xtus⁵⁰ vere az ti homlokotokon es szíveteken.

[1.]⁵¹ Azert szentellyetek Páschát Innepet. Azt parancsolta Isten hogy fen alva az az reverentiával⁵² szent tisztesség tetellel, ulytetek meg az Paschat. Mi nekünk minden dolgaink fen alva vadnak. Napestig el udvarolunk egymásnak, mikor az Paschanak, az szent Cultusnak az Imadesagnak helye vagyon akkor nyugtattyuk meg mi az mi labainkatt, akkor ülünk mi le s akkor nyugszunk. Nemellyikünk itt nyutozik az kar széken, meg az Suvegetis fel teszi az könyörgesnek idejen az kír soha masut se nem lattam se nem hallottam. Nem erdemli meg Isten hogy az Barany veret meg becsullyetek[,] azon epitetet Isteni tiszteletnek annyi tisztességet tegyetek. Eglon⁵³ pogany letere jollehet nehez ember, nagy testes kőver nagy hasu ember volt[,] meg sem akarta az Isten beszédet ülve meg halgatni, hanem fel emelkedet szekibül. [Bírák 3: 20.]. Mi koztunk nemellyeknek egy csep hasa sínes, majd hata gerincezehez ragadot meg sem bírja az hatar hogy fel emelkegyek s fen allyon az Isteni szolgálaton.

2. Eggyesseggel szeretetel ettek az Paschat. [108/b] Leg alab tizen együt[,] fratriának⁵⁴ atyafisagos szeretetnek nevezi Josephus⁵⁵. Mi nem hogy tizen, de csak ketten sem chertyük az Paschat eggyesseggel. Egymas mellett ülünk, vigyorgunk s hazudunk[,] éllel áll össze elménk⁵⁶, aleg hinnök hogy egymást el nyelhetnök⁵⁷. Ha igaz az: Az mely Nemzet Istenét s egymast nem szereti el kel annak veszni⁵⁸, Erdely orszaga felöl nem tudok mit remenleni, mert mind kettőt benne fel tanalhatni.

3. Az Paschat kovasz nélkül kellett ülni. Tibennetek annyi az kovasz hogy sok napokon is azt ki nem tisztithatni. Az Istenre kerlek ne fertelmeskegyetek, ne utalatoskogyatok. Az ti ajakitok szátok az szívnek felső küszöbc. Ha az Barany vérevel meg van hitve⁵⁹, hogy lehet hogy Satannak ganejjával, ocsmanysagával az sok fertelmes beszedekkel meg moeskoltathassek.

⁴⁹ A vesztő Angyal az egyiptomi tizedik csapás előidézője (2 Móz 10-12).

⁵⁰ Krisztus (az első szótagot a görög kezdőbetű jelöli)

⁵¹ Feltételezhetően innen maradt el az 1. pont.

⁵² hódolattal, tiszteletadással

⁵³ Eglon, Moáb királya, aki az izraelitáktól elvette Jerikót (Bír 3,12-24).

⁵⁴ atyafiságos szeretetközösségnek

⁵⁵ Josephus Flavius (kb. 37-95), zsidó származású hadvezér és történetíró.

⁵⁶ éllel áll össze elménk, azaz nincs egyetértés közöttünk

⁵⁷ alig várjuk, hogy egymást elnyelhessek

⁵⁸ A 16-17. századi magyar prédikátori történelemszemléletnek meghatározó eleme ez a tétel. A gondolat lévsaiástól származik: „Mert az nemzetség és az ország, az mely te néked nem szolgáland, el vesz és azok mindenestől el pusztulnak” (Lévs 60,12). Innen veszi át Károlyi Gáspár *Két könyve* című munkája is: „Valamely ország és nemzetség neked nem szolgál, el kell annak pusztulni.” (SZABÓ 1984, 26).

⁵⁹ hintve (elírás)

Intelek azért benneteket[,] az Barany szent véret s azon fundaltatatot Sz[ent] Religior Cultust⁶⁰ becsüllyetek meg: Szokása ez Istennek hogy nagy gonoszokbul s jelen valo veszedelembül meg szabadit bennünket hogy tanullyunk. Ha nem tanulunk, javulunk[,] kicsiny alkalmatossaggal el veszt az Isten, az holot leg nagyub securitas⁶¹ batorsagot gondolunk magunknak. Azt mongya Amos: Ha az oroszlanytul meg szabadulunk, az medve reank akad, ha ettul meg[,] az farkas[,] ha ettul meg[,] mikor hazunkban be lepünk[,] az fal melle le ülünk, az falnak hasadekjabol ki jön egy kígyo[,] meg mar s meg csip s el vesztünk [Amos 5: 10.]. Tavaly az farkasok szajabul szabadulunk most oroszlan szajabul szabadeta Isten ki. Vigyazunk s Isten becsüllyük meg legyünk halaadatosok, mert mikor az Hazunknak küszöben be lepunk az mikor mar senkitul sem felhetunk itületunk szerent[,] akkoris el veszthet Isten bennünket halaadatlansagunkert. Legyunk azért halaadok, emlegessuk az Urnak nagysagos dolgait es mongyuk az David szep halaado Soltarat az 124 Soltart: Az Izrael ezt nyilván mondhattya es az többi. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

A visszavonuló erdélyi hadak előbb Hatvan felé tartottak, majd szeptember 26-án elérték Gyöngyöst (TRÓCSÁNYI 1972, 274–275; BETHLEN 1980, 731). Itt Miles Mátyás feljegyzése szerint Nagyari nem tartott prédikációt, hanem egy gályarabságról szabadult református prédikátor beszédét hallgatták meg: „Die 27. Septembris. War der II. Sonntag, vñnd hatte der Calvinische Pfare von Gyöngyös ein schöne Hoff- vñnd Feld Predigt ex Esaja 28. Cap. vers. 23. 24. von der Aegipter vñnd Syrier Reise etc, vñnd machte ein schöne mysticam applicaionem von der itzigten Christenheitt, vñnd disz war ein recht schön gelährtt Predigt. Dieser Mann aber war auch einer den selbigen vertriebenen Exulanten, welche aus Ungern weitt hinter Neapolis auf die Galeen geführet worden, Gott hatte Ihn doch wunderlig in sein Vatterland wiederbracht.” [Szeptember 27. vasárnap szent ünnepére esett, s a gyöngyösi kálvinista lelkész szép udvari és rábóri prédikációt tartott az Ézs 28,23-24 alapján, ahol Egyiptom és Szíria útjáról van szó stb. Szép misztikus applikációt hallhattunk a kereszténység mostani állapotáról. Igazán szép, tudós prédikáció volt. Ez a prédikátor egyike volt azoknak az üldözötteknek, akiket Nápolyban eladtak a gályákra, Isten azonban csodálatosan hazahozta hazájába.] (MILES 1682, 382–383; Miles pontatlanul idézi a prédikáció textusát, helyesen: Ézs 19,23-24). Bár Miles nem említi nevét, de minden kétséget kizáróan Otrókosi Foris Ferencről van szó, aki 1681–1690 között gyöngyösi lelkész volt.

Apafi hadai Szalóknál (ma Abádszalók) kelték át a Tiszán. Az 1682. évi utolsó Nagyari-prédikáció az átkelés után hangzott el, október 4-én. A sereg ezután Debrecent érintve a Szilágyságon át vonult haza Erdélybe. Apafi október 15-én érkezett Szamosújvárra. A szalóki beszéd után Nagyari vagy nem tartott több prédikációt a lassan szétszéledő hadaknak, vagy a további beszédeket valamilyen okból nem tartotta közlésre érdemes-

⁶⁰ vallást és istentiszteletet

⁶¹ biztonságot

nek. De az is lehetséges, hogy mint korábban Debrecenben és Gyöngyösön, valahol a Szilágyságban a helyi prédikátort hallgatták meg. Miles feljegyzése szerint ugyanis a következő vasárnapon Margita körül táboroztak (MILES 1682, 386).

A Tiszán átkelt és ennek következtében a török parancsa alól felszabadult erdélyi tábor Nagyari szerint úgy tekintett vissza a füleki hadjáratra, mint az ószövetségi időkben Izráel népe az Egyiptomból való szabadulásra. A prédikáció textusa ezért idézi Mózes és Áron kérését az egyiptomi fáraóhoz. Ez a textus alkalmas arra, hogy magyarázatával Nagyari József összegző értékelését adja az elmúlt két hónap eseményeinek, s egyúttal figyelmeztessen a szabadság megbecsülésére.

Az aktualizáló rászabás az előző két prédikációhoz hasonlóan itt is feltűnően terjedelmes. Amazokkal ellentétben azonban erősen exegetikus jelleget ölt, talán azért is, mert ez a prédikáció már az egész hadjárat összegző teológiai értékelését is nyújtja.

[109/A] HARMAD RENDBELI PREDIKÁTIÓK
mellyek lóttnek 1683 Esztendőben az Betsi Expeditioknak
alkalmatosságával

ELSŐ PREDIKÁTIÓ

Textus

Birak könyvenek 20 v 28: Fel mennyűnke ismet? (harmadszor) avagy meg szűnnyűnk hadakozni etc. Felele az Jehovah, Mennyetek fel.

História szerinti Alk[almatossága].

Az tizenegy nemzetségnek az egy Benjamin nemzetségevel lótt irgalmatlan kegyetlen hadakozasa.

Theologia szerinti cz az Alk[almatossága]:

(1) Mikor Isten az külső ellenségtől nyugodalmat s bekesseget enged belől szokot tűz tamadni az nép között, az mely meg emesztí mind azt valami megh emesztésre való: Egy rossz Aszszony tamad fel az Izraelben, oly tüzet csinál, gerjeszt latorságával, az mely miatt, az kett reszről majd ötven ezer ember el vesz. Az bekességnek idején, tartozik azért az Haza az Ecclesia vigyazni, hogy [109/b] valahol tűz ne tamagyon, ha tamad penég minck előtte langot vetne, az míg füstiben vagyon meg kel nyomni¹, s oltani, hogy nagy tűz ne légyen. Ez pedig így lehet meg ha az tövisseket es galagonyakat az Istennek kerreből ki irtya az Magistratus jó idején, mivel azokból szokot tűz ki jőni, s tűz tamadni. Birak 9. v 15. Ha lesz vala Magistratus Izraelben az ki azt az lator Aszszonyt meg bünteti vala, meg kövezteti vala, vagy az Moyses törvénye szerent, mint Kurva Papnet meg égetteti vala, nem leszen vala ez az nagy veszedelem. Hasonlokeppen ha lesz vala Kiraly vagy Fejedelem az ki az Gibcabeliek gonoszagaert törvényt szorgaltat² volna nem tamadot volna az az nagy civile bellum³.

(2) Ha az egyességnek szeretetnek veszszejer el törí Isten, az nepek között sem testnek [110/a] sem vérnek, sem Atyafisagnak, semmi tekinteti, meg nem tartoztattya, az népeket hogy minden kedvezés nélkül egymast öllyek vagjak es minden

¹ el kell oltani

² szolgáltatót (elírás)

³ polgárháború

kegyetlenséget egymás ellen, el ne kövessenek. [111/a]⁴ El töré Isten Izraelben az egyességnek palczáját. Mi lön belöle? Az kit pacificis modus⁵ csendes utakon modakon el igazíthatnak vala, fegyverrel akarák el igazetani. Égy meg kénálás, izenet után mingyárt fegyverre kelnek, iszonyu kegyetlenséggel csataznak, vának atyokfiaí ellen csak hamar, huszonöt ezert közzülök le vágnak, fegyverre hannak s. el tapodnak[,] az városokban az kit életben tanáltak marhat embert, egyveleg⁶ mind le vagnak, vegre az városokat tüzzel meg égetik oly dolgot s romlast cselekesznek hirtelen valo furorbul⁷, s indulatbul, hogy az után magokban szálván keservesen sírattyak az mitt cselekedtenek. Az Anglusok s az Belgak az felső esztendőkbén holmi heringek felet vesznek öszve⁸, s oly furorral hadakoztanak, jollehet Aryafiai volnanak, hogy senkinek az kit meg foghat- tak egymás közzül meg nem kegyelmeztenek, hanem nyakra füre az tengerben hántak őket akar mely nagy Úr Groff ember lött legyenis az.

Summa:

Nem minden hadakozasnak mehetni mingyárt vegere, ha javallyae Isten vagy nem. Ehon azt kerdik az XI Nemzetsegbeliek ha fel kellyeneke többbe hadakozzanake vagy le tegyik az fegyvert, mint ha mondanak: Ehon mar kert izben az te igyed mellet hadakoztunk, az te igyedet forgattuk de nem jötél ki mi velünk az harcra [Psal 44 10 11 etc], nem segitettel meg, semmire nem mehettunk sött nagy karunkkall szegyent valottunk, azért akarode tovab hogy ezt az igyvet forgassuk s ez mellet taborban ki szallyunk, vagy hogy az fegyvert le tegyük?

Oka ennek ez

(1) Mert az kik az Istennek igyit forgatryak, oly dolgokat sokszor toldanak melle, az mellyek miat ugy meg homalyosodik az igaz igynekis igassága, hogy elég tuggy⁹ az ember meg külömboztetni, ha igaz igy'e vagy hamis. Igaz igy az tizenegy nemzetsegnek igye, de az melle melle toldottak az magok fastussokar¹⁰, mérgeket, furorjokar¹¹, melyre nezeve nem böjtölnek, nem imadkoznak, mint az harmadikszor valo ki indulaskor, nemis kerdik azt az Istentül. Ila fel menyeneke? [111/b] az eő Atyokfiai ellen hadakozni, hanem csak azt kerdik, ki mennyen fel elsöben közzülünk. Ha masként formalták volna

⁴ A 110/a lapon megszakad a szöveg s a 111/a lapon folytatódik; a 11/b lap teljesen üres.

⁵ békés módon

⁶ együttesen

⁷ haragból

⁸ A Cromwell Oliver által kiadott *Act of Navigation* miatt tört ki háború Németalföld északi tartományai (a mai Hollandia, korabeli elnevezés szerint Belgium) és Anglia között. Ebben a háborúban Anglia győzedelmeskedett (1653). Nem sokkal később XIV. Lajos francia király támadta meg az egyre gazdagodó Hollandiát, a hollandi rablóhadjárásban (1672), s a kirabolt ország tengeri flottája ekkor újra az angolok kezébe került.

⁹ alig tudja

¹⁰ gőgjüket

¹¹ haragjukat

kerdesekert, kerség kívífl maskent felelt volna az Isten, ezt az hadakozast nem javallotta volna, meg tiltotta volna, mas esendes utakat tanalt volna eö Felsege ennek az dolognak complanásara¹² el igazetésára. Ezekkel ugy meg homalyositottak igyeket, hogy magokis kerelkegyenck[,] es igyeknekis igassagahoz ne merjenek bizni.

(2) Oka ez: Mert az igaz igy mellet forgolodoknak hamissaga az igaz igyetic hamissa teszi ugy hogy ugy bannyik vele Isten mint ha hamis igy volna, az az, el hagyta azt. Igy itt az tizenegy nemzetsegnek gonoszsga miatt el hagyta igyeket, s az Benjaminitak igyit engedti elő menni ideig.

Reszenkent vagyon itt

(1) Fel kedvel valo akarattyok szandekok az tova valo hadakozasra. Örömet boszszut allanának magok káráért az Benjaminitakon, de mas felöl felnek nagyub romlastul, s veszedelemtül.

(2) Vagyon Istentül valo tanaes kerdesek¹³ es Istennek mar jo akarattyabul valo feleleti. Mennyetek fel s az tobbi.

Magyarazat szerént vagyon:

(1) Alkalmatossaga az min öszve vesztenek. (2) Ketszeri boldogtalan expeditiojok¹⁴ s meg verettetesek szegyenvallások. (3) vagyon harmadik expeditioiban valo gyözedelmek.

Az első az mi nézi¹⁵: Ez volt az alkalmatossaga ez boldogtalan hadakozasnak: Egy Levita¹⁶ egy rossz erkölesü Leánt el veszen feleségül magának. Ideig lakik az Úraval. Azomban paraznaságát az Úra eszeben veszi: Feltében el szalad, alá s fel kaborol, végre az Áryahoz megyen: Utanna megyen az Úra az Levita. Szepen szol az Ipa¹⁷ neki, mint Sido gyomru boldogtalan legyeny, vissza veszi parazna feleségét, meg békéllék velle. Ezt látvan az Ipa vendegli[,] naprul napra halogattya el meneteleket. Mi lesz ki menereli mind ezeknek. Örödik napján ott valo mulatásának ebéd után csak el indul az Levita Feleségével Inassával. Csak mit sem mehetnek el estveledenek, egy Jebuseus¹⁸ pogany város mellett [az mely utana Jerusalemnak neveztetet]. [112/a] Az szolga javallya terjenek be. Mint Istenfelo pap ember, Poganyok közze szállani irtozik az Levita. Rámában Sidok városában akar menni, de csak Gibeonig¹⁹ erkezik. Az ezakának setétsége miatt tovább nem mehett. Szallast ker Gibeonban[,] nem tanall. Oda vagyon az eö nagy

¹² complanálására, azaz elsimítésére (elírás)

¹³ tanácskérésük

¹⁴ hadjáratuk

¹⁵ Ami az elsőhöz illik

¹⁶ A Léviták Jákóbb fiának. Lévinek a leszármazottai. Isten a pusztai vándorlás idején papi feladatok végzésére választotta ki őket (Sám 1, 50). Kiváltságos helyzetük volt, őket illerte például minden tized (Sám 18, 21).

¹⁷ apósa

¹⁸ Jebuseus, kánaánita néptörzs, mely Jebusban élt. Jebus Jeruzsálem régi neve.

¹⁹ Gibeon, város Benjámín területén, Jeruzsálemtól északnyugatra.

Attyoknak Abrahamnak s Lothnak nagy emberseges hospitalitassa²⁰ jo akarattya [Gen. 18. v 1-5.]. El fajultak Attyoknak természetitül. Embertelenekke irgalmatlanokka löttének. Jövevényeken s bujdosokon nem tudnak könyörölni. Egy tisztességes mezei munkarül haza érkezet öreg ember az ad vegtere szállast nekik. Annakis az ajtajara setet ezaka mint regenten az Loth házara Sodomaban rea rohannak [Gen 19: 4, 5, 9.], hogy agya ki az Levita ifju Legént had ellyenek vissza velle, hogy hogy? Rutul igen természet felet, írtozik s az Istennek Lelke kiis mondani verkeket. Ugy mint régenten az Sodomabeliek az Angyalokkal. Mi lesz vége? Az Levita az maga feleséget ki agya nekik, nem tudvan mitt cselekedni egyebett. Amazok az Aszszonyi alattal virrattig mind paraznalkodnak, annyira hogy reggelre meg halna az Levita felesége. Ezt látvan az Levita[,] fogja Feleségének meg holt testet, tizenket darabra el vagdallya[,] az Izrael tizenket nemzetsegere el küldi. Az mely iszonyu dolgon meg írtoznak az Izraelnek minden nemzetségi[,] kerek ki az Latrokat[,] nem adgyak az Gibeabeliek. Fegyverre, hadra, verontásra kell az dolog. Elönkben adgya ez minekünk:

1. Az ki mi által vét s miben vétkezik, abban s az által büntettetik meg. Parazna eletet elő rossz aszszony volt[,] ugyan azon vetek által vesz ell. Sodoma fajtalan bujasagnak tűzében lángjában egert. Ugyan <...> tűz által [veszet ell]. <...> Utalatos iszonyu vetket cselekettenek. Bűdös kénkövet egbeli tüzet bocsat Isten reajok. Az eő magvokat az kit Isten az emberi nemzertnek szaporodasara ador sterilitasra²¹ meddősegre forditottak. Azt cselekedte[:] az eő szep földökert termekeny földöket az mely olyan volt mint az Istennek kertye [Gen. 13: 10.], sterilisse, termeketlenne tette Isten, ugy hogy ne teremjen semi gyümölezot[,] az mit teremis hamuval meg eget porral legyen reli csak, nem taplalo erővel nedveséggel. Vilagos jele s documenta²² az Istennek rettenetes itiletinek az mellyel az bűnt hasonlo büntetéssel bünteti meg. [112/b]

2. Elönkben adgya ez minekünk azt hogy: Az bűnben meg atalkodot bunos ember akarmennyi szomorú példat lasson, azoknak példajokat az kik hasonlo bunben eltek s Istentül példas buntetéssel meg buntettenek, de nem tanul eő azoknak példajokon semit az maga javara s meg teresere. Sodoma harom napi jaro föld Gibeatul csak. Hallorták jól az Gibeabeliek s tudtak mint bant Isten Sodomaval hasonlo fertelmes vétkeért, megis ugyan azon vagy hasonlo utálatosságban elnek. Nem felnek semmit amazokon veghez ment Istennek rettenetes itiletirul. Boldisar Kiraly²³ hallya az Istennek az Aryán veghez ment rettenetes itiletit²⁴ hogy az nagy Monarchat²⁵ baromma tette az Isten vagy olyanna mint egy barom, s latta Boldisar maga ezt, meg sem tanult semit rajta, hanem eő is az Isten Templomának szent edenyit asztalára fel viteri s azokbul iszik vendegeskedik, egész ejfelig mind iszik s meg reszszegzik, az melly miat Istennek büntetese szálla eő reája, ki sem fuhata az szent edenyekből ivott bort eleb²⁶, hanem Istentelen Lelkevel egyyüt fuvá ki az Medusoknak es Persaknak hirtelen jövö s érkezö

²⁰ vendégszeretete

²¹ terméketlenségre

²² documentuma, azaz tanúsága (elírás, esetleg rövidített alak)

²³ Belsazár, az újbabiloni birodalom utolsó uralkodója (Kr. e. 6. század). Egy kiesapongó lakomán írás jelent meg a falon: „Mégmértél és híjjával találtattál!” Röviddel ezután a médek és a perzsák megdöntötték birodalmát, őt magát is megölték (Dán 5, 1-30).

²⁴ Belsazár király apjáról, Nabukodonozor (Nabucadneccar) királyról van szó (Dán 4, 25-34).

²⁵ uralkodót

²⁶ ki sem józanodhatott a szent edényekből ivott bortól

fegyverek miatt. Az Atyát esztendőig várja az Isten minemint megintette volna[.] ezen pedig azon ezéka rajta telek²⁷ az Isten fenyegetőzése mivel az Atya szomorú példáját tükröül s intőül bocsátotta vala Isten szeme előtt, melyből tanulhatott volna ha akart volna tanulni [Dan.5: 22, 23, 30,].

3. Parancsolja bár maga az Isten hogy az eő Felsege itéletit veghez vigyük az Isten-telenek ellen, s az eő Felsege azok ellen való boszszuállásának eszközei legyük, s ebben mi híven s igazán mi el járunk, de ha mi hasonló vétekben tanáztatunk ahoz az mellyet Isten mi általunk meg buntetett, ez iránt való hüvességünket buzgó faragságunkat, s engedelmessegünketis vetkül tulajdonitya Isten minékünk, úgy hogy azoknakis véreket mi raitunk²⁸ keresi meg az Isten; Pelda erre az Jehu. Maga parancsolja Isten hogy Achabnak egész Házát el veszesse²⁹, s az vegre esel szerent vette Isten elő, elis jart benne híven. 2. Kir 10. 16 az mint maga dicsekedik vele. Nézd meg mint buzgok en az verert megis [113/a] mivel maga hasonló balványozó volt mint Achab az kit el vesztet, azt mongya Isten Hoz <...> 1. 4. hogy valaményi vér ki omlott Jezreellen³⁰ [.] az Achab házának az vére, mind meg keresi³¹ az Jehu házán, es az Jehu maradékán.

Az másodikat az mi nezi³²: Vagyon az eő ketszeri boldogtalan hadakozások. Ketszer erőssen meg verettetenek az Benjaminitáktul. Így az igaz ígyis elő nem megyen az emberek gonossága miatt gyakran. Igaz ígye vagyon az Izraelnek az Cananaeusok ellen 4 Moj. 14. 40. 41. megis meg verettetik. Igaz ígye vagyon Saulnak az Philistaeusok ellen megis meg verettetik s magais el vesz 1 Sam utolsó <...> részében³³. Igaz ígye az XI Nemzetségeknek az Benjaminitak ellen megis meg verettetik.

Oka ennek.

Mert szabad az Istennek az bűnt ott meg büntetni s akkor, az hol s az mikor akarja es azokrul akkor emlékezni meg az mikor akarja. Ha akkor akar bűneinkrül meg emlékezni mikor igaz ígyet forgatunk s abban fáradozunk, szabad eő Felsege velle. Az tizenegy nemzetségnek bűnekrül s kiválkeppen balványozásarul mellyet az Michatul³⁴ tanult vala [Jud 18: v. 16-19.] akkor emlékezek s akkor büntete meg elebbeni bűneirtis. Mikor az tizen egy nemzetseget meg buntette volna balványozásert, hozza nyula osztan az Benjaminhozis, aztis meg büntete égre kialto utalatos vetkéért az Sodomiaert³⁵. Samuel idejeben vetkezek az Eli haza, Saul idejeben kezde el Isten rajta itéletit midon 85

²⁷ beteljesedett rajta

²⁸ rajtuk

²⁹ Jehu, Izrael királya, aki Isten parancsára megölte a Baál-imádó Jórám és Aházia királyokat, valamint Jézábelt, Aháb király feleségét. Vele új dinasztia kezdődött Izraelben, amely mintegy száz esztendőn át uralkodott.

³⁰ Jezreel, város, illetve síkság neve Issakár területén, Jeruzsálemtől 80 kilométerre északra. Több döntő öszövetségi esata színtere (1 Sám 31; 2 Kir 23, 29).

³¹ megbosszulja

³² Ami a másodikat illeti

³³ 1 Sám 3

³⁴ Mika, efraimi férfi. Anyja bálványképet készíttetett s papot is tartott hozzá. A bálványt és a papot Dán törzse lopta el (Bír 17-18).

³⁵ fajtalanságért (lásd: 1 Móz 19,4-11)

Ephod³⁶ viselő Papokat le vagata maradéki közzül [1 Sam 22. v. 18. 19.] el sem vegezte Isten rajta itéletit eleb hanem Salamon idejében az mikor Abiathar³⁷ unokáját ki vettette Isten az szent Papsagbul Salamon által [<...> 1 Király 2: 26, 27]. Ha azért az szent igyben s abban valo faradozasban [Isten] elő nem boesat bennünket, ne az igyet vadollyuk hanem elebbeni gonosságinkrul emlekezünk meg mert az mint Ruben mongya vala az eő eőcseinek Joseph előtt³⁸. Az mely vetket ez előtt huszonket esztendővel cselekettrunk az mi artatlan aryankfia ellen, azt keresi most az Isten, jollehet mostani untunkban artatlanok vagyunk, ezért mondhattuk ebben az casusban [Teremp. 42: 21³⁹].

[113/b] Tanusagh.

Meg csik az hogy az igaz igy mellet meg indulnak az emberek s abban elől nem mehetnek, hanem csak csötlenek botlanak, akadnak boldogtalanulnak annyira hogy magokban Isten előttis imacsagokban kerdesben hozzak, ha Isten akarja e abban az igyben tovab valo faradozasokat [avagy nem] ebben az viselkedesben megis maradnak mind addig míg Isten tanacsá elő járul az mely kivannya s parancsollya ugyan azon munkaban valo faracsagokat tovabis, vagy egy vagy mas okokra nezve mellyek eő Felsége tanacsaban vadnak el rejtve.

Oka ennek közönsegesen ez:

Mert az eő [gyakor⁴⁰] szerencsetlenségeket, <...> az igaz igyben valo boldogtalan ki meneteleket, <...> arra magyarázzak⁴¹ mint ha azok Istennek haragjanak vilagos jelsei volnanak, mint ha Isten sem az igyet nem szeretne, sem az eő utyokat nem akarna[,] kedvellene, nem akarná hogy eők azt forgassak. Azert allana Isten keresztül utyokban, s mint az Angyal által Balamnak [Szam⁴² 22: v 22. 23]. Ugyis van az hogy jollehet mind az igyet mind az igyekezetet szereti Isten[,] neha megis keresztül all benne⁴³ hogy ideig elő ne mehessen. Ez ál ilyen dolgokban:

(1) Ell ál Isten az igaz igy mellőlis ideig: 4 Moj. 14 40 41 42. Nem ment el az Isten Ladaja[,] se az Moyses az hadban az Sidokkal[,] jollehet kenszeritenek Mojseset arra[,] hanem el maradt, de ha el megyen az Lada, nem gyakorollya az eő erejét mellettek mint Eli idejében 1 Sam. 4. El hadra az Izrael az Isten Ladaja s az ellenseghez ment az[:] míg velek voltis az hadban, nem oltalmazta őket[,] csak veszték mint akkor mikor az Ladat ki nem vittik magokkal. Igaz igye volt eleitül fogvan az Keresztyeneknek arra

³⁶ Az eőd Izráel szent öltözéke volt, melyet eredetileg csak a főpap, később mások is viseltek (1 Sám 2.18.28; 14.3; 22.18).

³⁷ Abjátár (Ebjátár), akinek nagyapja is ugyanezt a nevet viselte. Salamon király idejében lett kegyvesztett, mert Adóniát támogatta (1 Kir 2.26. 35).

³⁸ József bátyjainak egyiptomi útjáról van szó: 1 Móz 42.

³⁹ helyesen: 1 Móz 42,22

⁴⁰ gyakori (régies)

⁴¹ azzal magyarázzák

⁴² Számlálás könyve, azaz Mózes 4. könyve.

⁴³ elé áll, akadályozza

hogyan az szent földet vissza vegyik⁴⁴ az Hatalmasoktól mert nem azért adta vala Isten azt az ő népének hogy az pogányoktól tapodtassék, de soha ennyi saeculumok⁴⁵ alatt Isten ebben az igyben [114/a] őket elő nem bocsátotta talam soha nemis bocsátta. Az első expeditionnak historiaját⁴⁶ jól tnyátok. Het száz ezer ember között három esztendő alatt negyven ezer elég jöve meg⁴⁷, miért? Mert az miként Ioseas által regen szollot volt az Isten, úgy lett itt az dolog, az Assurnak⁴⁸ utyában elejekben allot az Isten mint az utban olalkodo medve[,] meg szagatta cökett mint az mezei vad az praedát⁴⁹ Hős. 13. 8. Meg vettik ugyan az Szent földet, de mi haszna lon anyi keresztyen vér hullasnak holot 88 esztendeig birak s birhatak csak, tovab nem. Az utan Ludovicusnak⁵⁰, s ötödik Carolynak⁵¹ Syriaban⁵² valo boldogtalan hadakozasait tnyátok. Hasonlokeppen mind az öreg mind az ifju Fredericusnak⁵³. Mind ezek az igaz igy mellett csak boldogtalanul jartak s kötek⁵⁴, s haszontalan sőt nagy kárral faradoztak. Ha az Vallásokat meg tekintyűk. Mi volna egy kívánatosab s job dolog mint az Evangelicosok között valo nagy Unio? Ugy mint az Reformatus es Augustanusok között vagy az mint bennünket hívnek Lutheranus es Calvinistak között? holot ezek meszsze sincsenek egymastul. Ez vegre hany Colloeviumok⁵⁵ közönseges egyben Gyülesek s Tracták⁵⁶, beszélgetések lörtének ha valaholot meg egygyeztethettek volna az kett felt? Mi lött belöle? Csak haszontalanul lörtének mindenek. Gyulasztottak inkább az tuzet hogy sem oltottak volna, szelesítettek mergesítettek inkább az Sebet, hogy sem gyógyítottak s forrasztottak volna. Az jo es szent igyekzeteket es az igaz igyben valo, faradozo munkakatis nem mindenkor boldogittya az Isten.

(2) Bar Istenfelő kegyes ember legyenis[,] az ki az igaz igyet fel vallalta s forgattya, de nem megyen mindenkor elő. Ki volt egy kegyeseb Istenfelőb mint Fridericus Palatini⁵⁷. Fel vallala az Csehek igaz causáját⁵⁸ s ugyan csak boldogtalanul jara[,]

⁴⁴ Nagyarit itt a keresztes hadjáratokra gondol.

⁴⁵ évszázadok

⁴⁶ Az első keresztes hadjárat időpontja: 1096–1099. A protestantizmusnak a katolicizmussal szembeni egyik fontos érve a keresztes háborúk elutasítása volt (Luther maga is írt röpiratot e kérdéstről).

⁴⁷ alig jöve meg

⁴⁸ Asszur (vagy Asszíria), a Kr. e. 8. században gyakran viselt hadat Izráel ellen, s Izráel népe Kr. e. 721-ben asszíriai fogságba esett. Nagyarit itt Asszíriát a későbbi Szíriával azonosítja, amelynek egy részét valóban elfoglalták a keresztes hadak.

⁴⁹ zsákmányt

⁵⁰ VII. Lajos, francia király 1147–1149 között a második keresztes hadjárat egyik vezetője volt.

⁵¹ A második keresztes hadjárat másik meghatározó személyisége VII. Lajos francia király mellett III. Konrád német-római császár volt (itt elírásról lehet szó).

⁵² Inkább Tunisziáról lehet szó (a Szíria valószínűleg elírás). Károly tuniszi hadjáratát a kor protestáns történeti irodalma gyakran idézi (Carion, Dresser stb.).

⁵³ Barbarossa Frigyes, német-római császár a második (1187–1189), II. Frigyes pedig az ötödik keresztes hadjárat meghatározó személyisége volt.

⁵⁴ jártak-keltek

⁵⁵ megbeszélések

⁵⁶ értekezések

⁵⁷ V. Frigyes (ur. 1610–1623), pfalzi választófejedelem, a harmincéves háborúban a német protestáns unió vezetője. 1619-ben a felkelő csehek királyuknak választották, de a fehérhegyi csata (1621) után menekülnie kellett.

⁵⁸ ügyét

Gustavussal az Svétiai Kirallyal⁵⁹ egyyüt ki dölenek belöle. Többire semmire nem mehetnenek.

(3) Fatumjok vagyon nemely embereknek⁶⁰. Az jois kezeken boldogul elő nem megyen. Be fonnya Isten az mint Hoscasnal [2: 6], be kerteli⁶¹ minden felöl uttyokat hogy elő ne mehessenek [114/b]. Sigmond⁶² Csaszar felöl azt írja az historia, minden egyeb virtusokkal⁶³ fel ekesitetet Csaszar volt, ugy hogy az Otto es Karoly Csaszarokkal⁶⁴ fel tehere⁶⁵, de az hadakozasban az igaz igybenis soha boldog nem volt. Az hadhoz nem volt szerencseje. David sokat hadakozot[,] mindenkor nyert. Salamon vagy ketszer hadakozik vensegere[,] akkoris veszt. Jollehet igaz volt az igye.

(5)⁶⁶ Azis meg esik neha[,] az igaz igy ideig elő megyen, nagy szep győzedelmekkel tryumphal⁶⁷ ellensegen, vegtere ugyan csak oda lesz. Ziska⁶⁸ hatalmas hadakozo Fejedelmi ember, Tizszer gyozedelmeskedet nagy Tryumphussal⁶⁹ az Csaszar hadain. Egy-szer osztan belöle ki dölt s halalaval egyut oda lett az szegeny Cseheknak igaz igyek mind az mai napig.

(6) Azis meg eshetik neha Isten meg tudhatatlan tanacsabul, oly eszközökre bizza Isten az <...> maga igyit az kik annak vilagos ellensegi. Az Jehuis⁷⁰ pelda lehet erre. Az halvanyozo Achab hazat el veszte s az Isten igyit vindicallta⁷¹. Maga pedeg annak nem volt jo akaroja. Illyenek voltak az pogany Csaszarok Monarchak⁷² az kiknek parancsola Isten sokszor hogy mozditsak elő azt az igyet az kit soha sem szerettek sot az kinek vilagos ellensegi s lelekbül gyűlölői.

(7) Sokat tusakodik Isten elsőben, de valahára kesöre meg agya mikor éppen az igaz igynek boldogulasa felöl lattarik az Ecclesia ketseghen esni. Az igaz igy mellett forgolodoknak hunöket elsőben meg bünteti Isten mint az tizenegy nemzetsegnek bűneit azutan osztan az igaz igyet elő bocsattya s, fel segelli s ki kel mellette. Ha azért ketszer vesztis az igaz igy s elő nem mehett, harmadszor ugyan elő megyen mint az XI nemzetsege; ha harmadik izben elő nem megyen, negyedik izben elő megyen. Az kett tanubizonyisagoknak igyek harmad napig mint meg holt ugy fekvén hevert az uczán s rapodtatek, de harmad nap mulva ugyan fel tamadott [Jelen. 11: v 3, 8, 11.]. Ha eleb

⁵⁹ Gusztáv Adolf (nr. 1611–1632), svéd király, korának kiemelkedő uralkodója és hadvezére. Protestáns oldalon harcolt a harmincéves háborúban, s a lützeni csatában esett el. A 17. század második fele hazai református irodalmában megfigyelhető alakjának erőteljes mitizálása. Korabeli magyar nyelvű életrajza is ismert (SZÖNYI NAGY 1675).

⁶⁰ Átok ül némely embereken.

⁶¹ bezárja

⁶² Zsigmond (1361–1437), magyar és cseh király, német-római császár. Uralkodásának idejére esik a török balkáni benyomulása.

⁶³ erényekkel

⁶⁴ Több Ottó és Károly nevű német-római császárt ismer a történelem. Nehéz eldönteni, melyikükre gondol Nagyar.

⁶⁵ felért

⁶⁶ Nagyar itt eltévesztette a számozást, helyesen a (4) pont következne.

⁶⁷ győzedelmeskedik

⁶⁸ Jan Zsiska (kb. 1360–1424), cseh huszita hadvezér. Nevéhez fűződik a huszita hadviselés (szekértábor).

⁶⁹ győzedelemmel

⁷⁰ Lásd a 29. jegyzetpontot!

⁷¹ kisajátította

⁷² uralkodók

nem az negyedik <...> vigiliára az az hajnalra meg halgatyá Isten az igaz igynek ohajrásat mint az Jacob imacsagat⁷³.

Hasznai.

1. Nem akkor kel Isten ki az igaz igy mellett mikor mi gondollynk, hanem mikor eő Felsege akarja. 2. Minel inkább tusakodik Isten az Ecclesia remensegevel annal közeleb vagyon az szabadítás.

Az mi minkett illet [115/a] reánk illik mi reánk ez mai napon ez az leczke.

(1) Az tizenegy nemzetségre reá bizta Isten az maga ígyit hogy forgassak. Mi reank hasonlókeppen. (2) Ezek ketszer boldogtalanul forgattak s haszon nélkül jártak. Miis ketszeri expeditionkban⁷⁴ mit hasznaltunk az Isten ducosegenek[,] az Hazat miben szabadítottuk meg? Az ki közzületek leg többet hasznalt, rakja elő s kerkegyik vele. (3) Ketelkedsben esek az tizenegy nemzetség, ha akarja e, kivannyae Isten tovab ebben az igyben valo faradozasokat? melyre nezve azt kerdettek Istentül: Avagy fel mennyünke harmadikszor, taborban szállyunke vagy nem? Ugy ketség kívül sokan voltak s vannak ti közzületek az kik ketelkedtek s ezt mongyatok ma: Vallyon fel mennyünke többször[,] hadban hadakozunke ez igy mellett tovab vagy ne? Kivannyae Isten tovab ez igy mellett valo faratsagunkat, vagy ne? (4) Azt felelte Isten az tizenegy nemzetsegnek: Mennyetek fel[,] akarom hogy tovabis ebben az szent munkában fáragyatok. Azt feleli Isten tinektekis az mint az dolognak ki meneteli mutatya: Mennyetek fel es tovabis ez igy mellett faradozzatok. Mi vegre[,] eő Felsege rugya. Imadkozozatok azért hogy Isten ezeket az dolgokat haragjában ne forgassa s búsulásában, hanem kellyen ki az maga igye mellett, ha kesoreis az maga ígyért állyon bosszút eő Felsege szerelmes szent Fiaert. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az előző két év hadjáratainak kudarcából okulva a Porta 1683-ban komolyabb haderőt igyekezett mozgósítani Bécs ellen. IV. Mehmed parancsát Apafi Mihály már január elején megkapta, amely harmadszor is hadba szólította az erdélyi fejedelemséget. Az erdélyi rendek előbb megpróbálták mentességet szerezni a Portánál, majd amikor a török hajthatatlansága nyilvánvalóvá vált, igyekeztek legalább időt nyerni. Kara Musztafa nagyvezír májusban indult meg I. Lipót ellen, s az ő táborába igyekvő tatár hadak számottévvő pusztítást végeztek Erdélyben. Apafi serege a Kolozs megyei Apahidán gyülekezett, s innen indult ki július 8-án Szolnokon, Visegrádon, Esztergomon át Bécs

⁷³ Uralás Jákób tusakodására az angyallal, mely hajnalig tartott (1 Móz 32,21-26).

⁷⁴ Az 1681. és 1682. évi hadjáratokról van szó.

felé (TRÓCSÁNYI 1972, 277–280; MAKKAI-SZÁSZ 1986, 869; BETHLEN 1980, 733–739).

Az 1683. évi első prédikáció az elindulás körüli napokban hangzott el, feltehetően július 11-én, vasárnap. A textus előzménye az a történet, amelyet a Bír 19-20-ban olvashatunk. Egy családtörténeti esemény Izráel egész népére veszedelmet hoz. Egy úton lévő lévita feleségét a benjámini Gibeában megbecstelenítik, s az asszony belehal sérüléseibe. A férj négyfelé vágja felesége holttestét, mint az áldozati állatokat szokás, és szétküldi az ország különböző vidékeire, jelezve, mekkora gyalázat esett rajta, illetve Izráel népén. Izráel hadjáratot indít Benjámín ellen. Az első két támadás súlyos veszteségeket okoz Izráelnek, jóllehet Isten a hadba vonuláskor mindkét alkalommal helyeselte Izráel szándékát. A textusban elhangzó kérdést – Fel mennyűnke ismet? – a harmadik hadjárat előtt tartott általános böjt alkalmával teszik föl bizonytalanságukban Izráel fiai. Az Úr igenlő válasza után következik Izráel elsöprő győzelme (Bír 20, 29-48).

Ez a prédikáció érthető módon erősen exegetikus írás, hiszen itt a kiinduláskor az egész hadjárat teológiai indoklást kíván.

[115/a] MASODIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

1 Sam 4 13. Nagy rettegesben vala az Eli Papnak az szive az Istennek Ladájáért.

[.....]

[118/a] Az mi minket illet: Kivánom en szivembul ha ez az Lecke nem illenek mi reánk, s az mi szegeny Nemzetsegunkre, mostani expeditionkra de ha volna valaki Eli az mi Nemzetünkben az ki az Eli búzgo Lelkevel birna az mint hogy vagyon, meltan felhet es retteghet annak az szive ma, látván mind ennek az nagy Nemzetnek meg indulasat, s mind az mi szegeny Nemzetünknek boldogtalanságát s, mostani hazankbul valo ki bujdosasinkart leg közeleb. Felhet meltan s felhetnek minnyajan meltan Nemzetünkre nevezve attul (1) hogy az fa jarom helyebe vas jarmot ne vessen Isten nyakunkban¹ mint Jeremias által fenyegetőzzik [Jer 28: 13]. (2) Felhetünk attul, [118/b] hogy ez mostani expeditionoval egyszersmind be ne tetessék mind az kett Hazának kapuja, ugy hogy az mikint Várad meg vetelével be tétetek Erdelynek kapuja, Magyar orszagnakis kapuja be ne tétessék Györgynek² meg vitelivel. (3) Felhetünk attul hogy <...> egész Nemzetünk be ne rekesztessék s <...> mint egy vad kertben az vad, ugy hogy csak ki lepni es hatarunkon tul <...> nezni se szabad legyen; hanem őszve dugjuk kezünket csak kebelünkben, mert se jobra se balra ki nem nyuthattjuk [Esa. 7. 20.]. (4) Felhetünk attul hogy az Assyriai segetseg éles beretvén ne forduljon az mely el beretvállya az mi fejünknek minden szőri szálát s minden ekességünkert [1. Sam 5: 4.] (5) Az Eclesiára nézve felhetünk attul ha az Philisteusok kezében tanál maradni [mint az Dagonnak az Isten Ladaja] nem csak kezeit labait fogjak el vagdálni s el törni de az <...> egész testet is az Eclesiának, tűzzel fogjak meg egetni es az poratis az egnek negy szeleire <...> el hinteni. (6) Vagyon reank nézveis[,] mostani expeditionkra³ nevezve mit feltenünk, mert itt vagyon az Istennek Ladaja Messiassa velünk, az mellyet Isten ducsőségünkül, ekességünkül tarta eddig, közöttünk, az mely ha az Philisteusok kezében tanál esni oda lesz az mi ducsőségünk s bekességünk, oda lesz az mi Palladiumunk⁴ az ki felől azt mondotta Jeremiassal: Ennek az cö bekességében lészen az mi bekességünk. 29 v. 7.

Vigasztal mindazáltal minket ez az tanétás, mert [1.] jollehet búnos volt az Izrael nepe s okot adot arra hogy Philisteusok kezében essek az Istennek Ladaja [mindazon

¹ A kor erdélyi irodalmában igen gyakori ez a jeremiási hivatkozás. Talán véletlenszerű egybeesés, hogy Németh László *Emberi színjáték* című regényének is ez az egyik kulcseleme.

² Győrnek (népies alakváltozat)

³ hadjáratunkra

⁴ A szó jelentése: védelmezőnk. A szónak az Íliászból is ismert mitológiai jelentése és a bibliai, teológiai jelentés között finom párhuzam figyelhető meg (Láda = Palládium).

által meg szánta Isten őket két hónapok múlva vissza <...> adta Isten az maga Ládáját]. <...> Okott adtal szegény Magyar Nemzet arra teís, hogy el menyen az Istennek Evangéliuma s ducsösege te tuled, s Philisteusok kezében essek, de meg szánhat Isten regedetís es nem sok üdök múlva, mikor eő Felsegenek teccik meg parancsollya Isten az Philisteusoknak[,] vissza bocsattyak te hozdad az Istennek Ladajat, s dücsöseget az kit most rabul tartanak. 2. Nem akarták az Philisteusok vissza bocsatani de Isten nagy, csapasokkal meg verte őket, mellyektífl meg rettenvén magok küldtik vissza az Istennek Ladajat. Meg verheti az Isten az te ellensegidetís ma, rettenetes csapasokkal ugy hogy meg remüllyenek [rettennyenek] <...> es neked meg külgyik magok [119/a] az Istennek Ládáját es bekességet engegyenek te benned az Evangéliumnak. Az melyre hajtsa meg az Isten az eő szíveket azon az uton az mely eő Felsegenek leg dücsösege-seb <...> Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az Apahidáról kiinduló erdélyi hadak július 20-án érkeztek Bakonszegre. Ez a prédikáció a két település között hangzott el, valószínűleg július 18-án (TRÓCSÁNYI 1972, 280).

A textus szöveggörnyezete Izráelnek a filiszteusok elleni háborúját idézi Éli pap idejéből. A filiszteusok megverik Izráelt, s ebben a helyzetben Éli sírva félti az Isten ládáját. A szövetség ládája Izráel életében Isten jelenlétének a jele. Bár az izraeliek úgy vélik, hogy az Úr verette meg őket (Bír 3), az Úr ládáját mégis a haretérre viszik, abban a hitben, hogy ez megfordíthatja a harcok kimenetelét.

Ez a prédikáció gondolatmenetében szorosan kapcsolódik az előzőhöz; a két szöveg dialektikusan egészíti ki egymást, az előbbi inkább ígent mond a hadjáratra, mert Isten szándékát látja benne, az utóbbi viszont kételyeket is megfogalmaz. A prédikáció vigasztaló ususában Nagyari a történet folytatásából merít erőt: a filiszteusok elrabolják a szövetség ládáját (Bír 5), de Isten büntetése nyomán, mely az egyiptomi csapasokra emlékeztet, maguk küldik vissza Izráelbe a láthatatlanul is jelenlévő Isten trónját szimbolizáló kultikus tárgyat.

A prédikációban fontos szerepet játszanak a zsidó–magyar sorspárhuzam elemei, különösen a nép bűneire válaszként érkező isteni büntetés motívuma.

[119/a] HARMADIK PRAEDIKATIO.

Textus.

Jer 4. 37.¹ Ki vetette magát az oroszlány az cő barlangjából, es az nemzetsegeknek rabloja el indult ki jött helyéből, hogy el pusztítsa az te földedet es az te városid el pusztitassanak, hogy senki azokban ne lakozzék.

Alk[almatossága]:

Az Istennek itiletre el készült, rész szerent már kiis szallot haragjának abból származot rettenetes romlásanak szomorú szemlélése.

Theol[ógiai] Alk[almatossága] ez:

Sok anyák nem öröme s boldog üdökre, hanem csak boldógtalansagra szülik az magok gyermekekett. Jer. 15. 10. Panaszkodik s azt mongya: Jaj nekem én Anyám miért szültél engemet erre ez nyomorúságos állapotra? Boldógtalan üdökbenis születet, s boldógtalan üdökben élt s boldógtalan üdökben holt meg az szegény Jeremias.² Josias Király³ idejében születet az mikor már az Manasse⁴ vetkeért meg hanyatlattanak volt az Sido nemzetségnek dolgai az veszedelemre. Az után élt az Josias Király három ros fiainak⁵ idejekben is mikor jó lett volna nem élni, hogy sem azokat az romlasokat nézni az mellyek azoknak üdejekben löttének. Ægyptomban akarattya ellen s Isten akarattya

¹ helyesen: Jer 4, 7 (elírás)

² Jeremiás (kb. Kr. e. 640–587). Izrael egyik legjelentősebb prófétája. Júda utolsó királyai idején élt és tevékenykedett. Valószínűleg közreműködött Jósias király vallási reformjában. Jeruzsálem pusztulása után Nabukodonozor nagylelkűen bánt vele, később azonban arra kényszerítették, hogy Egyiptomba menjen, s ott is halt meg.

³ Jósias, Júda király. Nyolc éves korában került a trónra, s harmincegy éven át uralkodott (Kr. e. 640–609). Istenfélő király volt, aki küzdött a bálványimádás ellen. Helyreállította a templomot, s a munkálatok közben találták meg a törvénykönyvet, amelyet a király a nép előtt felolvastatott. A Nékó fáraó ellen vívott megiddói csatában esett el (2 Kir 22-23; 2 Krón 34-35).

⁴ Manassé, Júda király (k. Kr. e. 695-től). Ezékiás fia és utóda. Uralkodása alatt tönkrement az ország, s Manassét népével együtt fogságba vitték Babilonba. Később visszatérhetett, s ekkor megszüntette a bálványimádást. Nem tévesztendő össze József fiával, akiről Izrael egyik törzse a nevét kapta (2 Kir 21,1-7; 2 Kir 21,16; Jer 15,4; 2 Krón 33, 11).

⁵ Jósias király három fia: Joáház, Eljákim (királyként Jóákim) és Cidkijjá. Jósias legidősebb fia, Joáház, mindössze három hónapot uralkodott Kr. e. 608-ban, majd Nékó fáraó Egyiptomba hurcoltatta, és ott is halt meg. Nékó ezután a második fiút, Eljákimot tette meg királlyá s Jóákimnak nevezte el. Lázadása miatt néhány évvel később Nebukadneccar Babilonba hurcoltatta. Ezt követően fia, Jójákin uralkodott Júdában mintegy három hónapon át, de őt is Babilonba vitték,

ellen vértet, az között az rebellis nép között holt meg, ketség kívíll azoknak veronto kezek miat erőszakos halállal. Ilyen szomorú üdökre születettünk mi is az mi boldogtalan anyánktul: ugyan ilyenekre születtetnek más az kik születtetnek. Oly üdökre az melyben az Léák es Rachélek⁶ nem Judásokat s Simeonokat⁷, haláadásnak es halgattatásnak gyermekeit szülik, hanem Benjaminokat avagy inkább Benónijakat⁸ [Teremt: 35. 17. 18.], az az fájdalomnak s jajgatásnak gyermekeit fájdalomra s jajgatasra született gyermekeket, es Ikbodokat az az olyakat az kiknek idejekben el tavozot az Istennek dicsősege az Izraeltül az kik az eő neveken hordozzák az Eclesiát es az nemzetnek rettenetes romlasit mellyek az eő idejekben lettenek s lesznek. 1 Sam. 4. 21.

Reszei. [119/b]

1. Jeremias az személy, 2. Az eő panasza. Panaszolkodik az Babylonni nagy Múnarchanak⁹ nagy hadra való indulasarul es annak fel tött czellyárul es végértül.

Magyarazat szerent

1. vagyon maga az panaszkodo személy, Jeremias az kit Isten majd gyermek korában hívott el arra az rettenetes munkara [Jer 1. 6], s ebben az munkaban sokaig prophetalt sokaig szolgált őt vagy hat Királyokk idejekben lelkenek sok szenyvedesevel¹⁰ sok keserűségével úgy hogy életétis meg unta [1 Kir. 19. 4, Jer 20: 14. 15. 16. 17.]. Így szokot Isten nemelleyeket idejeben ez világbul ki szollítani az következő veszedelem elől, nemelleyeket pedig kívansaga ellen sokaig éltetni, hogy nemzeteknek végső panaszkat s romlasokat meg írják s meg lássák. Így eltete az Isten sokaig az szegény Illést¹¹, s így Jeremiast, az kik nagy kerelemmel kerik Istent hogy vegye ki az sok romlasokbul őket de akarattyok ellen halasztotta Isten halálokat.

majd végül Jósias király harmadik fia, Gidkijjá került a trónra. Uralkodása idején a káldensok elpusztították Jeruzsálemet, kirabolták a templomot, s a maradék népet Babilonba hurcolták (2 Krón 36; 2 Kir 25).

⁶ Lea és Ráhel, Lábán leányai. Jákób Ráhelt szerette, de előbb kénytelen volt Leát elvenni feleségül, csak ezt követően kapta meg Ráhelt is. Tőlük született Jákób tizenkét fia, s így ők tekinthetők Izrael népe ősanynak. Nagyarí szövegében itt jelképesen általában jelentik az anyákat (1 Móz 29. 21-30). Ez a hagyomány később is megmaradt irodalmunkban (lásd Arany János *Ráchel és Ráchel siralma* című verseit!).

⁷ Az előző két névhez hasonlóan a Júdás és a Simeon is jelképes nevek, amint a szövegösszefüggésből kiderül, s Nagyarí eredeti jelentésük miatt idézi őket. Máskülönbén mindkét név több helyen is előfordul a Bibliában, már csak ezért sem gondolhatunk itt konkrét személyekre.

⁸ Az előbbiekhöz hasonlóan ezek is beszélő nevek. Jákób legkisebb fiát, haldokló anyja, Ráhel „Benóni”-nak (fájdalom gyermeke) nevezte, Jákób azonban a Benjámín (szerencse fia) nevet adta neki. Róla nevezték el Izrael egyik törzsét.

⁹ monarcha, azaz teljhatalommal bíró uralkodó (itt Nabukodonozor)

¹⁰ A szenyvedés alak nem elírás következménye, inkább régies vagy nyelvjárási forma. Ezt a szót Nagyarí máshol is így használja. A szónak a senyved igével való rokonsága jól kitapintható.

¹¹ A Karmel-hegyi istenítélet és a Baál prófétáinak lemészárlása után Jézabel, Aháb király felesége bosszút esküszik Illés próféta ellen. Illés a pusztába menekül s haláláért esedezik Istenhez, de Isten eledelt küld számára, mert még nem töltötte be hivatását (1 Kir 19. 1-5).

2. Vagyon az ő siralmas szanakozó Lelke. Siralmas Propheta volt ez[,] sirankozot (1.) az Házájának nagy pusztulásán. Senki nemzetének anyi romlasit nem érte mint ez az Prophetak közzül. (2.) Sirankozot Istennek nagy engesztelhetetlen haragján: latta hogy meg eskütt Isten hogy az népnek nem hogy az ő imadságot az Mojseset se veszi be [Jer. 15. 1. 2. 3. 4. 5.]. (3.) az el kerülhetetlen vegső veszedelmen az mellyet mar sem imatsag, sem aldozat, sem Istenfélő emberek közben járulasa¹² el nem fordithatot. Ki mondra volt az Isten az vegső sententiat¹³ [Jer. 13. 14.]. Nem szanom meg, nem kedvezek, nem könyörülök rajtok, hanem minden kémélés nélkül el-vesztem¹⁴ őket¹⁵. Jaj annak az ki felől ki mongya azt az Isten: meggondolom es soha meg nem banom. Jer. 4. 28. (4.) Sirankozik az népnek meg térhetetlenségén. Meg izentek ő általa az Istennek [Jer. 44. 16. 17. 18. 19.], hogy soha többre szavat nem fogagyak, nemis tisztelik, hanem az egnek Királyné Aszszonyának¹⁶ visznek aldozatot. (5.) Sirankozot annak az kegyetlen iszonyu nemzetsegnek jövetelén az kinek juttator Isten¹⁷, az kik el jortek nagy sietseggel az ő Házája ellen, oroszlanlyi szível, az mely allat könyörülni nem tud. Az oroszlanlyok fekunni¹⁸ es heverni [120/a] szoktak többet az ő barlangjokban, de az ehség fel költi őket, az miként az Török nemzetsegnekis ehseget adott az Isten, hogy soha be ne tellyik¹⁹[.] mindenkor ehezik[,] azért nem ülhet az ő barlangjában. (6.) Ezeknek Kegyetlensegeken, pusztitasokon s rablasokon. Rettenetes haragja az Istennek mikor az escesemőkert az földhöz vereti²⁰, öszve tapodtatya lovak lábaival mint az sárt, es az szüzeket az poganyoknak agya, hogy mind magok s mind az kiket szülnék Istennek es az Isten népnek meg esküt ellensegi legyenek. <...>

Tanuság

Mindenkor tartot Isten tartis egy Hatalmas Nemzetet, mellyet hatalommal masok felet fel emel, ostorul palczául, pörölyül kezében tárt, az mely által az Ecclesiat²¹ keservesen meg bünteti meg ostorozza, az utan az Ecclesianak ellenségét el veszesse, rettenetes iszonyu romlassal, ugy hogy az ki lattya s hallya jo lelkű ember szanakozzék, meg hasagyon az ő szive es ki folyjék mint az víz az ő Lelke keserüsege miat.²² Illyen

¹² közbenjárása

¹³ ítéletet

¹⁴ Nagyari az igekötőt következetesen külön írja az igétől. Az itt látható kötőjeles írásmód kivételes eset.

¹⁵ őket

¹⁶ Az ég királynője nem más, mint Istár termékenységi istennő, akit az ókori Keleten sokfelé tiszteltek, elsősorban a nők. Jeremiás ellenfelei úgy gondolták, hogy mivel az idegen istenek tiszteletét támogató Manassé idején béke volt az országban (2 Kir 21, 1-18), a romlásért maga Jósias király a felelős, aki eltörölte az idegen kultuszokat (2 Kir 22, 1-23, 30).

¹⁷ akinek kezébe juttatta Isten

¹⁸ fekünni = feküdni

¹⁹ soha jól ne lakják

²⁰ A escesemők legyilkolása az ókori Kelet hadviselésének kegyetlenségét példázza (vö. 2 Kir 8.12; Zsolt 137, 9).

²¹ Az Ecclesia/Ecclesia szó a korabeli szóhasználatban egyaránt jelentheti a gyülekezetet és az egyház (anyaszentegyház) egészét. Itt inkább az egyházra értendő (PÁPAI PÁRIZ, 1708/ 1995, 205.).

²² A „virga Dei” toposz szép példáját láthatjuk itt Nagyari szövegében.

volt Jeremias az ki még az Moabnakis²³ romlását szánta, azoknakis veszedelmeken sírt es jajgatott. Jer. 48. 31, 32, mennyivel inkább az maga nemzetinek romlásán. Jer. 4. 13. Jaj nekünk mert el veszünk, Jer.4. 31. El fogyatkozot en bennem az en lelke az meg ölertertek miat avagy az meg ölkök miatt. Ilyen végre tartá Isten amaz nagy Nimrodor²⁴ az kinek kezében maga adott vadász hálot [Teremt. 10. 9.]. Ilyen volt az Assyrius, az után az Babilonius, azutan az Persa, Görög, Romai birodalom, azutan az Karolinusokke²⁵. Ma az napkeleti es napnyugati hatalmassagok. Es mikint az Ó Testámentumban az három első birodalmat az végre tartotta hogy azok által az Eclesiat testeben sanyargassa, az utolsó Romai iszonyu kegyetlen hatalmassag <...> [által pedig] lelkeben kesergesse sujtollya, szoritsa, ugy ma az Új Testamentumban tart napnyugaton is egy reszszön az mely által lelkeben sujtollya az Eclesiat, az napkeleti által pedig testeben inkább hogy sem lelkében.²⁶ Ezek pedig így mennek elő [120/b] [:]

1. Magok erzik ök azt magokban hogy Isten küldi öket az ellen, az ki ellen mennek. Azt mongya amaz karomkodo Rabsake²⁷ Ezechiasnak: Avagy gondolode azt hogy en az Jehovah hire nélkül jöttem te ellened, nem [2 Kiraly 18. 27.]. Az Jehovah küldöt engemet. Pharao Neko²⁸ maga azt mongya Josiasnak. Mi közöm veled? Terj vissza. Nem te ellened küldöt az Isten mostan engemet. hanem Carchemis²⁹ varosa ellen. Meny vissza, es ne aly ellene az Istennek az ki most vélem vagyok, mert el veszt tegedet 2 Chron. 35. 21. Mikor Alaricus³⁰ Olasz országban hadakozot nem szállotta volna meg Romát, de kentelen volt vele mert egy ifju Legeny forma Angyal szüntelen ösztönözte ötet hogy Roma alá mennyen. Nagy Sandoris nem ment volna az persak ellen, de az Isten hívta ötet az Jerusalembeli Jaddo fő Pap által, az ki álmában, vagy látásban meg

²³ Moáb, Lót fia saját idősebb leányától (1 Móz 19, 37). Leszármazottai a moabiták, akik a Jordán folyótól keletre éltek. Itt az elnevezés az ő lakhelyükre, országukra vonatkozik. A moabiták állandó harcban álltak Izráellel, a próféták gyakran kemény hangon feddették őket (Ézs 15-16; Jer 9, 26).

²⁴ Nimród, Nőé fiának, Kámnak az unokája, Kús fia. Nagy vadász és építőmester. Ninive és Sinear királyságának megalapítója (1 Móz 10, 10-12).

²⁵ A négy világbirodalomról szóló tanítás Dániel próféta látomásaira megy vissza (Dán 2, 31-45; Dán 7). A négy birodalmat az jellemzi, hogy hatalmuk egyre esökken, keménységük, kíméletlenségük viszont növekszik. E látomás értelmezése fontos elemét képezte a reformáció korában a Melanchthon-féle apokaliptikus-eszkatologikus wittenbergi történelemszemléletnek is (KATHONA 1943). E szerint a felfogás szerint a babiloni, perzsa és görög birodalom után a római éppen a maga végnapjait éli, s a világtörténelem így láthatóan halad az utolsó ítélet felé. A magyar protestantizmus történelemszemléletét alapvetően ez a látásmód alakította az egész korai újkoron át. Ennek kései lecsapódását láthatjuk itt Nagyarai prédikációjában, melyben a négy birodalom mellé ötödikként odakerül Nagy Károly birodalma is.

²⁶ A négy világbirodalomról szóló tanítás mellett a wittenbergi történelemszemlélet fontos eleme a kettős Antikrisztusról szóló tanítás. Luther és Melanchthon egyaránt hirdették, hogy a török és a római pápa közös ellenségei a kereszténységnek, mert mindketten meghamisítják az evangéliumot. Szerintük az Antikrisztus teste a török, lelke a pápa.

²⁷ Rabsaké, nem személynév, hanem magas rangú asszír udvari tisztviselő címe. A legújabb protestáns bibliafordítás a Rabsaké szót kinstárnoknak fordítja (2 Kir 18, 17-34).

²⁸ Nékó, egyiptomi fáraó (Kr. e. 609–595), ő győzte le Jósias királyt a megiddói ütközetben.

²⁹ Nékó fáraót Nabukodonozor (Nabueadnecar) győzte le a kárkemesi csatában (Kr. e. 605).

³⁰ Alaricus/Alarik, a nyugati gótok királya a IV–V. század fordulóján. A Kelet- és Nyugat-római Birodalom ellen egyaránt harcolt. 408-ban Itáliába nyomult, háromszor megostromolta Rómát, s 410. augusztus 24-én el is foglalta. Innen Dél-Itáliába vonult, és ott váratlanul meghalt. Alakját mondák sokasága övezi, a magyar protestáns prédikátorok azonban nemigen hivatkoznak ezekre.

jelent neki s hívta őtet, melyre nézve mikor azon személy azon ruhában ki jűne Jerusalemből eleiben, eszeben juta mignyart az ő latasa es meg kegyelmeze az varosnak es meg ajandekoza az Istennek Templomat.³¹

2. Kegyetlen szivet ad Isten nekik, hogy senkin, se nagyon, se kicsinyen ne tnyanak könyörűlni: Ez az oka hogy <...> magokat nevezik Istennek menyköveinek, Istennek ostorának mint Atilla³², Tamerlanes³³ s az többi. Melyre nézve semmiben ugy nem gyönyörködnek mint az vér ontásban, az pusztításban. Nero³⁴ akarvan magat gyönyörködtetni meg gyujtata Romat s annak égéset gyönyörűséggel szemlélte: Vitellius³⁵ azt mondotta hogy kedveseb szagot illatot soha sem erzet, mint az harc helyen meg senyvet ragoknak resteknek az ő bízít; Tamerlánés mikor Chalchondyas város kegyelmet akarna tulle kérni, az varosbeli gyermekeknek szűzeknek, Lannyoknak³⁶ szepen fel öltözött seregit hozatak ki eleiben, Sippal musicaval³⁷, és szép eneklessel, hogy arra az spectaculumra³⁸, azoknak az gyenge artatlanoknak nézésére, [121/a] ha csak nem kü³⁹ meg <...> essyk az szive⁴⁰. De nem hogy meg szanta volna cöket de annal inkább neki dühödek[,] az egész szép gyermekek Lannyok seregét Lovas seregekkel öszve tapodtatá. Rertentes dolog csak gondolkozni is fölöle nem hogy meg tselekedni⁴¹. De meg cselekette Tamerlanes, mert Isten keményítette meg az ő szivét, mint az Jehuét, hogy ne tnyon az Achab hazan⁴² könyörűlni. Az ő atkozot nagy űs Attyoknak atkozot uno-

³¹ Nagy Sándor (Alexandrosz), makedón király (ur. Kr. e. 336–323); a személyéhez kapcsolódó történeteket a középkorban a *Legenda Aurea* népszerűsítette. Az itt olvasható történet a kora újkor predikációk kedvelt exempluma, hazai protestáns egyházi beszédekben is előfordul (DÖMÖTÖR 1992, 134).

³² Attila, hun király (ur. 433–453), a népvándorlás korának legrettegettebb uralkodóját „Isten ostroma”-ként emlegették.

³³ Timur Lenk (kb. 1336–1405), mongol uralkodó, akit Nyugaton Tamerlan/és néven ismeretek. Hódító útjairól lett nevezetes, meghódította t. k. Iránt, Szíriát, Kis-Ázsiát s betört Indiába is. Kína elfoglalására készülve halt meg. Birodalma halála után szétesett.

³⁴ Nero, Claudius Caesar Germanicus (37–68), 54–68 között római császár. Betegesen becsavagyó, zsarnok uralkodó volt. A közvélemény máig neki tulajdonítja Róma felgyújtását (64). Ez az esemény a középkorban lett vallásos exemplum. A *Legenda Aurea* szerint a császár azért gyújtatta fel Rómát, hogy el tudja képzelni Trója pusztulását. A 17. századi exemplumok általában Nero kegyetlenségét emelik ki, de nem szólnak a hagyomány azon eleméről, miszerint a császár a gyújtogatást ráfogta a keresztényekre.

³⁵ Vitellius, Aulus (15–69), Nero császársága idején 58-ban consul lett, majd Afrika helytartója, végül hívei 68-ban Galba ellenében császárrá kiáltották ki. A Galba meggyilkolását követő trónviszályok során Rómában kegyetlen módon meggyilkolták. Kicsapongó életet élő, buja és kéjenc császár volt. Alakja később mint a nagyevő ember típusa vonult be az exemplumirodalomba (DÖMÖTÖR 1992, 150).

³⁶ Lányoknak (a Lannyok nem elírás, inkább nyelvjárási alak; Magyarinál máshol is előfordul).

³⁷ zenével

³⁸ látvány(osság)ra

³⁹ kő

⁴⁰ megessék a szive

⁴¹ Tamerlán/és, mongol uralkodó (lásd a 33. jegyzetpontot!), a hagyomány szerint igen kegyetlenül bánt meghódított ellenfeivel. A Tamerlán/és sátrairól szóló exemplum, amely kiválóan példázza ezt a magatartást, Luther *Ászatli beszélgetései* révén széles körben elterjedt a kora újkor protestáns egyházi irodalomban, t. k. idézi Nagyarai udvari predikátortársá és apósa, Tofeus Mihály is (DÖMÖTÖR 1992, 192). Az itt szereplő történet azonban Dömötör Ákos katalógusa szerint nem fordul elő a hazai nyomtatott predikációirodalomban.

⁴² Aháb, Izrael királya 22 éven át (Kr. e. 873–851). Felesége, Jézabel hatására az egyistenhit helyett bevezette a Baál-kultuszt, ezért került szembe Illés prófétával. Jehu, Josafát izraeli király

kái az mai Tatarok is azt mongyak mikor gyujrogarnak, Gyujtsuk meg azt az falut vagy varost Isten nevehen, had legyen kedves jo illatu aldozat Isten elöt emez az eö Büzi. Az kin az Istenfelő ember sir sohajt[,] örül eö azon s tapsoll.

3. Meg remiti Isten az nemzetseget az ki ellen mégyen az egész földnek az szine. Igy cselekvék Josue⁴⁵ orczaja előtt az Cananneusokkal⁴⁴. Anyi sok rosz királyok közzül egyis az Réven eleiben nem mert állani [Josue 2. 9].

4. Boldog előmenetelt ad nekik, hogy nagy vehetetlen erősségeket erős várakat, varosokat nagy könnyen[,] majd minden erő nélkül meg vegyenek. Sinan Bassa azt mongya 'Tata varosa alatt'⁴⁵: Hallom ugymond, hogy az egész keresztyénsegnek nagy meg vehetetlen erőssége, de ha csak ez földön építették nem az égen, s emberek nem angyalok, bizony ennyi s ennyi napok alatt meg veszem. Megis vette.

5. Rettenetes romlast csinál s hagy, az hol el mégyen ugy hogy alig ismertették meg, hogy valaha az lett volna az mi volt. Sir az egész föld utanna. Jer. 4. 23. 24. 25. 26. Az Török nemzet azt mongya maga felől: Az hol az Hatalmas Csaszar lova lábát le teszi, nem terem ott fű⁴⁶. Bizony ugy lattuk nem terem ha teremis későre terem.

Haszna.

Nem kel hat csudalni hogy ez illyenek ily boldogul mennek elő, mert nem magok erejétül s esztül vagy az, hanem az élő Istentül, az eö Felsege kezében valo vesszők paleczak, eö Felsege mozgattya eöket, eö Felsege szolgálai abban az munkában az mikint Nabucodonozor⁴⁷ felől [121/b] szöll az Isten. 2. Nemis nyughatnak ez illyenek meg áddig míg az Istennek Lelket meg nem nyugtattyak, az az míg az Istennek haragját valamely nemzet ellen meg nem esendesitik Zach 6. 8. Kicsodak ezek? Ezek azok az kik az Úrnak meg haragur⁴⁸ Lelkét meg esendesitetik Eszakon.

Eddig az en Praedikatiom.⁴⁹

fia, aki leszámolt a Baál-imádó uralkodókkal, s új dinasztiát alapított, mely mintegy száz éven át uralkodott. Ő ölette meg Jórámot, Izráel királyát, Aháziát, Júda királyát és Jézabelt, Aháb király feleségét (1 Kir 19-22).

⁴⁵ Józsué. Mózes utóda, aki Izráel népét bevezette Kánaánba (5 Móz 31).

⁴⁴ Mózes öt könyvében és Józsué könyvében a kananeusok mindazokat a népeket jelölik, akik Izráel előtt az Ígéret földjén laktak. Az izraeliták sohasem tudták őket teljesen kipusztítani.

⁴⁵ Szinán pasa 1594-ben 200 ezer emberrel vette ostrom alá Tata várát, és két hónapi kemény és véres küzdelem után sikerült is elfoglalnia.

⁴⁶ Ezt a szólást Tofeus Mihály is használja ilyen formában: „...az hol az Török lova le teszi az lábát, ott fű nem nő.” (TOFEUS 1683. 20. prédikáció). A török kiűzése után e szólás feledésbe merülhetett, hiszen mai szólásgyűjteményeink már nem ismerik.

⁴⁷ Nabukonodozor (Nabucadneccar), az újbabiloni birodalom uralkodója (ur. Kr. e. 605–562). 605-ben a kárkemisi csatában legyőzte Nékó fáraót, elpusztította Jeruzsálemet, s a zsidókat 587-ben a babiloni fogságba hurcolta. Az Ószövetség gyakran említi nevét. A próféták Isten büntető kezét látták alakjában. Nagyari is ebben az összefüggésben szól róla, s talán az alábbi bibliai helyekre gondol: Jer 21, 2; Neh 7, 6; Eze 26, 7.

⁴⁸ haragvó

⁴⁹ Mivel a prédikáció 1683-as elhangzása és tényleges leírása között mintegy két esztendő telt el, ma már nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az *Eddig az en Praedikatiom* megjegyzés után következő néhány mondatos, többnyire bibliai idézetekből összeállított applikáció 1683-ra vagy

Az mi mostani alkalmatosságot illeti. Ma mondhattuk azt Jeremiással. Ki vetette magát az oroszlány az cő barlangjából, meg indult az minden nemzetségeknek rablója, hogy el pusztítsa az eget, földet s az többi. Azt láttuk szomorúan[,] meg indult mind az oroszlány s mind az pusztító. Ma sírhat az Keresztység s Jeremiással sohajthat s azt monhatta. El fogvatkozot az en lelkem az meg öletetekert. Iaj nekünk mert vétkestünk Jer 4. 13. Jer 4. 37. Ila tekintem az földet ime hijaban valo es pusztá ha tekintem az ceket semí villagosságok ninesen: Ha tekintem az hegyeket ime reszketnek s minden halmok ingadoznak: Ila tekintem ime egy emberis ninesen minden égi madarak el mentenek; Ila tekintem ime az siros tartomány olyan mint az pusztá, es neki minden városi el történeek, az Urnak az es cő haragjának miatta. Azt mongya az Úr el pusztítatik az egész föld mint en mondotam, en gondoltam meg nem banum és azt meg nem változtatom. Az Lovasoknak es kezeseknek kialtasok előtt futnak az városbeliek el rejeznek az sűrű erdőben, fel mennek az kő sziklakban, minden város el pusztítatik es senki <...> sem lakozik azokban többi. Jer. 4. 23. 24. 25. 26. 27. Igazan gonosz üdőkre jutánk. Mi imádkozunk s mongyuk azt Daniellel Uram mi lesz ezeknek vége?⁵⁰ Az leszen Istenem tuggyuk jól az kít Felseged vegezet az te nepednek javára. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi serege Bakonszegről a Tisza felé folytatta útját, és július 28-án érkezett Szolnokra. Az 1683. évi harmadik prédikáció bizonyára még a tiszai átkelés előtt hangzott el, 25-én, vasárnap.

A textus Jeremiás próféta egyik látomását idézi, mely szerint Jeruzsálemet veszedelem fenyegeti északról. Jeremiás egy igen mozgalmas történelmi korszak prófétája volt, a Kr. e. 6. század elején. Az Asszír Birodalom hatalma, amely korábban az északi ország-rész, Izrael pusztulását okozta, megtört, de feljövőben volt egy másik hatalom, Babilon, amely semmivel sem mutatkozott engedékenyebbnek, mint elődje. Ez tehát a textusban oroszlánnak nevezett északi ellenség.

Nagyari, Jeremiáshoz hasonlóan, apokaliptikus időnek tekinti saját korát, amelyben a magyarság és az igaz kereszténység az Isten eszközeiként föllépő nagyhatalmak szorításában vergődnek, s így egyedül csak Isten segítségével reménykedhetnek. Ebben az apokaliptikus hangvételű prédikációban erőteljesen érvényesül a 16. századi wittenbergi történelemszemlélet két fontos eleme: az Antikrisztustól és a négy világbirodalomról szóló tanítás. Feltűnő, hogy viszonylagosan rövid terjedelme ellenére Nagyari milyen sok illusztratív célzatú kultúrtörténeti hivatkozást sűrít bele ebbe a beszédébe.

1685-re vonatkozik-e, azaz része-e az egykor elmondott tábori beszédnek vagy inkább a leírás pillanatára érvényes utólagos reflexió, itt ugyanis az applikáció elején, más Nagyari-prédikációkkal ellentétben, nem szerepel az erdélyi hadak vagy a fejedelem megszólítása.

⁵⁰ Ezt a kérdést Dániel próféta teszi föl az angyalnak látomásai közben (Dán 12,8), de az angyal válasza szerint a részletek bezárva és lepecsételve maradnak a végső időkig (Dán 12, 9).

[123/a] NEGYEDIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

Textus:

Ésa. 19. v 12. Hol vadnak az te bőlcseid? Jelencsik meg most es <...> esmerjék meg mit vegezet az <...> Seregeknek Istene az Ægyptom felöl, vagy az Ægyptom ellen.

Hist[ória szerinti] Alk[almazossága].

Az Istennek az Ægyptomnak meg büntetésére valo keszületi. Akar betű szerént az regi Ægyptomot, akar lelki keppen az lelki Ægyptomot eresed Titk: 11. 18. minden-keppen igaz, el keszült az Isten Ægyptomnak büntetésere.

Theologia szerent ez az Alk[almazossága].

Iustum et dignum. Igaz es melto dolog hogy az ki Isten ellen hadakozik, Istenis az ellen hadakozzik, az ki eő Felsege ellen fegyvert fog, Istenis az ellen fegyvert fogjon. Az Romai Csaszarok persecutorok üldözök voltak de tudatlansagbul cselekedtik azt mert az dücsőségnek Királyat nem ismertik [1 Cor. 2: 8.], Julianus¹ pedig esmérte az Christust, meg mutatta volt magát eő Felsege neki megis test szerent hadakozot eő Felségével. Eő Felsegeis fegyvert fogot ellene, mas fel esztendeig vitta, az mint vitta birodalmat, de mikor fogadast fogada, ha az Persiai hadakozasaban boldogul, az Galileusokar az az, az keresztyeneket az egész Római Imperiumbul ki törli, azon hadakozasaban nemis más hanem az maga fegyvere miatt el veszett². Mikor az mi Atyaink <...> fel tamadanak s őszve esküvenek az Izraelnek Istene ellen, az szegeny Lajos Kiraly idejeben³, mehent tanaltatnak, meg egressék s el fogyassák, latá az menybeli Isten az eő tanacsokat, meg nevette es meg csufolá. Solt. 2. 4. <...> mint regenten az Midianitákat az Kisson Pataka melle, Bírak. 5. 21. ugy ezeket egy Patak melle vive az Mohacs mezején⁴, ott őket egytől egyik⁵ mind az Kiralyt mind az Papokat mind Feő Rendeket le vágatá, ekkeppen

¹ Julianus, Apostata (azaz hitelhagyó), római császár (ur. 361–363). Nagy Constantinus unoka-öccse, aki megpróbálta visszaállítani a pogány kultuszokat.

² Julianus 32 évesen a perzsák elleni harcban esett el.

³ II. Lajos, magyar király (ur. 1516–1526), aki a mohácsi csatáról menekülve veszítette életét.

⁴ II. Lajos holttestét a mohácsi esata után a Csele-patakban találták meg.

⁵ egytől egyig

az maga Evangéliumának szabados folyást engedte, úgy hogy az mikor az Evangélium szabadosan folyt, hirdettetett, praedikaltatott, az mi Nemzetünkben, akkor az napnak heve s az Holdnak fagyja s az éczakanak tere sütötte ezeknek koponyajokat, az mint Jeremias szöll Jer. 8: 3. <...> Ki reiterte Isten ezeknek az cö esontyokat s hideg tetemeket az napnak Holdnak es az csillaginak elejiben. Csak az en értemreis⁶ fel kele az szegeny Rakoczi Laszlo⁷ vallásához valo buzgoságából, meg esküvek (az mint masoktul hallotam) Debreczen alatt; ha Varad alatt boldogul jar s vissza terhet azt az <...> reformata Varost fel egeti s le vagattya, mint olyan Eretneksegnek nagy szeles feszkét [123/b], mi lön belöle? elég mehete Varad alá, az első nyargaloban majd mindeneknek előtte cö vesze el az vár kapujaban <...>. Ez [lön] vege es gyümölese az Isten ellen valo fel tamadásnak s Istennel valo hadakozasnak. Nincs azért itt job Tanacs mint az Gamaliele Cselek. 5. 39[.] Meg lassatok emberek hogy az nagy Isten ellen hadakozni ne látassatok. Mert ha ti vakmerőkeppen jartok az Isten ellen Isten is meg kemenyíti magat elletetek, minden lépten csap, es hetszerte inkább meg <...> sokasitya az ti büntetéstecket. Lev 26 23 24.

[.....]

[126/b] Nezzétek meg az romlasis mint szalla az mai Ægyptusrais⁸ (1) Rettenetes iszonyu kegyetlenseget követenek el az Clerus tanacsabul az Ecclesia⁹ ellen. (2) Nem kelle nekik az bekesseg. Eleget kenalok őket az bekesseggel vagy masok mi általunk eleget kérők, hagyának beket az Ecclesianak <...> s mind ök s mind mi bekevel maradhatunk. [127/a] Nem kelle az bekesség. (3) Meg izentük nekik hogy megyen az veszedelem, es el erkezik reajok az romlas hirtelensseggel. Nem hittik s azt mondottak. Nem jó¹⁰ mi reank az veszedelem az halallal frigyert törtünk s az többi. (4) Eszek vesze[.] közel leven az veszedelem. Közönseges jora vegezni semit sem tudanak meg szegyenultenek Zoannak¹¹ minden böleseit. <...> fel keszulenek nagy szep hadi erővel hogy meg előzzik az rajok menő veszedelmet. Mi lön belöle? Csak még sem meherenek es egy vár alat össze veszenek, el szeledenek es így az egész fold népet praedájul hagyák az ellenssegek. Nézzétek meg micsoda rettenetes romlással csak ily hirtelen el veszének. Mint az hajnal hirtelen el fogja az földet el borita őket mint az arviz az veszedelem es az <...> kö esső el sepre az cö remensegeket. Es 28: 17.

⁶ Csak az én időmben is

⁷ Rákóczi László gróf (1633–1664), II. Rákóczi György unokatestvére, 1664-ben kísérletet tett Várad visszafoglalására, s a harcban elesett. Az eset leginkább a több szövegváltozatban is ránk maradt Rákóczi László-balladából ismert, mely szerint a váradi török basa foglyul ejtette és börtönbe vetette a magyar vitézt. Nagyarai itt szóbeli forrásokra hivatkozva a történetnek olyan protestáns színezetű vonásait említi, amelyeket a későbbi balladaszövegek nem ismernek. Nála ugyanis Rákóczi László bukásának oka nem a török túlerő és ármány, hanem az igaz (azaz református) vallás (ezt testesíti meg Debreczen) ellen való felindulása. Nagyarai a törökben tehát egyszerűen Isten büntető kezét látja. A kutatás újabbán cáfolja, hogy a ballada valóban Rákóczi Lászlóról szólna (HORN 1999, 380).

⁸ Ægyptus itt egyértelműen Ausztria allegóriája.

⁹ A Clerus–Ecclesia szembeállítás itt a római katolikus és a református egyházra vonatkozik.

¹⁰ Nem jó

¹¹ Zoán (Coán), egyiptomi város a Nílus deltájától keletre (4 Móz 13,23).

Mind ezeket nem azért számlalom en elő, hogy az keresztyenségnek romlásában gyönyörködnem. Tavul legyen. Mert ha Jeremias szanta Moábnak veszedelmét [Jer. 48: 31.], annal inkább szannom kel nekem s minden igaz lelkü embernek az keresztyenségnek romlását, hanem en ezeket csak az Istennek ítéletinek igazítására, meg mutatására akarom elő hozni s meg világosítani. Mi igyekeztünk azon, minyajan[,] az mi kiesínyt Isten mi reank bizot csekely eszközökre[,] az Keresztyenségnek javára kövessük el, es imádkozunk, elégegyik meg Isten az Keresztyenségnék ekkediglen valo romlasaval¹², es mongya azt az elő fegyverenek: Eregy, ter be¹³ az te hüvelyvedben es nyugoggyal meg.] Jer 47. 6. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi Mihály hadai 1683. augusztus 3-án keltek át a Dunán Visegrádnál. Az 1683. évi negyedik prédikáció augusztus 1-jén hangozhatott el, még a dunai átkelés előtt (TRÓCSÁNYI 1972, 280).

A textus Ézsaiás prófétának Egyiptom bukására vonatkozó próféciját idézi, s az alábbi szöveggörnyezetben olvasható: „Bizony bolondok a Zoán városának Fejedelmi; a Fáraó Böltséinek és Tanátsosinak tanátsok bolondság. Bölts ember fia vagyok, régi Királyoknak fia? Hol vagynak most a te Böltséid? Mondják-meg most néked, és adják tudtadra mit végezett a Seregeknek Ura Egyiptom felöl.” (Ézs 19,11-12). Zoán (vagy Coán; görögül Tanisz), a Nílus keleti deltájában fekvő város, a birodalom fővárosa volt. Híres volt nagy műveltségű bölcséiről, akiknek a fáraó udvarában jelentős befolyásuk volt az Asszírria elleni politikára. Emberi bölcsességük azonban nem tudott Isten Egyiptommal kapcsolatos terveiről, ezért tanácsot sem igen tudtak adni ebben a kérdésben. A prédikáció textusában idézett prófétai kijelentés erre a tényre utal. A lelki Egyiptom Nagyari József szerint maga Ausztria, amely hasonló vakságban szenved.

Nagyarinak az a beszéde emlékeztet az 1682. évi ötödik prédikációra. Ott kapnak hasonló határozottsággal hangor a reformátusság (Ecclesia) sérelmei a Habsburg katolicizmussal (Clerus) szemben. A prédikációban a zsidó–magyar sorspárhuzam történelmi és topográfiai elemeinek gazdag rendszere figyelhető meg.

¹² eddigi romlásával

¹³ térj be

[127/a] ŐTÖDIK PRAEDIKATIO

Textus.

Titk Könyvnek 16. v. 12. Es ki önte az hatodik Angyalis az cö poharat amaz nagy vizre az Euphratesre, es meg szarada annak az vize, hogy el készitetnek az ut az Napkeleti Kiralyoknak

[127/b] Alk[almatossága]:

Az Ur Jesus Christusnak szankivetesben bujdosásban levő kedvesebbik szolgáljának az Szent Janosnak, Istennek következendó rettenetes ítéletinek szemlelésére való hivattatása. Tirk. 1. 19. Jövel lassad s írjad az mellyeket lártál. Az bujdosásban szankivetetésben tapasztalta Janos Istennek kivalképpen való mellette való jelen létét. Pathmos Szigeriben¹ ott beszélt Isten leg többet vele, s ott latta ezeket az Revelatiokat², jelenéseket is az mellyek az Tirkos könyvben le vadnak írva.

Th[cológia szerinti] Alk[almatossága].

Az Isten az eő ítéletit akar az Eclesiára, s akar annak ellenségere bocsassa, de az Istenfélő ember mindenkör elegséges okot tanall³ azokban, az miért azokon csudalkozzik, almolkogyik⁴, szomorkogyik, sőt keservesen sirjon. Sir az szegeny Janos az ötödik részben keservesen hogy azt az het pecsetekkel be pecseteltetett könyvet senki fel nem nyithatrya s meg nem olvashatrya, fél azon hogy talam tob s nagyob gonoszok vadnak hatra hogy sem azok az mellyeken már által ment az Eclesia, Nero es, Domitianus idejekben⁵. 2 Kiraly 8 12,13. Elizeus Prophetais nem tartoztathatrya meg magát hanem keservesen sir meg látván Hazáélt⁶, tudván s látván az Istennek eő általa veghez menendő rettenetes ítéletit, nem csak Elizeus sir de maga Hazael is meg írtozik s azt mongya: Avagy eb vagyoke en hogy en azokat cselekednem⁷. Danielis majd fel oráig

¹ Pármosz, kisebb sziget Számosztól délre, mintegy 42 kilométerre. Ide számífték János apostolt, aki itt részesült a Jelenések könyvében leírt látomásokban.

² kinyilatkoztatásokat

³ talál (a szövegbeli tanál alak ma is él nyelvjárásokban)

⁴ álmétkodjék

⁵ Utalás az első nagy keresztényüldözésekre Nero és Domitianus császárok idejében.

⁶ Hazael, Szíria királya (Kr. e. 841–798); II. Benhadót megölte, majd elfoglalta trónját (2 Kir 8,7-15); elnyomta Izráélt (2 Kir 13,22); Jeruzsáémet is megostromolta (2 Kir 12,17-18).

⁷ Lásd: 2 Kir 8,13

vagy tovabís obstupescal⁸ el hal, el sárgul bele[,] halvan az Királynak álmát, abban az Istennek az Királyra következő rettenetes ítéletit, az mellyet az alomban fedeze vala be az Isten⁹ [Dan. 54. 16.]. Ez az oka hogy sokszor az Istennek Prophetái arczal le estenek mint János, [Jelen. 1: 17] keservesen sírtak mint Eliscus [2 Reg. 8: 11.] el amultanak el holtanak el sárgultanak s neki betegedtenek mint Daniel [Dan. 10: 8. 9] az eő fejeknek látási nagy meg haborodási miatt. Nemis gondolkozom en ugy az Prophetakrul mint valamí nyakas erős [piros] posagas¹⁰ emberekrül, hanem mint szomorú, kedvetlen, austerus¹¹, egeszsegtelen emberek avagy csak nagy részent mivel az Diac-tájokis¹² sokszor szűk volt, mint az Illyése[,] egy kis kenyeret, s egy kis pohar vizet viszen[,] ad néki az angyal csak [1 Kiraly. 19: 6 .7.], azonban sokszor <...> ollyakart parancsolt Isten nekik az mellyek meg nyomorgattak eröteleni-[128/a]-tették inkább az testét hogy sem az természeti egeszsegét segítették volna, mint Ezechielnak hogy 390 napokig fekgyik egyik oldalán. [Ezech 4 4, 5]. Hozza jarult azis hogy ollyakatis parancsolt Isten nekik ételekre az mellyek nauseat¹³ esömört csináltak inkább hogy sem egeszseget, az micsodas az Ezéchiel ganejjal sült pogacsaja, mind ezeken felül voltak az gyakor látások¹⁴, rettegések, ijedések, fejeknek agyavelejőknek meg haborodási az mint az Daniele, kikhez hozza jarult az eő szíveknek sok szomorussaga az Istennek kemény ítéletinek szemlélessen[,] az mint Jeremias erre elég pelda. Minek elötte tovább mennenk eszünkben kel minékünk vennünk itt közönségessen hogy az mely csapassok itt le iratnak az Lelki Ægyptus vagy Babylon ellen ebben az caputban¹⁵, meg felelnek azoknak az csapassoknak s azoknak hasonlatosságára irattatnak le az mellyek Mojses idejében, az betű szerent való Ægyptuson veghez mentenek Mojses által 2 Moj. 3. 4. 5. 6. 7. 8. capp. Annak büntetésében ennek büntetését világosan akarki szemlelheti. Ez három dolgokat ad elölkben

1. Szó mégyen ki az Templombul, az melyre ki öntik az Angyalok az eő poharokat [Jelenes.16.1]. Az az szó avagy az Eclesianak Uranak az szava, avagy az Szentek imátságának, az ereje az mely el késziti az ítéltre el készült Angyalokat az ítéletnek vegben vitelere. Így Tírk. 8. [4. 5] keszen vadnak az trombitáló Angyalok hogy trombitallyanak, de nem lehet addig miglen az temjenezőből fel nem mégyen az szentek imacsaganak füstü. Mehent az fel mégyen mingyart parancsolatot ad Isten az Angyaloknak hogy trombitallyanak[;] mehent az tömjenezőnek fű szerszami¹⁶ meg égne, füsté lesznek mingyart az oltarrul vett tüzzel meg töltetik [az tömjenező], az mely az földre kí öntetik az honnan menydorgések es villámlások lesznek.

2. Az Istennek ítéleri mikor valamely nemzet ellen el kezdődnek, nem fogynak hanem nőtön nőnek s nevedeknek. Lev. 26 19 20 21 etc. Mojses idejében Ægyptumban elsőben az vizek vére változnak. Ez felette nagy csapas volt. Azutan az bekak az kenyereknek való tésztakbanis bé mászának. Ez annal nagyob csapas volt. Azutan az egész

⁸ elrémül.

⁹ álomban rejtette el Isten

¹⁰ pirosposztság

¹¹ keserű, fanyar

¹² étkezésük is

¹³ émelygést.

¹⁴ gyakori látások

¹⁵ ebben a fejezetben

¹⁶ füstölőszerei

foldek pora, tetvekke lön az honnan utalatos rühök fekélyek lönek az embereknek tes-
teken. Ez annal nagyob. Azutan pestissel, döggelel, mirigyel, s tűzes kő essőkkel, s meny-
kövekkel, [128/b] el pusztitá Isten az mezőknek minden marháit. Ez annal nagyob vala.
Az utan rettenetes iszonyu sötetseg harmadnapig szalla az egész országra ugy hogy sen-
ki helyébül ki nem mozdulhatna. Ez annal nagyob Solt 78. Az utan utollyara az verekedo
Angyalnak csapassa az mely miat az minden hazak gyászban öltözenek. Ez mind ezeknel
leg nagyob: [Lásd ezekről Moj. 2. K[önyve] 7, 8, 9, 10. es 11. részét]. Igy 'Tirk[os]
Könyvnek 16 részében[.] Elsőben¹⁷ nagy viszketegseg tamad¹⁸, az mely miat rühök
szaraz es leves varak s egyéb undok fekélyek, az mely magaban nagy csapas. Az utan az
tengerek [vérrre] valtának, ez annal nagyob¹⁹. Az utan az innya valo²⁰ forras vizekis, verre
valtának²¹, ez annal nagyob: Az utan ebbul innia kenszeritetnek. Ez annal nagyob; Azutan
rettenetes iszonyu hevség²² az napnak hevsége az mely miat mint az sebes tűz miat
égyén, szidták s karomlották az Istennek nevet, kivalképpen égyén lelkek ösméretiben
az igasságnak vilaga előtt²³. Ez annal nagyob. Azutan rettenetes iszonyu setétség szal
az fenevad székre. Ez mely miat nem latván ragjak az eő nyelveket²⁴. Ez annal nagyob.
Az utan az oldokló Angyal helyebe Napkeletről jönnek öldöklő Angyalok. Azutan rette-
netes iszonyu menykövek hullanak az egbul mint egy egy talentum az mely miat három
részt szakad amaz nagy varos es el vesz²⁵. Ez amaz az utolso s leg nagyob az kihez
hasonlatos csapas soha nem volt nemis hallatot. Igy lattunk azt hogy az Isten az mely
nemzetsegen el kezdi itéletit nem kissebbiti azt hanem mind addig neveli miglen az eő
itéletinek nagysaga sokasaga miat el vesz az meg terhetetlen²⁶ nemzetség. Lev. 26. a
15. verstul fogva az negyvenedik versig olvasd meg.

3. Azis <...> eszűnkben kell itt vennünk hogy minekutanna az napon ki önteték az
pohar, az az minekutanna az Igasságnak napja az eő vilagat meg nevelte, nem akartak
annal az emberek látni, [kivalképpen az kik az Satan széki körül laknak, hanem annál
kegyetlenebbek s nagyob furorral²⁷ voltak s nagyob meg keményedéssel, tehát mi-
vel az Goseni vilagosság²⁸ nem kellett nekik, ki omlott rettenetes iszonyu temerdeki
rapasztalható szarasság az fene vad székre, ugy hogy senki helyébül se kelhessen fel
[129/b], az mely miat rágják az eő nyelveket az az dühösködnék kegyetlenkednek lel-
kek esmeretiben győtrődnek. Igy lön az felső saeculumban²⁹, <...> föl tamada az
igasságnak napja³⁰ Nemet országban az Romai Imperiumnak kivalképpen valo nemeseb
részében s az ausztriai Házban, az mely majd ketszaz esztendőtul fogva rabja volt az

¹⁷ először

¹⁸ Jel 16,2

¹⁹ Jel 16,3

²⁰ inni való

²¹ Jel 16,4

²² hőség

²³ Jel 16,8-9

²⁴ Jel 16,10-11

²⁵ Jel 16,12-15

²⁶ megtérni nem tudó

²⁷ dühvel

²⁸ Gósen földje a Nílus deltájának keleti felén van. Miután a fáraó szolgálatában álló József felfedi kilétét testvérei előtt, ezt a helyet nevezi meg a család számára lakóhelyül, míg a szarasság és az éhínség elmúlik. Gósen tehát a szabadulás jelképe.

²⁹ az elmúlt évszázadban

³⁰ Nagyarai itt bizonyára a reformáció európai megjelenésére és térhódítására gondol.

fenevadnak. Az fenevad szekinek samolya³¹ mais. Mivel azért nem kelle az napnak vilaga iszonyu setetseget bocsata Isten reajok, ugy hogy égjenek lelkekben s gyötrőgyenek az nagy kegyetlenség mia, ragjak az magok nyelveket de az igassagnak ellene nem álhatnak.

Summája.

Miként az <...> ég nem szenyved kett Napott, ugy <...> ez föld nem szenyved ket hasonlo, s egyenlő Monarchiatt³², az egyiknek meg kell romlani hogy az másik fel nevekegyik. Az Euphratesnek meg kell szaradni, hogy az Napkeleti Monarchianak utt nyitassék Napnyugatra. Ila az egyik Nap, az másiknak Iholda kell lenni[,] különben egy egen meg nem fernek.

Reszei.

1. Az poharnak Euphratesre valo kiöntetése. 2. Annak meg szaradassa. 3. Annak vege. Az elsőt az mi nezi³³. Euphrates. (1) egyik az okori folyo vizek kozzül az kik Paradiesombul ki folytatnak. [Teremt. 2. v. 14] (2) amaz nagy városnak az Babylonnak kő falait mosta es annak uczeit folyta által Semiramis³⁴ mestersege által. (3) nagyságára nézve nagy víz más, hiheto dolog hogy az özönvíz által lett ilyen naggya, az előtt ilyen nagy nem volt. Ez betű szerent az Euphrates. Az mi lezkenkbe az Euphratesen kel erteni nagy nepeket, nemzetsegeket, az kik az Lelki Babylonnak kő falait mossak, azt oltalmaznak az kiken ül az Babylon, az mint hogy be hozatik amaz parazna Asszony ezen könyvben ülni az vizeken az az, sok nemzetsegeknek parancsolni. Ugy az fenevadis egyike az tengerből mind akik fel jöni, az az az sok nepek kozzül tamadni, [Jelen. 17: 15], az másik az földből, az mikor mennyci Jerusalem az égből <...> mondatik le szállani, nem az földből se nem az tengerből. Ugyis vagon, mint az mikor az fene vad[,] egyik³⁵ az fel haborodot tengernek hanykodo habjaibul [129/b] az az az nemzetsegeknek motusibul³⁶ s azok kozott tamad fel: az másik az földi embereknek sokasaga kozzül: az Asszonyi allat pedig áll az alhatatlan³⁷ vizeknek terején: akkor az Isten Eclesiaja, az Isten varosa az Jerusalem meg mozdulhatatlan kősziklan az Christuson fondaltatott [Math. 16. v. 18.] azon ül az es azon ő meg nem mozdul, s az pokol kapui sem vehetnek elő rajta erött. Solt. 46: 1 2 3 4 5 6[;] Solt 122. 4[;] Solt 125: 1. 2. 3. 4. És. 57 mongvatok meg az igaznak jól van neki dolga az Istentelennek pedig nincsen bekessege, olyan mint az meg haborodot tenger³⁸.

³¹ számolya

³² birodalmat

³³ Ami az elsőt illeti

³⁴ Szemiramisz, AsszírIA legendás királynője (Samuramat királynő. Kr. e. 809–806). A hagyomány neki tulajdonítja a babilóniai függőkertek építtetését.

³⁵ az egyik fenevad (szokatlan szórend)

³⁶ a népeknek mozgolódásaiból

³⁷ itt: nyugtalan

³⁸ nem szó szerinti idézet, hanem az És. 57,20-21 szabad átirása

Az másodikat az mi nezi: meg szárad a Euphrates úgy hogy szárazon által mehettek rajta. Vagyon itt Tekentet az Cyrus historiájára³⁹, az ki Euphrateshül ki vité az vizet szárazon egy éczaka az canalison⁴⁰ be [méne] úgy vité⁴¹ meg Babyloniát nagy könnyen, úgy leszen az lelki Babylonnak is meg véstének mogya⁴², azt mongya Sz[ent] Janos[;] el szárad az mellette levő, s be folyo Euphrates az kiben volt Babylonnak s vagyon leg nagyobb erősege. Nezzetek meg micsoda nagy nevezetes szabadulási lettenek Istennek az nagy Vizek által. Egyszer az veres tenger által Mojses idejében [Moj. 2. Könyve] 14. 15. rész] másszor az Jordán által Josue idejében, [Jos. 3: 16, 17]. Harmadszor az Euphrates által Cyrus idejében. Negyedszer amaz Sarkány szajabul ki okadtatot nagy víz által. [Jelen. 12.]. Ötödször itt az Euphratesnek el száradassa által. Ved eszedben innet Eclesia az magad vigasztalására etc.

1. Az mely uton modon el akar tégedet ez világ s az ördög veszteni s azt gondollya hogy elis veszthet, azon az uton szokott Isten tégedet meg szabadítani. Pharaoh azt gondollya hogy az Veres tenger által el veszt tégedet. Azt az Isten te előtted kette hasította[2 Moj. 14. 21, 22.], sőt azt mint az szo tartja földarabolta. Az után el veszthet vala az Jordan melyseges vizeibenis. Azokat meg pirongatá Isten el futának az Urnak es az Izraelnek orozaja előtt az mint David enekli[Solt 114. 1. 2. 3]. Azután nem jöhetez⁴³ vala ki Babylontul ha Euphrates Babylont oltalmazza vala. De azt az Isten el száraztá, Babylont el rontattatá meg vétette, az Persiai birodalmat fel tasmasztá az által tégedet meg szabadíta. Azután nagy mélyseges vizet okadék te utannad Titk. 12 [130/a] az Sarkány hogy abba bele hály⁴⁴. Bele is halsz vala azzal az futó Aszszonyi állattal, de parancsola Isten az földnek, s elnyelte az nagy vizet. Ezzel sem árhata semmitis az a Sarkány. Ez utánis úgy leszen Eclesia[,] akar mely nagy mélységek hatalmas eszközök által akarjon teneked az Világ ártani, de haszontalan leszen csak. Ha olyan lesz mint az veres tenger ketté hasad elotred[,] által mehecz rajta, ha olyan lesz mint az színig partyáig meg aradott Jordan, el futt el szalad elotred [Solt 114: v. 3.] ha olyan mint az nagy Euphrates, el szárad[,] egy szoval sem fegyver sem tanaes, sem magassag, sem mélység nem leszen szerencses valamely te ellened késziterik[,] azt igirte teneked[;] az te bekessegedre szüntelen vigyaz a nagy Isten. Es. 8. 5. 6. 7.

2. Az mely uton modon meg maradast igirnek magoknak az nepek, gyakorta zon az uton vesznek el. Babylont meg maradast igirt maganak, az Euphrates nagy vizei által, azokban bizot hogy ellenség hozzaja nem ferhet, s azon az uton vesz eő el Cyrus által. Masuva deriválta⁴⁵ az vizet, s nagy könnyen be ment az Euphrates fenekén az városban. Így bizik az másik Babylonis az eő Euphratessében, körülőtre levő, nagy nepeiben, de azt mongya Janos, mihent az Angyal reaja öntötte az eő poharat mindgyart csak hamar el száradott, azon az uton az Napkeleti Kiralyoknak utt nyittatot Babylonnak meg vételére. Ezen az uton vesze el az mi nemzetünkbenis nem régen az Varadi nagy szép erősség⁴⁶ [;] meg mutata Isten az ellensegnek az viznek erét az var kívül, meg szárazta

³⁹ Círus (Kürosz), a perzsa birodalom megalapítója. Kr. e. 539-ben foglalta el Babilont.

⁴⁰ esatornán

⁴¹ vevé, azaz vette, hódította meg (elírás)

⁴² a lelki Babilon megvételének módja

⁴³ nem jöhetsz

⁴⁴ hogy abba belehalj

⁴⁵ máshová vezette

⁴⁶ Váradot 1660-ban foglalta el a török.

körülötte az vizéket[,] úgy veszte el⁴⁷. Azert ha az Jehova nem őrizi az nagy városokat varakat erősségeket híjában bíznak magas kő falakban, mélységes vizekben s egyéb erősségekben, mert meg mondotta Isten Obadiás⁴⁸ által. Ha az Nap Hold es csillagok közzé ülnélis onnanis le veszen haragjaból. Az Jahvában⁴⁹ bizzunk mert csak most cő az erős Torony cő hozza folyamodék az igaz, es batóságos leszen minden veszedelmek ellen. Obad 1. 2. 3. 4. 5. etc. És. 54 az egész caput⁵⁰. [130/b]

Tanuságh.

Az mely Isten az országokat fundallya, birodalmakat plántallya, az az Isten úgy rendelte hogy az Új Testamentumban mint régenten az ó Testamentumban legyen kett nagy Birodalom egyik Napkelczen; másik Nap nyugaton az mely ideig egyik az másiknak erejét meg tartoztassa, de ez felőlis úgy rendelte az ur Isten hogy egyik meg romollyék vagy meg erőtlenülljön az másik által, hogy annak romlasával [nevekegyék amaz es] utt nyitassék az napnyugati nemzetsegeknek meg büntetetesekre.

Oka.

Mert az Isten nem csak az Istenfelő Josiast bunteti meg az Istentelen Pharaoh által hanem egyik Istentelent mas Istentelen által is szokot meg büntetni. Pharaoh Assyrius⁵¹ által, az Assyriust pediglen Pharaoh es Ægyptus⁵² által. Lasd az Pharaoh Necho⁵³ példaját es az Josiaset [2 Király. 23: 29; 30, 2 Chron 25: 20.].

Hasznai

1. Az birodalmok hogy egyik nő másik fogy nem törtenebül hanem Isten tanacsából vadnak [eő híja az nemzetsegeket rendel mint az egnek csillagit, És. 41. 4.]. 2. Fen kell allani egyik birodalomnak mind addig míg az masikat általa Isten elege meg nem bünteti. 3. Hogy ennyi sok kegyetlen birodalmok között meg el nem veszet az Ecclesia, attul van mert ezeket az motusokat úgy temporalta⁵⁴, igazgatta az Isten hogy egyiknek az másik által furorát⁵⁵ meg tartoztatta, mikor szinten valamellyik el akarta nyelni az Ecclesiat, akkor mingyar fel tamasztotta az masikat ellene. Mikor az Napkeleti

⁴⁷ Szalárdi János szerint is a várak lecsapolása volt a győzelem előfeltétele. Érdekes, ahogy a konkrét esemény Nagyari Józsefnél eszkatológiai távlatokat kap.

⁴⁸ Obdiás (próféta)

⁴⁹ Jahvában (elírás)

⁵⁰ Ézsaiás egész 54. fejezete

⁵¹ Asszíria

⁵² Egyiptom

⁵³ Nékó, egyiptomi fáraó (Kr. c. 609–595), legyőzte Josiás királyt a megiddói csatában (2 Kir 23,29; 2 Krón 35,20-25).

⁵⁴ ezeket az indulatokat úgy irányította

⁵⁵ haragját, dühét

persiai Királyok el akartak veszteni az Eclesiat akkor az Romai Csaszarokat ellene tamasztotta, mikor az Romai Csaszarok ellenben el akartak azt veszteni mint Carolus v⁵⁶[,] akkor az Napkeleti Kiralyokat tamasztotta Isten ellenek. Ugy leszen ez utanis. Azert az Istennek gondviseleset ismerd meg körülotted Eclesia, es bizzad Istenedre egészen tennen magadat.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi mostani dolgokat illeti: Nekem mind leczkem mind Tanusagom mostani fen forgo dolgokra illik. Azt mongya az en Tanusagom, az mint az Isten bant az O Testamentumi Eclesiaval ugy banik az Uj Testamentumi Eclesiavalis, ott tartott Isten ket hatalmas nemzetet az Eclesianak ket oldala felöl. Ugy vagyon [131/a] mais. Nezzetek meg a hasonlatossagot:

1. Ott az Assyrius es Ægyptus nyomorgattak az Eclesiat kett felöl [2 kiraly 23: 29 es 24: 4] ugy ma Az Assyrius es az Ægyptus egyyk Napkeleten az Torok masik Napnyugaton az Romai Imperium.

2. Mikor Davidnak <...> Salamonnak kezeben adta Istent⁵⁷ az orszagot es az Eclesiat, egy Corpusban⁵⁸ adta oszlass nélkül⁵⁹ [1 Kiraly. 11: 11,12, 13]. Mikor az Uj Test[amentum]ban az Eclesiat Romai Csaszarok Kezében adta, azt es egészen adta ugy mint Constantinus Csaszarnak⁶⁰ kezében:

3. Itt az Eclesia s az orszag nem marat meg az eő épségében, hanem kette hasadot Roboamnak Salamonnak ros fiainak idejében [1 Kiraly 12: 16, 19, 20.]. Ugy itt az Uj T[estamentumban] nem marat meg az Eclesia épségében, hanem kette hasadott Constantinus ros fiainak idejekben:

4. Oszlás lött ott Juda es Izrael között. Ugy az Uj T[estamentumbeli] Napkeleti s Napnyugati Eclesia es orszag között:

5. Eleget mesterkedtek jo Kiralyok azon hogy Judat es Izraelt egy palcaz ala hajesák mint David idejében, de soha sem lehetet. Ugy eleget mesterkedtek itt is hogy az Napnyugati Eclesiak, az Napkeletivel egyye legyenek az orszagis egy palczatul halgasson. De soha sem lehetet meg [1 Kiraly. 12. v. 22. 23. 24.].

6. Ott az tiz nemzetség az Izrael az Assyriusnak kezeben adatek [2 Kiraly. 15. v. 28. 29.]. Juda pedig az Babyloniai fogsagban vitetek. Ittis az Napnyugati Eclesia az mely Judának felel meg az Lelki Babylonnak fogságában viteték, az Napkeleti Eclesia pedig az mely Izraelnek felel meg, az Mai Assyriumnak az Töröknek kezeben adatik.

7. Judat vissza hozta Isten Babylomból; Izrael pedig az Assyrius kezeben örökke oda veszet. A Napnyugati Eclesiatis nagy reszént ki hozta Isten az Babyloniai fogsagbul az

⁵⁶ V. Károly, német-római császár (1519–1556), aki egy katolikus világbirodalom megteremtésére tett kísérletet a reformáció korában.

⁵⁷ Isten (elírás)

⁵⁸ egységes állapotban

⁵⁹ osztatlanul

⁶⁰ I. (Nagy) Constantinus (kb. 280–337), római császár, szakított a keresztények üldözésével, s az új vallást a császári hatalom szolgálatába állította.

Papatus hatalma alul⁶¹. Az napkeleti Ecclesiatis pedig örökre in sperabili ruina⁶² az Török kezében vesztenek.

8. Az Babyloniai fogság után nem voltak Királyok az Isten népében csak Birak, minekutanna az Ecclesia az Babylonnak fogságából meg szabadult nem ismer Királyokat az Ecclesiái Statusban⁶³ az az, Cardinalsagot es Ersekseget es Hierarchiat [Esa 1. 26]⁶⁴.

9. Az útanis eleget szenyvedet az Ecclesia az Antiochus miat es hamis Atyafiak miatt. Ugyannis az hamis Atyafiak miatt es az Eretnekek miatt.

10. Ott Isten tamasztot machabeusokat Antiochus ellen⁶⁵. [131/b] Ugy mais tamaszt Isten szabaditokat az Ecclesia haborgatoit ellen. Az minémük voltak az Svétiai Királyok⁶⁶ s Erdelyi Fejedelmek⁶⁷. Ott Babylonnak el keller Romlani az Euphrates el szaradassa által. Mais el kel Babylonnak romlani hogy az Sionnak foglyai meg szabadullyanak s a többi ki hozza Isten az fogságából [Solt 126. 4.], ez vegre Euphratesnek el kel szaradni az ki Babylon oldalát mossa. [Errül mongya mar] <...> az mi leczkenkben Sz[ent] Janos hogy Latta az Angyalt hogy az eő poharat ki öntötte az nagy Euphratesre s el szaradot s az többi. Ezt Janos mint jövendőt megszűrül latta, de mi ezt, es az mi eleink mint jelenvalot ugy lattak s ugy lattuk kezdet szerent. (1) Azt lattuk hogy az Napkeleti birodalom naggya lött, naponként nevededik az Napnyugati pedig fogytan fogy erőtelenedik (2) Julius es Augustus Csaszar idejében olyan viragzo vala az Romai Birodalom mint Salamon es David idejében az Izrael birodalma. Ez az oszlas által meg kezdett erőtelenülni. Az Romai Imperiumis kerfele hasadvan igen meg erőtelenüle ugy hogy mar az eő labainak ujjai resz szerent vas ujjak legyenek mint meg eddig Napnyugaton, resz szerent sár ujjak legyenek az az az mellyek mar öszve romlottanak mint Napkeleten [Dan. 2. 34.]⁶⁸. (3) Az Romai Birodalomnak szeket Sedem Imperii⁶⁹ el vette az Romai Püspök⁷⁰ [,] Romabul söt egész olasz országból az Csaszart ki uzte[,] Romai Imperator az neve, holot Romat talam soha sem latta. (4) Az Saracenusokis⁷¹ igen meg erőtelenítették az Romai Birodalmot. (5) Az Török Imperium fel tamada[,] nagy hirtelenséggel el borita Asiat, Africat, az Sultánok által meg hodoltata. Görög orszagnak, s Racz orszagnak⁷², Dalmatianak erös varait varosit ugy mint Constantzinapolyt, Drinapolt

⁶¹ Az egyház babiloni fogságából való szabadulás a reformáció első nemzedékének volt meghatározó élménye (Luther).

⁶² remélhető romlással

⁶³ az egyházi szervezetben

⁶⁴ Nagyari felfogása a reformátorok egyházképét tükrözi.

⁶⁵ A Makkabeusok annak a zsidó papi családnak a neve, amelynek tagjai Kr. e. 167–163 között a Palesztina függetlenségéért harcolók szervezkedését vezették. A Makkabeusok lázadása akkor tört ki, amikor IV. Antiokhosz Epiphanész (Kr. e. 176–164) makedón uralkodó eltiltotta a zsidókat vallásuk gyakorlásától.

⁶⁶ Nagyari a svéd uralkodók közül itt elsősorban II. Gusztáv Adolfra (ur. 1611–1632) gondolhat, aki protestáns oldalon részt vett a harmincéves háborúban. Alakját előszeretettel, már-már mítikus magasságokba emelve, idézi a 17. század második felének hazai protestáns irodalma. Magyar nyelvű korabeli életrajza is ismert (SZŐNYI NAGY 1675).

⁶⁷ A 17. századi hazai protestáns egyházi irodalom elsősorban Boeckai István és Bethlen Gábor alakját mitizálja (HARGITTAY 1997).

⁶⁸ E gondolatsor mögött Dániel próféta kolosszus-látomása tapintható ki (Dán 2,31-45).

⁶⁹ a birodalom székhelyét

⁷⁰ azaz a pápa

⁷¹ az arabok (átvitt értelemben: a mohamedánok)

⁷² Rácország Szerbia korabeli elnevezése.

Nicapolyt⁷³ s egyebeket, csak hamar el foglalá. El jöve az Bosphorusig, onnan az Adriaticum Tengerig⁷⁴, onnan az Dunaig Lajos Király idejében⁷⁵ s el foglalá az mi egész nemzetünket. Mindezek regenten az Romai Imperiumnak, es Babylonnak kő falait mostak. Mind ezek el szarattak es az mi nemzetünkis el szarat egészen[,] mi rajtunk már szarazon altal mehett, félő hogy más nagy Ágai is Euphratesnek [132/a] az kik Babylon kozeleb mossák így, el ne száragyanak. Ha meg Euphratesnek kett agan altal megyen. I[engyel] es M[agyar] országokon⁷⁶, ha ezek Isten ítéletiből el szaradnak könnyen be megyen Babylon városában. Száradni kezdettek pedig ezekis[,] mar szomoruan lattuk magunk szomoru példajavall[,] ma tapasztalljuk szélessedik az Napkeleti királyoknak az uttyok Napnyugatra Babylon fele. Mi lesz mind ezekből[,] Isten tgya. Azt lattuk hogy meg az üdőknek forgasi s jársai azokis igen faveálnak⁷⁷ szolgálnak az Napkeleti királyoknak. Mikor Ersek Újvárat⁷⁸ meg vették, tiszta szép szaraz üdőt adot Isten nekik[,] fel tott ezellyoknak vegben ritelere alkalmatost, hasonlokeppen mikor Varadot meg vették⁷⁹. Mais azt lattuk mely szép tiszta obsidiora⁸⁰ alkalmatos üdejuk vagyon. Isten szanya meg az Keresztységet ha ő felségének teczik az Sasnak fészket⁸¹ oltalmazza meg, es inese meg öket hogy az Eclesianak haborgatásával ne siettesek az Istennek ítéletinek es az hatodik Angyalnak poharanak ki omlasat magokra.

Ennek az Napkeleti Királyoknak pedeg az mely utat eddig Isten tisztitot azért cselekette 1. Az Eclesianak büntetésere sanyargatására, az ő sok vértkeert. Menyit Karomla az Isten Fianak Istenségét az Napkeleti Eclesia, azért ada Isten ennek nagy Monarchianak⁸² labai ala hogy megtapogya. Ugy az Napnyugati Eclesiabanis elég bünt ranal az Isten az miirt kezében engedhesse, 2. Azert hogy amaz nagy Napnyugati Persecutornak⁸³ erejét meg tartoztassa hogy az Eclesiat kénye s akarattya s kivansaga szerent ne üldözhesse. Az melyre nezve mikor ez tamada⁸⁴ Napnyugaton Christus Urunk születesse után hat szaz Esztendővel amaztis [tudnűllik Saracenusok birodalmat] akkor formaszta Isten Napkaleten hatszaz esztendő mulva Christus Urunk születesse után⁸⁵. Vilagos jele hogy ennek erejenek meg tartoztatására tamasztotta Isten. Ehun⁸⁶ menyi

⁷³ Konstantinápolyt (ma Isztambul) 1453-ban, Drinápolyt (ma Edirne) 1361-ben, Nikápolyt (ma Nikopol, Bulgáriában) pedig 1396-ban foglalta el a török.

⁷⁴ az Adriai-tengerig

⁷⁵ II. Lajos (1506–1526), magyar király, neve a mohácsi csatával kapcsolódott össze, amelyből menekülve ő is meghalt.

⁷⁶ A magyar–lengyel történelmi párhuzam gyökerei a 16. századi törökellenes irodalomig nyúlnak vissza.

⁷⁷ igen kedveznek

⁷⁸ Érsekújvárt 1663-ban vette be a török.

⁷⁹ Várad 1660-ban került török kézre.

⁸⁰ vörvértelre

⁸¹ Allegorikus utalás Ausztriára.

⁸² a korabeli szóhasználat szerint: fejedelemségnek

⁸³ üldözőnek (itt a római egyház)

⁸⁴ A pápai hatalom valóban a mohamedán vallás megjelenésével egy időben alakult ki. A római püspök hatalma ugyanis a 3–4. században kezdett kiemelkedni, de a pápa (gör. atya) elnevezést csak az 5. században sajátította ki. A pápaság végül 756-ban vált egyházi állammá.

⁸⁵ Mohamed arab próféta, a mohamedán vallás megalapítója, a 6–7. század fordulóján élt (570 v. 571–632).

⁸⁶ lám (régies)

Expedíciók⁸⁷ voltak Napkeletnek vissza nyérésére az Keresztyényektől⁸⁸, mindenkor csak hijaban[,] nem akarja az Isten. Mikor az Napnyugati Persecutor az maga hatalmat akarja vala nevelni akkoris[,] el veszte Constantzinapolyt⁸⁹ az kit meg szabadíthat vala.

Minket az mi illet [132/b] ezeket latvan s halván s szemlelven intetunk arra hogy az Keresztyenségnek meg maradásaért imadkozunk. Az Isten Ecclesianak bekessegeért könyörögjünk s esedezzunk [Solt 122. 7.] az halgatas es az remenség közzé üllyük le, es kérjük Istent arra hogy az világi Monarchiaknak Szarnyai alat agyon bekesseget az Ecclesiának, s igazgassa ugy ezeket az motusokat⁹⁰ s felzendületeket hogy ez ket nagy Monarchaknak⁹¹ fel tamadasi közor mint kett rengerí fel emelkedet habok között el ne nyelettessék az Ecclesia az Ur Jesus kicsiny hajoeskaja, hanem hagyon Isten magot mi közöttünk az maga dücsöseges kegyelmességenek dicsiretíre. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az erdélyi hadak a visegrádi átkelés után Esztergom felé vonultak. Az 1683. évi ötödik prédikáció a dunai átkelés után hangozhatott el, augusztus 8-án. Közben Kara Musztafa 120 ezer fős serege július 14. óta ostrom alatt tartotta Bécs városát. Július második felében a török csapatok mérhetetlen szenvedést zúdítottak az ausztriai lakosságra. Apafiék augusztus elejére már nyilván hírt szerezhettek a történetekről, s az erdélyi hadakat kétségbe ejthette a török kiszámíthatatlan viselkedése (TRÓCSÁNYI 1972, 280).

A baljós híreknek köszönhető Nagyar beszédének apokaliptikus hangvétele. A szövegekörnyezete a Jelenések könyvének egyik legdöbbenetesebb látomását tartalmazza. A harag poharának kiöntése a világtörténelem záró mozzanatát, az armageddoni csatát előzi meg (Jel 16,1-16). A szövegben szereplő hatodik pohár utat készít a napkeleti királyoknak (itt Nagyar a törökre gondol), a hetedik kitöltetése nyomán pedig három részre szakad a nagy város (itt Bécs).

Nagyar ebben a beszédében a wittenbergi történelemszemléletnek a kettős Antikrisztusról szóló tanítását (KATIONA 1943) is föleleveníti (AsszírIA, Egyiptom = török; Róma = Bécs). Különösen figyelemre méltó e tekintetben a prédikáció befejező, aktualizáló rá szabása, melyben Apafi fejedelem udvari prédikátora saját wittenbergi gyökerű történetológiai nézeteit 10 pontban foglalja össze. Ez a szövegrész viszonylag nagy terjedelme és széles világtörténelmi horizontja révén szinte önálló történetfilozófiai értekezésnek is tekinthető.

⁸⁷ hadjáratok

⁸⁸ A keresztes háborúkról van szó.

⁸⁹ Konstantinápolyt 1456-ban foglalta el a török, s ezzel a keleti kereszténység központja esett el.

⁹⁰ indulatokat

⁹¹ uralkodóknak, hatalmasságoknak

[132/b] HATODIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

Textus.

Dan. 12. 8. Uram mi lesz ezeknek vege?

História szerinti Alkalmazossága:

Az Danielnek Isten népének szabadulásaért való szorgalmatoskodása[,] azért való gyakor¹ buzgó imádsága. Ki volt ez az Daniel. Istennek az babyloniai fogságban vitért egyik Prophetaja.

[.....]

[135/a] Summa szerint ez van benne.

Az Istenfelő lelek- [135/b] -nek az Ecclesia mellett való nagy szorgalmatosága azt cselekedtetni velle hogy kivannyon odaís be menni, az hova nem hogy be menni, de csak be lépni sem szabad. Így Danielis kíván be nézni[,] az értelmét venni az látott dolgoknak, de csak azt feleli Isten neki[:] Eregy meny el[,] be pecseteltettek ezek az dolgok bizonyos ideig, ez mostani aetasbeli emberek² se te se mas ezt meg nem erti hanem mas következendő Sacculumokbeli emberek³ futnak faradnak s, azok értik ezeket meg te pedeg meny el s halgas nem meszsze van mar az te eletednek határa <...> Dan 12 <...> 13. Így Titk. 5 nem hogy olvasni de csak bele nezni sem szabad.

[.....]

[137/b] Tanusagh.

Mikor az Istenfelő lelek az országos motusokat⁴ fel indulásokat el szemleli, vagy jelenvalokat vagy következendőket[,] lát azokban sok gonoszt az kiktől feltri az Ecclesiar: azok között kiválkeppen lát kett nagy gonoszt az mellyek között ugy meg szoritatik az Ecclesia, hogy elég tudyon⁵ az Istenfelő lelek felőlők mit remenleni? mit gondolni? nagy jore? nagy gonoszre? Sőt [138/a] erre hajlandob inkább; ilyenkor azért fohaszkodik [s-

¹ gyakori

² a mostani időben élő emberek

³ a következő századokban élő emberek

⁴ háborúságokat, mozgolódásokat

⁵ alig tudjon

renhez hogy Isten jelenesen meg annyit az elő tanácsából neki az menyit az elő elmeje-
nek csendességére való: melyet Isten meg cselekeszik intven őtet arra, hogy az Isten
titkos tanácsát felettéb ne vizsgálja, hanem várja ki menetelét csendesseggel; mert az
mint hogy emberi elme nélkül kezdette Isten[,] az nélküli viszi elő, elis vegezi, az mit
el rendelt az Eclesia felől vagy javára vagy gonoszára.

Regenten Ægyptus s Babylon vagy Assyrius közze szoritotta vala Isten az Eclesiat,
Daniel ideje után az <...> [Seleucidak]⁶ es Lapidák⁷ közze, ma az Napkeleti s Napnyu-
gati nagy ket kegyetlen hatalmasok közze. Ezeket es ezekhez hasonló dolgokat lat szem-
lél Prophetiai lelke által az Daniel[,] azért nem <...> tud mit remeneni az Eclesia fel-
ől, s azért kiált így fel: Oh Uram mi lesz ezeknek vége?

Oka az első résznek ez:

Mert nem akarja Isten hogy sokaig tetovazzon az Eclesia az elő hitinek remensegének
czellya körül, nem akarja hogy szeméit hunnya sokaig az hegyekre völgyekre, azért
szorittya mind <...> kett felől mind job s mind bal keze felől gonoszokkal hogy egyik-
ben se bizhassik, mert egyik sem jó akarója hanem csak az egy elő Istenben, ez
mondvan az Daviddal: Az Úr ennekem segetsegem az ki az menyet földet teremtette
onnan jö nekem segetsegem, azért nem hanyom szeméimet az hegyekre es az völgyek-
re.

Oka pedig tovább ennek ez:

Mert még mindenebből ki nem szakad s ki nem reked az Eclesia, az még van vala-
mely fél az ki jó akarója addig nem szokot Istenben bízni vagy igen kesőre. Ellensége
teszi azért az Isten mind az Assyriust mind az Ægyptomot s ezek közze szorittya <...> s
az elő utait be kerteli⁸ hogy senkiben egyebben ne bizhassik hanem csak az egy elő
Istenben, az David 142 121 Soltari erről tanubizonyságot tesznek. Hos. 2. 6. 7. olvasd
meg.

Az másik Részének ez az oka:

Mert Istennek nagyub gongya van az Eclesiara hogy sem nekünk[,] az mi elmeinknek
közben jarulasa nélkül is tuggya azt igazgarni es, ki tuggya szabaderani. Közonsegesen
meg mondta azt hogy minden gonoszi az Eclesianak azzal az követseggel jönnek Istentől

⁶ Szeleukidák, a szír birodalom egyik uralkodócsaládja; alapítója I. Szeleukosz, Nagy Sándor
egyik tábornoka. Ez a királyi ház Kr. e. 312–64 között állt fenn. Ebből származott az az Antiokhosz
Épiphanész (ur. Kr. e. 175–164) is, aki ellen a Makkabeusok felkelése irányult (Kr. e. 167–164).

⁷ Lapidák, legendás eredetű és sorsú nép az ókori Thesszáliában. Thesszália görög tarto-
mányt viszont a Kr. e. 2. században a rómaiak foglalták el, így lehet, hogy a megnevezés itt rájuk
vonatkozik.

⁸ bekeríti

az Ecclesiara, az kívül jöve Amasa Davidhoz Ziklakban: [138/a] Bekesség <...> tencked, bekesség, mert az Isten vagyon te veled. 1 Chron. 12: 18.

Eddig az en praedikatiom.

Az mi mostani dolgokat nézi. Ez az leczke es az tudomany s ez az praedikatio bizony ez maí szomorú alkalmatlan alkalmatosságokra illenek. Ha élne ma mi közörtünk David s látná szemlélné ezeket az országos motusokat⁹, s nemzetsegeknek fel zendülesét fel kialthatna ma s azt mondhatna: Oh Uram mi léssen ezeknek vége! De ha nem élis David es hiszem Daniel lelkevel sokan fohasználkodtok ma ezeket latvan s azt mongyatok[.] Oh uram micsoda lesz ezeknek vége! Hol marad meg szegeny nemzetünk? hol marad meg nemzetünkben az Ecclesia, marade meg? ha marad hol? s mi modon. Az tudomany szerent lattunk sok gonoszokat minden felől, de kivalkppen kert nagy gonoszt latunk job es bal kezünk felől, az kik közze ugy öszve szorítatot az Ecclesia s az mi szegeny nemzetunk <...> hogy elég¹⁰ tuggyunk mit remeneni mit gondolni meg maradasunk felől. Ha Nap Kelet nyeri¹¹, oda <...> lesz Nemzetünknek minden ekessege szabadsaga. Ha napnyugat nyeri jaj ugyis az Ecclesianak s mi nekünk, mert ki jött az Sententia¹², s Haman¹³ által az Asverus¹⁴ gyürűjével megis pecseteltetet [Ästh. 3. 10. 11. 12. 13.] hogy: ha felül fordulnak peldat csinallyanak szegeny Nemzetünkbiül hogy se egye se mase soha ne legyünk. Oh veghetetlen bölcsessegu nagy Isten nez he ezekben es az alnok Hamanoknak véres szandekokat az kik olyanok csufold meg, boncs el¹⁵ es fordicsad az onnan magok fejekre¹⁶.

Mi bizzuk csak az egy elő Istenre az mi dolgainkat, az mint hogy eddig mind enyi országos fel haborodásokban is Isten esudalatosan meg oltalmazta az Ecclesiat az mi esztünk s elmenk nélkül[.] azon Isten eő Felsege mostanis es azon szeretettel viselterik ma is az eő nepehez. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafi hadai augusztus 13-án érkeztek Győr alá. Itt Nagyari József már közvetlen beszámolókat hallhatott a korábbi harci eseményekről (TRÓCSÁNYI 1972. 280). Az 1683. évi hatodik prédikáció valószínűleg augusztus 15-én hangzott el, Győr közelében.

⁹ országos mozgólódásokat, felkeléseket

¹⁰ alig

¹¹ ha Napkelet nyer

¹² megszületett az ítélet

¹³ Hámán, Ahasvérus perzsa király főminisztere, a zsidók hírhedt ellensége és üldözője (Eszter 3,1; 7, 7-10).

¹⁴ Asvérus (Ahasvérus), perzsa király, aki Eszter könyvéből ismert. Talán Xerxesről van szó, aki Kr. e. 486–465 között uralkodott (lásd még: Ezsé 4,6).

¹⁵ bontsd el, azaz rontsd le

¹⁶ fordítsd a saját fejükre

A textus a saját látomásaitól megrettenő Dániel próféta szavait idézi Dániel könyvének utolsó fejezetéből. Magyarinak ez a beszéde szemléletében és hangvételében rokonságot mutat az előző prédikációval. A prédikátor mindkét birodalmat (Napkeleten: Egyiptom, Babilon, Asszíría = török; Napnyugaton: Róma = Ausztría) Isten büntető eszközének tekinti, melyek az Ecclesia (= a református vallás és átvitt értelemben a magyarság) hitének megpróbálására adattak.

[144/b] HEFTEIDIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

Textus.

Ezech 21: 36. Adlak tegedet tűzes embereknek kezében, az kik fű mesteri az vesztésnek.

Ezek az szok Istennek az Propheta által fenyegetőző szavai. Fenyegetőzik az Isten ebben az Caputban¹ az Isten² az Jerusalembeliek ellen es az Ammonitak ellen, hogy fegyvert es pusztito nemzetséget hoz eő reajok az kik tűzzel minden helyeket meg emesztenek, fegyverrel pedég mindeneket le vágnak.

Theológia szerint való] Alkalmatossága]:

Az ki Isten kezéből ki esik, nem esik az irgalmasok kezében, hanem Tyrannusoknak³ s kegyetleneknek kezekben. Ettul felt az szegeny David mikor az pestist választotta [2 Sam 24. 14.]. Adlak tegedet tűzes embereknek kezekben azt mongya az Isten az mi lezkenkben.

[.....]

[145/b] Az mi mostani fen forgo dolgokat illeti: Senkir en itt kozeleb meg nem szollithatok mint tegedet mi romlasunkon tanulni nem tudot, Isten haragja alá rekesztetet, s tűzes embereknek kezében adatot boldogtalan Austria⁴. [146/a] Ennekem mind lezkelem mind tanulságom mind praedikatiom egészlen read illik. Az ki rád akarja szabni könnyen rád szabhattya. Kinála Isten bekességgel eleget[,] nem kelle: Eleget jara Isten utanad[,] nem kelle. Nem szaz husz esztendeje mint az első vilagnak ideje, hanem masfel szaz esztendőnelis több mintátul fogya Isten várakozik utanad⁵, bekességhen tart[,] az Szuleman Csaszar⁶ expeditiojatul fogván rablo az hatarodat meg nem rablotta,

¹ ebben a bibliai fejezetben

² Az Isten szó megismétlése a mondatban nyilvánvaló elírás.

³ zsarnokoknak

⁴ Innentől kezdve a szöveg a romlásra jutott Ausztria allegorikus ábrázolása, aminek 16. századi neolatin irodalmi előzménye a „Soror Austria” toposz. Ennek a leírásnak az elemei erősen emlékeztetnek a „Querela Hungariae” toposz nyelvi formuláira (IMRE 1995).

⁵ Nagyarí itt valószínűleg arra utal, hogy Ausztria másfél száz év óta elutasítja a reformáció tanítását.

⁶ II. Szulejmán (Szulimán, Szolimán), török szultán (ur. 1520–1566), francia támogatással a Habsburgok hatalmát igyekezett megrötni. Ennek érdekében elfoglalta Magyarország középső területeinek jelentős részét (Mohács, Buda). Szigetvár ostroma közben érte a halál.

országos tabor földedet el nem pusztította, se nyilat, se golyót senki városodban be nem lőtt.

[.....]

De mivel tízes embereknek tanácsot fogadják, ada Isten tízes embereknek kezében. Magok ezek tiúgyak hogy Isten küldte Őkett, Isten haragjának eszközei ők, az cő <...> eddiglen való boldog előmenetelekből. Maga az Feő Vezér azt írja Levelében hogy az Isten küldi őtet az ti meg büntetésekre. Mint az fű <...> es az rend hogy omol, dul egy mas háttára⁷ az kaszálásnak idejen, ugy omol az Jancsársag az Sanczban az lőves miatt.

[.....]

Nincsen ezekben semmi könyörületesség, sem vénnek, sem gyermeknek, sem czezemőnek, sem szűznek nem kedveznek. Az <...> csecs szopo gyermeket az anyja oliben kette vagja <...> anyyaval együtt, ugy hogy az Derektan ketté vagattatot gyermek mostis az anyya hasan fekszik ket darabban és az Anyya meg rothat emlőit között az anyyával együtt <...> rothat es szarad. <...> Egy fele az le vagatot szegeny szoptatos Aszszonyi allat lebeg az var <...> arkaiban (: az mint futtában az arokban be vagattatot:) job keze felől[,] csecs szopo gyermeckéje kette vagatattván kett darabban lebeg az hinárban hal keze felől, másik három vagy negy esztendos gyermeket ringattya [146/b] az szeltől meg inditatot hab. Az mi nagyub az Aszszonyi allat apro kicsiny szep leanykainak, ki három, ki negy esztendős, az meg holt, meg buzhott, mostan rothado Dögnek hasa alá be dugatik, szep kicsiny gyermekeivel együtt az Lonak hasa alatt az Döggel együtt rothat, együtt szenyved, az <...> marhának belibul termet utalatos fergektul s nyüvektul az nagy hevseg miat ugy emesztetik. Oh menynek es földnek Istene ki nezheti ezeket szanakozas könyvezes nélkül? ilyenekkel pedeg rakva Austrianak majd minden hatara. Az Aszszonyi allatnak ferje attyafiai rokonsági szeme előtt, az mint az zajra kialtásra az házbul ki futt, <...> le vágatt <...> [tatnak] ha terhes ijettiben szíll, szeme előtt az földhöz verettetik [akkoron szuletteret gyermeke], maga siralmas rabsagra vitetik[,] az iszszonyu nemzettul meg szűnés nélkül fertezettetik, ha maga s apro vele rabsagban eset gyermeki meg betegszenek[,] minden könyörületesség nélkül elsőben az gyermeckéinek⁸ torka meczetik szeme lattara, vagy olebül ki ragattatik[,] ket három talleron el adattatik, maga fegyverrel le vagatik, teste az egi madaraknak az út felel hagyatik. Nincs ember sohol az egész ország hatariban az ki egy testet meg szánnyon s el temessen mert el fogytak az emberek. Nincs az ki az holt testeket el temethesse.

Mikint az ki az madarnak fészke tanall, magat tojásin lepi, meg fogja, meg őli tojasit könnyen el szedi, ugy tanalta az ellenség az te foldednek nepet, az ti felesegreket, gyermeketeiket el rablotta pinezetekben all lyukokban⁹ kutak fenekében el rejtet <...>

⁷ dől egymás háttára

⁸ gyermekeinek

⁹ ál lyukokban, azaz nem természetes, hanem mesterséges gödrökben

kincseket ki kereszik, meg tanáltak, el vittik. Teli az ellenség tabora az sok kincsel, úgy annyira hogy egy sak¹⁰ lisztirt arpjert tiz, tizenket aranyot <...> igrjen örömet.

Az kik közzületek el futhattanak el rejtezhettének volna is, nem akaratok el futni idejen, magatokrul gondor viselni, mert hogy ratok jöjjön az veszedelem nem hittitek, csak neveltitek csufoltatok az mi romlasunkat mikor hallottatok az mellyen tanulnotok kellett volna: [147/a] Az kik erősségeken el rejteztek is, meg ijesztette Isten őket, ki jöttek az <...> erősségbul az ellenségnek szavára, s külön kertekben rekesztetvén egy halomba vagattattak le. Tüzes embereket boesatot Isten reatok az kik orszagtokat, szep varostokat lako helyeiteket oly mesterseggel meg egettik, hogy karo fark¹¹ egy sóvény darab, egy épületre valo oszlop vagy gerenda, vagy egy padlas, vagy egy Kamara szek¹² <...> sok helyeken nem maradt[.] meg az földnek porais öszve eget. Az ember úgy el fogyot hogy tizenket, husz mély földnyire¹³ is, egy embert kivalkepen ferfiat nem ranalni, meg az egi madarakis meg szüintenek. Az Beesi Taboron az ki akkor ott volt [s lathatta] az beszelte, ha hatt ezer Rabot [egyszerre] nem vagatot le az Vezér totot sem. Az Duna foly verekekkel[,] büdössegek mia¹⁴ az aeris meg veszett¹⁵. ELEG¹⁵ ehetik az ember. Az eő holt restek az eő szep mulato helyekben, viragos kertekben, <...> palotajokban ott hevernek, az hol ök az eőt magokat nagy gyönyörűseggel mulatták. Az mi kesereseb ezek között mennyi volt az artatlan az kiket hamareb ért az Isten iteleti, az kik ezeknek okai nem voltanak, hanem mint az artatlan juhok ollyak voltanak. Az ki ezeket mondotta volna ennek az böles magára vigyazo, practicus hadi erőhöz¹⁶, varak erősségéhez jól tudó¹⁷ Nemzetnek, hogy így járjon egy holnap alatt[,] soha el nem hitte volna. Epüle meg¹⁸ vagy soha sem? Isten tuga. Csak az kí az Tatar Cham szamban be adott az Vezérnek 203 000 az le vagattattaknak száma, s hat az számtalan Rab az ki három szaz ezernelis töbre megyen. Mint egy özön vizzel úgy öblitette meg Isten az egész Tartományt az maga busulasanak arvizivel. Az ki meg maradhatot közzülök[,] valaha haza ju¹⁹[,] sirhat meltan mert elég esmeri meg az földet s az Varosokat[,] az ki elebbeni dücsösegeben latta. Illyen [147/b] rettenetes ám az Isten haragja azok ellen az kiket rízes emberekeknek kezeben adott, az kik fő mesterek az vesztésre. Mi ezen az szomorú keseres példán tanullyunk Isteni felelmet s engedelmességet, hogy miis <...> továbbanis el ne vesszünk, az mint el vesztünk. Engeszteljük az eő Istennek meg hargudor orezajat, mind magunkert s mind közönsegesen az Keresztyenségnek javaert, hogy eő Felsege elegegyik meg ekkediglen valo romlasaval²⁰ az keresztyenségnek es keressen eő felsege vehetetlen bölessege szerent csendes utakat, modokat az mellyeken ezeket az haborukat az Eclesianak javára le csendesicsc. Amen.

¹⁰ egy zsák

¹¹ hogy egy karóvég

¹² árnyszék

¹³ mérföld (a 17. századi magyar nyelvben az ófelnémet eredetű mély (mil) föld, az elhasonulás révén létrejött mérföld és a beleértéssel keletkezett mért föld alakok egyaránt előfordulnak mérföld jelentésben)

¹⁴ a büdössegek miatt a levegő is megromlott

¹⁵ Alig

¹⁶ a gyakorlati hadműveléshez

¹⁷ jól értő

¹⁸ Felépül-e

¹⁹ haza jó

²⁰ eddigi romlásával

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Apafiék augusztus 18-án érkeztek a Lajta folyóhoz, s ezzel még közelebb kerültek a tűzvonalhoz (TROCSÁNYI 1972, 280; MAKKAI-SZÁSZ 1986, 869).

Az 1683. évi hetedik prédikáció augusztus 22-én hangozhatott el, valahol Bécs közelében. A textusban idézett ezékieli prófécia a bibliai szövegek környezetben Jeruzsálemet és az ellenséges ammonitákat egyszerre szólítja meg, közös ellenségükkel, Babilonnal fenyegetve meg őket. Beszédében Nagyari József az ezékieli látomást Ausztriára szabja. A prédikáció terjedelmes rászabásában a szenvedő Ausztriának, a barokkos naturalizmus elemeitől sem mentes, megdöbbentő leírását kapjuk. Nagyari igazán nagy lélek: mint keresztény ember – az ószövetségi prófétákhoz hasonlóan – az ellenfél pusztulását is megsiratja, hiszen Ausztriában sem elsősorban aktuálpolitikai értelemben vett ellenséget lát, hanem inkább Isten eszközét, aki önhibájából, azaz bűnei és könnyelműsége miatt most végveszélyben van.

[147/b] NYOLCZADIK PRAEDIKATIO

Textus

Math 24. 22. Es ha meg nem rövidítettek volna azok az napok, el veszne minden test, de az választottakért meg rő<...> vidítenek.

Iist[ória szerinti] Alk[almatossága]:

Az Úr Jesus Christusnak az Jerusalemnak s az Sido nemzetiségnek vegso veszedelmekrűl romlasokrul valo gondolkozasa s jovedőlese.

Th[eológia szerinti] Alk[almatossága]:

El kel annak az nepnek országnak városnak veszni az kinek veszedelmerűl gondolkozot <...> s vegezet az Jehovah. Ebben az Reszben s az huszonharmadik reszszel egyűt mind ben az városban¹ s mind kívül csak azt beszelli az Úr]Jesus] Ch[ristus] hogy el kel ennek az városnak veszni oly romlassal hogy eggyik kő az masikon meg ne maradhasson. Ugyis lőtt az mint eő Felsege meg mondotta.

Summa:

Mikor Isten gondolkozik az nepeknek s nemzetsegeknek romlasok vagy bekességek felől, az választottaknak tekinteti úgy be ferkezik az Isten gondolati közé, úgy be ereszi azt az Isten azok közé hogy, ha azoknak lelkeknek java s údvössege kivannya[,] az nyomorusagnak idejét napjait meg hosszabítya[,] ha pedeg [148/a] mást kivan, az nyomorusagnak napjait meg rövidíti.

Reszei.

1. Az napoknak meg rövidítése. 2. Indító ok. Az választottakert hogy az nyomoruságnak szorongatásnak napjainak hosszúsága miatt, el ne fogyanak meg nem emesztesenek.

¹ benn a városban

Magyarazat szerint

vagyon itt elsőben az <...> az Jerusalembeli Templomnak nagyságon fényességén való csudalkozása. (2) Az Ur Jesus Xrusnak² annak romlása felől való jövendőlese. (3) Annak rontásában munkalkodo obsidionak³ var meg szállásnak s szorongatásnak napjainak meg rövidítése.

Az első az mi nezi⁴: Nem esuda hogy ezen csudalkoztak az Ur J[esus] Ch[ristus] tanítványi. Miirt⁵ Mert az mint Tacitus⁶ mongya ki mondhatatlan nagy kincsű gazdagsagu Templom volt. [148/b] Az mint Josephus⁶ mongya[:] Minden épületek között valamelyeket vagy latot vagy hallot ember valaha, nagyságára epülesben valo mesterségere fenyességére nevez leg nemeseb leg dűesőségeseb. Az Poganyoknak Babyloniusoknak, Ægyptombelieknek s az Görögöknek minden Mausolaeumok, Colossusok, Pyramissok⁷ csak semmi volt chez kepest. Nemis ok nélkül, mert Paradi-csom utan chez hasonló ékes <...> hely az eg alatt nem volt. Ha az ekes hely volt mi-vel Isten keze csinalta ekesitette ez is az volt mert Isten ennek epiteseben ekesgeteseben semmit el nem <...> mulatott⁸. Nemis volt munka s hely Paradi-csom utan az kinek epiteseben ekesgeteseben annyit faradozot mulatozot volna⁹ az Istennek keze mint ebben. Mivel hogy az mint külső symbolumban abrazatban lehet az Isteni Majesrasnak¹⁰ helyett s az Ur Jesus Christusban valo titkot [az mely az O T[estamentomban] titok volt] ki abrazolni s ki mutatni[,] az ebben az Templomban ki volt mutatva, ki volt rajzolja, az előtt az külső erzekenyseg utan feletteb jaro nép előtt. Hol volt az Ur Jesus Christus születese előtt[,] az ki volt abrazolja az Sator alatt el rejteret frigy Ladának az belso Sanctuariumban¹¹ valo letelén. Az eő szent Arvanal volt. Jan. 1. 1. Az ige Istennel vala s az Ige Isten vala. Hogy eő Felsége le fog szállani az eő dicsőségének helyeből es emberek között fog lakozni, hajleket maganak csinálni[,] az meg volt abrazolja az Salamon Templomaban az Istennek tűzben es felyhőben valo lakásán [2 Chron. 7. 1. 2. 3.] s az tűzből es felyhobol valo ki szállásán: Hogy eő Felsége tisztet fog fel venni, s abban szenyvedni s magat egészen egetendő aldozatul¹² Isten-nek mutatni, az az rez oltaron vegben ment sok aldozatokban s kivalkeppen esztendőben egyszer az egész népert veghez ment aldozatnak arnyekaban ki volt abrazolja [Lev. 16.]. Hogy az eő Istensege szentelte meg az eő emberi természetet s az eő Testet s véret hogy illendo s elegeges aldozat lehessen az Isten előtt az meg engesztelésre; ki volt az abrazolja az arany oltarban, az ki minden füstöket illatokat meg szentelt

² Krisztusnak (az első szótag a görög kezdőbetűvel rövidítve)

³ várostornak

⁴ Ami az első illeti

⁵ Tacitus, Publius Cornelius (kb. 55–117), római történész, aki Jeruzsálem bevételét (70) *Historiæ* című, töredékesen ránk maradt munkájában tárgyalja.

⁶ Josephus Flavius (kb. 37–95), zsidó származású író és hadvezér. A *zsidó háború* című főművét, melynek középpontjában Jeruzsálem elfoglalása (70) áll, görögül írta.

⁷ Utalás a világ hét esodájának néhány elemére.

⁸ el nem mulasztott

⁹ az időt töltötte volna

¹⁰ isteni felségnek

¹¹ a belső szentélyben

¹² égő áldozatul

kedvesekke tört [Math 23. 18]. Miképpen ment be maga meg aldozása után az eghen az elő szent Atyához, ki volt mutatva az Feő Papnak az népért való aldozatnak vérével <...> az szentseges helyben egyszeri be menetelevel, s az tűzben lakozó Isten előtt való meg jelenésével. [Lev 16: 16. 17. 18.]. Mit eselekszik ma eo Felsege az eghen miképpen esedezik az elő Szent Atya előtt az elő szent vérének érdemeit mutogatván, az ki mutatodot az vérenek az fő Pap által való be mutatásában es arany oltarral fel menő füstnek s Isten előtt való meg jelenesében: Miképpen öntetet ki az Szentlelek, mikint világosetya az Eclesiat az elő het periodusában¹³ s mint munkalodik abban[,] ki mutatodot amaz het agu s het szövethetű fel függesztetet Arany gyertyatartóban, melyre nevezte az Ur Jesus Christus amaz het arany gyertya tartók között mondatik jarni. Jelen. 1: 13 Micsodas dicsőség vagy az eghen, az melyben lakozik Isten[,] az az Templumnak nagy gazdagságában, fenyves ducsösegeben ki mutatodot. Micsodasok es kicsodak az menynek s ezeknek seregei[,] az ki mutatodot az templumnak karpityaiba be szítt, szamitalan sok cherubinoknak¹⁴ formaiban es az Templumban szüntelen forgolodo Papok seregeiben. [149/a] Egy szoval olyan haz volt az melyet az egész földön választot keszitet Isten magának s az maga nevenek minden nemzetsegek előtt való ekessegeire hogy abban lakozik mind addig miglen testet formal maganak az melyben be szallyon es szulettessek s meg hallyon, az az az melyben az valtsagnak es idvezitesnek Szent munkáját ki munkalkogya az fudvoztó es mind öröкке aldando boldog nagy Isten. Ezt az Templomot nezik az Apostolok; ezen esudalkoznak, ennek faragot köveit mutogatnyak az Ur Jesus Christusnak. Ertül az Templomrul mongya elő Felsege, hogy ugy el romol, vesz hogy egy kő az masikon meg nem marad. Csudalkozharik mais első tekintettel akar ki hogy elő Felsege ilyen dicsöseges ekes Hazat mint rontatta el az Poganyokkal. De meg akart elő Felsege minket arra tanetani, hogy az Eclesia az elő Felsege lelki valosagos Háza, nem fényes az kívűl, nem szükölködik az effele külső halando pompa ducsőség nélkül [nem kel effele sem elő körülötte] <...> nemis akar külső dicsőségével dicsekedni s arrul meg esmertetni, hanem neki minden ducsösege fenyvesége ekessege belöl vagy on Solt. 45. belöl elő szep, olyan elő mint az Kedaritak¹⁵ Satora az mely kívűl rut <...> sem ekessege nincs, hanem csak alazatos formaval vagy on. Ezis lehet az oka az miért mikor az ellensegis kedvezni akarna ennek az Haznak[,] maga az pogany Titus¹⁶ is [,] parancsol az Isten <...> egy valakinek[,] egy ala való viteznek[,] az kívül fel gyujtattya s fundamentomabul ki egetteti ezt az Hazat[,] ugy hogy az mikor az Varosnak tornyai s falai közzul meg hágyott Titus emlekezetre, az Templomnak Reszeibul semir sem hagyhatot meg emlekezetre, mert parancsolt az Isten az tűznek langjanak hogy fogja körül ezt s addig ne alugyik mig egészlen ki nem egeti s meg nem emeszti. Elegetis mesterkedenek az Sidok s ő tülök inditatván Julianus¹⁷ hogy fel epiesek de

¹³ A korabeli református történelemszemlélet az egyház történetét általában hét szakaszra osztotta.

¹⁴ A kerubok az Ószövetségben ember- vagy állatformájú lények, oroszlán-, bika-, ember- vagy sasarecal, Isten dicsőségének kifejezői. A frigyláda tetején két arany kerub-alak ült (2 Móz 25,18-22), s a szentély kárpitjára is kerubok voltak hímezve (2 Móz 26,1).

¹⁵ Kédár, Izmaél fia, Ábrahám és Hágár unokája (1 Móz 25,18-22). A kedariták a róla elnevezett nomád törzs neve (Ézs 21,16-17).

¹⁶ Titus, Flavius Vespasianus (39–81), római császár, aki 70-ben elfoglalta és leromboltatta Jeruzsálemet.

¹⁷ Julianus, Flavius Claudius (melléknevén Apostata, azaz hitehagyó), római császár (355–363). Az ekkor már államvallásnak számító kereszténységgel szemben a pogány kultuszok vissza-

lehetetlen dolog volt. <...> Tűz jött ki az fundamentum alul[.] <...> azt írják felöle, az ellen az ki azt építeni akarja s akarja. Probalható dolog ez is, hogy erre nezet s ne az Isten ebbe, hogy azt az Sz[ent] Földet Poganyokkal birattya, s az Keresztyényeknek kezekben nem adgya; hogy az Superstitoria¹⁸ hajlando Keresztyenség valamitt az Templom épitesehen Isten Decretuma ellen¹⁹ ne tendallyon²⁰ ne proballyon[.] az mellyet meg czelekedenek ketseg kívül ha kezekben volna.

[149/b] Az mi az második dolgot nezi²¹: Az mikor az Tanítványok Templomnak ducsőségén gondolkoznak, akkor az Úr Jesus annak romlasarul jóvendol. Innen eszünkben vehettük azt. <...> (1) Hogy nem olyanok az Istennek gondolati mint az emberek. Az mikor az Úr Jesus tanítványi az Templomnak ekességén csüggedeznek s annak nagyságán ekességén csudalkoznak annak allandosagarul gondolkoznak akkor az Úr Jesus Christus mind csak anak romlasarul beszél es jóvendol. (2) Az mihez mi leginkab bizünk hogy azért s annak arnyekában meg maradunk s az miben leg inkab dícselkedésünk²², külső vétezi dícselkedesél, az erzi meg leg melyebben leg keservesebben az romlast veszedelmet mikor az el erkezik. Mikor a Salamon s Roboam bolonesaga miatt fel jött Sesak²³ az Aegyptombeli Kiraly[.] kedvezet az varosnak, es az nepnek de az Templomot egészeszen meg fosztotta minden ezüst es arany edenyeitül s minden dícsősegetül [1 Kiraly 14. 25. 26], mivel hogy abban biztanak az emberek. Jeremias idejében meg veszet volt minden rend, az elsőrül fogvan az utolsóig mikor Isten fenyegette őket az Prophetak által[.] nem felték semit csak azt kialtottak [Jer. 7. 4.], Az Urnak Temploma[.] az Urnak Temploma, csak ahoz biztanak s abban vetették remensegeket, hogy az maga Házár meg őriz az Isten és az cő Hazáért nekikis kedvezni fog, azért csak hazudnak az Prophetak az kik fenyegetőznek. Mi lesz belőle? Meg haragszik az Isten ezért az szoert s parancsollya az Angyalnak Amos 8: 1²⁴. Üsd meg az Templomnak pomagránattyat²⁵ es az Templomnak falait padlasat roncs²⁶ öszve[.] törd oszlopít es az benne szolgáló papoknak seregeit vagd le. csak egyis közzülük el ne szaladgyon. Amos 1: 2, 3, 4, 5. Mikor vegkeppel²⁷ el veszetis az Sido nemzetseg[.] akkoris az Templomban volt minden bizodalom[.] nem hittek hogy valaha az az Templom el ronrassek s el pusztitassek[.] azért akártak meg ölni Sz[ent] Páltis Cselek 21. 28. hogy annak az Templomnak romlasarul szollot, melyre nezeve mindenek felet evidentissimo iudicio²⁸, világos

állítását támogatta. Ennek jegyében – hogy a kereszténységet gyengítse – szorgalmazta a zsidók Jeruzsálembe való visszatérését, Salamon jeruzsálemi templomának újjáépítését anyagilag is támogatta. Ez utóbbi tervében a 361-es földrengés akadályozta meg.

¹⁸ hamis istentiszteletre

¹⁹ végzése ellen

²⁰ ne forduljon

²¹ Ami a másodikat illeti

²² amiben leginkább dícselkedésünk van

²³ Sésák (vagy Sisák), egyiptomi fáraó (Kr. e. 945–924), aki menedéket nyújtott a Salamon elől menekülő Jeroboámnak (1 Kir 11,40). Roboám uralkodása idején megtámadta Jeruzsálemet (1 Kir 14,25).

²⁴ helyesen: Ámós 9,1

²⁵ Salamon temploma két osztopának oszlopíróit arany pomagránátok, azaz gránátalmák díszítették (2 Róm 3,16).

²⁶ roncsd

²⁷ végképpen (elírás, esetleg régijs írásmód)

²⁸ nyilvánvaló ítélettel

ítélettel az Isten haragja az Templomra szállott azt pusztította úgy el, hogy egy kő az másikon soha meg ne maradjon. Jerichot meg atkozta volt az Isten hogy soha fel ne epullyön, megis egy familianak haz nepnek el fogyásával fel epült [1 Kiraly 16, 36], de nem familiak hanem egész nepek nemzetségek országok fogytanak el az uta²⁹ s Seculumok³⁰ folytanak el azulta miultatul fogva az az hely pusztan áll minden valaha valo fel epülesnek remensegen kívül. [150/a] Luk. 23. 44³¹.

Az harmadikat már az mi illeti: Vagyon az Városnak obsidioja meg szállattatása az Romaiak által, s az bene levo nepnek s kivalkppen az híveknek nyomorgattatások es ez végre az napoknak meg röviditetések. Az választottak kedveért meg rövidítette Isten az napokat. Ezekben ezekre vigyazunk.

(1.) Mikent Görög ország mutrus bellir³² egymás között valo hadakozással mind addig hanykodot mint az ki folyo s ismet vissza folyo tenger, valameddig Asiára ki nem öntötre magat Nagy Sandor idejében; Ugy az Romai Imperium is egymás között valo belső haborgással mind addig haborgott Vitellius³³ Galba³⁴ es egyéb Csaszaroknak idejekben, miglen szülne az Isten haragjanak ostorat az Titus Vespaniust³⁵ Atyaval egyyüt, az melynek idejében ki önte osztan Asiára az szent földre önnön magat, ugy lön osztan esendessege az Romai Imperiumnak idejé.

(2.) Mint hogy eg alat nagyub vétek nem volt mint az elő Istennek szent Fiat meg ölni, az kir az Sidok eselekettenek [1 Cor. 2. 8.], chez kepest nemis volt ruina romlas olyan szörnyü pelda az soha mint az Sido nemzetsegnek romlása az Romaiak által, az kirül jovendöll itt az Ur Jesus Christus. Az Babyloniaiak által let romlás nem hasonlitando chez korantis³⁶ [.]

(3.) Az micsoda nagy gyülölségekben s haragjokban estenek vala minden poganyoknak körös környul az Sidok[,] csak egyis közzülök meg nem marad vala[,] az Sido nev egészen az eg alul ki töröltetek <...> vala, ha az Isten ígretirul meg emlekezven valami reszet annak az Nemzetnek meg nem hagy vala, ezt pedig csak az közzöttök el szeledet s velek egyeledet³⁷ választottakert, az kik az hypocrytakkal³⁸ Istentelenekkel egyyüt el vesznek vala, ha az Isten azokat az veszedelemnek napjait meg nem rövidíti vala. Mivel azért az Sidok közzül kellett <...> ki menni az üdvösségnek, ennek az meg szaradot kútt főnek keves csepjeibül araszta Isten nagy széles folyovizeket, az melyekkel az egész vilagor mint maga kegyelmének fel halmozot teteződöt özön vízzel be borita cő Felsege [Esa. 1. 9 Rom 9. 29 Esa. 10 22. Terem. 49: 26]³⁹.

²⁹ azóta

³⁰ évszázadok

³¹ helyesen: Luk 19,43-44

³² kölcsönös hadakozással

³³ Vitellius, Aulus Germanicus, római császár 69-ben. Katonái Othóval szemben kiáltották ki ellenszászárnak, akit aztán le is győzött, de még abban az évben őt is meggyilkolták.

³⁴ Galba, Servius Sulpicius, római császár 68–69-ben. Neróval szemben választották ellenszászárá. Később egykori hívét. Othót ismerték el uralkodónak, őt pedig meggyilkolták.

³⁵ Lásd a 16. jegyzetpontot!

³⁶ korántsem

³⁷ elegyedett (nyelvjárási)

³⁸ képmutatókkal

³⁹ A (3.) pont mellett a lapszéli bibliai helyek pontos szövegbeli jelölése elmaradt; ezeket itt sorrendben közöljük.

(4.) Ha ez az hadakozás sok esztendőig tart vala, [150/b] az városis sokaig kezben nem esik vala; az Sicariusok⁴⁰ miat, az kik mindent meg különböztetes nélkül öltek vágta, s az Nemzetnek szabadesaga, törvénye mellet bolondul buzgo zelotak⁴¹ miatt, az kik mindent öltek[,] valaki az Romaiak ellen fegyvert nem fogott, s az három reszre szakadozott egymast ölö vago bolond nepnek furora dühössege miatt, az kik miatt mint meg annyi meg dühött ebek egymast szaggatták fogyattak, s hozza járulvan az fegyverhez⁴² az chseg s a dog halal, ezek miat minden test el vesz vala, az az, az közöttök levő választottakis el vesznek vala, de ezt cselekvé az Isten az választottak kedveert.

1. Ezt az hadakozást meg rövidite ugy hogy sok üdökre esztendőkre ne protraholodnek⁴³ [ne huzodnek vonodnek] az mint maga Titusis gondolkozik vala hanem harinezhar holnapokra az az három esztendőkre szoritá Isten az egész hadakozásnak sumáját kezdetitül fogvan vegeig, az mint fel vött terve Esaiasnal 16. 14. Három esztendőnek folyása alat el vesz Moabnak minden düesösége, ertven nemeltyekkel az Moabon az Sido Nemzetséget az kik <...> Christus Urunk idejeben s Titus idejeben annyira meg egyeledtek vala⁴⁴ az Moabitakkal es az Emoreusokkal⁴⁵ hogy egy nep s nemzetség volnanak.

(2) Nero halalanak hire által fel függesztette Isten az obsidiort⁴⁶ majd esztendeig, mivel Vespanius⁴⁷ ott hagyta az város, el szálla Jerusalembul s mene Romaban mivel Csaszarra választator vala. Az alat az üdö alat menyei szozattal s intessel ki hivta Isten az keresztyeneknek nagy reszet Jerusalembul, arrul mongya az Ur Jesus Christus: Mikor ugymond ezt láttyátok fussatok az hegyekre s az többi. Math. 24. 16. 17.

(3.) Nem akará Isten az obsidiortis hogy sokaig tareson. Titusnak majd minden remensege gondolkozasa kívül⁴⁸ hamar kezben eset az város. Mivel Titusis sietet Romaban vissza menni s azomban az Eles s Gabona Házaknakis⁴⁹ fel gyuladása s meg égése sietette az városnak fel adattarását. Ezis az választottak kedveert [lött], hogy egészen mutuis vulneribus⁵⁰ mind az külső s mind egymás fegyvere miat el ne hullyanak mind, hanem maragyon valami resz hogy azok közzül mint az gabonat az pelyvak közzül ki razza az Ur Isten. [151/a]

(4) Ez vegre az választottak meg léven egyeledve az hypocrytakkal⁵¹, sok hypocrytakis meg maradtanak[,] az veszedelembül ki ragattattanak választottaknak kedveert,

⁴⁰ A sicarius a rómaiaknál orgyilkost, útonállót jelentett (sica = tör), a császárkorban általában már mindenféle gyilkost.

⁴¹ A zélóták annak a fanatikus zsidó politikai csoportnak a tagjai, akik harcot hirdettek a rómaiakkal szemben, nem riadva meg az erőszaktól sem.

⁴² s fegyvert fogván

⁴³ ne halasztódnék

⁴⁴ összekeveredtek

⁴⁵ A moabiták és az emoreusok az ószövetségi időkben Izráel népének ellenségei voltak. A moabiták Moabnak, Lót saját lányától született gyermekének a leszármazottai. Az emoreusok Nőé kegyvesztett fiának (apja átkozta meg illetlen viselkedése miatt), Hámánnak a leszármazottai.

⁴⁶ az ostromot

⁴⁷ Lásd a 16. jegyzetpontot!

⁴⁸ minden reménysége és elgondolása ellenére

⁴⁹ búza- és gabonatarlóknak is

⁵⁰ egymástól elszennvedett sebekben

⁵¹ a képmutatókkal

mivel nem mind Istennek választotya volt az[,] az ki akkor meg szabadult, az mikippen Joramotis meg tartta Isten s meg oltalmazza az Moabitak fegyverétül az Josephatnak kedveert⁵² az kire egyeb aránt magára, ha külön lett volna Josephattul, ra sem tekintet volna. 2 Kiraly 3. 13⁵³. Mivel ezekbül ez az

Tanúsag

Az had fegyver s hadakozasok oly csapási Istennek, az mellyek egyet szinten ugy meg emésztnek mintmast⁵⁴, az igazat az Istentelennel egyfit el veszti: nemis lenne vége az hadakozasoknak, míg egészen el nem fogyatnák azt az nemzetseget az kire Isten őket küldi, ha több okai között eő Felsege az nemzetben levő keves választottakat nem tekinteni: az hol <...> ezeket tanallya, meg szannya őket, azoknak kedvekért meg szűnteti, s azt eszelekeszi, hogy az mikint az Istentelenek miat sokszor az igazak is el vesznek, ugy az Istenfelőknek s választottaknak kedvekért sok Istentelenek külsőkeppen meg maradast nyerjenek.

El veszne minden test, az az, mind igaz mind Istentelen azt mongya az Ur Jesus Xtus⁵⁵ ha meg nem röviditene Isten, de az választottakert meg röviditi. Ez pedég all ilyen dolgokban:

(1) Minden csapásit s minden iteletit valamellyeket Isten az eőveire boesatt minekelötte reájok bocsattya meg számlálta eő Felsege s meg határozta. Minekelötte az Izrael nepet az Abraham maradekat Ægyptomban küldte volna meg mondotta Abrahamnak sok üdökkel ez előtt hogy az eő maradeka 430 esztendeig leszen nyomorusagban Ægyptomban [Teremt. 15. 13. 14:]. Minekelötte az Babyloniai fogsagban vitte volna az maga nepet Jeremias által[,] regen meg mondotta hogy hetven esztendeig tart az az fogsag nem tova [Jer. 25. 21. 29: 10]; ebbul az Jeremias irásából tanulta meg Daniel Babyloniában hogy [151/b] el tölt az 70 esztendő[,] az Isten busulasának ideje⁵⁶ s azért imadkozik olyan buzgoan az szabadulasert Dan 9⁵⁷. Minekelötte az O Testamentombeli mind az Uj Testamentombeli Anti Christusnak kezében adta volna Isten az eő népet[,] meg számlálta az időt az meddig engedi azok által nyomorgatani. Dan 12 13 14 etc. 1290 napokig vagy 1335 napokig avagy esztendőig. Tirk[os] konyynek 12. reszevel öszve vetven. Azert mikent az Tenger meg busul fel emelkedik siet ki jóni az eő partjára (mint az gyermek az szülesnek idejen) hogy el boricsa az vilagot mint regenten Noe idejében; de az eő gyenge főveny partyan tul nem mehert [Jer 5: 22] ugy akamerre emelkegyenek fel az nyomorusagok habjai, siessenek hatarokon ki lepni hogy el boricsak az Isten nepet, de az eő hatarokon tul soha nem mehetnek csak egy <...> lepelessis, mert meg mondotta az Isten nekik, mint az Tengernek: Eddég ne tova[,] az mint Jobnal szoll. Job 38. 11. 12.

⁵² Jórám, Josafátnak, Júda királyának a fia, majd Kr. e. 849-től utóda. Meggyilkoltatta fivéreit: feleségül vette Atáliát, Aháb és Jézabel leányát. Pártolta a bálványimádást, s ezért Illés próféta kíméletlenül meg is feddette. Díctelenül halt meg (2 Kir 9,14-26).

⁵³ helyesen: 2 Kir 3,14

⁵⁴ mint mást (elírás)

⁵⁵ Krisztus (az első szótagot a görög kezdőbetű jelöli)

⁵⁶ Isten haragjának ideje

⁵⁷ pontosabban: Dán 9,4-19

(2) Az mely parancsolattal küldettek az David szolgálai s Hadnagy Absolon ellen hogy cö erette kedvezzenek nekik, s esendesen engedelmissen bányanak vele, azon parancsolattal jűnek minden csapasok az Istenfelok ellen. Meg szidta Isten mind azoknak azzal az furorral⁵⁸ az kivel Joab ment Absolon ellen, ne mennyenek az Isten fiai ellen, hanem kedvezzenek cö neki avagy csak anyiban hogy azokban mint az Istentelenek meg ne emesztessenek. Seregeket boesat ellene, sok nyomorusagokat, csapasokat, mint el rendelt seregeket[,] de ez nélkül az parancsolat nélkül egyiketis el nem boesattya. [2 Sam 18. 5.]

(3) Ila az valasztottaknak lelkeknek java üdvössege azt kivannya, hogy az nyomorusagnak napjai valamivel meg hosszabbogyanak killyeb vitessenek meg hosszabirtya Isten azokat azoknak kedvéért: Ila az Eclesiának java ugy kivannya hogy nyolez esztendeig tarsen az nyomoruság, annyit boesat rea mint az Izraelre Othniel⁵⁹ idejeben az Syrusok⁶⁰ alatt, Bírak 2: 9⁶¹. [152/a] [Ha azt kivannya, tíz esztendeig tarsen, ugy tart mint az Manasses Rabsaga⁶²; 2 Reg. 33. 11]. Ila azt kivannya <...> hogy 18 esztendeig tarsen az nyomorusag[,] addig tart mint Eglon⁶³ idejeben az Moabitak alatt, Bírak 3. 15. 16. tova kivannya hogy husz esztendeig tarsen[,] addig tart mint Jabin⁶⁴ idejeben az Kananeusok alatt, Bírak 5. 31. [Ila azt kivannya hogy 35 esztendeig tarsen ugy tart mint az Jechonias⁶⁵ fogsaga Babylonban. 2 Kiraly 25: 30⁶⁶] Ila tova kivannya negyven esztendeig, addig tart mint az Philisteusok alatt Samson <...> idejeben Bírak 13. 1. 15: 20: ha megis tova kivannya hogy 70 esztendeig tarsen, addig tart mint az Eclesia Babylonban valo fogsaga; ha megis tova, tova tart mint 1290 <...> esztendő-kig az Eclesia nyomorusaga az Anti Xrus⁶⁷ alat Dan 12⁶⁸: ha tova, tova 1335 esztendeig (: az napokon ertvén esztendőket prophetai stylus szerént :) az mint ugyan Danielnel 12: 13 14⁶⁹ <...> Égy szoval, az mint az Eclesianak büne es abbul valo fel gyógyulása, az bűnért valo ostoroztatása kivannya <...> [ugy lesz minden dolog]. Ha ugy lesz job az Eclesianak üdvösségére hogy sokaig tarsen az nyomorusag, sokaig tart[,] mind addig mig az Eclesia java kivannya. Ezert fekvék az szegeny <...> [Ezechiél] job oldalan 40 napokig mert az Judanak alnoksaga ugy kivanta. Ezech. 4⁷⁰. ezert fekvék bal oldalan 390 napokig mert nagyub volt az Izrael alnoksaga az mely kivanta azt.

⁵⁸ azzal a haraggal

⁵⁹ Othniél, Izrael első bírása, aki megszabadította az izraelitákat Mezopotámia királyának szolgálójából (Bír 3,8-11).

⁶⁰ Valószínűleg a sidoniusokra gondol itt a prédikátor, azaz a Libanon hegyének környékén élő pogány népre (Bír 3,3).

⁶¹ helyesen: Bír 3,9

⁶² Manassé, Ezekiás király fia és utóda. Júda király, aki bálványimádásával tönkretette az országot. Fogolyként vitték Babilonba, majd visszatérte után megszüntette Izraelben a pogány kultuszokat (2 Krón 33,10-17).

⁶³ Eglon, Moáb király, aki elfoglalta Izraeltől Jerikó városát (Bír 3,12).

⁶⁴ Jabin, Hásór király, aki húsz éven át zsarnokoskodott Izrael fölött, s akit végül Debora és Bárak győzött le (Bír 4).

⁶⁵ Jekóniás vagy Joákin (az új protestáns fordítás szerint: Konjáhu), Júda utolsó előtti király (2 Kir 24,6-12), aki összesen három hónapig uralkodott Kr. e 597-ben. Babilonba hurcolták, ahonnan fogságának 38. esztendejében szabadult (2 Kir 25,27).

⁶⁶ helyesen: 2 Kir 25,27

⁶⁷ Antikrisztus (a szövegben a Krisztus szó első szótagja a görög kezdőbetűvel rövidítve)

⁶⁸ pontosabban: Dán 12,12

⁶⁹ helyesen: Dán 12,12-13.

⁷⁰ pontosabban: Ezech 4,4

(4) Ha pedig az Eclesiának nem javára hanem meg emesztesere szolgál az nyomorusagos napoknak hosszúsága, meg rövidíti Isten azokat az választottakért hogy abban el ne veszszenek, meg ne emesztesenek. Így az Antiochus [vagy Anti Christus]⁷¹ dühösseget hogy <...> negy esztendeig tarsan nem engedte az Isten hanem az negyediket kette vágá kette szakasztta az mint Danielnel mongya az prophetai lelek. Az üdög, az üdökig és az üdönek feleig. [Dan 7 25.]. Akar megnyit tegyen ez az üdö <...> akar fel esztendőt akar többet, de az negyediket el folyni s be telni az Eclesiának nyomorusagan nem engedi, hanem kettő mezei az esztendőt: Elsőben az Eclesiat meg fenyegette 430 esztendeig tarto nyomorusaggal. Ez sok laczot⁷² eő Felsege irgalmas Lelkenek, meg rövidítette azért s le szállot busulasa 210 esztendőre, eddig szenyvedet nyomorusagot az Izrael Ægyptomban (mivel míg Joseph élt amazok az kik Joseph dolgairul meg emlekeztek addig jól volt dolgok.) [152/b] Ezis soknak laczot eő Felsegenek, le szállot azért eő Felsege 72 holnapokra Titk. 19: Talam ezis sok. Le száll azért eő Felsegee 2300 napokra. Dan. 8⁷³. Talam ezis sok. Le száll megis 335 napokra. Dan 12⁷⁴. Errül is alab tiz napokra. Titk. Könyvenek 2. 10. Errül is alab harmad napra. Ilos. 6. 2. 3⁷⁵. Errül kett napokra Ilos 6. 2. Errül egy szempillantásra Es. 54: 8. Egy szempillantásig haraguttam vala meg az en népemre, de örökke valo irgalmasságomból öszve gyűjtöm őket s az többi. Így azért az Eclesiának javaert hogy meg ne emesztesenek le szál az Isten busulasa esztendőkrül holnapokra, holnapokrul napokra es azokrül órákra s szempillantásokra. Ekképpen szokta meg Isten rövidíteni az nyomorusagnak napjait.

(5) <...> [Mikor leg] nagyub furorjában⁷⁶ keménységében vagyon az mi Lelküink artalmara igyekező ellenség, azt az eő furorjának, dühösségének közepette kettő vágja, meg öli, el vesztí mint ha ingyen soha nem is lett volna. Az Romai Császarok között nem volt gonoszab s, kegyetleneb s artalmasab ellensege az Eclesiának Juliánusnal⁷⁷ az ki egyedül többet tud vala ártani árt valais, mind⁷⁸ az tiz persecutor Császarok⁷⁹; leg kevesebbet engedte Isten ennek élni, leg kevesebbet durált⁸⁰, mikor leg nagyub dühösségében volna, mikor fogadást fogadna az Galilaeusoknak ki törölterése felől az az, az Keresztyeneknek, dühössegenek között kette vágta Isten, az maga fegyverel⁸¹, magát magaval meg őlette el vesztette.

6. Ha el jön az Istentul rendeltetet nyomorusagoknak harára, nem halad tova az szabaditas csak egy nappalis. Azon nap ki hozza Isten s meg szabadettya mehent az 430 esztendő el multanak[,] mingyart ki hozta Isten az maga nepet Ægyptombul. Kijöv. 12: 41. [153/a] Mihent el tólt az 70 esztendő[,] notallya⁸² Esdrás Nehemiás [Esd. 1 v. 1.]

⁷¹ Az Antiochus–Anti Christus szójáték utalás IV. Antiokhosz Epiphanész tetteire, aki Kr. e. 168–165 között betiltotta a zsidó vallási kultuszt, s ezzel a Makkabeusok felkelésére adott okot.

⁷² Ez soknak látszott

⁷³ pontosabban: Dán 8,14

⁷⁴ pontosabban: Dán 12,12

⁷⁵ helyesen: Ilos 6,2

⁷⁶ legnagyobb haragjában

⁷⁷ Lásd a 17. jegyzetpontot!

⁷⁸ mint

⁷⁹ üldöző esászárok (a keresztényeket üldöző római esászárokról van szó)

⁸⁰ maradt meg (állt fönn)

⁸¹ fegyverével (elírás)

⁸² feljegyzí

mingyart ki hozta Isten Babylonbul az maga nepét. Mojses által meg szamlaltatta az Isten[,] mikor valakit meg akart ostoroztatni[,] meg parancsolta[,] harmincz kilencz csapasokat tegyenek rajta, többet ne. Az negyvenediket oda ne sujesák. Csak egyyelis többet ne azon kívül, az mint eő Felsege meg számlálta. [5. Moj. 25: 3] Ugy hogy az mit Abisai mond vala Davidnak az barlangban Daid felől: Had üssem vagy vagjam egyszer. Többszor bar ne csak egyszer; Azt mongyak az mi gonoszink mi felölünk: Had üssem vágjam, bar csak egyszer: De az mit David monda Abisainak⁸³: Azt mongya az Isten az mi reánk jövő s minket el fogyatni akaro ellensegünknek: Ne! Csak hogy egyszer üssed vagy vagjad, csak azt sem engedem meg. Illyen az Istennek gondviselése az mi reánk s mi felölünk[,] minck utanna, az határ el jött s el érkezet.

(7) Az nyomoruságnak napjai utan pihenésnek s meg nyugovásnak esztendeitis ad az Isten az eőveinek, sokszor többet hogy sem az nyomoruságnak napjai voltanak. Így az 70 nyomorusagos rabságos esztendők után hétszer herven az az 490 békesseges esztendőköt engede eő Felsege az maga nepenek, az melyben ha akarjak vala szep esendeségben elhetének vala, ha magok magok között tüzet nem gerjesztettek volna. Dan. 9. 26.

Hasznai

1. Előnkben agya ez minekünk: micsoda tekintetben legyenek az igazak az Istennek tekinteti előtt. Solt 116. olyan draga az igaznak lelke, clete meg maradasa az Isten előtt mint az gyűrűben be foglaltatott drága kő. Azt teszi az szonak ereje az mellyel él az David. Ugyan azont⁸⁴ [153/b] mongya az Isten Jechonias⁸⁵ felől hogy olyan volt eő mint az eő ujjában be vont draga gyűrű⁸⁶ az mely szüntelen szeme előtt förgött⁸⁷ az Istennek. [Jer. 22. 24] Ha illyen volt Jechonias az ki csak ideig volt Isten gratiajában⁸⁸, hat micsodas tekintetben van az, az kit Isten örökke valo szeretettel mind végig szeret? Olyan az, azt mongya Esaiás hogy: (1) annak az nevet az tenyerére írta fel Isten. (2) Nem írta csak hanem fel jegyzette sőt be meczette mellyen mint az őtvösök az mit az ezustben vagy aranyban vagy draga kőben be meczenek [És: 49 16] az az, el törölhetlen hetűkkel be van írva. (3) Nem csak tenyerere de az eő karjára is be van mint egy bellyeg az istennek szeretetivel be van sítve. [Ének. 7. 10] (4) Nem csak tenyerere s karjara, de az szivire is be van pecsetelve[,] mint egy pecset nyomoval be van nyomva az eő neve az Istennek sziviben [Ének. 7. 10]. Hova lehet már mellyebben be ferkezned az Isten emlekezetiben szeretetiben Isten előtt kedvet tanalt Isten kedveben levő Istenben bizo bunos lelek?

(2) Hogy egész országok nemzetségek el vesznek[,] ertül vagyon, mert nem tanal

⁸³ Abisai, Dávid hű embere, aki Dáviddal együtt barlangba menekült Saul elől (1 Sám 24,5-8).

⁸⁴ ugyanazt

⁸⁵ Lásd a 65. jegyzetpontot!

⁸⁶ Itt Nagyarai a bibliai szöveget pontatlanul idézi. A Jer 22,24 ugyanis feltételesen fogalmaz: „Élek én, azt mondja az Úr, hogy ha Kóniás, Joákimnak, a Júda királyának fia pecsétgyűrű volna is az én jobbkezemen: mindazáltal onnan lerántanálak.”

⁸⁷ forgott

⁸⁸ Isten kegyelmében

Isten benne maga választottit, mert ha tanalna bar csak tizer mint Sodomaban Gomoraban[,] meg kegyelmezne annak. [Terem. 18. 32].

(3.) Nem kellene az Istenteleneknek senkit jobban szeretni, mint az Istennek választottit, az Istenfelő embereket, mert asyllumja⁸⁹ az veszedelemnek idejen[,] azért, annak kedveert, s annak árnyeka alat maradhatna meg. De hogy az Istentelennek el kel veszni[,] jele bizonyoson, [154/a] mert senkit ugy nem gyűlöl mint az Istenfelő embert.

(4) szeressük az Istenfelő embereket, hogy azoknak imatsága ne terhellyen bennünket, mert jaj ha mi ellenünk fohaszkodnak. Ha mi ellenünk imadkoznak, meg halunk az mikint Isten Abimelechnik⁹⁰ szoll Abraham felől. Teremt. 20. v. 7.

5. Mutassatok meg magatok szent tarsalkodásával, Istenes magatok viscelesevel s jo cselekedetekkel hogy tiis az Istennek választotti közzül valok vadtok, hogy az Isten tikteket az veszedelemnek idejen is az maga választottinak ismerjen es az nyomorusagnak napjait ti erettetek meg rövidiese.

Eddig az en Praedikatiom:

Ezt az en leczkémet[,] ha valamellyet[,] igazán méltó volna hogy az keresztyenség szájában s elmejeben forgátna, fohaszkodnak azon hogy az nyomorusagnak napjait rövidiese meg az Isten, mert ha nem bizony oly romlas megyen reaja, az kihez hasonlatost soha nem látott. Ha az Isten nem könyörül, kicsoda maradhat meg. Amaz nagy város⁹¹ az kit most az utalatossagnak szárnya be fedezet, az kit most az ellenség meg szallot körül fogót, volna miért imadkoznék hogy Isten rövidiese meg az eő nyomoruságának napjait, hogy minden test el ne veszzen, es mit tudunk az Isten tanácsában, talam ezek által az szeles essős hideg üdök altal, az mellyekre kezde fordulni az üdö mostan, meg akarja Isten röviditeni az eő nyomoruságának obsidiojának⁹² napjait[,] tovab halasztani, fen tartani ha valami modon forditanak elmejeket sziveket s lelkeket az meg térésre.

Az mi szegény Nemzetünket nézi⁹³. Az mi nyomorusaginknak napjai többek már tizenkettő siralmas esztendoknel⁹⁴, ugy lattuk hozza fogot az Isten hogy ezeketis meg rövidiese szent irgalmasságabul. Könyörögjunk hat azért, mert ha nem, oly romlás szall mi reánk, az kihez hasonló soha nem szallot, miultatul fogva Magyar Nemzetnek nevezetik. Ki jött az sententia⁹⁵ egy testis meg ne maragyon. Hajtsa az Ur Isten az hatalmasoknak sziveket bekességre had maragyon elevenség és szent mag mi közöttünkis az Isten dücsössegére. Amen.

⁸⁹ menedéke

⁹⁰ Abimélek, Gerár királya, aki Sárával kívánt hálni, mert Ábrahám félelmében hűgként mutatta be őt. A király megintetett álmában, hogy ha illeti a nőt, meg fog halni. Erre elboesátotta mindkettőjüket (1 Móz 20,1-17).

⁹¹ A nagy város itt az ostromlott Bécs.

⁹² ostromának

⁹³ Ami szegény nemzetünket illeti

⁹⁴ Nagyarit feltéhetően a gyászévtized kezdetére utal.

⁹⁵ Kijött a végzés

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az erdélyi hadak augusztus 22–23. körül érkeztek Kara Musztafa nagyvezír Bécs alatti táborába, aki szeretettel fogadta az öreg fejedelmet. Ugyanakkor azt is érezte vele, hogy seregét inkább segédhadnak tekinti, s így azonnal vissza is rendelte a győri Rába- és Rábca-híd védelmére, Ibrahim szilisztrai basa serege mellé (R. VÁRKONYI 1984, 167).

A nyílt ütközetektől való távolmaradás nem csupán nagyobb biztonságot, hanem némi bizonytalanságot is eredményezett, hiszen passzivitásra ítelt egy fölfegyverzett hadsereget. Apaí katonái tehát felettébb óhajtották a háború minél előbbi befejezését.

Az ez idő tájt keletkezett prédikációk datálása nehezebbé válik, hiszen az élesebb hadi helyzetben Nagyar Józsefnek valószínűleg nem volt lehetősége vasárnaponként rendszeresen prédikálni. Az 1683. évi nyolcadik prédikációról sem tudjuk eldönteni egyértelműen, hogy mikor keletkezett: talán augusztus 29-én vagy egy héttel később, azaz szeptember 5-én hangozhatott el.

Máté evangéliuma 24. részében – ahonnan Nagyar a textust veszi – Jézus a világ végéről és az utolsó ítéletről beszél, miközben a Dán 9,27-re hivatkozik: „És megerősíti sokaknak a szövetséget egy héten, és fél héten véget vét a véses áldozatnak és az ajándéknak, és az utálatosságoknak elterjedése miatt lesz pusztulás, és mindenestől fogva való, és eltökélt pusztulás száll a népre.” Jézus ígérete az, hogy a választottakért Isten megrövidíti az ítélet napjait, mert különben senki sem menekülne meg.

Nagyar beszéde tartalmában és hangulatában az előző prédikációk apokaliptikus szemléletét folytatja, s egyúttal a háború végének közeledtét jövendöli. A prédikátori magatartás profetikus attitűdjei – ami a 17. század végi puritán igehirdetés jellegzetes vonása – ebben a beszédben igen határozottan körvonalazódnak. Ugyanakkor ennek a prédikációnak a hangneme jóval higgadtabb, érvelése exegetikusabb, mint az előző két beszédé, ami talán annak a megkönnyebbülésnek a jele, amit az erdélyi hadaknak a rüzzvonaltól való távolmaradása eredményezhetett Nagyar lelkében. A Magyarazat-ban a látható és láthatatlan egyházra vonatkozó igen bonyolult, spekulatív érvrendszer eredetét Coccejus és Burmann tipológiájában kereshetjük.

[154/b] KILENCZEDIK PREDIKATIO

[részletek]

Textus

1. Királyok Könyv: 20 11. Ne dicsekegyik az ki fel köti az fegyvert <...> az mint az ki lé oltá.

Iist[ória szerinti] Alk[almatossága]:

Az Syriai Királynak minden igaz ók nélkül¹ az Isten nepe ellen való tamadása, az eő nyomoruságának idején.

Th[eológia szerinti] Alk[almatossága]:

Mikor Isten az eő frígyes népet veri, Bűnteti, veszsző ala veszi, ezt az alkalmatosságot örömet veszi az Istentelen, hogy óis akkor sanyargassa az Isten népét, hogy így nyomorusághoz nyomoruságot advan, mind Isten s mind ember kezében esvén kényszerítessenek Istentől való el szakadásra. Ez az kit felette igen fajjal az Istenfelő ember. Az Úr Jesus Christusnak több egyeb kísértési között ez az leg keserveseb [Math 27. 43.]: Bizot Istenben azért szabadicsa meg őtet. Ha Istennek Fia szallyon le az Kereszt-farul. Így az Isten nepe nek minden egyeb ellensegi között az Amalek² volt az leg gonoszab, mert az el lankat el faradot el törődöt népet csapta meg, az melyet Isten soha el nem felejhette s meg sem engedhette, hanem 400 esztendő mulvais eszeben tartta s megis bűntete Saul király által [1 Sam. 15 2. 3. 4]. Így itr az három esztendőiglen [155/a] tarto nagy aszály, szarasság es ehség miat <...> el törődött el fogyot s meg kevesedet népet az Isten népét <...> Achab³ idejiben akkor úti meg, s akkor tamad ellene az Syriai Király az mikor Istenis keze alá vette, vette, sujtotta, sanyargatta, fogyatra.

[.....]

¹ ok nélkül (elírás)

² Amálek itt metaforikusan az amálekítákat jelenti; rabló, nomád nép, amely főleg a Negev-sivatagban tanyázott (2 Móz 17,8 kk).

³ Aháb, az északi országrész, Izráel királya (Kr. e. 873–851). Felesége, Jézabel hatására elutasította Izráel ősi egyistenhitét. Háromszor viselt háborút Benhadád szír király ellen, s a harmadikban halálos sebet szerzett (1 Kir 16,18-22, 40).

[158/a] Tanúsagh.

Nincs semmi bizonytalanab dolog az eg alatt mint az hadnak ki meneteli s eventussa¹: de mind ennyi bizonytalansagbanis ez bizonyos, hogy az ki az győzedelmet kezen tarra mint jelen valott, az veszti leg hamarab: azért mikor ily dolgok forának fen az Eclesian[,] nyissa fel szemeit állyon az remenseg es halgatás közben[,] szemlellye el az Urnak dolgait; mert az kevelyeket Isten meg szegyeníti, egyik Istentelent az másik által el veszti, vegre mi csoda tanacsá van az Eclesia felől azt világossagra hozza. Benhadadot⁵ kevelysegeert meg bünteti Isten Achab által, Achabot Jehu⁶ által, Jehutis elveszte vegre. Ezechias idejeben ada kis bekesseget az Eclesiának s egy kis respiriumot⁷.

[158/b] Okai az Tudomanyrak

(1) Bizonytalan az Had <...> kezdetire nevez: Mert gyakorlatossaggal az igaz oka el ritkoltarik az hadakozasnak, el rejtik az emberek azt, az Manifestumban⁸ mas color⁹, más ok más praetextus¹⁰ tetetik fel, melyre nézve az Istenfelő ember fél mert nem tudja mellyik részt kövesse, mellyik így¹¹ igaz mellyik hamis. Így az Romai Papakis az Szent Földre való hadakozasban¹² nem azt az okot tertik fel az kit az Kiralyoknak Levelekben tettek fel s az <...> kivél őket fel gyulasztottak fel ültették, hanem azt hogy az Kiralyoknak erejeket fogyassak <...> erőtelenítsik hogy annal inkább az nyakokra ülhessenek. S azokon mint az meg faradot <...> meg esendeseget Lovon annal esendesebben ülhessenek. Így az tizenegy Nemzetség az Isten ígyit teszi hogy mar fel[,] azomban az magok fastussa¹³ kevelysege volt fel teve szivekben, hogy azt üzhessik. Birak. 19. 20. capp.

(2) Bizonytalan folvására nevez: Mert sokszor egyyik felnek szolgál elsőben az szerenese, azomban hirtelen meg fordul, egy szel, egy füst az Lovak labaval fel vetettetett fel úrteret por vagy az ki lött agyuknak puskaknak pora ebben mingyart változást csinall. Meg fogja Isten ezeket, szemekre viszi, az szellel szemben reajok futattya¹⁴, az mely miat el vesznek. Így cselekvék Isten Theodotius Csaszar¹⁵ ellensegeivel is az midon az Gorhusok ellen esataznek[,] az cő ellene lött nyilakat egy szel által meg fordítá s az magok fejekre szállotá¹⁶, az kik azt Theodotius Taborara löttik volt.

¹ vége, következménye

² II. Benhadád, Damaszkusz királya, akinek seregét Aháb megverte (1 Kir 20.26 kk).

³ A bálványimádó Aháb házanépét Jehu ölte meg, aki ezzel Izráelben új dinasztíát alapított a Kr. e. 9. században.

⁴ lélegzervétel, pihenést

⁵ nyilatkozat (itt talán hadüzenet)

⁶ más szín, azaz más ok

⁷ más ürügy

⁸ mellyik ügy

⁹ Utalás a keresztes háborúkra, szokásos protestáns ellenszenvvel.

¹⁰ felfuvalkodottsága

¹¹ reájuk fúvatja

¹² Theodotius (Nagy), Flavius; római császár (ur. 379–395). Megállította a gótokat, s a birodalom területére telepítette őket. Megszilárdította az egyház hatalmát, s betiltotta a pogány és eretnek vallásokat. A Nagyar által idézett legenda is jelzi az egyházhoz való hűségét.

¹³ a saját fejükre engedte visszaszállni

(3) Bizonytalan végere nevez: Mert sokszor mind az két felnek büntetése megyen veghez egy mas által, ugy hogy az gyozedelmes felnekis nincs semmi oka az örömré. [159/a] Illyen hadakozas vala az Abner Joab kozott valo had, az melyben mind az kett felnek keserű lesz vala igen hadakozasok ha valamivel tova tart vala [2. Sam. 2. 26.]. Illyen vala az Szuliman¹⁷ gyozedelmeis az ki felöl maga azt mongya vala: Nollem saepe ita vincere. Nem akarnek illyen karos gyozedelemmel gyozedelmeskedni.

(5)¹⁸ harására nézve: Könnyen fel zavarodnak az országok de nehezen esenedednek le es addig sok országokat magokkal együt veszedelemben kevernek.

(6) Mogyara nevez: Mert sokszor kicsiny erő által nagy erő nagy sokaság meg szegyenedik mint az Benhadade het ezer ember által [Bírák 7.]¹⁹ Az midianitake három száz ember által, Gedeon idejében [Bírák 7.]. Nagy Királyoknak ereje egy ház nép által Abraham idejében [Terem. 14.]. Az Xerxes²⁰ meg szamlalhatatlan sokasága az kitis az földis el bírt, három száz Laacedemonius²¹ által.

(7) Gyakorta ebben az materiában²² az ki leg inkább bizik az veszti²³. Az duellumokról²⁴ azt observáltak²⁵ meg jegyzetik sokan, hogy az ki leg inkább bizik maga erejében az az, az ki provocallya²⁶, ki híjja[,] az vesz el gyakran. Így van az országos hadakozásokbanis gyakorta.

[.....]

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

A Bécszet körülzáró török csapatok komoly veszteségei a nagyvezír szeptember 9-i szemléjén már nyilvánvalóvá váltak. A következő napokban lengyel, bajor, szász és császári csapatok gyülekeztek Bécs környékén. Szeptember 12-én Sobieski János lengyel király, II. Miksa bajor és III. János György szász választófejedelemek, valamint Lotharingiai Károly herceg egyesített seregei Kahlenbergnél súlyos csapást mértek a törökre (R. VÁRKONYI 1987. 21–28). A menekülő nagyvezír szeptember 14-én érkezett Győrbe (MAKKAI–SZÁSZ 1986, 869).

Nagyari József 1683. évi kilencedik prédikációja valószínűleg a vereség napján, 12-én, vasárnap hangzott el. Az 1 Kir 20. Aháb izráeli királynak az arámokkal (szíriaiakkal) folytatott háborúját írja le. Aháb király szorult helyzetben van, hiszen II. Benhadád szír

¹⁷ II. Szulejmán (Szulimán, Szolimán), török szultán (1520–1566).

¹⁸ A (4) pont elmaradt (nyilvánvaló elírás).

¹⁹ helyesen: 1 Kir 20 (elírás)

²⁰ Xerxes, Darciosz (Darius) király fia, perzsa uralkodó (ur. Kr. e. 485–465), aki csak árulás nyomán tudta legyőzni Kr. e. 480-ban Leonidász spártai király maroknyi seregét.

²¹ Laacedaemonia (vagy Laconia), ókori görög állam a Peloponnészoszon; fővárosa Spárta.

²² ebben a dologban

²³ az veszít

²⁴ a párbajokról

²⁵ észrevételezték

²⁶ aki kezdeményezi

uralkodót 32 király (azaz vazallus) és kísérete követi. A szíriai sereg körülzárja Samáriát. Aháb hajlandó hadisarcot fizetni, de az ellenség mohóságát ez nem elégíti ki, s Benhadád visszaüzen, hogy „Samáriának minden pora elég lesz, hogy az én velem való nép közül mindenkinek csak egy marokkal jusson” (1 Kir 20,19). A katonai erejével kérkedő szíriai királynak Aháb a textusban idézett közmondással válaszol, amelynek az a jelentése, hogy a dícesevis ideje csak akkor jön el, ha a csata befejeztével a katonák már lecsatolták fegyverüket. A történet a dícesevis Benhadád esúfos vereségével zárul.

Hogy Nagyari mennyire Isten eszközeinek tekinti a földi hatalmakat, az a Tanusagban válik nyilvánvalóvá: „...az kevelyeket Isten meg szegyeníti, egyik Istentelent az másik által el veszti, vegre mi esoda tanacsa van az Ecclesia felől azt világossagra hozza... Ezechias idejében ada egy kis bekesseget az Ecclesiának...” Itt is megfigyelhető tehát, ami az előző prédikációkban, hogy Apafi Mihály udvari papja a történeteket nem a reálpolitikus szemével nézi, hanem sokkal inkább történetológiai összefüggéseiben szemléli, az Ecclesia szemszögéből. Szemléletében így a magyarság sorsa szinte eggyé válik az Ecclesia (itt a reformátusság) ügyével.

[161/b] TIZEDIK PREDIKATIO

Az Biai mezőn¹, midőn reménysegűnk <...> ellen, meszsze vetődék
bujdosasunknak hatara.

[részletek]

Textus.

4. Moj. 14. 39. Sira az nép igen.

História szerinti Alk[almatossága].

Az Istennek szomorú izeneti, az melyben az el farat, el lankat, el toródott², mar taborozásának végét reménlő Hazájához közel eset Izrael Taborának <...> izeni Isten hogy: az ő bujdosasokat nem hogy meg szűntetne <...> (közel léven mar Canahanhoz) de meg hoszszabította igen, negyven napokat az <...> mellyek alatt Canahanban be mehettek volna, negyven esztendőkké változtatta, azok el telvén is nem viszi be őket Canahamban, hanem az pusztában őket el veszi.

Th[eológia szerinti] Alk[almatossága]:

Az Isteni izenetek olyanok, oly indulatból származnak, hogy azok avagy igen nagy jorul, avagy igen nagy terhes szomorító gonoszról tudoserttyak az emberek Lelkét. Neha oly izeneti jűnek az Istennek, hogy annak hallására meg repes az Lélek mint az Keresztelő Janos az annya meheben [Luc. 1. 41.]. Neha olyak az melynek hallására mind az ket fűle meg esendűll az leleknek mint az Eli izenetire [1. Sam. 3. 11]. Azis meg eshetik neha, meg hall³ hirtelen az ember annak hallására, mint Nabalnak az szíve meg holt hirtelen[,] halván az [162/a] nagy gonoszt [1 Sam. 25. 37. 38]. Ezek között az izenetek között való ez is az mellyet itt Isten izent az Izrael népnek hogy kettőn kívül mind el veszi Isten őket abban az pusztában.

Tanusagh:

Nehéz dolog az felelem és remenség között sokáig függeni: valami nagy meg ígirt joert sokáig varakozni, de mikor ahhoz közel esik, úgy tartva mint ha kezében volna.

¹ Biai, község a Dunántúlon (1950 óta Biatorbágy része).

² eltörődött

akkor esik el attul vagy meszsze vagy vegképpen, az mi minden szomorúságánál leg nehezeb es leg szomorub es keserveseb.

Igy jara az el farat el lankat el törödöt taborozo nép az pusztaban. Mikor taborozasanak vegét remenlene hinne, közel leven az várt remenlett hazához nyugodalomhoz, akkor hosszabita meg Isten faracsagokat bujdosasokat, akkor esenek el attul nem csak meszsze hanem végképpen ell[,] szüveknek nagy fájdalomával s szomorúságával.

[.....]

[166/b] Az mi minkert illet s tegedet enyi sok üdöktül fogván <...> valo bujdosasban el faradot el torödöt el betegesedet erötelen Erdelyi Tabor. Az esék s nemely reszrül itt <...> rajtad, az mi az Isten nepen az pusztában. Mikor azt várjatok vala s remenlitek vala hogy Isten meg elegli bujdosasotokat, s hazátokban vissza boesat, akkor jö izenet hozzatok hogy Isten meg akarja hosszabítani bujdosasotokat. Ez Biai vagy mongyam Arabiai <...> rosz pusztan meg szorita s meg rekeszte benneteket. De ti ezen meg ne haborogytok, mert nem izente azt Isten Tinectek hogy az pusztan el hullatok, s hazátokban Isten vissza nem boesát benneteket, csak azért legyetek esendességben, ne zugolodgyatok, meg szan Isten benneteket, s meg elégei bujdosastokat. Azt mondom azért utóllýára ti nektek, az mit Mojses az pusztaban az Izrael nepenek <...> [;|Ha Isten elött kedvesek leszte <...> [he] viszen Isten benneteket az ti hazatokban³, az tejjel mezzel folyo földben. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Szeptember 17-én Kara Musztafa nagyvezír Győről Budára indult, s magával vitte Apafi Mihály fejedelmet is az egész erdélyi haddal (R. VÁRKONYI 1987, 23). Szeptember 18-án Nagyar József – a fenti okok miatt – valószínűleg nem prédikált. Néhány nap múlva megérkeztek Biára, s várva a további fejleményeket, itt vesztegelték hetekig.

Nagyar utalása szerint az 1683. évi tizedik prédikáció a biai mezőn hangzott el, valószínűleg az ideérkezés utáni vasárnapon, azaz szeptember 25-én, esetleg egy héttel később.

A prédikáció textusának szöveggörnyezete a pusztai vándorlás egyik legdrámaibb pillanatát idézi. A nép nem hallgat Mózesre és Áronra, hanem zúgolódní kezd. Erre az Úr megjelenti a nép vezetőinek, hogy büntetésül meghosszabbítja bujdosásukat, sőt mindnyájan elvesznek a pusztában, csak gyermekeik jutnak be Kánaánba. Mikor Mózes mindezt bejelenti a népnek, az keservesen sírni kezd. Nagyar azzal vigasztalja az erdélyi tábor, hogy rájuk a próféciának csak az első fele mondatott ki, azaz meghosszabbodik ugyan a bujdosásuk, de Isten ígérete szerint haza fognak térti otthonukba.

³ meghal

⁴ a ti hazatokba

[167/a] TIZENEGYEDIK PREDIKATIO

Textus.

Solt 120 5. 6. Jaj nekem mert bujdosó voltam Mesech¹ lakoztam Kedar² satoránál, sokat lakot az en lelkiem az bekessegnek gyűlölői között.

Hist[ória szerint való] Alk[almatossága]:

Egy sokat bujdosot életének sok gonoszon által <...> ment, sok méltatlan injuriat³ bosszút az Istentelenektől szenvedet Királynak az Davidnak panaszolkodo szavai.

Th[eológia szerint való] Alk[almatossága]:

Mikor az Istenfélő ember el szemléli mennyit bujdosot, mennyi gonoszokon ment, mégyen haponként által egy meg unnya magát, hogy eleteis terhere legyen. Jaj nekem[,] azt mongya David s az többi.

Summa:

Mint az utat az rossz utitárs nehezíti, úgy az világi életnekis bujdosását az Istentelenek és horgo emberek között való lakás, azokkal való kentelen unalmas társalkodás felette igen nehezíti. Solt 55. 8 9. 10 11 etc. Oh ha Isten nekem szárnyokat adna, el mennek el repülnek nagy messzre ez sok Istentelen emberek között s <...> nem lenne ezek között való lakasom.

Reszei

1. Az panasz. 2. Panaszolkodik (1) bujdosásáról. (2) annak hosszúságáról (3) Istentelenek között való <...> bujdosásáról, az kiket az Mesech és Kedar Ismael fiainak nevezetek alatt ad elő: Ezeken <...> érthetni itt ebben az Soltarban (1.) Az Saul Istentelen

¹ Mésék, Jáfet fia, illetve a tőle származó néptörzs neve Kédár közelében, a Fekete-tenger partján (1 Móz 1,5).

² Kédár, Izmaél fia, illetve a róla elnevezett nomád beduin törzs neve a szír-arab pusztában (1 Krón 1,29).

³ törvényteleniséget, bosszúságot

udvarát az kik mint ha pogányok lettek volna, úgy gyűlölik az Davidot (2.) erthetni az természet szerent való pogányokat, az kik között kentelen bujdosot[,] ki üzetvén az Urnak öröksegeből úgy mint az Moabitak⁴ es Philisteusok⁵ között.

Magyarazat szerent ezek vadnak benne: [167/b]

1. Akar javain akar gonoszín jártassa ez életnek elmejet az Istenfelő ember, de úgy tapasztallya hogy elete ez világban csak bujdosas. Teremt. 4: 9. <...> Azon egy versben midon azt mongya Jacob: Az en eletednek napjai, más szavaban mingyart azt mongya: Az en bujdosasomnak <...> napjai, fél teszi az szegeny bujdosó Patriarcha, hogy az eő tellyes világi elete nem egyeb volt hanem csak bujdosás. Nincs oly hely az eg es Hold alatt sohol⁶ az mely felől azt merje mondani: Irt meg nyugszom, itt engem senki meg nem haborgat. Ki volt kedveseb embere Istennek mint Abraham? Tellyes elete megis csak bujdosas volt. Chaldeában⁷ nem maradhatot, onnan Isten ki hívta. Ment Mesopotamiában, ott sem maradhatot az ehseg miat, ment Égyptomban, ott sem, onnan ment vissza Canahanban, ottis csak helyről helyre bujdosot, míg ebbul az rossz világbul ki nem bujdosott. Egy szoval világi elete csak bujdosas volt⁸. <...> Jacob az maga bujdosásáról maga teszen vallast Pharaoh elott⁹: Davidot ha meg nezed Istennek szíve szerent való embere volt, megis kinek volt valaha nyughatatlanab elete mint ennek. Saul udvaraban nem maradhatot, onnan ment Rámában¹⁰, Saulhoz[,] ott sem, onnan ment Najothban¹¹, ott sem; onnan ment Noban¹² Ahimelechez¹³, ott sem, onnan ment Philistacaban Achishoz¹⁴, ott csak el nem vesze, onnan Ceret¹⁵ erdejeben; onnat moabitak Kiralyához Meczpaban¹⁶; onnan Kehilaban¹⁷, onnan Mahonban¹⁸, onnan Paran pusztajaban¹⁹, onnan Hacilaban²⁰, onnan osztan ismer Hazajaban, de ott azutan Absolon

⁴ Moáb, Lót fia idősebb leányától. A tőle származó nép később Izráel ellensége lett; a Jordán folyótól keletre éltek.

⁵ A filiszteusok nem sémi, hanem talán árja eredetű népe a bírák korában özönlötte el Kánaánt. Hosszú hadakozás után egy időre Dávid Izráel uralma alá hajtotta őket (1 Sám 17-18).

⁶ sehol

⁷ Káldea, Babilon másik elnevezése az Ószövetségben. Ábrahámot Isten a káldeai Úr városából hívta ki (1 Móz 12,1-16).

⁸ Ábrahám vándorlásaihoz lásd: 1 Móz 12-25.

⁹ Jákób az éhínség elől költözik József hívására egész nemzetségével Egyiptomba (1 Móz 42-46), s itt tesz vallást bujdosó életéről a fáraó előtt (1 Móz 47,7-10).

¹⁰ Ráma, város Benjámín törzisének területén, Jeruzsálemtől 8 kilométerre (1 Sám 19,18).

¹¹ Najót, helység Ráma mellett (1 Sám 19,18).

¹² Nób, papi város Benjámín területén, Jeruzsálem közelében (1 Sám 21).

¹³ Ahimélek, főpap, akit Saul király azért öletett meg, mert segített Dávidon (1 Sám 21-22).

¹⁴ Ákís, a filiszteusok királya, aki befogadta a Saul elől menekülő Dávidot (1 Sám 21, 10-15).

¹⁵ Ceret-Sáhár, város Rúben területén; közelebbi fekvése ismeretlen (Józs 13,19).

¹⁶ Micipa, város Moáb földjén (1 Sám 12,3).

¹⁷ Kehilla (vagy Keila), város Júdában, amelyet Dávid mentett meg a filiszteusoktól (1 Sám 1-13).

¹⁸ Máon, város Júdában, Hebrontól délre (1 Sám 23-24-28; 25,1-3).

¹⁹ Páran pusztája, a Sínai-félsziget és Kánaán között elterülő sivatagos felföld, Izmaél lakóhelye (1 Móz 21,21).

²⁰ Hakila, domb Cif város közelében; itt rejtőzött Dávid Saul elől (1 Sám 23,19).

[168/a] miatt az Fia miat mennyit bujdosor²¹. Nem oka nélkül mongya azért David ez leczkeben: Jaj nekem mert sokat bujdosam az Moabitakkal es sokat lakoztam az Kedaritak Satraban s az többi.

2. Nem csak bujdosas, de hoszszu unalmas bujdosas, mivel sok gonoszokkal vagyon öszve kötve, az mellyek <...> ben az elet soha véget nem vét, hanem csak az halál: ez az oka hogy meg unnyák az Szentek²² életet, es halalokat kivannak mint Illyes 1 Kiraly. 19. v. 4. Eleg nekem immar az én eletem, ved hozzád az en testemet. Ezert kivannya maga az Isten szolgaja az Mojses hogy Isten öllye meg őtet [Mos. 2 Kony. 32. v. 32.], Job pedeg azon keru Istenet hogy fulaszsa es fojtsa meg őtet hogy sem anyi gonoszok között elresse [Job. 7: 15.]. Jacob ugyan kedvelli az maga eletet s azt mongya: Az en eletem esztendei kevesek voltak²³, ugy vagyon Jacob[,] kevesek[,] voltak azok az te Atyaidnak hoszszu életre nevezve bizony elegek, sőt sokakis voltak, mert egyszer illere egy gonosz hír²⁴, csak az miat huszonket esztendőig halva vala az te Lelked, hat ha tellyes életednek minden napjainak száz harminczhet esztendőnek minden gonosi egyöszve²⁵ mind read rohantak volna!

3. Nehezíti ezt az bujdosást az sok vele jaro változása az életnek az mely szerént ninesen nemis lehet állando öröme, hogy estve vidamsag vagyon reggel mingyart szomorúság vagyon [Solt 30: v. 6.] Davidot meg vidamittya Isten az Kiralynak Saulnak esmeretsegevel s gratiajában valo be eséssel²⁶, az utan meg szomorittya Saulnak annal nagyub <...> gyűlölséggel, [168/b] az utan meg vigasztallya, Jonathan²⁷ baratsagaval, ismet ez utan meg szomorittya, ketéves szamkivettetesevel, szamkivettetese utan meg vigasztallya Kiralyi dücsösegben valo <...> fel emeltetesevel, azutan meg szomorittya az maga első szülött <...> gyermekenek ellene valo fel tamadasaval, s annak eretlen s veletlen szomorü halalaval²⁸. Vegre Isten meg vigasztallya az Salamonnak szeme lattára Kiralyi Szekeben valo be ülésével, s ezzel az örömmel szállott osztan koporsójában[,] az mely minden egyeb szomorúsagit be rekesztette es be peeserlette. Illyen viszontagsági voltak az szegeny Jácobnak minden örömeinek es vidamságinak. Meg örvendeztette Isten az aldasnak el nyerésében, meg szomorította Esau miat, közelebbi szamkivetteteseben, az utan meg örvendeztette Isten szep hazasságában, azutan meg szomorította Istentelesege miat valo sok szenyedeseben. Az utan meg örvendeztette Labantul valo meg szabadulásában, az utan ismet <...> meg szomorította Labannak ellenseges utanna valo eredeseben es ettul meg szabadulvan meg vigasztalta az Szövetség Angyalanak²⁹ meg jelenésében, azutan meg szomorította ismet Esau miat valo nagy felclmében: Egy szoval nem volt sem állando öröme, ha estve vidamsag volt

²¹ Dávid és Absolon történetét lásd: 2 Sám 13-19.

²² A Szentek kifejezés itt egyszerűen szent életű, istenfélő embereket jelent.

²³ A mondat Jákóbnak a fáraó előtt tett vallomásából való (1 Móz 47,9).

²⁴ A József haláláról testvérei által költött hírről lehet szó, mely Jákóbot élete végéig szomorúsággal töltötte el (1 Móz 37,32-35).

²⁵ egyszerre, együttesen

²⁶ s a kegyelmébe való beférkőzéssel

²⁷ Jónatán, Saul fia, Dávid legkedvesebb barátja (1 Sám 19,1-7).

²⁸ Absolon, Dávid harmadik fia, aki fellázadt apja ellen, s tragikus körülmények között halt meg (2 Sám 18,6-17).

²⁹ A Szövetségnek Angyala kifejezés arra az esetre utalhat, amikor egyik éjszaka Jákób Penielnél a Jabbok réve mellett álmában egy ismeretlen angyali lényel küzdött, amíg az meg nem áldotta (1 Móz 32, 24-32).

reggel szomorúság volt, ha reggel öröme virradot estve <...> csak hamar szomorúság erde³⁰. Illyen az Istenfelő embernek minden világi öröme.

4. Oly szomorúságis ér neha [169/a] bennünkett, az mely az koporsoig el kiser bennunket, az melyert imadkozunk bar sokat de soha túllünk el nem tavozik. Vagy tessünknek betegsége, vagy elménknek valami nagy tentatioja³¹, vagy valami hazi külső nagy kereszt vagy hazunk nepen valo súlyos latogatása legyen az Istennek mi rajtunk. Isak³² szaz nyolczvan esztendeig él, szaz negyven esztendős korában meg vakúll.] nagy Patriarcha ember, egész negyven esztendeig, egész halálaig tart rajta [Teremp. 27: 3]. Vakon marad valamig el, holot Isten az eő szeme világot meg tarthatta volna szinten ugy mint az Mojseset vensegeben is, de nem akarta. Hiszede hogy Sz[ent] Pallal eleget nem imadkozot volna szeme vilagaert de ez iránt ez formában nem halgattatot meg, ez alat akarta Isten mind végig tartani. Szent Pal Apostolnak meg ifju Legeny korában ragadot az eő aldalaban az Satan Angyala³³ halálaig ott lakozot, eleget imadkozot, de el nem tavozot csak azt az feleletet vette Istentől[:] Eleg teneked az en kegyelmem [2 Cor. 12: 8 9.].

5. Istenelenek között kel sokszor bujdosni, azok között kel elni az kik lelkenek Istenek gyűlöllői. Azok miat sokat kel szenyvedni, sokat kel sirni, kesergeni ottis az hol senki nem láttya, csak az egy elő Isten. Ninesen az vilagon oly Istenfelő egyenes lelki esmeretű bekesseg szerető jambor tudos [196/b] ki ellen az őrdög valakit fel ne tamaszson, az ki által üldözi kergeti, hitiben, neveben, moeskollya[,] lelkeben szinten sertegeti azt. Ila Abel vagy, vagyon Cainod³⁴ az ki eleted utan olalkodik Terem. 4. Ila Abraham vagy, vagyon Abimelech³⁵ az ki hazad napében s annak tisztességeben meg szomorieson. Teremt 12. Ila Abiáthar³⁶ vagy, vagyon Döeged³⁷ az ki arulkodik ellened az Kiraly előtt, s az te veszedelmedet munkalogya. 1 Sam 22. Ila Amos vagy, vagyon Achasia³⁸ az ki tegedet vadol Amos 7. 10. Ha David vagy, lesznek Philistensid, az kik közt lelkedet gyötörjed, leszén Saulod az ki üldözzön, leszén Simeid³⁹ az ki atkozzon, leszén Fiad az ki ellened partot üssön, leszén feleseged az ki tegedet meg gunyollyon, meg csufollyon. Leszen [...] az ki hazad nepeben meg szomorieson. Leszen

³⁰ Jákób, Ézsau és Lábán történetét lásd: 1 Móz 27-33.

³¹ próbája

³² Izák, Ábrahám fia, Izráel egyik ősatya.

³³ A Satan Angyala kifejezést maga Pál apostol használja (2 Kor 7). Az angyal itt bukott angyalt jelent, azaz nem e világi gonosz erőt.

³⁴ Az Ábel–Kain ellentét itt a szövegben hasonló bibliai ellentétpárok hosszú sorát vezeti be. Magyarázatot a továbbiakban csak a kevésbé ismert nevekhez fűzünk.

³⁵ Abimelek, nem egy konkrét személy neve. A szó jelentése: egy király apja; általános értelemben valamennyi filiszteus király közös címe (1 Móz 21,22-24).

³⁶ Abjatar, főpap, Dávid hűséges tanácsadója (2 Sám 15,24).

³⁷ Döég, besűgő edomita férfi (1 Sám 22).

³⁸ Helyesen: Amásia. Az Aházia név itt nyilvánvaló elírás, hiszen Ámós és Aházia nem egy időben éltek: mindkét Aházia nevű király a Kr. e. 9. században, míg Ámós próféta mintegy száz esztendővel később élt. Különböző több Amásia nevű férfi is szerepel az Ószövetségben: itt a bételi szentélyben II. Jeroboám idején szolgáló papról van szó, aki felségárulással vádolta és száműzte Ámóst, mert kemény hangon bírálta Izráel bálványozását, és megjövendölte a fogságot (Ámós 7).

³⁹ Simeid, benjáminita férfi, aki átkot mondott Dávidra, mikor az fia, Absolon elől menekült (2 Sám 16,5-13).

Achitophel⁴⁰ az ki ellened s felőled tanaeskozzon. Ha Isak vagy leszén Ismaeled, ha Jacob vagy leszén Esaud, ha Moyses vagy leszén Jannes[,] Jambres⁴¹ az kik ellened vetik magokat czél szerént hogy munkadat ocsarollyak beestelenicsik le nyomjak. Ha Anna vagy lesz Peninna⁴² az ki veled veszekegyik [1 Sam 1. 6.], kesergessen szorongasson, hogy meg eteledet sem eheted meg miatta esendesseggel. Ha Sára vagy lesz Hágárod [Teremp 21: 9. 10.]. Ha Illyes vagy lesz Jezabeled⁴³, ha Ezechias vagy lesz Rabsaced⁴⁴. Ha Eliscus lesz Joramod [2 Kiraly. 6.]. Ha Jeremias lesz Partutod⁴⁵ [Jer 32 36 cap. <...>]. Ha Naboth vagy lesz Achabod⁴⁶ az ki öröksegedet irigylí östül marat jozzagodat⁴⁷ torokon ragadva túled [170/a] el vegye. Ha Janos vagy lesz Diotrephesed⁴⁸ [Joh 3. 9]. Ha Keresztelő Janos vagy lesz Herodesed, Herodiasod. Ha Sz[ent] Pall vagy lesz Elimasod Demetered Sandorod⁴⁹ [Cselek. 13. es 14. resz.]. Egy szoval nem elhecz oly szentül soha, hogy el kerülhesd avagy az Esau fegyverét avagy az <...> Ismael nyelvét, avagy az Semei köveit⁵⁰ avagy Doeg ellened való hazudozasat, vagy az Joab ellened való arulkodasat.

6. meg esik azis hogy sokkal többet kell laknod kedvetlen unalmas helyeken, s emberek között hogy sem kedved szerent való kívánatos helyeken s igaz tökéletes jó akaroid között. Mint <...> lakik Joseph Atya hazanal. Keveset[,] tizenhet esztendeig[,] csak egész életit Isten esmeretin való poganyok között [töltte el]. Mit lakik Jacob az Apja hazanal, keveset[,] Angyalokkalis tarsalkodik⁵¹, de keveset, nem tartot az sok ideig, az Lábán Istentelen hazaban peneg az ki jó szemmel sem nezheter⁵²[,] nem egész husz esztendeig kenszeritetik lakni [Teremp 31: v. 38. 41.]. Ott lakik szivenek sok szomorúsagaval s sok szenyvedessel az embertelen Istentelen der dur⁵³ csalard alnok Ipa miat⁵⁴.

⁴⁰ Ahitófél. Dávid egyik tanácsadója, aki később Absolon összeesküvése mellé állt, de amikor az nem fogadta meg a tanácsát, felakasztotta magát (2 Sám 17.1-23).

⁴¹ Jannes és Jambres, a zsidó hagyomány szerint azoknak az egyiptomi varázslóknak a neve, akik a fáraó előtt felléptek Mózes ellen (2 Móz 7.11-12; 2 Tim 3.8).

⁴² Peninna. Elkána egyik felesége, aki a másik feleséget, Annát, Sámuel későbbi édesanyját, gyermektelen volta miatt sértegette (1 Sám 1.2-7).

⁴³ Jézabel, Aháb izráeli király felesége, aki megölette Isten prófétáit (1 Kir 18.13), és elkeseredett ellensége volt Illés prófétának (1 Kir 19.1-2); ő ölette meg Nábótót a szőlőjéért (1 Kir 21).

⁴⁴ Rabsaké, nem konkrét név, hanem egy magas rangú asszír udvari tisztség neve: főpohárnok vagy kinstárnok (2 Kir 18.17-37).

⁴⁵ pártütőd, azaz ellenséged

⁴⁶ Nábót, jezréelbeli férfi, akinek szőlőjét Aháb király szerezte meg, felesége, Jézabel fondorlata révén (1 Kir 21.1-24).

⁴⁷ örökölt vagyondat (ami az őseidről rád maradt)

⁴⁸ Diotrephész, keresztény vezető, aki János apostolt nagyravágyással vádolta (3 Ján 9-10).

⁴⁹ Elimás (vagy Barjézus), zsidó varázsló Sergius Paulus udvarában (Apcsel 13.6-12); Demeter (Demetrius), efézusi ezüstműves, Pál apostol ellenlábas (Apcsel 19.23-27); Sándor (Alexander), éreműves, aki szintén sok kellemetlenséget szerzett az apostolnak (2 Tim 4.14).

⁵⁰ Semei (Simej), Dávidra nemesak átkot szórt, hanem köveket is (2 Sám 16.5).

⁵¹ Utalás Jákób álmára, melyben angyalokat látott egy létrán az ég és a föld között le s föl járkálni (1 Móz 28.12).

⁵² aki nem tudott jó szemmel nézni Lábán istentelen házára, azaz nem érezte ott jól magát

⁵³ dérdúr, azaz zsörtölődő, zsémbeskedő (a dérral-dúrral ikerszó ma már igen ritkán előforduló jelzői alakja)

⁵⁴ apósa miatt (régies)

7. Sok injuriakat⁵⁵ kel el szenvedni az Istentelenektől, de azok között az méltatlan calumnia⁵⁶ az, az mit leg nehezebben <...> szenvedhet az Istenfelő ember, mikor ollyannal terheltetik gonosz akaroitul az kiben se hire se tanácsa nincs⁵⁷. Errul panaszkodik itt az David hogy az elő rágalmazóinak nyelvek ollyak voltak az elő sziviben mint az erős kezivestül mellyen⁵⁸ testeben be lött nyilak [170/b]. Az mely sebesseggel egeti az fenyő tövisset az tűz, oly sebesseggel egeti azok az elő Lelket [Solt 120 v. 4], el kapják egy szodat[,] ahoz többet toldanak, addig hompölygetik [nyelvek alatt], s eleb adgyak artatlanul mondót szodat, mint az gyermekek az havat telnek idejen hogy vegre abbul egy nagy hegyet halmot csinálnak. Így cselekvék Doeg Daviddal s Abimelechel [1 Sam. 22 v 9. 10. 11.]. Igazan mongya hogy Davidot Abimelechel latta, hogy az kardot neki adta, hogy megis kerdette az Jehovat felőle, de ha tökelletlen hazugság az, hogy ott lappangtata volna Davidot[,] az Goliat kardgyatis azért az Saul vesztesere adta volna kezében, es hogy azért kerdette volna meg az Jehovat felőle, az mint Saul mongya Abimelechnek s szemére hánya az Doegnek Istentelen hamis informatiojabul⁵⁹.

8. Mennel csendesebben viseled magadat annal gonoszabbak te hozzád. Azt mongya David az utolsó versben: En csak bekesseget szollottam s akartam, de ők nem akarták sört gyűlölte az bekesseget.

9. Meg esik az is neha, hogy természet szerent való poganyokalis együtt kel kedvetlenül el bujdosni. Ugy David az Philisteusok Moabitak között <...> az mely mely nehez volt az elő Lelkének meg teszik ebből mikor azt mongya: [1 Sam 26: 19] Atkozottak legyenek az kik engemet az Úrnak öröksegeből ki ützenek hogy ne lakhassam az Úrnak <...> öröksegeben.

Tanusagh.

Akarminimű [171/a] nemcirt gondollya meg ennek az életnek az ember es így tanallya fel, hogy ez élet csak nyomorúlt élet nyughatatlan boldogtalan élet; de mikor az közönseges nyughatatlansága mellé melle járul az is hogy hazájabul az Úrnak öröksegeből Isten bujdosattya: az mi <...> nehezbe[,] lelkenek testének meg esküirt ellensegeivel együtt bujdosattya: ez bujdosásban sokaig tartoztattya sanyargattya: ez az[,] az mi keserves szomorú panaszokra ki fakasztya meg az bekesseges tűró lelkű emberekeris es reménsegekben igen meg farasztya. Ez kialsattya Daviddal ebben az Soltarban[:] Iaj nekem mert sokaig kel nekem bujdosnom az Mesechitakkal es Kedaritakkal.

⁵⁵ hamisságokat, igazságtalanságokat

⁵⁶ hamis vád

⁵⁷ amihez semmi köze

⁵⁸ mélyen

⁵⁹ elbeszéléséből

Okai ennek ezek

1. Mert az Istenfelő ember bekessegnek embere[,] emezek pedeg haborusagnak fiai csak harez es veszekedes [Solt 120 7] kel nekik. Eleget lakozot mar az en lelkem az bekességnék gyűlölöi között.

2. Lelkének testenek gyűlölöi.

3. Termeszet szerent utalatos az keresztyen az pogany előtt. Gyaur⁶⁰, meg nyallya az ember az maga ajakat. Az Czifra [...] kargyát el vittik Varadrul az Csaszarhoz hogy igyik vala betegségében, mivel kett vagy három szaz <...> magyar s keresztyen fejet vett vele.

4. Nem tart cö senkivel baracsagot[,] fene vad az[,] honnan az Angyal⁶¹ vad szamarhoz hasonlittya őtett. Teremt. 16. 12.

5. Ha tartis csak addig tart míg egyyiket el vesztheti. Igy igire bekesseget Constanzinapolynal ⁶² <...>, aztan hatra hagyvan <...>[,] az előtte levő helyeket meg vivál[,] az utan [171/b] aztis meg vevé.

6. Mennel engedelmeschben visced magadat hozza előtre, annal dűhösscb. Ebben az orosz lany kegyetlensegetis felül halagya.

7. Ne varj túle igasságot, bár szolgálj neki, csak occasionak⁶³ alkalmatossagnak fia, mindeneknek leszen cö ellene kargya Teremt. <...> [16. 12.] <...> mert senkinek beket nem hagy mindenek ellen hadakozik. Nehez ennek kezébül ki szabadulni.

Hasznai

1. Hiszem nagy keserves elete volt hat Davidnak az poganyok közot valo lakozasaban. 2. Be nagy kegyelmessége volt Istennek, mikor az Philisteus fő Rendek vissza küldöttek, egyebirant Istene hazaja vallasa ellen kellet volna hadakozni, Felesege gyermekei Siklagban⁶⁴ mind el veszték volna. 3. Hiszem atkozott emberek azok az kik miatt Istenfelő ember kenszeritetik azokhoz folyamodni az kik Lelkének meg eskutt ellenségi s gyűlölöi. Evangelica Religio⁶⁵ az te szomorú igyedet adgya ez elődben mert hogy te eleredert fejedert meg maradasodert folyamodtal az idegenekhez[,] ertül vagyon most, az keresztyensegben meg nem maradhattal, <...> maurus, Gorog, Szerecsen <...> Sido⁶⁶ az ki az Úr Jesus Christust szemtül szemben szidgya es ha többet nem egy imacsagot [mindennap] el mond az Christus ellen megis helyet tanal az Keresztyensegben, az leg job Boltot berleli meg⁶⁷ az nagy Varosokban, csak teneked nem szabad meg maradni

⁶⁰ A gyaur (arab, török) a nem mohamedánok gúnyneve volt a korban.

⁶¹ Arról az angyalról van szó, aki megjelent Hágárnak, miközben Sára elől menekült, s elmondta neki, hogy fiától. Izmáeltől szilaj, vad nép származik majd (1 Móz 16,4-12).

⁶² Konstantinápoly városát a török 1453. május 29-én foglalta el II. Mohamed vezetésével.

⁶³ az alkalomnak, a kedvező időpontnak

⁶⁴ Siklág, város Júda déli részén. Hosszú ideig a filiszteusok birtokolták. Ákis, Gát királya ajándékozta Dávidnak (1 Sám 27,1-7).

⁶⁵ református vallás

⁶⁶ arab (mór), görög, mohamedán, zsidó

⁶⁷ a legjobb boltot bérlő

Evangelica Religio meg az Hostaczokbanis⁶⁸, sótt mennyire híredet [172/a] meg hallyak, annyira üldöznek kergetnek. 4. Hiszem nagy főornak kel lenni annak⁶⁹ az ki miat ilyen furibundus⁷⁰ ellensegihez kinszeritetik folyamodni az Ecclesia. Haladással⁷¹ tartozik az kit Isten ezektül meg szabadít.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi tegedet illet Istenfelő jambor, Mesechitakkal Kedaritakkal sokat bujdosó Fejedelmünk[,] David Kirallyal azt mondhatod ma velünk együt. [1.]⁷² Jaj nekem mert sokat bujdosom az Mesechitak között, az Kedaritak Satoraban kell lakoznom ily sokaig. Be sokáig kel laknom az békessegek gyűlölői között. Eleted <...> mint más Szenteknek tenekedis bujdosás volt, <...> nem csak Hazadban hanem keserves poganyok Rabságábanis. 2. Unalmas világi bujdosásod el hiszem, magam is hallottam tőled: Ha az Ecclesiat nem nézned s tekintened[,] tovább való életedet nem kívannad. 3. Sok szomorúsagon mentel által ha valaki. 4. Adgya Isten hazi keresztedis olyan ne legyen [mint Davidnak volt.]. 5. Az Istentelenektül sokat szenyvedtel, mentul esendesebben viselted magadat hozzajok annal gonoszabbak voltak te hozzád. 6. Törökkel Poganyal ha valakinek dolga volt[,] volt teneked. 7. Az Tudomány⁷³ szerent hozzá járula eddig való bujdosásodhoz ez az haromszori s közeleb mostani poganyokkal való hosszaszab unalmas taborozas⁷⁴ s [<...> Hazadbul való hosszaszab tavuly leted]. Azt mondhatod méltan mind te, Istenfelő Fejedelem s mind te szegény el ehez el kinszeredet el békerlenedet Erdelyi Tabor az Daviddal: El unta az en lelkem az békessegek gyűlölői között való lakozasomat <...> es az Mesechitakkal s Kedaritakkal való [172/b] bujdosasomat. El untatok el hiszem, de bizzatok Istenben es mongyatok azt az Izraell nepevel 4. Moj. 14 8. Ha Isten előtt kedvesek leszünk es ha Isten gyönyörködik mi bennünk vissza viszen minket az mi edes Hazankban es meg latattya mi velünk az Urnak <...> dücsöseget es az mi Szerelmesinket[,] Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az 1683. évi rizenegyedik prédikáció hangvételeiben, szemléletében az előző beszédre emlékeztet. Ez a prédikáció is a biai mezőn hangzott el, október 3-án vagy 10-én.

⁶⁸ még a külvárosokban is; a hostác német eredetű tájszó (Hofstat), jelentése: gazdaság, porta, udvarház, de jelenthet külvárost is

⁶⁹ nagyon dühösnek kell lennie annak

⁷⁰ dühösködő

⁷¹ Haladással

⁷² Az elmaradt 1. pont feltételezhető helye.

⁷³ A Tudomány a korabeli homiletikai gyakorlatban magát a bibliai exegézist jelenti, azaz a textus magyarázatát. Itt tehát Nagybíró visszautal a prédikáció egyik korábbi szerkezeti elemére.

⁷⁴ Itt az 1681–83. évi hadjáratokra történik utalás.

A 120. zsoltár szerzője Istennek panaszkodik, amiért ellenségei rágalmazzák. A textusban szereplő Mések és Kédár népei földrajzilag távol élnek egymástól, s így nem valószínű, hogy a zsoltáros egyidejűleg szenvedhette volna el a két nép rágalmazását. Inkább arról lehet szó, hogy ezek a nevek itt metaforikusan szerepelnek, azaz a zsoltáros saját ellenségeit azonosítja velük. Nagyari Dávidnak tulajdonítja a zsoltárt, az ő szerzősége azonban kérdéses.

A Bécs ostroma idején elmondott prédikációk apokaliptikus hangvételének itt már nincs nyoma. Az erdélyi hadak továbbra is bizonytalanságban vannak, de ez a bizonytalanság más természetű, itt inkább már a kimerültségből eredő panasz hangja uralkodik. Amint a beszédet záró aktualizáló rászabásból kitérjük, a megfáradást nemcsak a bécsi esemény, hanem a három egymást követő hadjárat szerencsétlen kimenetele együttesen gerjeszti. Ezzel a prédikációval kezdődik a három hadi vállalkozás összegző teológiai értékelése.

[172/b] TIZENKEFTEHŐDIK PRAEDIKATIO.

[részletek]

Textus

Jos. 8: 6. 7. Futnak mi előttünk mint szintén elsőben.

Alk[almatossága]

Ezek az szok Josue szavai az mellyeket szollott az Aibeliek¹ személyekben az kik az első victoriában <...> gyozedelemben el hitrik volt magokatt. Minek clotte tovab mennenk kerdes: Szabade hadi practicakkal² elni az hadakozashban. Miirt ne. Josue Istentül rendkivul valasztatot Fejedelem hadi Generalis volt megis practicával elt azal verte meg Ai varosát. Arra az praktikára penég maga az Isten tanctotta 2 Sam. 5. 23 24. 25. hasonlokeppen tanéttya Davidot <...> [oraculum] által³ az Philistaeusok ellen: ne meny szemben az Philisteusok <...> kal hanem keruly⁴ hatull[,] az szederfak tetejet meg mozdítom[,] az szel által meg indítom[,] arra az szelfúrta leveleknek zörgesere <...> meg ijed az ellenseg s kezedben adom. Ugyis lött.

[.....]

[173/b] Summa:

Nem aze az gyozedelem, az ki elsőben nyeri, hanem az ki utolszor. Mert amannak az kezébül ki esik, ennek kezén nyugoszik meg. Nem az Ai varos belicke az gyozedelem, hanem az Izraele, jollehet amazok nyerik elsőben. Azt írja Pazmany Peter: Az felseges maximilian Csaszar az Felseges Báthori Sigmondal egyyút meg ütöztek az Pogannyal az Keresztes mezzen⁵, mais kerdes kie az gyozedelem, Kie? Aze az ki utolszor nyerte.

¹ Ai (Hái), város Bételtől keletre. Ábrahám itt ütötte föl először sátrát az ígért földjén (1 Móz 12,8). Ez volt a második város, amelyet Józsué Kánaán földjén a honfoglalás során elfoglalt (Józs 7-8).

² hadi csellel

³ jövendőmondás, jóslás által

⁴ kerülj

⁵ III. Mohamed, török szultán (ur. 1595–1603), 1596-ban hadat indított Magyarország ellen. Elfoglalta Eger várát, majd október 26–28. között Mezőkeresztes közelében megütközött Miksa főherceg és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem egyesült seregével. Ez volt a tizenöt éves háború talán legsúlyosabb ütközete, amely számos kortárs szerint döntetlenül végződött, bár ténylegesen – amint Nagyari József is utal rá – a török előrenyomulását eredményezte.

Aze az ki kezénel maratt, vagy az ki kezében akkor eset Eger. Az Keresztyéneke volt az első victoria⁶ de az után, ugyan csak az poganye lett Eger, mais kezénel vagon.

[.....]

[177/b] Hasznai.

Az ki győz[.] azért az győzedelemben magát el ne hidgye. Gondollya meg 1. Az győzedelem Istentől vagon. Annak adgya az kinek akarja 2. Nem minden Victoria Isten joakarattyabul vagon, hanem haragjabul. Ilyen volt az Ai varoshelick victoriája, az melly arra valo lőn hogy azzal magokat el hívin⁷ neki batorodgyanak s vakmerőkődgyenek⁸ es így nagyub romlással el veszzenek. Az Rakoezi György Havasalföldében, Moldovában valo győzedelmeis nem joakarattyabul volt Istennek hanem haragjabul busulásabul[.] maga kárára fordította, mert azzal <...> neki batorodek, s ugy mene Lengyel országban, s ott vesze⁹. 3. Ne gondold azt hogy te gyozedelmet nyertel, <...> azért nyerted volna, mivel Isten előtt kedveseb voltal <...> az mint Bajazer mongya Tamerlanesnek¹⁰: nem, mert talam kevesebbek azok az kiket meg vertél, had végezze el Isten azon büntetését[.] azutan az tiederis fel keresi[.] te ellened jól[.] akkor teis meg romlasz [10. v 12]¹¹ 4. Ne legy kegyetlen mert az kegyetlenséggel jaro gyozedelem soha nem allando[.] tűz van annak az farkán [178/a] mint az Samson Rokainak¹². Musztapán Vezér <...> expediditioja¹³ elég bizonyosag arra. Az cő Taborában ha az szegeny Rab <...> Aszszony gyermekestül meg betegedett s [...] elsőben az gyermekének meczette meg torkát az Annnya szemé előtt, azutan az Annyának. Mi lőn vege kegyetlen hadának s maganak az Török Imperiumban [talam] az leg kisebb gyermekis tuggya. Azon az hatalmas nagy Birodalmon (: az ki minden Birodalmoknal az kik az eg alat kezdettül fogvan voltak s ma vadnak leg több ideig fen allot s áll mais:) soha olyan mocok nem eset, mint Musztapha Vezér idejében. Annak az Birodalomnak pedeg talam egy Vezéris ilyen magnanimus¹⁴ bator bölcs okos hadi experienciával tellyes¹⁵ nem volt mint ez. Az kevelység s kegyetlenség [megis] azt cselekedte <...> s azt szerzette [neki] hogy mais az Vezér konyhajan fűtőzik¹⁶ szalmával meg tőlt <...> meg nyuzört

⁶ az első győzelem

⁷ elbízván

⁸ vakmerővé váljanak

⁹ II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1657. évi lengyelországi hadjáratát a havasalföldi és moldvai hadjárat előzte meg, melynek nyomán a két vajda hűbéresként csatlakozott a szerencsétlen kimenetelű hadjáratához. A századvég erdélyi prédikátorai nagy előszeretettel hivatkoztak II. Rákóczi György esetére, s az Isten akaratával való szembeszegülés példáját látták benne.

¹⁰ I. Bajazid (Bajazér), török szultán seregét, miután a nikápolyi csatában szétverte Zsigmond császár kereszteseit, Timur Lenk (Tamerlan/es) mongol uralkodó győzte le 1402-ben az ankarai ütközetben. A Nagyar által idézett jelenet ehhez az eseményhez kapcsolódik.

¹¹ A bibliai könyv megnevezése elmaradt!

¹² Bir 15.4-5.

¹³ Talán I. Musztafa török szultánról van szó (ur. 1617–1618 és 1622–1623), akit rövid uralkodás után gyengeelméjűsége miatt kétszer is letettek a trónról.

¹⁴ nagylelkű

¹⁵ hadi tapasztalattal teljes

¹⁶ melegszik

feje Búri¹⁷ karóban. <...> 5. Isten ellen ne fordíssa gyozedelmét mert meg esufoltatik Istentül. 6. Legyen irgalmas az artatlanokhoz. 6.¹⁸ Gyozedelmenek minden diesiretit adgya az gyozó Istennek, mert ő az[,] az ki gyöz Jelen. Jelen¹⁹. 6, 2.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi mostani fen forgo dolgokat illeti: Az Keresztyensegnek az ki ma hadakozik szep gyozedelmet ada Isten elsoben mint az Aibelieknek. Az utan, mit eselekedenek, victoriájokat eleb mint vivek, s az utan micsoda moesok esek rajtok tугyatok. En nem alkalmaztatom mert az dolgot jól nem tudom. Eddig ment elő már az Isten dolga, tovab mi lesz eő Felsege tугya. Mi legyunk veszteglesben. Isten <...> ezeket igazgas-sa ugy az mint eő Felsegenek teczik az Ecclesianak javara[,] Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Ez a prédikáció még mindig a biai veszteglés idejéből való. Miközben Apafi Mihály hadai a török további intézkedésére vártak, a keresztény szövetségesek és a török közötti harcok váltakozó sikerrel folytak. Ez a prédikáció valószínűleg a szövetséges csapatok október 12-i elsőpró párkányi győzelme körül született, azaz 10-én vagy 17-én, hiszen a textus a hadi sikerek forgandóságát hangsúlyozza (R. VÁRKONYI 1987, 23-24). A József 8 Izráel népe kánaáni honfoglalásának egyik fontos harci eseményéről ad hírt, nevezetesen arról, hogyan foglalta el Izráel népe - megfutamodást színlelve - Ai városát.

Talán ez a prédikáció mutatja leginkább Nagyar József mechanikus történetteológiai érvelésének sebezhetőségét. E szerint a szemlélet szerint a világtörténelem eseményeiből mindig közvetlenül kiolvasható Isten akarata, amely egyszersmind összhangban van Isten Krisztusban felmutatott egyetemes üdvtervével. A hadi helyzet ekkor azonban annyira bonyolulttá kezd válni, hogy Apafi Mihály udvari prédikátora applikáció helyett kénytelen egyszerűen bevallani: „En nem alkalmaztatom mert az dolgot jól nem tudom. Eddig ment elő már az Isten dolga, tovab mi lesz eő Felsege tугya.” Úgy tűnik tehát, hogy az 1683. évi bécsi hadjárat befejező mozzanata az a történelmi pillanat, amikor a magyar református gondolkodás mindenhatónak vélt másfél évszázados történetteológiai érvrendszere a történelmi fejlemények hatására egyszerűen összeroppan.

¹⁷ megnyúzott fejbőre

¹⁸ helyesen: 7. (elírás)

¹⁹ A Jelen ismétlése elírás.

[178/b] TIZENHARMADIK PRAEDIKATIO

Mikor mind az Dunan mind az Tiszan által jöttünk s meg szabadultunk.

[részletek]

Textus

Solt 18. v. 20. Tagas helyre ki hoz engemet, meg szabadit engemet mert gyönyörködik en bennem.

História szerinti Alk[almatossága].

Ezek az szok egy életének sok gonoszín által ment azokban Istennek mellette levő gondviseléséről, szabadításáról, üdvösségesen gondolkozo vén Király embernek szavai. Ezt az Soltart vénségeben írta mikor Isten minden nyomorusagibul ki szabadította, ezt maga jelenlétében az Templomban el enekeltette. Mikint az Hattyu meg enekli az maga halalat s ugy hal meg[,] olyan hattyúi zengessel valo szep eneke volt ez Davidnak halála előtt nem sok üdövel.

Alkalmatossaga azért függés szerint ez:

Ez elernek sok gonoszitul valo szent gondolkozasa az David Kiralynak.

[.....]

[183/a] Hasznai

(1) Ne hidgye el senki abban magat hogy Isten előtt kedves[,] azért gonoszokra nem jutt. Davidnal egyik sem kedveseb Isten előtt. (2) Midon masokat latt sok gonoszokon forgani, ne mongya azt[,] nem kedves Isten előtt[,] mint az Job barati Jobról, mert az[,] az kit Isten latogat nagy gonoszokkal s keze alá vet[,] sokkal <...> kedveseb lehert te naladnal mint Job az eő baratinall kedveseb volt Isten előtt. (3) Ha ötet Isten latogattya mert szereti, ha tegedis szeret meg latogat el hidd teis.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mi minket s az mi dolgainkatt illeti: <...> Akkor eneklette Isten¹ David ezt az Soltart mikor Isten minden haborusagabul hadakozásibul ki szabadította. Ma vagyon egyszer az üdö az melyben ezt az Soltart melrán el enekelherttyík, mert <...> elerünknek

sok gonoszirul semmit nem szollunkis, igazan sok gonoszokbul sok nyomornságbul sok felelembul rettegesbul szabadulánk meg mostan leg kojeleb[.] (2) Azt enekli David hogy minden eö bujdosásában Isten volt neki kösziklája, kö vara, erősege s az többi. Ma méltan mi azt mondhatryuk hogy ez mi mostani hoszszas bujdosasunkban, az Isten volt minékünk kö varunk, erősegünk, paisunk, kö sziklank mi szabadulasunknak szarva. (3) Az halálnak törei vettek vala környűl az Davidot v. 6. Eleg törei valanak meg vetve az halálnak s mi körülötrűnkis, az kik között kevesben mult el hogy az mi labaink meg nem akadtanak; de azokat az töröket halokat el szaggatta az Isten. (4) Sok vizekbül őrvényekbül vonta ki Isten Davidot. v. 17. Ugy cselekvék eö felsege mi velünkis. Csak nem az Lelkünkig ertek az Arvizek, mind azokbul ki ragada az Isten (5) Szoros ígyre Spiczre jutot² vala az David <...> az melybul nemis remenlette szabadulasat. Az Duna, Rába, Rápeza, Lajta vizei közze³ ugy őszszve szoritott vala Isten bennunket ugy be lakatolt vala eö Felsége [183/b] hogy szabadulasunkat emberi mod szerent elég remelhetűnk⁴. De Isten ki ragada bennunket az sok arvizekbül es magas helyre allitá Isten ma az mi labainkat mikor ezen az nagy Duna vizen békével által hozza s által vezetete s az oroszlanynak szájából ki szabadita. (6) Azt enekli David hogy sok ellenségi közül szabadította Isten ötet meg az kik eö nala erősbek es hatalmasabbak voltak. v. 18. Eleg ellenségek valanak mi nekünk mind elől mind hatul mind job kez felöl, mind bal <...> kez felöl, mind Nap Keletrul <...> mind Nyugatrul mind Eszakra s mind Delrul az kik <...> minalunknal erősbek s hatalmasabbak voltak; az ki ha mindenik világos ellenségek sem volt de bizony joakaróink sem voltak. Mind ezeknek kezekbül meg szabadita az Isten esudalatosan. Mikint <...> Pharaoh es Izrael közze, közben vetette Isten magat hogy ne arthasson az Izraelnek[.] ugy vetette Isten közben magat mi közöttünk es az mi sok ellenségek közze hogy ne arthassanak minékünk [Kijov: 14 20.] (7) Az poganyoknak fejeve tette Isten ötet azt enekli az David v 44. Minker Isten poganyoknak fejeve nem tett, hanem szolgálva, de Erdelyi Fejedelemnek olyan becsületet mint az mi fejedelmünknek az pogany előtt talam soha annyit Isten nem adott [egynekis]. Nemis oka nélkül, mert nem tudom ki szolgált <...> annyit poganynak mint az mi fejedelmünk szolgált mostan. Akar tekintetbül okbul lótt légyen az⁵, akar szükségbül [kentelenségbül]. Dicsírhettyűk azért az Istent mi is[.] ma az Daviddal örömmel enekelhettyűk ezt az Soltárt, mert az eö szabadítása kö fal es bastya gyanant volt mi nekünk, es nevezetesse tette Isten az eö szabadítását az mi Kiralyunk körül, es az eö meg kent⁶ Királyával irgalmassagot cselekedet. v. 51. Amen.

¹ Az Isten szó fölösleges (elírás).

² a legnagyobb veszélybe került (régies)

³ Apafi serege a Duna, Rába, Rábea, Lajta vidékén táborozott Bécs ostroma idején, a török főszereg hátszágát képezve.

⁴ alig remélhetjük

⁵ Akár tudatos megfontolásból történt,...

⁶ felkent

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

A szövetséges keresztény hadak október 12-én Párkánynál (Észtergom vármegye, ma Szlovákiában van) megverték Kara Mehmed budai pasa seregét. A vereségért a nagyvezír elsősorban Thökölyt okolta, s így a kurucgenerális kegyvesztett lett a Porta szemében (MAKKAI-SZÁSZ 1986, 869; R. VÁRKONYI 1984, 168). A párkányi esata másnapján, október 13-án, a nagyvezír hazaengedte Apafi seregét Erdélybe. Az 1683. évi tizenharmadik prédikáció – amint Nagyar József megjegyzése is jelzi – a dunai és tiszai átkelés után, tehát október 24-én, vasárnap hangzott el.

A 18. zsoltár, melyből a prédikátor a textust meríti, győzelmi ének. Eredetileg olyan hálaének lehetett, melyben a háborúból győztesen hazatérő király Istent magasztalja. Szerzője nem egy konkrét eseményt énekel meg, hanem egy lehetséges – és Izráel történetében gyakran ismétlődő – élethelyzetet mutat be.

Ennek a beszédnek összegző jellege is van, a viszonylag terjedelmes aktualizáló rá szabás a prédikáció végén visszatekint az előző hetek eseményeire, és újra felvillantja a történéseknek a wittenbergi történet szemléletben gyökerező történetteológiai aspektusait. Nagyar József prédikációjának talán legdöbbenetesebb tanulsága az, hogy a prédikátor – az expedíció aktuálpolitikai szempontból Erdélyre nézve vészjósoló kimenetele ellenére is – a háború végét és a hazatérés lehetőségét felszabadulásként, lelki győzelemként éli meg.

[184/a] TIZENNEGYEDIK PREDIKATIO.

[részletek]

Textus.

1. Király. 3: 16¹ Sem enyim se tied ne légyen[.] vagják kettő².

Historia szerinti Alk[almazossága]:

Isten az magából választatot Kiralyokat, Fejedelmeket uralkodásoknak kezdetiben, valami nevezetes facinussal³ jellel, vagy viselt <...> dologgal tekintetesse teszi⁴ az egész nép előtt. Így Salamont csak hamar választattatása után <...> ennek az nagy meg fejthetetlen kérdésnek controversiának⁵ villongásnak <...> böles meg fejtese meg határozása által, tekintetesse teve es hirit nevet ki szelesíti az egész Izraelen. Saullalis hasonló dolgot cselekedek uralkodasanak kezdetiben, ugyannyira hogy halálra keresteknek az ki ellene szollana. 1. Sam XI: 12.

Summa:

Dűhösséggel őszve kőtteret az irigység, ugy hogy csak másnak kárt tehessen[.] az maga hasznatulis inkább kesz meg válni. Csak tied ne legyen. Csak tied ne legyen. enyim se légyen.

Reszei.

1. Az az rosz Aszszonyi allat[.] 2. Annak kegyetlen kivansága postulatuma⁶.

[.....]

¹ helyesen: 1 Kir 3,26 (elírás)

² vágják ketté

³ cselekedettel

⁴ tekintélyessé teszi

⁵ háborgásnak (a korabeli nyelvhasználatban: visszavonásnak)

⁶ követelése, igénye

[189/b] Az mi immar minket s az mi boldogralan Nemzetünket nezi ez egészen mi reank illik, ennek mind Lezkeje, mind Tanusága, mind vilagosétasa⁷:

(1) Isten ki hozá Izraelt Ægyptombul s le telepíte az Canahan tejjel mézzel folyo, jo földön: Ugy az mi Nemzetűnket is ki hozá Isten jo voltábul Seythiábul, s le telepíte ez jo siros földön Pannoniának földön az mely meltan [neveztetetik] tejjel mézzel folyo földnek[.]

(2) Isten meg választá külön tevő, helyezteté az mint Balam szol az Izrael minden Nemzetsegekről; Ugy az mi Nemzetűnket ki valkeppen Erdelyt külön teve, folyovizek s nagy hegyekkel meg határoza <...> mas nemzetsegektől <...> külön szakasztá s el választá az Isten:

(3) Az Izraelben [190/a] helyezteté Isten az maga dúcsósóget, ugy az mi Nemzetünkben az maga szencséges Evangeliumat be plantála.

(4) Izraelre bünciért meg haragvék Isten[.] praedajul ada minden nemzetsegeknek. Ugy az mi Nemzetűnkettis. [Azon] erdőknek, s mezőknek minden vadai legeltenek minekutanna Isten gypűjet el ronta [Solt. 80.]. Ugy az mi szegeny Nemzetűnkön legeltenek es legelnek más. Az mi szegeny Nemzetűnket Asianak minden ereje hanszor <...> tapodta meg? Az Sasnak szárnya⁸ hanyszor csapta meg? Sőt volté Asiának s Europeanak olyan nemzetsege az kinek lova lába országunkat valaha meg nem tapodta volna. Talam soha egy sem. Bogdany, Kurtany⁹, Tatar, Kozak, Cserkecs, Persa, <...> Örmény, Tatár, Torok, Nemet Lengyel, Horvat es ki nem?

(4)¹⁰ Csalardsaggal vették loptak el szegeny nemzetűnknek Lelki testi szabadeságot rülünk mint Izrael Jeroboam. Ugy lopták el <...> Budat az Torökök Tutorsagnak¹¹ színe alatt. Az egész orszagot peneg hazugságnak színe alatt el vive Fridericus [190/b]. Az Lajos kiraly Attyafiát, Mariát el jegyze Fridericus Felesegül. Sogorsagnak színe alatt [osztán] jegy váltóban el veve, s magának es kaparita¹² szep <...> sok szaz eszetndöktül verrel tartot s oltalmaztatot <...> nemes Nemzetűnket. Azultatul fogyan mar sogorunk az Nemet de valoban idegen Sogorunk¹³.

(5) Ha kinek szepen szollottanak valaha, nekünk mind Napkelet mind Napnyugat szepen szollott, eleget kecsgettettek bennűnket, mi lön vege? Haloban keritének, meg foganak, püssegetessel¹⁴ mint az Lovat, meg nyergelenek, meg hevederlenek¹⁵, meg szoritak allainkat, szájunkat, már ugy nyargalnak rajtunk az mint szeretik.

[.....]

⁷ megvilágosítása, azaz magyarázata (itt a korabeli prédikáció egyik homiletikai elemét jelenti)

⁸ Asia (Ázsia) a török és a tatár, a Sas pedig Ausztria allegorikus megjelenítésére szolgál.

⁹ A bogdány (bogdán) havasalföldi, a kurtány (kurtán) moldvai sorkatonát jelent.

¹⁰ A (4) pont kétszer szerepel egymás után (elírás).

¹¹ védelmezésnek

¹² megkaparintotta, megszerezte

¹³ Valószínűleg Anjou Máriára (1370–1395) gondolhat Nagyari, aki III. Frigyes (Habsburg) német király felesége lett. Utána viszont nem nevezi meg azokat az eseményeket a 15–16. századból, amelyek ténylegesen a Habsburgok számára kedvező trónöröklési rendet törvényesítették Magyarországon.

¹⁴ püssöget/püssöget/piszoget = biztató hangon indulásra késztet (népies)

¹⁵ hevederrel (derékövvel) megszorították

[191/b] Kettős vagak¹⁶ az mi szegény nemzetűnket elégge az mikor Budat el vivec [mert] az vala feje nemzetunknek. <...> Mar csak az romlassa maradot. Ki nyujtotta vala kezeit Labait Napnyugatra s Napkeletre, sot az világnak négy reszeire, ugymint Horvat orszagra, Racz orszagra <...> Stryiára¹⁷, s az többi, de az mikor el veve hazánkknak nagy szep erőssegeit, Veg varait Nandor fejervart, Szendrót, Szekes fejervart, Canisat, Egret, [...], Lippat, Lugost, Karánsebest, Jenöt, Varadot¹⁸, s az többi, akkor el vagdalak mind kezeit mind Labait, az kiket az világ négy szegeletire ki nyujtott vala. Mar csak egy kicsiny <...> marat meg az Thronossaban¹⁹ <...>. Ki jott az Sententia²⁰ [errűlis] hogy eztis vagjak kettő. Te felőled pedeg Nemzetünkben lakozo igaz <...> Religio²¹ ki jot az Sententia: hogy meg nyomjanak²², meg fojesanak, ugy hogy hasonlatos légy mint az másik meg holt gyermek az Chch orszagi, az kiben mar semí elevenség nincs [meg nyomtak, meg fojtottak meg fulasztottak azt]²³ <...> Fel huzatot az fegyver hogy te az ki meg itt elevenségben meg maradtál Nemzetünkben, te is kette vagattassál. [192/a] El jott azért az üdö hogy te is az ki az Religionak edes Attya vagy <...> szolallyál meg az egekbül mint regenten es mongyad ezt: Ne bocsasd <...> az te kezedet eő reaja mert az en mehembűil szarmazot kedves gyermekem. 1 Kiraly. 3: 26. Amen.

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az 1683. évi tizennegyedik prédikáció a hazafelé vezető úton, feltehetően október 31-én, vasárnap hangzott el. Nagyrit ekkor már leginkább az a kérdés foglalkoztatta, mit eredményez majd az új politikai helyzet, nevezetesen a török veresége, Erdély és a református egyház sorsára nézve.

A prédikáció textusa az Ószövetség egyik közismert történetének egyetlen mondatát említi ki. Két nő egy élő és egy halott csecsemő fölött perlekedik, s végül Salamon király bölcs döntése nyilvánvalóvá teszi, ki a gyermek anyja. Az analógia kézenfekvő: Nagyrit arra keres választ, ki rendelkezik majd a jövőben Erdély és a reformátusság sorsa fölül. A bölcs döntést a prédikátor Istentől várja.

¹⁶ Ketté is vágják

¹⁷ Stájerországra

¹⁸ A török által az előző évtizedekben megszállt magyarországi végvárokról van szó: Nándorfehérvár, Szendrő, Székesfehérvár, Kanizsa, Eger, (itt egy név olvashatatlan), Lippa, Lugos, Karánsebes, Jenő, Varad.

¹⁹ A trónus itt a koronához hasonlóan az ország egészét jelképezi.

²⁰ Megszületett a végzés

²¹ Az igaz Religio a református vallást jelenti.

²² elnyomjanak

²³ A Habsburg ellenreformáció ellen küzdő cseh rendek 1618-ban felkelést szerveztek hitük védelmében. 1620. november 8-án a fehérhegyi esatában (Prága mellett) a Habsburg-csapatok Tilly vezetésével levertek Frigyes cseh király seregét. Ezzel nemcsak a cseh protestantizmus sorsa pecsételődött meg, hanem az ország részleges önállósága is elveszett. Ez az esemény erősen befolyásolta Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes háborúinak kimenetelét is (nikolsburgi béke, 1621), s ezáltal a magyar protestantizmus ügyét.

Az applikációban a 16–17. századi magyar protestáns történelemszemlélet egyik lényeges elemének, a zsidó–magyar sorspárhuzamnak pontokba szedett, bibliai és történeti példákkal gazdagon illusztrált összefoglalását olvashatjuk. Nagyari gondolatmenete szinte teljes egészében megegyezik Farkas András mintegy másfél évszázaddal korábban keletkezett énekének felépítésével (Az zsidó és magyar nemzetről, 1538).

[192/a] TIZENŐTÖDIK PRAEDIKATIO

Textus.

Teremt. 35. 3. Kelyetek fel, mennyűnk fel Berhelbe, had csinályak oltart ott az erős Istennek az ki engemet meg halgatot az en nyomorusagomnak napjan s az többi.

Ezek az szok egy hazájából meszsze idegen földre ki bujdosot, hazájából Isten jovoitabul vissza tert jambor embernek Patriarchának az Jacobnak szavai.

Th[eológia szerint való] Alk[almatossága] all ily dolgokban.

(1) Az mi első szűleinktől reank szállott természeti nagy tudatlansagnak világos ki mutató ezimere jele ez, hogy meg az Istenfelő emberekis hamar el feletkeznek tisztekről az mellyel tartoznak az eő Isteneknek sótt, meg az kit erős esküvessel fogadasval igirtekis Istennek az sem jutna sokszor <...> eszekben <...>, ha Isten maga arrul meg nem intene ha Isten maga arrul meg nem szollitaná őket: Adgyatok meg Istennek az mit igirtetek. Ehon ez előtt husz esztendővel tett volt igiretet Jacob Luzban¹ Istennek 1 Moj. 28. 20 21 22:] Ha ugymond Isten leszen en velem es meg oltalmaz engemet az en utamban s az többi mikor viszsza jovok ebben az helyben aldozom mind azokbul valamit ennekem az Isten adand s az többi. Ihol az igiret, de hol [192/b] ennek be tellyesítése? Az mit Isten fogadot igirt praestalta² meg allotta be tellyesítette, imátsagat meg halgatta, utat meg áldotta s az többi; de Jacob mind ezekről el feletkezet. Sichemben³ jar Bethel körül. Hogy Bethelbe fel kellene menni ingyen eszében sem jutt, Hanem Isten osztán álmában meg jelenik neki s meg szollirtya s meg inti Sichemben:] Eregy fel ugy mond. Bethelben csinály oltart fogadasod szerent amaz erős Istennek. az ki Bethelben teneked meg jelent imacsagodat meg halgatta az kinek fogadast töttel.⁴ sat.

(2) Előnkben adgya ez az alkalmatosság igen szépen: mely meszsze esnek az [Istenfelő] Atyák sokszor attul az ezeltul mellyet fel tettek az eő maradekjokban, vagy az eő maradekjok felől. Az kikben s holl leg töb jot, Isteni felelmet remenlettenek, azokban s ott érnek s látnak leg több gonoszokat, leg nagyub Istentelenseget [sokszor]. Bethelt sanctificalta meg szentelte mind az Isten s mind Jacob hogy ott oltart csinallyon

¹ Luz. Bétel eredeti neve az Ószövetségben (1 Móz 28.19). Jeruzsálem közelében fekvő város, Izráel egyik szent helye. Itt jelent meg Isten Jákóbnak álmában, aki ezután oltárt épített s El-Bételnek nevezte el a helyet (1 Móz 35.7).

² megadta

³ Sikem, város Jeruzsálemtől 60 kilométerre északi irányban, az Efraim-hegységben. Bétel mellett Izráel másik jelentős szent helye, ahol Ábrahám és Jákób is megfordult; itt temerték el Józsefet (1 Móz 12.6; 1 Móz 33.18-20).

⁴ 1 Móz 35.1

Istennek,] az legyen Istennek háza, azt gondolta az szegény Jacob hogy az cő maradékátul mindenkor olyan szent helynek, Isten s hazanak tartatik azért hogy Isten neki ott jelent volt meg, s azomban egész Canahan földében sem volt hely egyis az kit ugy profanáltak volna⁵ s ördögöknek lako helyévé változtattanak volna az Jacob maradéki mint ezt. Melyre nevezte panaszolkodék Isten [193/a] Ioseasnak 12. v. 5. Confer⁶ Iios. 10: 5. 15 ezt az historiat hozza elő, mit cselekedet [eő Felsege] Jacobbal abban az helyben es Jacobis mit cselekedet Istennel, oltart csinált s aldozot s az többi. Immar hogy hogy let Bethell Beth Avenne?⁷ Az Istennek háza hazugsagnak hiabavalosagnak helyeve? Hogy hogy lett az az hely olyan gonoszsagnak s bálványozasnak helyeve hogy se Gibeaban⁸ se Gileadban⁹ olyan nagy gonoszsagot nem tanalt Isten mint Bethelben v. 15. Ezis lehet az oka hogy jöllehet Danis¹⁰ bálványoknak helye volt[,] Bethelis az volt, de megis gyakrabban Bethelt emlegeti Isten Ioseasnal s Jeremiasnal, arrul az helyről nagyon panasz. Mert az az hely volt Istennek esudalatos dolgaival irgalmassagaival meg szenteltetet s nevezetesse tetetet hely. Mikor olyan hely profanalatik meg fertezettetik az ki celebris hires neves volt Istennek vagy jelenesevel s ott valo lakásával, vagy nagyságos dolgaival, az hol az Istennek dolgait kellett volna emlegetni, az az dolog az, az mely az Isten sziviben tüzet, szájában langott, orraban füstöt csinál. Melyre nézve amaz ven Prophetar¹¹ specificice¹² nevezetesen czél szerent az Bethelbeli oltar ellen küldi az Isten [1 Kiraly 13. 3.]; es hogy az rajta aldozo papoknak az meg ki senyvedet esontyaitis tetemeitis ki ássa s rajta meg egesse meg parancsolta Josiasnak az Isten. 2 Kiraly 23. 15. 16.

Summa:

Szorgalmatosan kel keresni [193/b] es az mikor Isten azt adgya érnünk venni készséggel azt az alkalmatosságot az melyben Istennek tett ígíretünkett be mutathassuk s adossagunkat meg fizerhessük. Így véve Jacob azt az alkalmatosságot hogy Bethelben fel mehessen. Mit tuczd vele¹³ [,] tobbe fordite Isten valaha vissza Bethelben? Ha most fel mehez, vagy ott vagy, ad meg az mitt fogadtal Istennek. Solt. 32¹⁴. Az mig az arvizek

⁵ megszenteltelenítettek volna

⁶ vedd össze

⁷ Bétel = Isten háza; Bét-Áven = pusztság háza, a bűn háza; Hóseás próféta jelképesen nevezi Bételt Bét-Ávennek, hogy ezzel annak bálványimádását elítélje (Hós 4,15; 10,5).

⁸ Gíbea, Jeruzsálemtől északra fekvő város Benjámín törzsének területén. Először a benjaminitákkal folytatott testvérhárc kapcsán említi a Szentírás (Bír 19,20), később Izráel egyesített királyságának fővárosa lett (1 Sám 22,6).

⁹ Gileád, Izráel Jordántól keletre eső birtoka, amelyen a honfoglalás után Rúben, Gád és Manassé fél törzse osztozott. Lakói később bálványimádók lettek, s a szíriabeliek fogságba hurcolták őket (2 Kir 10; 15).

¹⁰ Dán, Palesztina legészakibb városa, itt telepedtek le Jákób ötödik fiának leszármazottai. A területet többnyire a filiszteusok tartották megszállva. Dán bálványimádása arra az időre esik, amikor Jeroboám király aranyborjút állíttatott fel Dánban (1 Kir 12,25-33).

¹¹ Ez a próféta név szerint nincs megnevezve a Szentírásban, a szentíró egyszerűen Isten emberéről beszél.

¹² célirányosan

¹³ mit tudhatod

¹⁴ pontosabban: Zsolt 32,6

cl nem jűnek addig kőnyőrőjterek. Constantinus Császár¹⁵ addég halogatta keresztstégét hogy Jordanbul keresztelkegyik meg, kicsinyben hogy az nélkül nem marada¹⁶ elég erhete¹⁷ Nicomediában¹⁸ halála előtt. Absolon azt mongya Davidnak: Fogadast fogadram szakkivetésemben bocsas Hebronban had adgyam meg az Istennek [2 Sam 15. 7. 8. 9] Ugyan ezent¹⁹ kel minckunk ma mondanunk. Fogadast fogadtunk mikor meg indultunk Istennek ha utazasunkat meg aldgya s meg őriz minden ellensegink ellen, vissza hoz bekesseggel, fel megyűnk Bethelben es oltart csinallunk, azért bocsas fel vgy fel minket az mi Bethelunkben had adgyuk meg az mit igirtunk Felsegednek.

Reszei.

1. Vagyon az Serkentő haladatosságra intő szo. Kellyűnk fel. 2. Mire? Hogy fel mennyűnk (mivel Bethel fellyeb valo volt Sichemnel) I Iova? Bethelben. Miirt? Hogy oltart csinallunk. Kinek? Amaz erős Istennek. Miirt? Mert meg oltalmazot utunkban es meg halgarot nyomorusagunknak idejen fel bocsatot imaesaginkban.

Magyarázat szerént

(1) Vagyon itt Jacobnak Isten parancsolattyához valo szent engedelmessége. [194/a] Eczaka jelenik meg neki az Isten, meg intí tisztírűl reggel fel kel mingyart engedelmeskedik, meg tisztittya I Iázát[,] az bálványokat, mellyeket az nyereg ala dugott vala, Rachel elő keresgetil[,] az függőjöketis le szagattya, el dugja, titkon egy fa ala hogy az Aszszony nep az eseled az mely hajlando az balvanyozasra valaha fel ne tanallya. Mais itt vadnak el ásya azon az helyen. Ezeket véghez viven fel kél[,] mingyart Bethelben megyen. Ígyis kellett lenni. Mikor az Istenfelő ember hallya az Isten szavat, vagy az dolgoknak folyásabul, vagy valami külső jelbűl, vagy Sz[ent] Lelek impulsussábul inditásábul eszeben veszi: Ez az Isten akarattya, akkor készseggel engedelmeskegyek ne halogassa. Így Josephet eczaka inti meg Isten Angyala. Nem kesik semmit mingyart fel kél, követi az Urnak tanácsat parancsolattyár [Math. 2: 13. 14]. Így Szent Pál az testel es verrel nem tanacskozik semmit, sot az meg az Apostoloktul sem kerd tanaczot, hanem halvan az Űr parancsolattyat mingyart engedelmeskedik. Gal. 1: 16.

(2) Vagyon itt az halaadatosságra valo maga fel serkentése. Kellyűnk fel mennyűnk fel. Meg emlekezik fogadasarul az melyben azt igirte ha az Isten utyában meg aldgya őt oltart csinall Istennek s az többi. Kőnyőrőg Istennek segicségert s egy szersmind halaadatossagot igir, nem leszen feledékeny az Urnak joakarattyarul, meg mutatya halaado voltat Istenhez. Illyen imatsag kedves az Isten előtt, az melyben az imatsagnak szava őszve kötve vagyon az halaadának igiret tetelivel. Ugy imatkozzal kérj valamit

¹⁵ (Nagy) Constantinus. Flavius Valerius (kb. 280–337). római esászár, aki államvallássá tette a kereszténységet.

¹⁶ kevesen múltott, hogy anélkül nem maradt

¹⁷ alig érhetett

¹⁸ Nicodemia (elírás), város Bithyniában, Diocletianus és Nagy Constantinus lakhelye; ma Izniknik (vagy Izmid).

¹⁹ Ugyanezt

Istentől, hogy egy szersmind halaadatosságot igirj eő Felsegenek. Igy Titk. 6. 5. 6. 7²⁰. [194/b] Az huszonegy véneknék egyik kézekben tömjenező vagyon az masikban <...> hegedu musica szerszam vagyon. Az egyyk az imacsagot jelenti az masik az halaadast. Ugy emeld fel imácságotat Istenhez s ugy töles²¹ meg tömjeneződer füstel az az szivedet [szent] kivansagokkal hogy egyszersmind hegedu musica legyen az mas kezedben, az mellyel haladásnak²² gyonyorúseges eneket enekely szep melodiával az Istennek. Enekeld el ollyankor azt az eneket <...> [az kinek notajat itt az] 24 venek szep melodiával vonszak. v. 5. 6. 7²³. Meltó vagy az ki el vegyed az dücsösseget tisztességet erőt birodalmat s az többi, mert te altalad vadnak mindenek. Az az imacsagis az kire az Ur Jesus tanctot bennünkert, [ugy áll] keresekből <...> hogy egyszersmind halaadás doxológia²⁴ rekeszti bé. Mert tied az ország az hatalom az dücsösseg mind örökke Amen. Az mellyet az primitiva elődödi Ecclesia²⁵ nem csak az imatságnak végén mondot, hanem minden kérésekre külön külön mondot ily formában: Szenteltessék meg az te neved: Mert tied az ország az hatalom etc. Jöjjön el az te orszagod: Mert tied az ország etc. Legyen meg az te akaratod: Mert tied az ország etc. mind így rendel. Meg különböztenek ebben az Istenfelő emberek az Isrentelenektől. Mert amazok mikor kérnek s könyörögnek buzgosággal eselekszik azt; mikor el nyerik Istentul az mit kérnek akkór is örömmel adnak halakat Istennek, mint az Babyloniai fogsagbul meg szabadult Ecclesia. Solt. 126. [Anna 1 Sam 1- vide]²⁶. Vig ajakkal vig orommel: Az Isrentelenek [195/a] pedég buzognak az imatságban, nagy fel szoval kiáltanak meszszerűl mint amaz kilencz belpoklosok Sz[ent] Math. 8. Uram könyörül rajtunk, de mikor osztan meg gyógyultanak el nyerik azt az mit Istentől kertenek akkor osztán nem ternek vissza Istenhez, nem buzognak akkor nem adnak halakat, mint ha valami praedát²⁷ nyertenek kaptának volna ki Isten kezéből olyban hajtyak²⁸ az Istennek aldasat. Tiz belpoklosok közöttül egy eleg valik²⁹ az ki halaadással vissza terjen a Istenhez. El feletkeznek az emberek mingyart az Istenről.

(3) Az maga példájával masokatis serkent. Mennyünk fel: Nem elegszik meg azzal hogy maga adgyon halakat Isrennek csak, hanem masokatis serkent hogy az haladas³⁰ bővölkögyik annalis inkab Istennek dücsösegerre az mint Sz[ent] Pall szol: Igy nekünkis eselekednunk hogy az mely halaado indulatot szült az Istennek Lelke bennünk, ugyan azont szüllyuk miis masokban,] az mennyire mi tulünk lehet masokatis gerjeszszünk az Isten dücsöitisire. Igy Sz[ent] Jánosnal 1. 42³¹. Sz[ent] Andras gerjeszti Szent Petert az Christushoz valo menésre s nagy örömmel azt mongya. Jere lassad az Messiast, mert meg tanáltuk az Messiast. Igy Samaria alatt az belpoklosok az szabadulast nem titkollyak el hanem azt mongyak: Jertek menyünk be az városban ne titkollyak el

²⁰ helyesen: Jel 5.8-12

²¹ töltsd

²² hálaadásnak

²³ helyesen: Jel 5.12

²⁴ Istent dicsőítő ima (gör.)

²⁵ az ógyház

²⁶ Lásd Anna imádságát és halaadó énekét: 1 Sám 1-2.

²⁷ zsákmányt

²⁸ úgy tekintik

²⁹ egy alig akad

³⁰ hálaadás

³¹ helyesen: Ján 1.41

czit az nagy jott. Hogy hogy halgarnank ilyen nagy jonak idejen. 2 Kiraly 7. 9. Az Ur Jesus Xtus³² azt mongya hogy tuzet gerjesztet ez vilagon es azt akarja hogy egjen es szelesegyik ki messzszere. [195/b] Az Isten szertetinek es az Attyafi szeretetnek tuzze az egyik, az mellyet eö Felsege <...> [akar] akar az hol meg gyült, ne csak ott egessen, hanem szivruv szivre terjedgyen mint az mezőnek [meg] szaradot gyepjeben akadot tüz. Oka ezeknek ez: Mert az mikent az sokoknak együt valo fohaszkodása fel gyulasztya az szivet az fohaszkodásra, s az buzgo imadecsagra, ugy sokaknak együt valo halaadása fel gyulasztya az lelket az halaadasban valo buzgolkodásra es hővölködesre. 2. Cor. 1. az 20 versig. Ez az gyönyörüeseg musica symphonia együt valo zenges Sz[ent] Math. 18. Mikor ketten, harman egyben gyültök s imadkoztok, ott leszek veletek³³. Az szo, az mellyel szöl az Istennek Lelke. Simphoniat musicai zengest jelent. Mikint az külömbözö hurok meg inditatván s meg illetven szép zengest szep harmoniai melodiat csinálnak, az mely mind az halgatoznak s mind az Musikasnak füleit gyönyörködterik; Igy az külömküölöm sziveknek lelkeknek együt valo fohaszkodasok imácságok (: meg illetven az szivek mint meg annyi Musicai hurok az Sz[ent] Lelektül :) gyönyörüeseg melodiat zengest csinálnak az Istennek füleiben az mely mind az imadkozo lelket s mind az Istent az ki azokat halgattya, gyönyörködterik.

[196/a] (4) Az Isten irgalmasságot nem csak emlegeti, hanem az Isten irgalmasságot [1.] az eö irgalmasságának helyen emlegeti s az az[:] Az helyetis meg jegyzi az hol velle Isten kiválkeppen valo irgalmasságot közlötte. Mennyűnk fel Bethelben. Mert ott jelent meg Isten ennekem ott igerte kiválkeppen valo kegyelmességet. Carolus II³⁴ az mostani Angliai Király minden esztendőben el jár [az mint oda fel letemben³⁵ felöle hallottam] Scotiaban³⁶ az alá az fa alá, az mellyen Isten Cromvel³⁷ ellen meg marasztotta, ketseg kívül emlegeti Istennek jovoltát s csudálátos szabadítását. Vanis mit emlegetni, mert harom nagy országoknak, Anglianak Hybernianak³⁸, Scotianak sok erőssegeiben s erös varaiban nem maradhatot meg, hanem azt az egy fat rendelte volt Isten neki Asylumul³⁹ életének meg marasztalására. Ez végre iratta le Isten negyvenket statioir⁴⁰ szállasit az maga népecnek az pusztaban; Micsoda esztendőben, holnapban, napban indült meg az Tabor, onnan hova ment, hol szállot meg elsőben. Rametesben⁴¹, onnan Succothban⁴², onnan az hináros tengerhez⁴³, ott mikíppen voltak meg szoritva:

³² Krisztus (az első szótag a görög kezdőbetűvel rövidítve)

³³ Mát 18.20

³⁴ II. Károly (1630–1685), angol király, aki az angol polgári forradalom idején Franciaországban, majd Hollandiában élt emigrációban. 1660-as visszatérése után sikerült restaurálnia a monarchiát és a Stuart-dinasztiát.

³⁵ Nagyarí itt saját hollandiai peregrinációjára utal: 1674–1679 között rövidebb-hosszabb időt töltött Groningenben, Franekerben, Leidenben és Utrechtben.

³⁶ Skóciában

³⁷ Cromwell, Oliver (1599–1658), az angol polgári forradalom vezető személyisége, 1653–58 között Anglia, Skócia és Írország lordprotektora.

³⁸ Írországnak (gör.)

³⁹ menedékül

⁴⁰ állomásait

⁴¹ Rameszesz (a szövegbeli Rametesz elírás), egyiptomi város, melyet izraelita robotmunkások építettek Gósen földjén (2 Móz 1.11).

⁴² Szukkót (Sukkót), Izrael első táborhelye az egyiptomi kivonulás után (2 Móz 12.37).

⁴³ 2 Móz 14.15-21

mely csudalatosan szabadította meg Isten. Máraban⁴⁴ az keserű vizeket hogy hogy edesítette: Elimben⁴⁵ mikippen vigasztalta örvendeztette, meg itatta őket az szép eleven forrasokbul s az többi, arra valók voltak ezek mind, hogy az Istennek irgalmasságának az helyetis emlekezethen kel tartani az mellyekben irgalmasságot cselekedet Isten mivelünk. 2. Az közönseges Szent Cultusnak Isteni tiszteletnek helyen emlegeti. Bethelben maga az Ur Jesus Christus, es az Sz[ent] Apostolok nem utalták meg az Congre-[196/b]-gatiókat⁴⁶ az Szenteknek közönseges helyeken valo gyülekezeteket [Sid. 10: 23] oltart kel csinálni nem csak az szívben hanem külsőképpen az Eclesiában is. Bethelben az Istennek es az Szenteknek házában. Mert nem csak Istennek, de az Szenteknekis tartozunk hogy meg mutassuk magunkat micsoda indulattal vagyunk Istenhez s az Eclesiához.

(5) Amaz erős Istennek az ki engem meg szabadított <...> s imacsagomban szorulasomnak idején meg halgatot. Mindenkor meg erzi az lelek hogy Isten meg halgatta imátságot, de kivalképpen szorulásának idején fel bocsatot imátságot hogy meg halgatta Isten (az eő csudalatos szabadulásának modgyabul) <...> evidenter⁴⁷ tapasztalhatóképpen világosan meg erzi. Jacob tuya hogy Isten minden imátságát meg halgatta de hogy Bethelben fel bocsatotot imátságot meg halgatta azt evidentissime⁴⁸ erzte.

Tanusagh:

Mikor Isren valamely Istenfelő embert édes Hazájából megszszie ki bujdosat[.] uttyaban vele leszen, meg oltalmazza, bekességgel vissza teriti hazájában: tartozik az az Istenfelő ember azon az helyen az hol imátságot Isten indulásakor meg halgatta nem csak szíviben oltart csinálni, hanem az Szenteknekis gyülekezetiben meg jelenni: es az mit igirt Istennek meg fizetni hozzája valo irgalmasságaert s szabaditasaért. [197/a]

Oka:

Mert tartozunk gyakran meg ujjítani azt az szövetséget az mellyet Istennel tettünk. Az mi Atyainkban Istennel szövetséget tettünk, az keresztségben <...> tettünk, életünkben valamikor Sz[ent] Sacramentumokkal⁴⁹ eltünk mindenkor tettünk es valamikor, valami szorulasinkban s halalos inegünkben vagy könyörgesünkben fogadast igiretet tettünk, mindenkor vele tött szövetségünket meg ujjítottuk, tartozunk azért szabadulásunk utánis errül az szövetségrül Isten meg emlekeztetnünk. Isten is azt akarja hogy errül meg emlekezünk. Így mind az kett reszrül meg erősödik s meg ujjítarik Istennek

⁴⁴ Mára, keserű vizet adó forrás neve Súr pusztájában (2 Móz. 15,22-25). A keserű-édes nyelvi formula a 17. századi puritán gondolkodás meghatározó eleme.

⁴⁵ Elim, Izráel második szállása a pusztában, ahol 12 forrás és 70 pálmafa szolgálta felüdülésüket (2 Móz 15,27).

⁴⁶ összegyülekezéseket

⁴⁷ látható módon, egyértelműen

⁴⁸ a legnyilvánvalóbban

⁴⁹ szentségekkel (az úrvacsorára gondolhat Nagyari)

veleünk s nekünk Istennel tölt szövetségünk. Így czelekeszik Jacob Istennel Isten is cő vele.

Ez mar ilyen dolgokban áll:

(1.) Az helynek magában gondoltatván⁵⁰ ma nincs semmi szentsege. Egyik hely sem szenteb az másiknal. Bethel nem szenteb Sichemnél. Ez vegre nem kell Jacobnak Bethelben fáradni Sichemből. Mig Jerusalemben lakozott Isten addig Bethel volt Isten háza, mikor el hadta az Isten dűcsősege mingyart Bethavenne lött Hazugsagnak házáva s Iatroknak barlangjáva az mint Ur Ch[ríztus] szoll [Jer. 7. 11., Math. 21. 13].⁵¹

(2) Mindazáltal az hely az imatsagban valo buzgosagot nem oltya hanem fel indittyá. Sichemenis imadkozhatik Jacob de Bethelben nagyobb buzgosággal, mert ott esziben jutt, hogy Isten gyakran meg jelent neki es evidenten világosan közlörte velle, irgalmasságát. Salamon az maga Kiralyi palotajábanis imadkozhatik de buzgobban az Jerusalembeli Templomban s Gibeonban mert ott gyakran massoris meg jelent Isten neki. Csak egy fa [197/b] legyenis az az kertben, egy szugolyat⁵² az kamarában az ki alá s az kiben szokot ember imadkozni, mingyárt surgeti az embert az imadkozásban. Xtus⁵³ Urunk maga adot erre [példát], mikor haromszor az kertben azon egy helyre megyen imadkozni, vagy fa alá, vagy az kertnek valamí barázdájában [Math. 26. 39. 40. 41. 42. etc.]. Ez az oka egyik⁵⁴ miirt az Cultus az szent szolgalat az városokban sokkal buzgob melegeb hogy sem az udvarokban s külömkülbfele palotakban. Miirt? Mert egy helyhez szokik az imadkozo ember. Ugy teczik ott az maga szokot helyén az maga szekiben, vagy le borul vagy az Templom oszlopara borul mingyart buzgobban imadkozhatik. Nevetik ezt <...> némellyek az kik mar az Évangeliumi szabadsagot oly szelesen ki terjeszték hogy mind egy[,] akar az ganej retejen <...> [Eleg utalatos szol] akar az istalloban, <...> akar az Templomban imadkozhatik. Mas dolog mikor az szükség ugy hozza. Imadkozott Jeremias bizony az saros verembenis [Jer. 38:6.] de az Templombul ugyan nem ment az veremben imadkozni. Imadkozhatik beteg agybanis az ember mint Ezechias [Es. 38: 3], az tenger melysegebenis mint Jonas, de ugyan affelöl az Istennek Templomaban kívánnak fel menni s imadkozni mindenik mihelyt őket Isten meg szabadította. [Jonas 2: 1. 2. 3.]. Ha azt mondod[,] azok az O Testamentomban voltak[,] masra intenek mint az Daniel Templom fele valo fordulasa Dan. 9⁵⁵. hat Simeon Sz[ent] Anna, Zacharias, Erzsebet az Ur J[esus] Christus az Apostolok miirt hogy az Jerusalembeli Templomban az ki [198/a] közel volt mar akkor az cő el mulásához el töröltetesehez, megis fel mentenek Sz[ent] Szolgalatra gyakran? Hat miirt mongya Sz[ent] Pall (az ki ha valaki [eő igazán] tudta az Uj Testamentomi szabadesagot) [Ne mulaszszatok el az Szentek Congregatioit az Szentek közönseges helyeken valo gyülekezeti] [Sid. 10. 23.]. Az pedeg nem remenlenem hogy mindenkor Istalloban lett volna. Az városokban azért, mikor meg hallya az harang szot, mingyarást fel buzdul. Mehent az Templomot meg lattyá, annál inkab fel buzdul. Mehent az maga szekét s

⁵⁰ önmagában

⁵¹ A bibliai utalások szövegbeli helye nincs pontosan jelölve, tartalmilag ide illenek.

⁵² egy zugoly

⁵³ Krisztus (az első szótag a görög kezdőbetűvel rövidítve)

⁵⁴ Ez az egyik oka

⁵⁵ pontosabban: Dán 9.3-4

szokott helyet⁵⁶ latya, annalinkab fel buzdul. De az Udvarokban soha nincs bizonyos helye az Cultusnak⁵⁷, helye ideje örökre változik, azzal együtt az embernekis indulattya, buzgosagais.

(3) Az üdők es helyek <...> világos tanuk az Isten irgalmassarul, s mind az te Istenedhez való vagy haladatosagodrul vagy haladatlansagodrul. Ila meg kerded az helyeket tanubizonyosat tesznek errul hogy Isten be tellyesítette az mitt ígirt, de egy szersmind arrulis, ha te meg adtade Istennek az mitt ígirtel. Bethel vadolni fogja vala Jacobot Isten előtt, ha fel nem megyen vala.

(4) Mikint az sonust hangot nem erthettyük, hanem ha izekre vagdaltatik az rengő aer⁵⁸ az fogak által ugy az Istennekis dolgait distincte⁵⁹ nem erthettyük, hanem ha az üdőknek helyeknek környül allo dolgai articulállyak⁶⁰ meg különböztetik azt[,] külön külön szeméink eleiben nem adgyak.

(5) Egyik helyen tapasztalhatob keppen meg felel Isten mint masut. Ugy mint Bethelben [198/b] inkab mint Sichemben.

IIaszna

csak ez mind ezeknek, hogy: halatlanok Istenhez ne legyünk, mert meg fogja banni velünk közlött irgalmassagit, ha pedig halaadok leszünk azzal Istent több irgalmassagra kötelezzük s indittyuk.

Eddig az en Praedikatiom.

Az mely Istenfelő hazadbul ki bujdosot, mar Isten jovoltabul hazadban meg tert Erdelyi Meltosagos Fejedelem es el faradot el törődöt el kinszeredet szegeny Erdelyi Tabor, ti reátok illik.

(1) Isten ki bujdosatta Jacobot edes Hazájából; Ugy tikteker. (2) husz egész esztendeig bujdosik Laban hazáján kívül idegen földön. Nincs husz esztendeje de mar <...> csak ebben az egy esztendőben vagyon <...> husz <...> hete miulta bujdosotok <...> idegen földön s Nemzetben. (3) Labannal volt Jacobnak lakasa sok üdőkig; ugy tinctekis volt Istentelen Labanotok az kivel együtt kellett bujdosnotok. (4) Meg aldotta Isten Jacobot uttyaban s terítette hazájában, meg halgatta Bethelbeli imaságában: Az ti Betheltek Fejervar, Radnorh, Deva⁶¹ s az többi. Meg halgattor Isten azokban az helyekben kiindulastokkor fel bocsatot imacsagtokban, meg aldot utatokban, ehon mar megis teritet nagy reszent hazátokban. (5) Jacobot Labantis meg aldota Isten. Az poganyságis az ti arnyektokban meg maradast nyert Istentül nagy reszent, ha ti nem

⁵⁶ megszokott helyét

⁵⁷ az istentiszteletnek

⁵⁸ a mozgó levegő

⁵⁹ pontosan

⁶⁰ tagolják

⁶¹ Gyulafehérvár, Radnót, Déva, jelentős erdélyi városok. Nagyari itt metaforikusan azonosítja őket Bétellel.

lettetek volna[,] sokkal több veszet volna⁶². (6) Meg tiltotta Isten Laban⁶³ hogy jollehet hatalmában volna de ne [199/a] artson Jacobnak: Elegen valának Labanok az kiknek hatalmokban vala hogy tinektek <...> [artsanak] de Isten meg tiltá: Sem jot sem gonoszt ne szollyatok cő nekik: Mongyatok meg ellenség miat micsoda? s hany kiesoda s kivalkeppen Nevezetes ember ki veszet el közzületek? (7) Meg illette Isten Jacobot hogy el ne feletkezzik arrul az mit ígért ki indulásakor Istennek. Tiktetekis int az Isten most az Jacob példaja által[,] el ne felerkezzetek arrul mitt ígirtetek Istennek ki indulastokkor. Ha egyebet nem ketség kívül azt hogy oltart csinaltok Istennek. (8) Meg tisztította eléb Jacob az maga Satorat minden superstitiotul balvanyozastul azutan fel ment Bethelben s oltart csinalt Istennek. Tisztiasatok meg tiis magatokat minden bűnötöktül az kikkel ez hosszu utazásban vetkeztetek Isten ellen es minden [hazi] bálványotoktul: Ha az kedves Felesetek alatt vagyonis el rejtve, ha Rachel alatt vagyonis⁶⁴ vonnyátok ki onnat[,] vessetek el, az arany függőjitis szaggassatok le es azutan menyetek fel Bethelbe[,] az mit Istennek fogadtatok keserves insigetekhen[,] agyatok meg Istennek azt. Intelek azert es serkentelek enis tikteket az Jacob szavaival ezt mondvan: Kellyünk fel es mennyünk Bethelben csinalyunk oltart az erős Istennek az ki minket az mi szorulasinkkor s ki indulasunkkor fel bocsatot keserves imatsaginkban meg halgatott, minden ellenséginktul meg szabadított, az kit talám soha nem remenlettünk bekevel meg hozott, es utazasunkban meg boldogított. Amen.

Be rekesztes

Eddig vadnak ezek az Tabori egygyüü Praedikatioim, az mellyeket sok felelem rettegés busulas, törődés, leleknek, testnek s elmennemnek sok nyughatatlansági, [egyszer-smind] sok keserves könyhullatasim között Isten Lelkének ereje, segítsege által praedikallottam kit Sichemben s kit Mesopotamiában, s kit egyut, kit masutt, hogy az Jacob historiajabul szollyak; mar Isten kegyelmességebül vege vagyon bujdosasunknak, ha Isten elerben egészseghben meg tart, szerelmesinkhez haza jutart, lako helyünkre, az jovo Vasarnap Bethelben az Istennek házában, az honnan ki indultunk ott jelenyünk meg az Úr előrt, es csinalyunk ott oltart, es azon aldozunk, azon illatozunk, ne szomorussaggal szivbeli fájdalomal mint eddeg, hanem nagy Lelki örömel es vidamsaggal mert jo akarattal volt az Isten mi hozzank. Amen.

⁶² Nagyari itt arra céloz, hogy a pogány török még nagyobb vereséget szenvedett volna, ha ők nem lettek volna mellettük. A prédikátor természetesen nem az erdélyi hadak erejére gondol, hanem keresztény hitükre, hisz meggyőződése szerint erre való tekintettel őrizte meg Isten a törököt a még nagyobb veszedelemtől.

⁶³ Megtiltotta Isten Lábánnak (latinizmus)

⁶⁴ Mikor Jákób megszökött Lábántól, felesége, Ráhel magával vitte apja házi bálványait, s amikor az kereste őket, Ráhel rájuk ílt, s így mentette meg az életét (1 Móz 31,30-35).

TÁRGYI MAGYARÁZATOK

Az erdélyi hadak november első napjaiban érkeztek Déva irányában Erdélybe. Az 1683. évi utolsó (tizenötödik) prédikáció a sereg széteszlása előtt hangzott el, valószínűleg november 7-én.

A textus szövegekörnyezetében arról olvashatunk, hogy Jákób visszatért oda, ahol korábban már megtapasztalta Isten irgalmasságát (1 Móz 28,10-22). Nem Isten szólítja föl Jákóbot a hálaadásra, hanem ő maga érez belső kényszert arra, hogy fogadalmát teljesítse, s a textusban idézett szavakkal ő hívja fel háza népét arra, hogy menjenek fel mindnyájan Bételbe és mutassanak be áldozatot az Úrnak.

Az öszövétségi analógia nyilvánvaló: Nagyari hálaadásra szólítja föl a hazatérőket a hadjárat befejeztével, s áldást kér a népre.

A *Be rekésztes* hangvételt tekintve belesimul az 1683. évi utolsó prédikációba, bár az is egyértelmű, hogy itt az egész prédikációs kötet zárszaváról van szó.

A NYOMTATOTT FORRÁSANYAG ÉS AZ IRODALOM RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

- ÁCS 1987 = ÁCS PÁL, A prófétai szó. Udvar- és felsőbbbbségbírálat a magyar reformáció korai szakaszában = Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk. és az előszót írta R. Várkonyi Ágnes, Bp., Gondolat, 1987.
- ADATTÁR II, 1966 = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez II. Apáczai és kortársai. Herepei János cikkei, szerk. Keserű Bálint, Bp.–Szeged, 1966.
- ADATTÁR III, 1971 = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei, szerk. Keserű Bálint, Bp.–Szeged, 1971.
- AL-GYÓGYI = AL-GYÓGYI Török Ferenc naplókönyve (1681–1683) = EOLÉ 17. köt., 337–341.
- ANGYAL 1888 = ANGYAL Dávid, Késmárki Thököly Imre, I–II, Bp., 1888.
- APOR 1736/1987 = APOR Péter, Metamorphosis Transylvaniae, azaz Erdélynek változása (1736), szerk., az utószót és a jegyzeteket írta Tóth Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1987.
- BÁN 1971/1976 = BÁN Imre, A magyar barokk próza változatai = BÁN 1976, 186–202.
- BÁN 1976 = BÁN Imre, Eszmék és stílusok, Bp., Akadémiai, 1976.
- BÁN 1976/1997 = BÁN Imre, Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség = BÁN 1997, 218–248.
- BÁN 1997 = BÁN Imre, Költők, eszmék, korszakok, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Könyvtár 11.).
- BÁN 1997a = BÁN Imre, A XVII. századi magyar puritanizmus irodalom- és művelődéspolitikai jelentősége = BÁN 1997, 205–217.
- BÁN 1997b = BÁN Imre Chiliasztikus és apokaliptikus hiedelmek a reneszánsz korban = BÁN 1997, 65–74.
- BARÁTH 2001 = BARÁTH Béla Levente, Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól, Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, 2001.
- BARTHA 1967 = Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata, szerk. BARTHA Tibor vezetésével Zsinati Bizottság, Bp., Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1967.
- BARTHA–VLADÁR 1984 = Bibliai fogalmi szókönyv, szerk. ifj. BARTHA Tibor és VLADÁR Gábor, Bp., Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984.
- BARTHA 1993 = Keresztyén bibliai lexikon, szerk. Dr. BARTHA Tibor, Bp., Kálvin Kiadó, 1993.
- BARTÓK 1998 = BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Bp., Akadémiai, 1998.
- BÁTHIORI 1664 = BÁTHIORI Mihály, Hangoz Trombita..., Debrecen, 1664, RMK I, 1010.

- BENCZÉDI 1983 = A Thököly-felkelés és kora, szerk. BENCZÉDI László, Bp., Akadémiai, 1983.
- BENE 1999 = BENE Sándor, *Theatrum politicum. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999.
- BETHLEN 1955 = BETHLEN Miklós Önéletírása, az előszót írta Tolnai Gábor, sajtó alá rendezte V. Windisch Éva, Bp., 1955.
- BETHLEN 1980 = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós művei, a szöveggondozás és a jegyzetek V. Windisch Éva munkája, Bp., Szépirodalmi, 1980 (Magyar Remekírók).
- BETHLEN 1987 = BETHLEN Miklós levelei (1699–1716), I–II, összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József, Bp., Akadémiai, 1987. (RMPE 6/1. és 6/2.)
- BIBLIA 1660 = KÁROLYI Gáspár, Szent Biblia, Várad, 1660, RMK I. 970.
- BIBLIA 1685/1989 = Tótfalusi Kis Miklós Aranyas Bibliája (Amszterdam, 1685), RMK I, 1324; hasonmás kiadás (a kísérő tanulmányokat Tarnóc Márton és Haiman György írta), Bp., 1989.
- BIBLIA 1938 = Szent Biblia (a Károlyi-szöveg revideált változata) (1908), Brit és Külföldi Biblia-társulat, Bp., 1938.
- BIBLIA 1996 = az 1975. évi új (protestáns) fordítású Biblia javított kiadása (1990) szövegének felhasználásával és a Stuttgarter Erklärungsbibel (1992) magyarra fordított magyarázó jegyzeteivel, Bp., Kálvin Kiadó, 1996.
- BITSKEY 1996 = BITSKEY István, *Eszmék, művek, hagyományok*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996 (Csokonai Könyvtár 7).
- BITSKEY 1996a = BITSKEY István, *História, emlékirat, önvallomás* = BITSKEY 1996, 225–261.
- BOD 1746 = BOD Péter, *Szent Írás értelmére vezérlő Magyar Lexikon*, Győr, 1746.
- BOD 1766 = BOD Péter, *Magyar Athenas*, Nagyszében, 1766.
- BODONHELYI 1942 = BODONHELYI József, *Az angol puritánizmus lelki élete és magyar hatásai*, Debrecen, 1942.
- BRÜCKNER 1974 = *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*, Herausgegeben von Wolfgang BRÜCKNER, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1974.
- BUCSAY 1985 = BUCSAY Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Bp., Gondolat, 1985.
- BULTMANN 1994 = Rudolf BULTMANN, *Történelem és eszkatológia*, Bp., Atlantisz, 1994.
- COLIJN 2001 = Jos COLIJN, *Egyetemes egyháztörténet*, Gödöllő, Iránytű Alapítvány, 2001.
- CZUCZOR–FOGARASI 1870 = *A magyar nyelv szótára 1–6*, Pest, 1862–1871.
- CSEREI 1983 = CSEREI Mihály, *Erdély históriája (1661–1711)*, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÚTI Imre, Bp., Európa, 1983.
- CSIZMADIA 1910/1982 = *Bibliai Szókönyv*, készítette CSIZMADIA Lajos, Debrecen, 1910; hasonmás kiadása: Bp., Ráday Kollégium, 1982.
- CSORBA 1998 = CSORBA Dávid, *Ortodoxia és puritanizmus Szatmárnémeti Mihály Dominicájában* = *SudLit.*, Tom. XXXVI, Debrecen, 1998, 98–120.

- CS. SZABÓ–MAKKAI 1942 = Erdély öröksége I–X, szerkesztette CS. SZABÓ László és MAKKAI László, Bp., é. n. [1942]
- CSUZI 1682 = CSUZI Cseh Jakab, Edom ostroma, Debrecen, 1682, RMK I, 1274.
- DÖMÖTÖR 1992 = DÖMÖTÖR Ákos, A magyar protestáns exemplumok katalógusa, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1992 (Folklór Archívum 1992/19).
- ErdMúz = Erdélyi Múzeum
- EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, szerk. SZILÁGYI Sándor, 1–21, Bp., 1875–1898.
- FAULENBACH 1973 = Heriner FAULENBACH, Weg und Ziel der Erkenntnis Christi. Eine Untersuchung zur Theologie des Johannes Coeccjus, Neukirchen – Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973.
- FÖLDVÁRY 1940 = FÖLDVÁRY Antal, A magyar református egyház és a török uralom, Bp., 1940.
- GÁNÓCZY–SCHELD 1997 = GÁNÓCZY Sándor–Stefan SCHELD, Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak, Bp., Kálvin Kiadó, 1997.
- GELEJI 1638 = Katona (Stephanus de Gelej), Praeconium Evangelicum..., Gyula-Fejérvár, 1638, RMK II, 521.
- GELEJI 1640 = Katona (Stephanus de Gelej), Praeconii Evangelici Tomus Secundus..., Gyula-Fejérvár, 1640, RMK II, 552.
- GOMBÁNÉ 1974 = Keeskeméti Alexis János prédikációs könyve (Dániel próféta könyvének magyarázata), sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szuromi Lajos; a bevezető tanulmányt írta GOMBÁNÉ Lábos Olga, Bp., Akadémiai, 1974.
- GRAESSE 1980 = Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen von Dr. J. G. Th. GRAESSE, Berlin, Tranpress Verlag, 1980. (1. kiadás: Berlin, 1909.)
- GYÓRI 1987 = GYÓRI L. János, Ortodoxia, puritanizmus és enciklopédizmus Komáromi Csipkés György prédikációiban = Könyv és Könyvtár XV, Debrecen, 1987, 53–75.
- GYÓRI 1991 = GYÓRI L. János, Az exemplumok szerepe Tofeus Mihály zsoldármagyarázataiban = StudLit., Tom. XXVIII, Debrecen, 1991, 79–90.
- GYÓRI 2000 = GYÓRI L. János, Izráel és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikátori irodalomban = Egyház és Művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből, Debrecen, 2000, 27–52.
- GYÓRI 2000a = GYÓRI L. János, Mártírium, puritanizmus, retorika – Két XVII. századi magyar református prédikációs kötet tanulságai, It 2000/1, 51–71.
- GYÓRI 2001 = GYÓRI L. János, Reformáció, mártírológia, exemplum, It 2001/3, 321–340.
- HARGITTAY 1997 = HARGITTAY Emil, A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben = „Mint sok fát gyümölcsel...” Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére, Bp., 1997, 73–86.
- HELTAI 1994 = HELTAI János, Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok, Bp., Balassi, 1994. (Humanizmus és reformáció, 21).
- HEREPEI = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, Herepei János cikkei, szerk. Keserű Bálint, Szeged, 1965–1971.
- HERMÁNYI 1992 = HERMÁNYI Dienes József szépprózai munkái, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit, Bp., Akadémiai, 1992. (RMPE 9.)

- HOPP 1983 = HOPP Lajos, A Thököly-kor és az irodalomtörténet-írás = BENCZÉDI 1983, 191–198.
- HORN 1990 = Rákóczi László Naplója, közléteszi és a jegyzeteket írta HORN Ildikó, az utószót írta R. Várkonyi Ágnes, Bp., Magvető, 1990. (Magyar Hírmondó)
- HÖRCSIK 1998 = HÖRCSIK Richárd, A Sárospataki Református kollégium diákjai 1617–1777, Sárospatak, Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998.
- IMRE 1987 = IMRE Mihály, Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációs-kötetben, ItK 1987–1988/1–2, 20–45.
- IMRE 1989 = IMRE Mihály, Nemzeti önszemléletünk XVII. századi változatai = Körösök vidéke, Tónismereti füzet, Gyula, 1989.
- IMRE 1995 = IMRE Mihály, A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Könyvtár 5).
- INCZE 1931 = INCZE Gábor, A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Theológiai tanulmányok 15. szám, Debrecen, 1931.
- It = Irodalomtörténet
- ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
- KÁROLYI 1563/1984 = KÁROLYI Gáspár, Két könyv, Debrecen, 1563, RMNY 192. (új kiadása: SZABÓ 1984)
- KATHONA 1943 = KATHONA Géza, Károlyi Gáspár történeti világképe. Tanulmány a XVI. századi protestáns reformátori apokalypitika köréből, Debrecen, 1943.
- KATHONA 1987 = KATHONA Géza, Tofeus Mihály kora szellemi áramlataiban = Irodalom és ideológia a 16–17. században, szerk. Varjas Béla, Bp., Akadémiai, 1987, 401–425.
- KECSKEMÉTI 1988 = Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból, a jegyzeteket írta KECSKEMÉTI Gábor, a bevezető tanulmány KECSKEMÉTI Gábor és Nováky Hajnalka munkája, Bp., MTA Irodalomtud. Intézete, 1988.
- KECSKEMÉTI 1995 = KECSKEMÉTI Gábor, A történeti kommunikációelmélet lehetőségei, ItK, 1995, 561–576.
- KECSKEMÉTI 1996 = Tarnai Andor-émlékkönyv, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., 1996.
- KECSKEMÉTI 1996a = KECSKEMÉTI Gábor, A prédikáció műnemi besorolása és a prédikációelméleti gondolkodás korszakai = KECSKEMÉTI 1996, 143–158.
- KECSKEMÉTI 1998 = KECSKEMÉTI Gábor, Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században, Bp., Universitas, 1998. (Historia Litteraria 5.)
- KLANICZAY 1961 = KLANICZAY Tibor, A magyar barokk irodalom kialakulása = Uő. Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról, Bp., 1961, 361–437.
- KLANICZAY 1964 = A magyar irodalom története II. A magyar irodalom története 1660-tól 1772-ig, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964.
- KOMÁROMI 1664 = KOMÁROMI Csipkés György, Pestis Pestise, Debrecen, 1664, RMK I, 1012.
- KOMÁROMI 1666 = KOMÁROMI Csipkés György, Igaz Hit, Szeben, 1666, RMK I, 1042.
- KONCZ 1880 = KONCZ József, Csúzi Cseh Jakab levele Nagy Ari Józsefhez. 1683. MprorEgyhIskFigy, 1880, 172–173.

- KONCZ 1894 = KONCZ József, Csúzi Cseh Jakab, teológiai doktor, komáromi pap két levele Komárom és a református egyház védelmezése tárgyában Nagy-Áry Józsefhez, Apafi Mihály udvari papjához és ennek válasza, 1683-ban = Prot Közl, 1894, 410–411.
- KONCZ 1894a = KONCZ József, Tofeus Mihály, erdélyi evang. református püspök élete = ProtKözl, 1894, 3. szám, 24–25.
- KÖLESÉRI 1672 = KÖLESÉRI Sámuel, Arany alma, Debrecen, 1672, RMK I, 1144.
- KÖPECZI 1976 = KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége” – A Thököly-felkelés az európai közvéleményben, Bp., 1976.
- LELKES 1988 = LELKES György, Magyar helységnév-azonosító szótár, Baja, 1998.
- LIPPÓCI 1682/1938 = LIPPÓCI Miklós, Jubileum Ecclesiae Cassoviensis, Lőcse, 1682, RMK I, 1290. (új kiadása Incze Gábertől: Lelki örömmel és vigasztalással teljes prédikáció, melyet tött nemes Kassa Városának megvétertetésekor – 1682 – Thököli Imre udvari és tábori prédikátora Lippóci Miklós, Bp., 1938.)
- LUFFY 2001 = LUFFY Katalin, Medgyesi Pál és prédikációi = It, 2001 /2, 186–208.
- LUKÁCSY 1994 = LUKÁCSY Sándor, Kurne pap? – Csúzy Zsigmond = Uő, Isten gyertyácskái, Pécs, Jelenkor, 1994, 217–236.
- MAKKAI 1944 = MAKKAI László, Erdély története, Bp., 1944.
- MAKKAI–SZÁSZ 1988 = Erdély története 1606-tól 1830-ig (2. kör.), szerk. MAKKAI László és SZÁSZ Zoltán, Bp., Akadémiai, 1988.
- MEDGYESI 1658 = MEDGYESI Pál, Sok Jajjokban... merült... Magyaroknak... Síralmi, Sárospatak, 1658. RMK I, 934.
- MEDGYESI 1660 = MEDGYESI Pál, Magyarok Hatodik Jajja.... Sárospatak, 1660, RMK I, 960.
- MEDGYESI 1984 = MEDGYESI Pál, Erdély romlásának okairól (Ötödik jaj és siralom), az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor, Bp., Magvető, 1984.
- MELIUS 1568 = MELIUS Juhász Péter, Az Szent Jánosnak tött Jelenésnek ... magyarázása prédikációk szerint, Várad, 1568, RMNY 259.
- MILES 1682 = MILES Mátyás naplója = EOE, 17. kötet, 341–388.
- MProtEgyhIskFigy = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő
- NAGYARI 1676 = NAGYARI (Josephus), Disputatio Theologica De Εμπυρισμω Seu Inflammatione Sacrificiorum per ignem coelestem, Leyden, 1676, RMK III, 2759.
- NAGYARI 1677 = NAGYARI (Josephus), Disputatio Theologica Περί Της άσθενείας καί άδυναμίας τού σαρκός etc. Rom. 5. v. 7. 8., Leyden, 1677, RMK III, 2823.
- NAGYARI 1677a = NAGYARI (Josephus), Disputatio Theologica Περί τού Δικαιωματος τού Θεού Ex. Rom. 1. 32. Seu De Jure Dei Legislatoris, Utrecht, 1677, RMK III, 2843.
- NAGY 1942 = NAGY Géza, Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban = Erdélyi Tudományos Füzetek 144. szám, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1942.
- NAGY 1985 = NAGY Géza, Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből, Bp., Ráday Kollégium, 1985.
- NAGY L. 1982 = NAGY László, „Nem jöttünk égi hadak útján...” – Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról, Bp., Magvető, 1982.
- NAGY L. 1986 = NAGY László, A török világ végnapjai Magyarországon, Bp., Zrínyi, 1986.

- NAGYVÁRADI 1983 = NAGYVÁRADI Inezédi Pál, Erdélyországban történt közönséges dolgoknak feljegyzései (1683–1697) = Emlékezetül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékiratok, Válogatta és jegyzetekkel ellátta Veress Dániel, Kolozsvár–Napoca, Dacia, 1983.
- O. NAGY 1966 = O. NAGY Gábor, Magyar szólások és közmondások, Bp., Gondolat, 1966.
- PÁPAI PÁRIZ 1708/1995 = PÁPAI PÁRIZ Ferenc, Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum, Lőcse, 1708; hasonmás kiadása: Bp., Universitas, 1995.
- PÉTER 1973 = PÉTER Katalin, A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. *A Síralmas Panasz* keletkezéstörténete. Bp., Akadémiai, 1973.
- PÉTER 1983 = PÉTER Katalin, A múlt és a jelen a Thököly-felkelés ideológiájában = BENCZÉDI 1983, 199–204.
- POKOLY 1904 = POKOLY József, Az erdélyi református egyház története, III. köt., 1681–1880, Bp., 1904.
- ProtKözl = Protestáns Közlöny
- ProtSz = Protestáns Szemle
- RAVASZ 1938 = RAVASZ László, Homiletika, Bp., 1938.
- RÉVÉSZ 1923 = RÉVÉSZ Imre, A magyar protestantizmus története, Kolozsvár, 1923.
- RÉVÉSZ 1948 = RÉVÉSZ Imre, Társadalmi és politikai eszmék a magyar puritanizmusban, Debrecen, 1948.
- RGG = Religion in Geschichte und Gegenwart, I–VI, Tübingen, 1957–1962.
- RMK = Régi Magyar Könyvtár
- RMKT = Régi Magyar Költők Tára
- RMNY = Régi Magyarországi Nyomatványok
- SCIMOLLER 1984 = Alfred SCIMOLLER, Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament, Stuttgart, 1984.
- SIPOS 1999 = SIPOS Gábor, Apafi–Bethlen–Wesselényi = A különbözőség ajándéka, szerk. Bálint Ágnes, Kolozsvár, Koinonia, 1999, 185–212.
- StudLit = Studia Literaria
- SZABÓ 1984 = SZABÓ András, Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor (a Két könyv és válogatás egyéb műveiből), Szabó András utószavával és jegyzeteivel, Bp., Magvető, 1984. (Magyar Hírmondó)
- SZABÓ 1984a = SZABÓ András, Károlyi Gáspár (1530 k.–1591), Bp., ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 1984 (Tanulmányok és szövegek a régi magyar irodalom történetéhez 1).
- SZABÓ G. 1943 = SZABÓ Géza, A magyar református orthodoxia. A XVII. század teológiai irodalma, Bp., 1943 (A Középdunai Protestantizmus Könyvtára, A/5).
- SZABÓ K. 1883 = SZABÓ Károly, Régi magyar könyvészeti adalékok. Hatodik közlemény, Magyar Könyvszemle, 1883, 248.
- SZABÓ L. 1982 = Monda nekik egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból, válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította SZABÓ Lajos, Bp., Helikon, 1982.
- SZABÓ T. 1975/2000 = Erdélyi magyar szótörténeti tár I–X, szerkesztette SZABÓ T. Attila, Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2000.

- SZÁDECZKY 1900 = SZÁDECZKY Béla, Nagyari József tábori prédikációja 1686-ban (szövegközléssel), ProtSz., 1900, 41–49. és 117–130.
- SZÁDECZKY 1906 = SZÁDECZKY Béla, Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683), ErdMúz., 1906, 33–38.
- SZÁDECZKY 1911 = I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I.: Bornemisza Anna gazdasági naplói, szerkesztette SZÁDECZKY Béla, Bp., 1911.
- SZAKÁLY 1986 = SZAKÁLY Ferenc, Hungaria Eliberata – Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683–1718, Bp., Corvina, 1986.
- SZALÁRDI 1980 = Szalárdi János Siralmas magyar krónikája, a bevezető tanulmányt írta Szakály Ferenc, Bp., Magyar Helikon, 1980.
- SZATHIMÁRI 1668 = SZATHIMÁRI Ötvös István, Titkok jelenése, avagy Szent János Apostol Mennyei Látása..., Szeben, 1668, RMK I, 1078.
- SZENCI 1604/1990 = SZENCI Molnár Albert, Dictionarium Latinoungaricum, Nürnberg, 1604; hasonmás kiadása Imre Mihály kísérő tanulmányával, Bp., MTA Tudománytudományi Intézete, 1990. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV.)
- SZINNYEI 1903 = SZINNYEI József, Magyar írók élete és munkái, 9. köt., Bp., 1903. (új kiadása: Bp., 1980–1981)
- SZÖLLŐSI 1676/1935 = SZÖLLŐSI Mihály, Bujdosó magyarok füstölő csepűje, Kolozsvár, 1676. (RMK jelzere nincsen), új kiadása Incze Gábertől: Bp., 1935.
- SZŐNYI NAGY 1675 = SZŐNYI NAGY István, Kegyes vitéz, Debrecen, 1675, RMK I, 1174.
- SZTRIPSZKY 1912/1967 = SZTRIPSZKY Hiador, Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711, Bp., 1912; hasonmás kiadása: Bp., 1967.
- TARNÓC 1978 = TARNÓC Márton, Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, Bp., Gondolat, 1978.
- TARNÓC 1979 = Magyar gondolkodók 17. század, válogatta és szerkesztette TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1979. (Magyar Remekírók)
- TARNÓC 1988 = TARNÓC Márton, Kettőstükör, Bp., Magvető, 1988.
- TARNÓC 1988a = TARNÓC Márton, Szalárdi János történelemszemlélete = TARNÓC 1988, 194–212.
- TASI 1998 = TASI Réka, Magyar szentek ábrázolása Csúzy Zsigmond prédikációiban = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998/3–4, 69–85.
- TMI. = Teleki Mihály levelezése, I–VIII, Szerkesztette Gergely Sámuel, Bp., 1905–1926.
- TOFEUS 1647 = TOFEUS Mihály, Questio Historico-Theologica De Translatione Imperii a' Graecis ad Francos..., Utrecht 1647. RMK III, 1691.
- TOFEUS 1683 = TOFEUS Mihály, A Sent Soltárok Resolutioja, Kolozsvár, 1683, RMK I, 474.
- TOLNAI F 1664 = TOLNAI F. István, Haza Bekessége, Avagy Egyenes Ösvény..., Szeben, 1664, RMK I, 1017.
- TOLNAI 1676/1937 = TOLNAI Mihály, Szent had azaz lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek rúköre, Kolozsvár, 1676, RMK I, 1197; új kiadása Incze Gábertől: Bp., 1937.
- TONK 1992 = Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1750, Fontes Rerum Scholasticarum IV, összeállította Szabó Miklós és TONK Sándor, Szeged, 1992.

- TÓKÉS 1984 = István TÓKÉS, Weiterleben und Aktualität Zwinglis in der ungarischsprachigen reformierten Kirche = Zwingliana. Beiträge zur Geschichte Zwinglis, der Reformation und des Protestantismus in der Schweiz, herausgegeben vom Zwingliverein, Band XVI/ Heft 3, Zürich, Theologischer Verlag, 1984/1, 217–238.
- TÓKÉS 1985 = TÓKÉS István, A bibliai hermeneutika története, Kolozsvár-Napoca, Kolozsvári Református Egyházkerület, 1985.
- TÖRÖK 1681 = Al-Gyógyi TÖRÖK Ferenc naplókönyve [másolta Közép-Ajtai Benkő József, 1794. aug. 20-án] = EOE 17. k., 337–341.
- TRÓCSÁNYI 1972 = TRÓCSÁNYI Zsolt, Teleki Mihály, Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig, Bp., Akadémiai, 1972.
- TRÓCSÁNYI 1983 = TRÓCSÁNYI Zsolt, Erdély és a Thököly-felkelés = BENCZÉDI 1983, 151–154.
- UEDING 1992 = Historisches Wörterbuch der Rhetorik, Bd. 1. (Hrsg. Gert UEDING), Tübingen, 1992.
- UEDING 1995 = Gert UEDING, Klassische Rhetorik, München, Verlag C. H. Beck, 1995.
- ÚMII. = Új magyar irodalmi lexikon
- VÁLYI NAGY 1993 = VÁLYI NAGY Ervin, A történelem kérdése = Uő. Minden idők peremén. Válogatott írások, Basel–Bp., Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, 1993, 58–67.
- R. VÁRKONYI 1978 = R. VÁRKONYI Ágnes, Magyarország keresztútjain. Tanulmányok, Bp., Gondolat, 1978.
- R. VÁRKONYI 1984 = R. VÁRKONYI Ágnes, Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711, Bp., Magvető, 1984.
- R. VÁRKONYI 1985 = Magyarország története III. k. (1526–1686), főszerk. Pach Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 1985.
- R. VÁRKONYI 1987 = R. VÁRKONYI Ágnes, Magyarország visszafoglalása 1683–1699, Bp., Tankönyvkiadó, 1987.
- R. VÁRKONYI 1994 = R. VÁRKONYI Ágnes, Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok, Bp., Akadémiai, 1994.
- R. VÁRKONYI 1999 = R. VÁRKONYI Ágnes, A királyi Magyarország 1524–1686, Bp., Vince Kiadó, 1999.
- R. VÁRKONYI 1999a = R. VÁRKONYI Ágnes, Miért sírt Kemény János = Uő, Századfordulóink. Esszék, tanulmányok, Bp., Liger Kiadó, 189–209.
- VESZELIN 1641 = VESZELIN Pál (Kismarjai), Oktató és Vagasztaló Praedicatoriok, Debrecen, 1641, RMNY 1875.
- ZOVÁNYI 1890 = ZOVÁNYI Jenő, A coccejánizmus története, Bp., 1890.
- ZOVÁNYI 1911 = ZOVÁNYI Jenő, Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban, Bp., 1911.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. javított és bővített kiadás, szerkesztette dr. Ladányi Sándor, Bp., Református Zsinati Iroda, 1977.

FELHASZNÁLT KÉZIRATOS FORRÁSOK LEMLŐHELYE

KolEgyKvtár = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár
KolAkKvtár = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár
TelTéka = Marosvásárhelyi Teleki Téka
MvÁllLevtár = Marosvásárhelyi Állami Levéltár

BIBLIAI KÖNYVEK RÖVIDÍTÉSE

Zárójelben a ma szokásos rövidítést közöljük, melyet a jegyzetekben alkalmaztunk. A = jel után a Nagyar József kéziratában található rövidítések következnek. Természetesen csak azokat a bibliai könyveket érintjük, amelyekre kiadványunkban valamilyen módon utalás történik.

ÓSZÖVETSÉG:

Mózes 1. könyve (1Móz) = 1 Mos./Moses v. Moj./Mojs. v. Gen./Genesis v. Teremt./Teremt. v. Temp.
Mózes 2. könyve (2Móz) = 2 Mos./Moses/Moj./Mojs. v. Kijöv./Kijöv. (Kijövetel könyve)
Mózes 3. könyve (3Móz) = 3 Mos./Moses/Moj./Mojs. v. Lev./Leviticus
Mózes 4. könyve (4Móz) = 4 Mos./Moses/Moj./Mojs. v. Num./Numeri v. Szám. (Számolás könyve)
Mózes 5. könyve (5Móz) = 5 Mos./Moses/Moj./Mojs. v. Deut./Deuter (Deuteronomium)
Józsné könyve (Józs) = Jos./Josu. v. Josue
Bírák könyve (Bír) = Bir./Bírák/Bírák v. Jud (Judices)
Sámuel 1–2. könyve (1,2Sám) = 1,2 Sam/Sám.
Királyok 1–2. könyve (1,2Kír) = 1,2 Kír./Király. v. Reg.(Regnum libri)
Krónikák 1–2. könyve (1,2Krón) = 1,2 Ch./Chr./Chro./Chron. v. Kron./Krón.
Ézsdrás könyve (Ézsd) = Esd. v. Esdras/Ésdrás
Nehémiás könyve (Neh) = Neh. v. Nehem.
Eszter könyve (Esz) = Esth./Eszth./Ästh. v. Esther/Eszther
Jób könyve (Jób) = Iob v. Job
Zsoltárok könyve (Zsolt) = Ps./Psa./Psal./Psalm./Psalmi (Psalterium Davidicum) v. Solt.
Példabeszédek könyve (Péld) = Prov./Proverb. (Parabolae seu Proverbia) v. Peld./Péld. Prédikátor könyve (Préd) = Praed./Pred./Préd. v. Eccl. (Ecclesiastes)
Énekek éneke (Ének) = Enck.
Ézsaiás könyve (Ézs) = Isa./Esa. v. Esai
Jeremiás könyve (Jer) = Ier./Jer. v. Jerem./Jeremias
Jeremiás síralmai (Jsír) = Jer. Síralm. v. Síralm.
Ezékiel könyve (Ez) = Ezech. v. Ezek.
Dániel könyve (Dán) = Dan. v. Daniel
Hóscás könyve (Hós) = Hos. v. Hoseas
Jóel könyve (Jóel) = Joel

Ámosz könyve (Ám) = Amos
Abdiás könyve (Abd) = Abd. v. Obad./Obadias
Jónás könyve (Jón) = Jon.
Náhum könyve (Náh) = Nahum
Habakuk könyve (Hab) = Abacuk
Zakariás könyve (Zak) = Zach. v. Zak.
Malakiás könyve (Mal) = Mal./Malak. v. Malachias/Malakias

ÚJSZÖVETSÉG:

Máté evangéliuma (Mt) = Math./Matth. v. Mat/Mát.
Márk evangéliuma (Mk) = Marc. v. Mark/Márk
Lukács evangéliuma (Luk) = Luc. v. Luk.
János evangéliuma (Ján) = Joh. v. Janos
Az apostolok cselekedetei (Aposel) = Act./Actor/Acta/Actus (Acta/Actus Apostolorum)
v. Cselek./Tselek.
Pál levele a rómaiakhoz (Róm) = Rom.
Pál 1–2. levele a korintusiakhoz (1,2Kor) = 1,2 Cor./Kor.
Pál levele a galatákhoz (Gal) = Gal. v. Gala.
Pál levele az efézusiakhoz (Ef) = Eph./Ef. v. Efez.
Pál levele a kolosséiakhoz (Kol) = Kol./Col.
Pál 1–2. levele Timoteushoz (1,2 Tim) = 1,2 Tim. v. Timot.
A zsidókhöz írt levél (Zsid) = Heb./Hebr. (ad Hebraeos) v. Sid.
Jakab levele (Jak) = Jac./Jak. v. Jacob/Jakab
Júdás levele (Júd) = Judas
A jelenések könyve (Jel) = Jel./Jelen. v. Ap./Apoc. (Apocalypsis Ioannis) v. Titk./Tit-
kok könyve

Nagyari József tábori prédikációinak világa teológia- és homiletikatörténeti szempontból egyaránt eklektikusnak nevezhető, ami a 17. század utolsó harmadában korjelenségnek számít az európai protestantizmus életében. Ez a sokszínűség azonban, számos kortársától eltérően, nála nem jelenti kiüresedett teológiai sztereotípiák ismételtetését. Az ószövetségi gyökerű történetteológiai gondolkodás sajátos szemléleti elemei (a hatezer éves világtörténeti keret, a profetikus prédikátori magatartás, a zsidó–magyar sorspárhuzam érvényesülése, a hazai történelmi személyiségek bibliai mitizációja stb.), a puritánus, coccejánus háttérű kegyesség és a vallásos színezetű politikai publicisztikai hagyomány egyensúlyban vannak prédikációiban. Ezek a tényezők együttesen adnak határozott világnézeti és retorikai tartást Apafi Mihály udvari prédikátora gondolatainak a szétesés küszöbén álló erdélyi világban. Nagyari József azon kevés 17. századi íróink egyike, akik nagy történetfilozófiai rendszerek topikus elemei mellett személyes, biografikus elemeket is megszólaltatnak műveikben, méghozzá úgy, hogy a két tényező egymást erősíti. A török Bécs alatti vereségével (1683) azonban végérvényesen véget ér valami a magyar szellemi életben is: megváltozik az a hermeneutikai szituáció, amely a wittenbergi gyökerű protestáns történelemszemléletet a török időkben legitimálta. Ami a magyar prózában eszmetörténetileg Károlyi Gáspár *Két könyvével* (1563) elkezdődött, Nagyari József tábori prédikációival ér véget 1683-ban, s ez a tény már önmagában is előkelő helyet biztosíthat a nyomtatásban most először megjelenő szövegeknek a magyar irodalom és művelődés történetében.

A KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete és a Kossuth Egyetemi Kiadó közös gondozásában megjelenő *Csokonai Könyvtár* monográfiásorozat első darabja 1993-ban jelent meg, s azóta évente átlagosan három kötet lát napvilágot belőle. E sorozat testvérvállalkozása a *Csokonai Könyvtár: Források* című, irodalomtörténeti forrásokat közreadó jelen sorozat, amelynek hátterét elsősorban a Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében működő Textológiai Műhely jelenti.

A sorozat *feltáró* és *felfedező* jellegű egyszerre. Céljának tekinti, hogy a tudományos kutatás és az oktatás számára hozzáférhetővé tegyen olyan (gyakran kéziratos) szövegeket, amelyek egyáltalán nem, vagy csupán alig fellelhető kiadványokban olvashatók, s a közreadással egyúttal ráirányítsa a szakmai figyelmet a kiválasztott művekre, műcsoportokra, kapcsolódva ezzel napjaink erőteljes rekanonizációs folyamataihoz. (A feltáró és a felfedező jelleg kötetenként természetesen eltérő arányokat mutathat.)

A szöveggondozásban egységesen a kritikai kiadások normái és eljárásai az irányadóak, a sorozat kötetei azonban nem közölnek részletes szöveggkritikai apparátust, a szöveg- és kiadástörténetet *összefoglalóan* ismertetik. A szövegek megértését segítő, a kötetek végén oldalankénti bontásban található magyarázó jegyzetek teljes filológiai feldolgozásra törekcsenek. Az utószó minden esetben nagyobb, műértelmezést is felvállaló kísérőtanulmányt foglal magában.

MEGJELENT:

Kisfaludy Sándor: Szépprózai művek
Kemény Zsigmond: Kisregények és elbeszélések
Bolyai Farkas: Drámák
Arany János: Tanulmányok és kritikák
Retorikák a reformáció korából
Első folyóirataink: URÁNIA
Első folyóirataink: ORPHEUS
Dugonics András: ETELKA

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Reviczky Gyula összes költeményei
Első folyóirataink: MAGYAR MUSEUM
Retorikák a barokk korából